

368.

**VIESTIJÄKUVAN TUTKIMINEN
HAASTATTELEMALLA.
Näkökulmia empiirisiin, teoreettisiin ja
metodologisiin mahdollisuuksiin.**

Eeva Takala

Puheviestinnän lisensiaatintutkielma

Kevät 1998

Viestintätieteiden laitos

Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta	Laitos
HUMANISTINEN	Viestintätieteiden laitos
Tekijä	
Takala, Eeva	
Työn nimi	
VIESTIJÄKUVAN TUTKIMINEN HAASTATTELEMALLA. Näkökulmia empiirisiin, teoreettisiin ja metodologisiin mahdollisuuksiin.	
Oppiaine	Työn laji
Puheviestintä	Lisensiaatintutkielma
Aika	Sivumäärä
Kl. 1998	173 + liitteet
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Tutkimuksen tavoitteena on sekä lähestyä viestijäkuvan ilmiötä empiirisen tutkimuksen kautta että pohtia viestijäkuvan tutkimuksen teoreettisia ja metodologisia kysymyksiä. Tutkimuksessa on neljä osittain itsenäistä osaa. Ensimmäinen osa on haastatteluaineiston kanssa tehdyn empiirisen työn kuvaus. Ensijaisen empiirisen aineiston, seitsemän psykologin haastattelun, analyysissa on sovellettu Juha Perttulan kehittämää fenomenologisen (t. hermeneuttisen) psykologian menetelmää. Sen tuloksina esitetään seitsemän yksilöllistä merkitysverkostoa, eräänlaista tapauskertomusta, jotka kuvaavat haastateltujen suhdetta omaan viestintäänsä ja viestintään psykologin työssä. Näiden pohjalta on myös kokeiltu yleisen tiedon muotoilemista aineistosta. Tällä tarkoitetaan sen tasoisen tiedon muotoilemista, jossa pyritään muodostamaan tutkittavan ilmiön yleinen merkitysverkosto tässä tapauksessa siis luomaan kuvaus, joka luonnehtisi kaikkien tutkimukseen osallistuneiden psykologien suhdetta viestintään omassa työssään. Työn toisessa osassa pyritään ankkuroimaan viestijäkuvan käsitteellistä ja tutkimuksellista problematiikkaa minäkäsityksen tutkimusalueeseen. Osassa pohditaan minäkäsityksen tutkimusaluetta ja traditiota ongelmiseen eräänlaisena "ennakotapauksena", jota vasten viestijäkuvan tutkimustakin voisi rakentaa tai tehtävää tutkimusta peilata. Osan keskeinen ajatus on, että viestijäkuvaa tutkiessaan tutkijalla on mahdollisuuksia ja samalla oikeastaan pakko valita jonkinlainen viitekehys, josta tutkittavaa ilmiötä lähestyy. Minäkäsityksen suhteen olen näiksi lähestymistavoiksi nostanut 1) kognitiivisen, 2) kokemuksellisen ja 3) viestinnällisen tai diskursiivisen: ainakin tällaisista näkökulmista käsin voisi viestijäkuvaakin lähestyä. Työn kolmas osa on sellaista paluuta empiirisen aineiston pariin, jossa empiiriseen aineistoon, haastatteluihin ja niitä edeltäneisiin teemakirjoituksiin kokeillaan toisenlaista lukutapaa kuin ensimmäisen osan analyysissa. Siinä pohditaan esimerkiksi aineiston luonteen eroja puhutussa ja kirjoitetussa "aineistotuotannossa". Tässä jaksossa on myös käsitelty psykologin työhön sidostuvia viestinnällisiä teemoja, ja annettu paljon tilaa esimerkiksi sille, miten psykologit puhuvat viestinnän merkityksestä asiakastyössä, omasta muuttumisestaan, ja nostanut esiin joitakin kysymyksiä viestinnän ja asiantuntijuuden suhteista psykologin työssä. Työn päätösjaksossa kootaan yhteen näkökulmia haastattelumenetelmän kompleksiin luonteeseen. Haastattelun problematiikasta nostetaan esiin keskustelua haastattelun käsitteestä, haastatteluoppikirjojen luonteesta, haastatteluaineiston ja todellisuuden ja kielen suhteista sekä haastattelun kietouvista eettisistä kysymyksistä. Tämän työn ajatuksena on kartoittaa sellaisia mahdollisia kysymyksiä, joiden avulla voisi koettaa lähestyä haastattelua nimenomaan <i>viestinnällisenä</i> tutkimusmenetelmänä, onhan menetelmän viestinnällisyys hyvin usein jätetty kovin marginaaliseksi kysymykseksi ainakin aineistonhankintavaiheen jälkeen.</p>	
Asiasanat	
Haastattelu, viestijäkuva, psykologin työ	
Säilytyspaikka	
Viestintätieteiden laitos/ Tourulan kirjasto	
Muuta tietoa	

SISÄLLYS

Lukijalle	1
I SEITSEMÄN PSYKOLOGIA: VIESTINTÄÄN LIITTYVIEN MERKITYSSUHTEIDEN KUVAUS HAASTATTELUAINEISTON PERUSTALTA	
1. Psykologit tutkimuksen kohteiksi	4
2. Katsaus kokemuksen tutkimuksen taustoihin ja periaatteisiin	7
3. Fenomenologisen psykologian menetelmä	12
3.1. Idiografinen analyysi	12
3.2. Idiografisesta tiedosta yleiseen tietoon	32
4. Arvioivaa katsetta tutkimukseen	41
Kirjallisuus	50
II MAHDOLLISIA LÄHESTYMISTAPOJA VIESTIJÄKUVAAN MINÄKÄSITYSTUTKIMUKSEN PERUSTALTA	
1. Kiehtovasta minuudesta viestijäkuvan problematiikkaan	54
2. Keskustelua minäkäsitystutkimuksen metodologista lähtökohdista ja käytänteistä	60
3. Kolme lähestymistapaa minäkäsitykseen	72
3.1. Minäkäsitys kognitiivisessa psykologiassa	72
3.2. Minäkäsitys kokemuksellisina suhteina	77
3.3. Viestinnällinen näkökulma: diskursiivinen minäkäsitys ja minus tarinoina	80
4. Yhteenvetoa eri näkökulmista	86
Kirjallisuus	94
III PUHETTA VIESTINNÄSTÄ JA ASiantuntijuudesta	
1. Pohdiskelua viestijäkuvan rakentumisesta	100
2. Viestintä psykologin työssä	113
3. Psykologin viestinnän dilemmaattisuutta: jännitteitä asiantuntijuudessa	122
4. Postmoderni asiantuntijuus ja tulevat haasteet	132
Kirjallisuus	136
IV NÄKÖKULMIA HAASTATTELU TIETOON	
1. Haastattelun käsitteestä	139
2. Haastattelutietoa ja -taitoa oppikirjoista	141
3. Käsitteitä aineiston ja todellisuuden suhteesta	147
4. Käsitteitä kielestä haastattelututkimuksen keskeisenä vedenjakajana	150
5. Haastattelututkimuksen etiikasta	159
6. Yhteenvetoa	162
Kirjallisuus	165
Jälkisanat	169
Liitteet	

LUKIJALLE

Tutkimusprosessien metaforiset kuvaukset tuntuvat yleistyneen tutkimuskirjoittamisen konventioina. Tämä perustuneen paitsi "muotiin", myös tutkijan tarpeeseen selittää ehkä lukijoilleen, mutta joskus ennen kaikkea itselleen, mitä oikein tapahtui matkalla ehkä haaleasta alkukahmotuksesta valmiiseen työhön tai miten alkuunsa kirkkaan idean loppuunsaattaminen aiheutti niin paljon epävarmuutta ja vei niin paljon energiaa ja aikaa. Metaforan prototyyppi voisi olla vaikkapa matka: tutkimuksen kulusta annetaan reittiselostus: matka on milloin suurempi, milloin mutkikkaampi. Tavallisempaa lienee, ettei kuljettua matkaa kuitenkaan kuvata mitenkään suoraviivaiseksi. Matkaaminen on vaivalloista.

Tutkimukselle matkana on tyypillistä, ettei matkalle lähdettäessä useinkaan ole kovinkaan selkeää käsitystä siitä mihin suuntaan ollaan menossa tahi kauanko matka kestää, eli kuinka kauan ollaan poissa kotikonnuilta. Tutkiminen voikin lähettää postmodernia kuljeskelua, mistään reittilennosta tai opaspalveluiden kyllästämästä seuramatkasta ei useinkaan ole kysymys. Enää tutkijan ei myöskään tutkimusraportissa tarvitse oikoa kaikkia niitä mutkia, joita matkan aikana kohtasi, vaan tuntuu olevan jopa suotavaa ja suositeltavaa, että lukijoille tarjotaan prosessista muutakin tietoa kuin virallinen matkakertomus.

Kuljeskeleminen, joskaan toivottavasti ei täysin päätön, sopinee kuvamaan myös sitä tutkimusprosessia, jonka eräästä vaiheesta käsillä oleva työ on selonteko. Jokainen matka on erilainen, niin myös tässä kuvattava tutkimusmatka sisältää omat uniikit piirteensä; kuitenkin siinä on vaiheita ja tapahtumia, joilla luultavimmin on osuvuutta monen muunkin tutkijan kokemuksiin. Siksi haluan tuoda kertomukseni luettavaksi siinä funktiossa, mikä matkakertomuksillakin voi olla: niiden avulla voi suunnitella omia matkoja, ennakoida joitakin asioita matkakohteessa, ja ennen kaikkea verrata omaa kokemusta toisen kokemukseen. Matka ja matkakertomus ei koskaan liene identtinen, vaan aina nähdyn ja koetun tulkintaa. Avartaako matkakertomusten lukeminen, siitäkin voi olla monenlaisia kokemuksia.

Tämä lisensointitutkimukseksi tarkoitettu työ on kuitenkin eräänlainen matkakertomus. Tässä johdannossa koetan vielä hiukan pohjustaa lukemistasi, kuvailemalla matkaan johtaneita tekijöitä ja tutkimusprosessin luonnetta, jotta jatkossa olisi mahdollista kiinnittää eteentulevat asiat johonkin laajempaan viitekehukseen. Tutkimus jakautuu neljään osaan, toisistaan erilliseen jaksoon, joiden tarkoitus on kunkin muodostaa joltisenkin itsenäinen kokonaisuus. Toisistaan riippumattomia ne eivät tietenkään ole, mutta tarkoitus on, että ne toimivat myös itsellisinä kuvauksina tietystä matkan vaiheesta.

Tutkimuksenteolle matkana on, paradoksaalisesti kyllä, tyypillistä monenlainen sokeus ja näköalattomuus, joka johtuu myös siitä, että katseltavaa ja havainnoitavaa ylipäänsä on tarjolla paljon. Valitsemisen vaikeus on tuttua. Ainakin omalle matkalleni on myös tyypillisiä piirteitä paikoilleen juuttuminen, samojen jälkien palailu, ruudin keksiminen uudelleen. Uuden löytämisen halu on kova, mutta sen edessä joutuu nöyrytykseen. Tunne on varmaan monta kertaa sama kuin kuvitteellinen maihinnousu paratiisisaaren rannassa: hetken aikaa voi ihastella itseään aution saaren rannalla ja ajatella olleensa ensimmäinen, kunnes tuuli kantaa ihmisten ääniä toiselta puolen rantaa tai hiekasta löytyvkin kymmeniä ialaniälkiä. Illuusio, siitä, että ioku aiatus voisi olla perustavasti

omani, on kyllä karissut matkan aikana monta kertaa. Ehkä olisi viisaampaa puhuaakin 'matkan' sijasta 'keskustelusta'. Vaikka tässä työssä tarkoituksellisesti puhun monen muun äänellä, niin syntyvä kokonaisuus on kuitenkin oma puheenvuoroni. Vaikka en ole ehkä luonut uutta, olen rakentanut jotakin, jota ei kukaan toinen olisi voinut tehdä täsmälleen samalla tavalla.

Mitä 'matkallani' tapahtui? Varmasti monenlaista, mutta tietenkin tämäkin kertomus sisältää valintaa sen suhteen, mitä katson kuljeskelustani tärkeäksi kertoa. Pähkinänkuoressa voin sanoa, että lähtiessäni tutkimaan psykologien viestijäkuva, luulin ehkä lähteväni selkeämmille vesille kuin mistä itseni lopulta löysin. Minut vei mennessään, ontologisten ja epistemologisten kysymysten aalto, johon empiirisen aineiston analyysia aloitellessani törmäsin. Monesta suunnasta nousi eteeni sellaisia näköaloja ja kysymyksenasetteluja, joita ei voinut jättää näkökentän ulkopuolelle tai ajatella ohittavansa viileästi.

Mitä on haastatteluaineisto, millä tavalla ihmistä pitäisi tutkia, mikä on kielen ja todellisuuden suhde? Tässä ehkä kysymyksiä isoimmasta päästä, jotka haastoivat mieltämään, jos kohta kysymykset tuntuivatkin vuorenkorkuisilta. Noita kysymyksiä olen nähdäkseni tässä työssä koettanut jotenkin jäsentää, omista lähtökohdistani tietenkin. Tieteenfilosofisen oppineisuuteni aste on ehkä senlaatuinen, että hyppäys metodologisiin (laajassa merkityksessä) kysymyksiin tuntuu uhkarohkealta. Kuitenkin edellä esitettyihin kysymyksiin liittyy myös senluonteista velvoittavuutta, ettei tutustuminen alueen kirjallisuuteen saanut mielestäni jäädä vain hetken huumaavaksi syrjähyppyksi. Niinpä käsillä olevan työn perusvire rakentuu ehkä tutkimuskohteen ihmettelystä ja käsitteellisestä tarkastelusta sekä haastattelumenetelmään kietoutuvista "tieto-opillisista" kysymyksistä ja ihmiskäsityspohdinnoista. Varsinainen empiirinen aineisto saa tässä työssä suppeamman sijan mitä alussa osasin aavistaa. Se on kuitenkin työn välttämätön osa, kertoohan se osaltaan siitä kohteesta johon alkuperäisessä matkasuunnitelmassani lähdin tutustumaan.

Sinällään tämä työ, niin kuin kaikki työt on aikansa lapsi. Siitä löytyy tiettyjä piirteitä, jotka paikantavat sen tiettyyn ajankohtaan. Siinä on piirteitä, jotka liittyvät pinnalla oleviin keskusteluihin esimerkiksi viestinnän ja persoonallisuuden välisistä suhteista, siis tiettyä muodikkautta. Toisaalta kysymykset ovat klassisia, tiettyssä mielessä ajattomia: ei voi väistää sitä asiaa, että samantyyppisistä kysymyksistä on keskusteltu iät ja ajat. On tutkijan valintaa, onko hän siinä määrin radikaali, että menee keskustelujen juurille saakka vai tähyääkö kysymyksiin ja kurottaako vastauksiin kapeammin, oman aikakautensa perspektiivistä. Tässä työssä on paljolti pitäyditty jälkimmäiseen vaihtoehtoon, mutta tiedostaen toki sen, että mistään totaalisesti uusista kysymyksenasetteluista ei ole kysymys. Minuuteen, aitouteen ja ihmisten väliseen viestintään liittyvää problematiikkaa on pohdiskeltu ainakin niin kauan kuin ollut pohtivia ihmisiä...

Halusin, että tässä tutkimusraportissa säilyisi jotakin sen prosessin kaltaista, joka oma työprosessini todella oli. Tietenkin *todella* viittaa siihen, miten itse prosessin kulun hahmotan. Tutkimusraportti on väistämättä vain tutkimusprosessin jäljittely- tai jäljittämisyritys, sillä olisi naiivia kuvitella pystyvän jäljentämään sitä. Mutta se miten työni olen tähän jäsentänyt, kuvanee paremmin prosessin etenemistä kuin perinteinen rakenne, jossa ensin kuvataan liki aukoton aikaisemman tutkimuksen ja tutkimusmetodologian tuntemus, nostetaan tutkimusongelmat teoreettisesta viitekehyksestä, edetään tutkimuksen toteuttamiseen, arviointiin ja pohdintaan. Itseäni

on kiusannut varsinkin se perinteisen tutkimusraportoinnin piirre, että pohdintajaksoon säästetään ja sisällytetään usein sellaista jälkiviisastelua, jonka olisi luullut asian taustoihin perehtyneelle tutkijalle selviävän jo hyvissä ajoin ennen tutkimuksen empiiristä toteutusta tai raportin viimeisiä sivuja.

Tämän raportin ensimmäinen osa on empiirisen tutkimuksen kuvaus. Toivottavasti en ole onnistunut häivyttämään sitä seikkaa, että tutkimusprosessi rakentui siten, että vasta haparoinnit empiirisen materiaalin kanssa saivat minut todella miettimään, millaisia käsitteellisiä, ontologisia ja epistemologisia ongelmia viestijäkuvan tutkimukseen keräytyy. Pitkään olin tämän havainnon jälkeen neuvoton: kuinka operoida teoreettisesti kodittomantuntuisen käsitteen kanssa. Kestikin kauan ennen kuin uskalsin tunnustaa, että empiirisen tutkimuksen kautta en tässä vaiheessa pysty viestijäkuvan teoriaa rakentamaan, vaikka se ehkä jonkinlaisena tavoitteena olikin kangastellut. Niinpä päädyin tarkastelemaan sitä, mitä on keskusteltu viestijäkuvan yläkäsitteeksi mieltämäni minäkäsityksen ympärillä. Tätä viestijäkuvan teoreettisen paikannuksen yritystä minäkäsitystutkimuksen avulla on jakso II. III jaksossa puolestaan palaan empiiriseen aineiston pariin asettaen sille kysymyksiä toisenlaisesta näkökulmasta kuin ensimmäisessä osassa. Ote on tulkinnallisempi, ja nostan aineistosta pohdittavaksi sellaisia valittuja paloja, jotka liittyvät oman viestijyyden kuvaamisen tapoihin ja myös erityiskysymyksiä suhteessa psykologin työhön ja siitä puhumiseen.

Empiirisen tutkimuksen kanssa takkuaminen nosti esiin myös tutkimushaastattelua koskevan metodologisen pohdinnan. Mitä on tutkimushaastattelulla hankittava tieto luonteeltaan, on esimerkki yhdestä kysymyksestä, joka vasta tämän tutkimusprosessin myötä on avautumassa koko laajuudessaan. Tutkimushaastattelun liittyvää problematiikkaa esittelen työn viimeisessä varsinaisessa (IV) jaksossa.

Työssäni olen koettanut antaa mahdollisimman paljon tilaa metodikeskustelulle ja metodologisille kysymyksille. Keskusteluun osallistujiksi olen löytänyt mielestäni yllättävän paljon sanavalmiita suomalaisia tieteentekijöitä, joiden äänien kautta pyrin rakentamaan omalta osaltani metodologisia kysymyksiä kokoavaa puheenvuoroa. Roolini on siis ollut eräänlainen keskustelun koordinoija; se miten epäkoosteiseksi tähän konstruoitu keskustelu saattaa olla jäänyt, on tietenkin lukijan arvioitavissa. Kuitenkin uskon, että kuten yleensä keskusteluissa, ainakin tarjolla on juonteita edetä moneen suuntaan.

I SEITSEMÄN PSYKOLOGIA: VIESTINTÄÄN LIITTYVIEN MERKITYS- SUHTEIDEN KUVAUS HAASTATTELUAINIEN PERUSTALTA

1. PSYKOLOGIT TUTKIMUKSEN KOHTEIKSI

Kiinnostuksen kohteena (epämääräinen) viestijäkuva

Tutkimukseni lähtökohta-ajatukseni oli hankkia tietoa viestijäkuvasta, siitä miten ihmiset näkevät oman viestijyytensä, miten kuvaavat ja arvioivat omaa viestintäänsä. Suomalaisessa puheviestinnän opetusalaan koskevassa kirjallisuudessa on käytetty viestijäkuvan käsitettä viittamaan yksilön omaan viestintäänsä liittämiin käsityksiin, kokemuksiin, tuntemuksiin ja ajatuksiin itsestä viestijänä, omista taidoistaan. (Esimerkkejä Almonkari 1995, 170; Valo 1995, 103; Valkonen 1997). Viestijäkuva on huolimatta laajasta käytöstään tšekäläisen puheviestinnän opetuksen kentällä kuitenkin puheviestintätieteessä toistaiseksi niukasti teoretisoitu ja vähän empiirisestikin tutkittu käsite. Praktisesti se tuntuu kovin keskeiseltä, nostaahan esimerkiksi ns. konstruktivistinen oppimisenäkymys itseä koskevat konstruktiot keskeisiksi missä tahansa oppimisprosessissa. Puheviestinnän opetuksen käytännöistä on tuttua puhe esimerkiksi viestijäkuvan selkeyttämisestä ja realistamisesta.

Viestinnän, persoonallisuuden ja minuuden väliset kytkeymät ovat haastavaa tutkimusaluetta. Jos pitää käsitteitä tutkijan tärkeinä työkaluina ja haluaa kirkastaa niitä ennen ryhtymistä empiiriseen työhön, vastassa on suuri määrä käsitteellistä kaaosta, joka on leimallista persoonallisuuden tutkimusalueelle yli tieteenalarajojen. Esimerkiksi viestijäkuvan määrittelyn ontuvuus ja kaksitahoisuus tekevät ilmiöstä kiinnostuneen tutkijan työn hankalaksi. Terminä viestijäkuva kun näyttää muokkautuneen kommunikoojakuva (communicator image), joka on Nortonia (1983) viestintätyylitutkimusten kautta löytänyt tiensä suomalaiseen puheviestinnän tutkimukseen ja opetukseen (ks. Sallinen-Kuparinen 1986a, 181-183). Ennen Nortonia tosin communicator image-termiä on käyttänyt ainakin Infante (1972). Viestijäkuvan määrittelyä seuraa Nortonia määrittelystä periytyvä kaksijakoisuus; hänen mukaansa kun sillä ei tarkoiteta ainoastaan yksilön käsitystä itsestään viestijänä, vaan hänen jäljissään termillä viitataan puheviestinnän kirjallisuudessa myös siihen käsitykseen, jonka kuulijat muodostavat puhujasta tämän viestintätyylin perusteella.¹

Viestijäkuvan esikuva communicator image-termin käyttö ei ole vakiintunut viestintätyylitutkimusten ulkopuolelle: sitä on turha etsiä alan perusoppikirjoista, joissa samoista asioista puhutaan yleensä minäkäsityksen (self-concept) yhteydessä. Palaankin jaksossa II siihen, millaista perustaa viestijäkuvan tutkimiselle voisi löytyä minäkäsitystutkimuksesta käsin.

Viestijäkuvalla tarkoitetaan yleensä yksilön käsitystä omista viestintätaidoistaan; se ajatellaan osaksi yksilön minäkuva ja sitä voidaan tarkastella osana puhujan elämäkaarta. Viestijäkuvan nähdään olevan yhteydessä niihin vaikutusmahdollisuuksiin,

¹Sopii vain ihmetellä, miksi nortonilainen kaksoismäärittelmä on jäänyt elämään meikäläisessä käytössä, vaikka viestijäkuva on nähty osaksi minäkuva (ks. Sallinen-Kuparinen 1986b).

joita viestijä näkee itsellään olevan. (Sallinen-Kuparinen 1986b, 3.) Ajatellaan myös, että kokemusten kasvaessa kuva itsestä kommunikoijana selkiytyy; käsitys omista viestintätaidoista nähdään juontuvan aikaisemmista, henkilöhistoriallisesti merkittävistä tapahtumista (Greene ja Sparks 1983). Viestijäkuva nähtynä tällä tavoin viittaa siihen, että näkemys viestijäkuvasta sopisi siis yhteen erityisesti kognitiivisen viitekehyksen kanssa, viestijäkuva olisi siis ennen kaikkea kognitiivinen rakenne. (Palaan III osassa erilaisiin mahdollisiin teoreettisiin viitekehyksiin, joita viestijäkuvan tutkimuksessa ajattelen voitavan soveltaa).

Tutkimusaineiston hankinta

Omista kiinnostuksistani käsin valitsin kohderyhmäksi psykologit, ja otin tutkimuksen työkäsitteeksi ammatillisen viestijäkuvan, tarkoitukseni fokuksitua viestijäkuvaan nimenomaan työn kannalta tai kautta. Tämän kiinnostuksen perussysäys lähti psykologien tekemiä haastatteluja analysoimaan pyrkineestä pro gradu-työstä: sen pohjalta heräsi erityisesti kiinnostus siihen, miten psykologit tiedostavat omaa viestintäkäyttäytymistään ja toisaalta miten he mieltävät viestinnän aseman omassa toiminnassaan. Tutkittavien hankkimisessa oli alkuvaikeutensa. Olin ajatellut, että motivoituneimpia oman viestintänsä pohdiskeluun saattaisivat olla parhaillaan täydennyskoulutuksessa muutenkin olevat psykologit. Lopulta hankkeeseen lähtikin mukaan kymmenen ammatillisessa erikoistumiskoulutuksessa olevaa psykologia, joista kahdeksan lähetti minulle määräaikaan mennessä kirjoituksen² antamani instruktio pohjalta (ks. liite 1).

Teemakirjoitustehtävää käytin apuna haastattelun suunnittelussa, siten että kirjoitusten pohjalta täydensin haastattelusuunnitelmaa. Teemakirjoitukset muodostavat toisaalta myös pienen itsenäisen aineiston, jota tässä tutkimuksen ensivaiheessa hyödynsin haastattelukysymysten suunnittelun lisäksi lähinnä haastattelutilanteissa eräänlaisena ärsykemateriaalina, nostinhan teemakirjoitustehtävistä esiin ajatuksia, joihin pyysin haastateltavia reagoimaan.

Tämän tutkimuksen päämenetelmäksi teemahaastattelu oli luontevin valinta, halusinhan nimenomaan pääsyä tutkittavien omiin kuvauksiin ja käsityksiin omasta viestijyydestään. Toisaalta haastattelu vuorovaikutustilanteena mahdollistaa sellaisen tiedon luomisen, johon ei ole muuten mahdollisuutta. Teemojen suunnittelussa käytin myös hyväkseni vähäistä, mutta tämän tutkimuksen kannalta tärkeäksi mieltämäni omaa kokemusta, koko syyslukukauden 1992 kestänyttä työskentelyä psykologi-harjoittelijana Jyväskylän perheneuvolassa.

Kahdeksasta teemakirjoitustehtävän palauttaneesta onnistuin saamaan haastatteluun neljä, lisäksi kaksi psykologia tuli suoraan haastatteluun, yhteensä haastattelin kolmea naista ja kolmea miestä. Yksi koulutusryhmän ulkopuolinen, minulle ennestään tuttu naispuolinen psykologi tuotti lisäksi kerronta-aineiston, joka toteutettiin siten, että tutkittava teemalistaa hyväksikäyttäen kertoi ajatuksiaan sanelunauhurille: tämän aineiston hankinnan osatavoitteena oli kurkistaa siihen, millaista on haastattelupuhe verrattuna omaan kerrontaan. Tutkittavat olivat iältään 29 - 47-vuotiaita.

²Kuutteen kirjoituksen teemakirjoitukseksi Aaga (1995) mukaan.

Haastateltavien työkokemus vaihteli siten muutamasta vuodesta liki pariinkymmeneen. Haastattelut ajoittuivat yhteensä noin puolen vuoden ajalle vuonna 1994.

Haastattelut toteutettiin kaikki Jyväskylässä, tutkittavien ollessa täällä koulutuksessa tai muutoin työasioissa liikkeellä. Haastatteluista useimmat tapahtuivat tutkijan työhuoneessa, yksi kirjaston ryhmätyötilassa ja yksi hotellihuoneessa. Niiden kesto vaihteli 1h 15min - 2.5 h. Haastattelut ääninauhoitettiin ja kirjoitettiin tekstiksi sanasanaisesti. Haastattelun teemarunkoa käytin vaihtelevasti, aivan kaikkia teemoja en käynyt läpi kaikkien haastateltavien kanssa. Haastattelun teemarunko oli yleensä seuraavanlainen. (Liitteessä 2 teemarunko esimerkkikysymyksineen.)

Suhde tutkimusaiheeseen

Viestintäkoulutus

Viestintä asiakassuhteissa

Työyhteisön viestintä

Suhteet yhteistyökumppaneihin (kouluviranomaiset, sosiaalityön ammattilaiset ym.)

Ryhmäviestintä

Esiintyminen

Viestintätaidot

Persoonallisuus ja viestintä

Psykologit viestijöinä

Omasta näkökulmastani haastattelut sujuivat hyvässä yhteistyössä haastateltavien kanssa. Jotkut haastattelut kärsivät ehkä kiireestäkin, mutta toisaalta pari tuntia vaikutti vireyden kannalta haastattelun enimmäispituudelta. Itse koin haastattelut hyvin keskustelunomaisiksi, enkä siis esimerkiksi kokonaan pidättäytynyt esittämästä omiakin mielipiteitä käsitellyistä asioista.

Tutkimusprosessin loppuvaiheessa pyysin vielä haastateltavilta ns. takaumakirjoitukset³, (instruktio liitteessä 3) joissa he saivat tuoda esille näkemyksiään siitä kuvauksesta (tarkemmin yksilöllisestä merkitysverkostosta) jonka olin itsekin haastattelun pohjalta rakentanut. Sain kuudelta (6/7) tutkittavista kommentin, viisi kirjallisena ja yhden pikaisen haastattelun muodossa.

Aineisto koossa: missä/mistä analyysi?

Työssäni lähdin etsimään tapaa kuvata haastattelun pohjalta tutkittavien viestintään liittämiä merkityksiä. Aineistoon tutustumisen rinnalla etsin kirjallisuudesta vihjeitä tai orientaation esikuvia löytääkseni sellaisen lukutavan, joka tyydyttäisi minua suhteessa niihin periaatteisiin, joita asetin mielekkäälle analyysille. Tämä prosessi oli hitaampi ja tuskallisempi kuin konsaan osasin ennakoida. Näin jälkiviisaana ymmärrän tietenkin Kvalen (1996) esittämät ajatukset siitä, miten haastattelututkimuksen prosessi rakentuu. Siis kun tutkimuksen tarkoitus on formuloitu eli tematisointi suoritettu ja vastattu mitä-

³Kutsun tutkittavien jälkikommenteja yhtenäisesti takaumakirjoituksiksi (termistä olen velkaa Karilalle (1997), joka puhuu takauma-haastatteluista). Kommentit vaihtelivat muodoltaan: viisi tutkittavaa lähetti kirjallisen kommentin, yhtä haastattelin, lisäksi yksi ei vastannut.

ja miksi-kysymyksiin, on vasta miten- kysymysten vuoro. Tämän jälkeen ollaan valmiita tutkimuksen suunnitteluun, joka sisältää kaikkien vaiheiden ennakoinnin ja suunnittelun ennen työhön ryhtymistä. Suunnittelin kylläkin huolellisesti aineiston keruuvaiheen, esimerkiksi haastattelurungon, mutta sitä pitemmälle ei huoleni haastattelututkimuksen etenemisestä juuri kantanut. Taustalla kummitteli ehkä vahva ajatus aineistolähtöisestä työskentelystä. Tietenkin onkin vaikeaa kovin tarkkaan suunnitella, miten aineistoa lähestyy, ennen kuin konkreettisesti näkee minkälaista materiaalia haastattelut ovat tuottaneet. Tämä yleensä havainnollistuu kirjaimellisesti, kun haastattelut on saatettu tekstimuotoon.

Samaan aikaan, kun olin törmännyt ihmistieteellisiin ihmiskäsityspohdintoihin ja tutustuttanut itseäni niihin, oli luontevaa tutustua esimerkiksi fenomenologisen psykologian tutkimusmenetelmäkirjallisuuteen, löytyihän siltä puolelta syvällistä kiinnostusta tutkimuksen ontologisiin kysymyksiin (esim. Rauhala 1995, Perttula 1995). Erilaisten laadullisen aineiston analyysitapojen viidakosta selviytyäkseni päätin lopulta ottaa selvää, mitä omasta haastatteluaineistostani saisi irti kokemuksen tutkimuksen eli fenomenologisen psykologian varsin systemaattiseksi kuvatulla metodilla.

Systemaattisuuttahan on perinteisesti pidetty tieteellisenä hyveenä. Esimerkiksi Kivirannan (1995, 100) mielestä systemaattinen eteneminen takaa, ettei tutkimus ole pelkkää vaikutelmien kirjaamista. Fenomenologisen menetelmän systemaattisuuteen laadullisen tutkimuksen kirjavassa kentässä on kiinnittänyt huomiota myös Perttula (1996d). Niinpä kaikenlaisten analyysitapojen keskellä tämä systemaattisuus oli ehkä se piirre, joka herätti uteliaisuuteni, ja antoi toivoa "sitä oikeaa lukutapaa" etsivälle. Seuraavassa hieman taustoitusta fenomenologisesta otteesta.⁴

2. KATSAUS KOKEMUKSEN TUTKIMUKSEN TAUSTOIHIN JA PERIAATTEISIIN

Ihmiskäsityskeskustelun kautta fenomenologiseen psykologiaan

Suoranta (1995a) kuvaa metodologisen keskustelun aaltoliikkeitä ja todellakin vaikuttaakin siltä, että ilmikiinnostus ihmiskäsitykseen ja keskustelu siitä syttyy välillä sammuakseen ja ottaakseen uutta vauhtia. Itse tutustuin erityisesti psykologiseen ihmiskäsityskeskusteluun, jonka keskeisen rakentajan Lauri Rauhalan ajatuksiin tie vei Maija Lehtovaaran (1992) ja Juha Perttulan (1995ab) esitysten kautta. Tässä pikainen katsaus joihinkin esitettyihin ajatuksiin ihmiskäsityspohdinnan roolista ihmistutkimuksessa, jonka jälkeen siirryn esittelemään lyhyesti fenomenologisen psykologian metodin tausta-ajatuksia.

⁴On syytä huomauttaa, että fenomenologiasta puhuminen on ongelmallista. Lehtovaara (1995, 71) toteaa, että kun suuntaus on itsenäisenä ajatussuuntana tullut tietoiseksi itsestään, se on tulkinut itseään jatkuvasti. On kiinnitetty huomiota myös siihen, että tutkimuksessa metodi joskus esitetään kuin annettuna ja sidotaan vain löyhästi tausta-olettamuksiinsa, jolloin menetelmä saatetaan ymmärtää pinnallisesti ja pitää sitä pelkästään teknisenä suorituksena. Jokaisessa fenomenologisessa tutkimuksessa on kuitenkin luotava metodi, vaikka jotkut perusratkaisut ja toimintatavat sitä leimaavatkin. Yhteistä fenomenologiselle tutkimukselle on pyrkimys yleensä laadullisen tutkimuksen keinoin tavoittaa ihmisten kokemusmaailmaa ja heidän asioille antamia merkityksiä. (Åstedt-Kurki 1994, 2)

Mitä ihmiskäsityksellä siis tarkoitetaan? Ihmiskäsitys nähdään tuloksena ontologisesta erittelystä. Se on käsitys siitä, mitä ihminen on, kuinka ihminen voidaan erottaa muista ilmiöistä ja olioista, ja mitkä ovat ne ihmiselle tyypilliset piirteet, joita ei voi ohittaa ihmisestä puhuttaessa. Ihmiskäsitykseen kuuluu lukuisia olemuksellisia määreitä, joilla voidaan luonnehtia ihmistä yksilöstä lähtien, sekä lukuisia suhteellisia piirteitä, joiden avulla ihmistä voidaan luonnehtia suhteessa ympäristöön. Laadullisessa tutkimuksessa molemmat piirrejoukot nähdään tärkeinä. Ihmiskäsitystä ovat myös ne olettamukset ja ratkaisut, joita tutkija on tehnyt, tietten tai tietämättään silloin kun on ryhtynyt pohtimaan kysymyksenasetteluaan. (Varto 1992, 31.)

On esitetty, että empiiriset ihmistutkijat eivät ole tähän saakka olleet juurikaan kiinnostuneita ontologisista analyyseista, vaan fysiikan menestyksen humalluttamana on ihmistieteissäkin tavallisesti omaksuttu luonnontieteellisten tutkimusalojen tiedeihanteet ja toimintaperiaatteet. Ihmisen ainutlaatuisuus ei ole riittävästi suunnannut tutkimusalojen kehitystä. (Rauhala 1994, 10.) Kuitenkin mikäli hyväksytään ajatus ihmisen erityislaadusta, tarkoittaa se sitä, että muilta tieteiltä ei voi saada varsinaisia teoreettisia malleja ihmisen kokonaisuuden tutkimukseen (Lehtovaara 1993b, 20).

Rauhalan (1994, 11) mukaan viime aikoina on ollut näkyvissä heräämistä tietoisuuteen filosofisen ihmiskäsityksen analyysin olennaisesta merkityksestä empiirisen tutkimuksen kannalta. Tieteilijöiden kiinnostus metafyyssiin pohdintoihin ja ihmiskäsityksen tapaisiin asioihin ei tietenkään ole koskaan täysin poissa tai kaikkien huulilla, vaan kysymys on ehkä Suorannan (1995a, 77) sanoin tieteen historian tavanomaisesta aaltoliikkeestä, tänään puhutaan ihmiskäsityksestä, huomenna jostakin muusta. Oletettavasti esimerkiksi laadullisen tutkimuksen vahvistunut asema on tuonut osaltaan ihmiskäsitykseen liittyvät kysymykset keskustelun kohteiksi. Kuuluuhan tutkimuksen ja tutkijan objektiivisuuteen liittyvän myytin kyseenalaistaminen laadullisen tutkimuksen perusajatuksiin. Laadullinen tutkimus nostaa tutkijan väistämättä tutkimustyön fokukseen: oman toiminnan reflektointi on tutkimusotteen avainajatuksia.

Esimerkiksi Lehtovaara (1992) ja Perttula (1995) ovat omissa empiirisissä tutkimuksissaan nojautuneet Rauhalan (esim. 1983) holistiseen ihmiskäsitykseen. Rauhalan muotoileman ihmiskäsityksen perusajatus on, että ihminen on kokonaisuus, joka kuitenkin realistuu erilaisissa olemisen tyypeissä. Näitä todellistumisen tapoja on ainakin kolme perusmuotoa:

- kehollisuus (olemassaolo orgaanisena tapahtumisena)
- tajunnallisuus eli psyykkinen ja henkinen eli ihminen toteutuu kokevana ja erilaisia merkityksiä luovana ja
- situationaalisuus eli elämäntilanteisuus (olemassaolo suhteutuneisuutena todellisuuteen). Ihminen on väistämättä suhteessa oman elämäntilanteensa kokonaisuuteen.

Ilman näitä kolmea todellistumisen perusmuotoa ei ihmisen olemassaoloa voida käsittää. (Lehtovaara 1994, 34-35, Perttula 1996c, 218.) Rauhala näkee ihmiskäsityksensä myös perustelevan ja filosofisesti oikeuttavan monitieteisyyden ihmistutkimuksessa. Hänen ihmiskäsityksensä mukaan ihmisen kokonaisuutta ei voida käsittää eikä hallita problematiikkatyyppien erojen kieltämisen avulla, ongelmia ei voi homogenisoida. (Rauhala 1993, 103.) Ihmisen kokonaisuus ei myöskään katoa sen takia, että kutakin eri

olemuspuolta empiirisesti tutkitaan sen perusluonteen edellyttämällä tavalla (Rauhala 1994, 11).

Vaikka eri olemuspuolet ovat olemassa yhtäaikaan, voi tutkimus siis fokuoittaa johonkin niistä. *Tämä tutkimus merkityssuhteiden tutkimuksena on erityisesti tajunnallisen puolen tutkimusta.* Rauhala (1989, 29) toteaa, että merkityssuhde syntyy, kun mieli asettuu tajunnassamme suhteeseen jonkin objektin, asian tai ilmiön kanssa siten, että ymmärrämme tuon objektin, asian tai ilmiön kyseisen mielen avulla joksikin. Merkityssuhteet puolestaan muodostavat verkostoja, joista syntyvät maailmankuvamme sekä käsitykset itsestämme.

Tutkimuksellisia peruseriaatteita deskriptiivisyyteen pyrittäessä

Koska olen pyrkinyt soveltamaan tutkimuksessani Perttulan (1995a, 1996c, 1997) Giorgan (1988) fenomenologisen psykologian menetelmän pohjalta kehittämään menetelmää, lienee paikallaan jollain tavalla pyrkiä kuvaamaan sen peruslähtökohtia. Perttula (1996c) kutsuu metodiaan *deskriptiivisyyteen pyrkiväksi fenomenologisen psykologian metodiksi*. Menetelmän tavoitteena on maksimoida mahdollisuus kuvata ihmisten kokemuksia sellaisina, kuin he itse ne kokevat. Deskriptiivisyyteen pyrkiminen asetetaan tavoitteeksi, sillä tunnustetaan, että puhtaan deskription mahdollisuutta ei kuitenkaan ole. Tutkijan mahdollisuudet reflektoida etukäteisiä käsityksiään ja siirtää niitä mielessään syrjään ovat aina rajalliset (Perttula 1996a, 15). (Deskriptiivisen ja hermeneuttisen fenomenologian kuvauksen ja tulkinnan käsitteiden taustoitusta ja analyysia ks. Perttula 1996a, 9-18). Tutkimuksen ajatellaan olevan sitä onnistuneempaa, mitä deskriptiivisempää se on. Tutkimuksen taas oletetaan olevan sitä deskriptiivisempää, mitä paremmin sekä tutkittavan että tutkijan kokemuksen auki keriminen onnistuu. (Perttula 1995a, 55.)

Koska deskriptiivinen tutkimus perustellaan kokemuksesta lähtien ja siihen tukeutuen, tutkimuksessa kartetaan erityistieteellisiä teoria- ja käsitejärjestelmiä. Deskriptiivistä tutkimusta tekevän psykologin ei oleteta olevan kiinnostunut psykologisten teorioiden oikeellisuudesta tai todentamisesta, vaan tutkimuskiinnostus kohdistuu toisen ihmisen tapaan mieltää maailmaa, tämän tavan sisältöön, ongelmallisuuteen ja kantavuuteen. Elämisaailma on siis ensisijainen teoreettiseen ajattelutapaan nähden. Tätä asetelmaa monimutkaistaa se, että teoreettinen ajattelutapa on osa monien ihmisten elämisaailmaa, eikä suinkaan vähiten psykologien. (Perttula 1996a, 10.) Tämä huomio kohdistuu lähinnä psykologeihin kokemuksen tutkijoina, mutta on yhtä vartenotettava silloin, kun psykologit ovat tutkimuksen kohteena.

Deskriptiivisen tutkimuksen tavoitteena on merkitysten olennaisten sisältöjen esille saaminen ja kuvaaminen, ei niinkään merkitysten moninaisuuden esittäminen. Tämä on keskeinen ero fenomenografiaan, jossa ilmiön moninaisuuden kuvaaminen on tärkeintä. (Perttula 1996a, 11.)⁵

Perttulan (1996b, 93) mukaan merkityskokemuksen tutkimuksen erityispiirteenä on se, että ihmistä pidetään oman kokemuksensa parhaana asiantuntijana. Tähän sisältyy ajatus todenmukaisuudesta, tutkijan on otettava ihmisen kokemus totena riippumatta

⁵Fenomenografista ks. Hällinen 1996

sen sisällöstä. Totuus ei siis löydy kokemuksen takaa tai ulkopuolelta (Perttula 1996a, 12.) Deskriptiivinen fenomenologia ei etsi kätkeytyä totuutta. Ihmisen kokemus otetaan totena, vaikkakin ihmisen kokemukset ovat toisistaan poikkeavia ja koko ajan muuntuvia. (Perttula 1996a, 10.)

Kiviranta (1995, 92) huomauttaa, että tutkijan tulee fenomenologisessa tutkimuksessa kiinnittää erityisesti huomiota siihen, että tutkittavat ovat aidosti Toisia kuin tutkija itse. Arkielämässähän vastaantulevia ihmisiä tapahtumia ja niihin liittyviä merkityksiä tulkitaan varsin ongelmattomasti omasta kokemuksesta lähtien. "Fenomenologisessa tutkimuksessa sen sijaan pyritään tarkastelemaan ilmiöitä sellaisina kuin ne ilmenevät kokijalla, tai ainakin siten, että tutkija muistaa tehdä eron omien intentioidensa ja tutkittavan kokemuksen välillä." Vaikka siis pyritään ymmärtämiseen, ymmärretään, että toisen täydellinen ymmärtäminen on mahdotonta.

Tutkijan yhtä hyvin kuin kliinisessä käytännössä kokemusta tutkivan psykologin tulee toimia siten, että vuorovaikutustilanteissa toisella ihmisellä on mahdollisuus kuvata kokemuksiaan mahdollisimman täydesti ja moniulotteisesti (Perttula 1996a, 12). Deskriptiivistä tutkimusotetta soveltava tutkija siis yrittää hahmottaa toisen kokemusta pyytämällä häntä kuvaamaan sitä sellaisena kuin hän sen kokee (Perttula 1996b, 105). Tavoitteena on hahmottaa tutkimukseen osallistuvien ihmisten käsityksiä siitä todellisuuden osasta, jonka tutkija kysymyksenasetteluillaan kulloinkin on rajannut (Perttula 1996b, 90).

Käytännön tutkimustilanteessa siis pyritään saamaan esille tutkittavien välittömässä todellisuussuhteessa muodostamia merkityksiä. Tämän vuoksi tutkija ei kehota tutkittavaa tietoisesti pohtimaan tai refleктоimaan kokemuksiaan, vaan pyrkii pikemminkin saamaan hänet kuvaamaan niitä arkipäiväisen elämänsä tilanteita, joissa tutkittavaan asiaan liittyvät kokemukset ovat muodostuneet. Tutkimusaineiston hankinta tulisi myös järjestää niin, että tutkija vaikuttaa mahdollisimman vähän kokemuksiin, joita tutkittavat tuovat tutkimustilanteessa esiin. (Perttula 1995a, 64.) Aineiston keruu tapahtuukin pääosin haastatellen tai pyytämällä tutkittavilta kirjallinen kuvaus (Perttula 1995a, 66). Lähestymistapa edellyttää myös sitä, että tutkittaville esitettävät kysymyksenasettelut ovat mahdollisimman avoimia ja strukturoimattomia. Hyvä kysymys herättää mahdollisimman paljon asiaan liittyviä omakohtaisesti elettyjä mielikuvia, eikä niinkään yleisiä ajatuksia ja pohdintoja siitä. (Perttula 1995a, 65-66.)

Fenomenologisen tutkimuksen suhde yleiseen tietoon

Perttula (1994, 61-62) näkee yhtenä tieteen perinteisenä perustavoitteena *yleisen tiedon* saavuttamisen. Esimerkiksi psykologisessa tutkimuskäytännössä se on merkinnyt sekä yksilöllisyyden että tutkittavan ilmiön laadun häivyttämistä viimeistään aineiston analyysivaiheessa. Kun tutkimusaineisto muunnetaan numeeriseksi havaintoaineistoksi ja käsitellään tilastollisten tietojenkäsittelymenetelmien avulla, yksilöt muuttuvat keskimääräisyydeksi ja tutkittavan ilmiön laatu numeroiksi. Tilastollisen yleisen tiedon luonteesta Perttula (1994, 62) toteaa, että analyysin tuloksena on lukuarvoja, jotka ainakin implisiittisesti uskotaan voitavan muuntaa takaisin niiksi laaduiksi, jotka analyysia varten muunnettiin luvuiksi. Vaikka tämä koetaan vaikeaksi, sitä pidetään siis mahdollisena.

Tilastollisen yleisen saavuttaminen on ihmistutkimuksessakin ollut perinteisesti vallitsevia tutkimuksen tavoitteita. Se on kuitenkin selkeässä ristiriidassa esimerkiksi Rauhalan kuvaaman holistisen ihmiskäsityksen kanssa. Tilastollista yleistä tavoiteltaessahan määrällisen keskimääräisyyden katsotaan kuvaavan parhaiten sitä, mitä ihminen on. (Perttula 1994, 62-63.) Seuraavassa kärkevä tiivistys tästä ideasta Varton (1995, 20) kynästä: "Me olemme jopa päätyneet siihen tulokseen, että yhteisö on yksilöiden painotettu keskiarvo. Tällä tavoin on ihmistieteessä löydetty Kuka Tahansa, yleisö, kansa, mies vailla ominaisuuksia, joka on eräänlainen alamaisuuden tutkimuksellinen kaapu, jolla ei voi loukata ketään. Tämän ideaalina on, että ymmärrämme jokaista kaikkien kautta: näin on mukana sekä yksilö että yhteisö. Tämä on todellista ihmistieteiden alkemiaa." Yksittäisen tutkittavan ihmisen tehtävä tällaisessa viitekehyksessä on osaltaan vaikuttaa keskiarvon asettumiseen numeerisen jatkumon tiettyyn pisteeseen (Perttula 1994, 63.) Tiedon tuottamisessa on nähtävissä pyrkimys neutraaliuteen; yksilöllisyydellä on vähän sijaa tai ainakin yksilöitä koskeva tieto määrällistetään: ei tutkita tutkittavia, tutkijakaan ei tutki (Perttula 1995b).

Deskriptiivisyyteen pyrkivän fenomenologisen psykologian metodin kohdalla yleistäminen on sitä, että tutkija etsii ja muotoilee käsitteellisesti joko yhden tai usean tutkittavan kokemusten keskeisiä sisältöjä: fenomenologisen analyysin tuottama käsitys kokemuksen perusrakenteesta ei oikeuta tutkijaa tekemään yleistyksiä tutkimukseen osallistuvien ihmisten ulkopuolelle. Yleistyminen ulottuu tutkimusaineiston ulkopuolelle ainoastaan silloin, kun tutkimustulosten lukijat löytävät niistä jotain omaa kokemismaailmaa kuvaavaa. Tutkijan tulisikin kuvata tutkimustulokset mahdollisimman kommunikatiivisella tavalla. (Perttula 1996b, 90.)

Tutkittavien käsityksiä ei voi kuitenkaan pitää tutkimuksellisessa mielessä ehdottoman oikeina ja vaatia eettisyyden nimessä tutkimustulosten muuntamista tutkittavien käsityksiä vastaaviksi. "Tutkimustiedon rehellisyyttä, vastuullisuutta ja systemaattisuutta voidaan edellyttää yhtä lailla tutkijalta kuin tutkimukseen osallistuvilta". (Perttula 1996b, 93.)

Ei sovi unohtaa kuitenkaan, että tutkimustulokset ovat aina tutkijan tekemiä, suunniteltiinpa tutkimusmenettely kuinka huolellisesti maksimoimaan tutkimukseen osallistuneiden ja tutkijan kokemusten eriyttäminen. Lisäksi on muistettava, ettei tutkittavan alkuperäinen kokemus ei ole muuttumaton, ulkoisesta todellisuudesta riippumaton kohde, joka odottaa tutkituksi tulemistä. Kokemus, joka tutkimuksessa tavoitetaan, on aina suhteessa ainakin tutkimustilanteen ajalliseen, paikalliseen ja sosiaaliseen todellisuuteen. (Perttula 1996b, 105.) Ihmisen tapaa kokea sitä, mihin hän on suhteessa voi kuvata hänen sisäiseksi todellisuudekseen. Tätä sisäistä todellisuutta kuvaa parhaiten sen merkitysluonne. Merkitykset muodostuvat suhteessa sekä ihmisen ulkopuolella olevaan todellisuuteen että suhteessa omaan itseen. Korostaakseen merkitysten tapaa kietoutua toisiinsa Perttula (1996c, 220) puhuu merkitystihentymistä ja -verkostoista. Merkitysverkostolla tarkoitetaan niitä tutkittavan koetun maailman merkityssuhteita, jotka tutkijan tematisointi rajaa koetun maailman kokonaisuudesta (Perttula 1997). On tärkeää painottaa, ettei ulkoisen todellisuuden perusteella voi tehdä päätelmiä ihmisen sisäisestä todellisuudesta. Absurdia olisi tästä näkökulmasta myöskin väittää, että ihminen kokee elämäntilanteensa jotenkin väärin. (Perttula 1996c, 221.)

Myöskään teorettinen yleistäminen ei ole perusteltua fenomenologisessa tutkimuksessa, koska ollaan ensisijaisesti kiinnostuneita tutkimukseen osallistuvien

ihmisten tavasta elää kokemuksellisesti omaa elämäänsä. Yleistettävyys perustuu fenomenologisessa tutkimuksessa ns. kommunikatiiviseen validiteettiin. "Jos tutkimukseen osallistumattomat ihmiset tunnustavat tutkimustuloksista itseään ja omaa elämäänsä, yleistyvät tulokset kuvaamaan myös heitä. Yleistäminen ei kuitenkaan ole tällöinkään tutkijan tehtävä, eikä myöskään hänen mahdollisuuksiensa ulottuvilla." (Perttula 1997.)

3. FENOMENOLOGISEN PSYKOLOGIAN MENETELMÄ

3.1. IDIOGRAFINEN ANALYYSI

Fenomenologisessa tutkimusperinteessä korostetaan sitä, että metodi on toissijainen tutkittavaan ilmiöön nähden, metodi täytyy muotoilla aina tutkittavan ilmiön ehdoilla. Tutkimukseni menetelmävalinnassa lähdin siitä, että viestijäkuvan tutkimuksessa luontevin lähtökohta on idiografisuus. Päädyin soveltamaan fenomenologisen psykologian analyysimenetelmää Perttulan (1995a) kuvauksen pohjalta. Tässä siis lähestyn siis psykologin viestijäkuvaa viestintään liittyvinä merkityssuhteina. Seuraavassa olen kuvannut tutkimuksen etenemistä menetelmän yksilökohtaisessa osassa, jonka tuloksena tutkittavien haastatteluista syntyvät yksilökohtaiset merkitysverkostot eli tutkimuksen ensisijaiset tulokset. Kuten Saarenheimo (1997, 65) esittää, laadullisessa tutkimuksessa on luontevaa esitellä metodisia työkaluja sitä mukaa kun niitä otetaan käyttöön: taustalla on ajatus siitä, että prosessi tulee tällä tavoin kuvattua varsin seikkaperäisesti ja lukija voi siten seurata ja arvioida tutkijan tekemiä ratkaisuja. Niinpä kuljetan jatkossa rinnakkain sekä menetelmän kuvausta että esimerkkejä aineiston kanssa tehdystä työstä tuloksineen.

Analyysin vaiheet: Haastattelupuheesta yksilöllisiksi merkitysverkostoiksi

Ensimmäinen haastatteluaineiston tuottamisen jälkeinen tutustuminen haastatteluaineistoon tutustuminen tapahtuu transkribointivaiheessa. Kirjoitin haastattelut kaseteilta sanasanaisesti, tehden huomioita myös joistakin kielenulkoisista piirteistä, kuten naurahduksista ja tauoista. Tässä vaiheessa en kuitenkaan vielä tiennyt, tulisinko paralingvististä informaatiota käyttämään, joten toimin näin varmuuden vuoksi. En myöskään hallitse tarkkaa transkribointia, joten haastateltavien kielenkäytön hienosyisen tarkastelun mahdollisuus karsiutui jo haastattelujen käsittelyn alkuvaiheessa. Myöhemmissä tutkimuksen vaiheissa kirjoitin haastattelun tekstiksi alkua suurpiirteisemmin, tehden siellä täällä muistiinpanoja sellaisista piirteistä, jotka selvensivät kielellisen ilmaisun merkitystä. On huomattava, että tekstiksi kirjoittamisen vaiheessa minulla ei vielä ollut kirkasta ajatusta siitä, miten aineistoa lähestyisin. Se tarkkuus, millä transkriboinnin suoritin, osoittautui kuitenkin nähdäkseni hyvin sopivan työskentelyyn fenomenologisen psykologian metodin avulla.

1. Transkribointivaiheen jälkeen aloin tutustua haastatteluihin tekstimuotoisina. Alussa pyrin hahmottamaan aineistoa mahdollisimman avoimesti ja koetin siinä määrin kuin mielestäni oli mahdollista vapautua esimerkiksi haastattelun lukemisesta teemalista silmälasina. Tämä oli erityisen vaikeaa, vaikka käytin kosolti aiallista etäisyyden ottoa

ja myös kollegoiden tukea apuna vieraannuttaakseni itseäni ensimmäisenä mielestä nousevasta tarkastelutavasta. Kysymys on siis siitä, että jos on luonut etukäteisiä oletuksia aineistosta pyrkii niistä eroon tai ainakin tiedostamaan omia ennakkoluulojaan (Ks. Kiviranta 1995, 99).

2. Tutkimuksen toisessa vaiheessa erkanin fenomenologisen psykologian menetelmästä siinä, etten muodostanut tutkimusaineistoa jäsentäviä sisältöalueita. Tämä ratkaisu nousee aineistoni koosta. Katsoin, ettei sisältöalueita ollut aineiston hallinnan kannalta välttämätöntä muodostaa. (Vrt. Perttula 1995a, 121.) Seuraava lukemisprosessin vaihe olikin, että jaoin kaikkien tutkittavien tekstimuotoiset haastattelut ns. merkityksen sisältäviin yksiköihin. Tämä vaihe on tulkinnallista ja intuitiivista työskentelyä, merkityksen sisältävän yksikkö erotetaan aina, kun koetaan merkityksen vaihtuvan. Perttulan (1995a, 72 -73) mukaan tätä vaihetta ohjaa intuitio, mutta sitä rajaavat tieteenala ja tutkittavan ilmiön sisältö: tutkijan on omaksuttava jonkin tai joidenkin tieteenalojen lähestymistapa, koska samaa aineistoa voi lähestyä lukemattomin eri tavoin. Kiviranta (1995, 100) pohtii, mistä tietää, mitkä ovat merkitysyksiköjä, kun tutkijan mielestä merkityksellinen saattaa haastateltavan kokemuksessa olla toisarvoista? Hänen mukaansa on luotettava siihen, että tutkijalla on tieteellisen perehtyneisyytensä ja tutkimuksen tematisoinnin lisäksi myös arkielämän kokemuksensa pohjalta edellytyksiä arvioida, mitkä seikat sisältävät "merkityksiä". Toisaalta tutkijan myös reflektoitava jatkuvasti omia käsityksiään teoreettista ja arkitietoa vertailemalla. Näin on mahdollisuus vapautua naivista objektivismista, jossa uskotaan, että tutkijan on mahdollista pysyä ulkopuolisena tutkimuskohteeseensa nähden. Omassa tutkimuksessani hahmotin merkityksen sisältävät yksiköt varsin laajoiksi.

3. Seuraavassa vaiheessa nojasin fenomenologisen psykologian menetelmän ideaan, jossa jokainen merkityksen sisältävä yksikkö käännetään tutkittavan kieleltä tutkijan, tieteenalan yleiselle kielelle. Tämä tarkoittaa konkreettisesti sitä, kunkin edellisessä vaiheessa erotetun yksikön perään kirjataan näkyviin tutkijan käännos siten, että tietyn merkityksen sisältävän yksikön ja siitä tehtävän käännöksen yhteys on selvästi nähtävissä. Vaiheen merkitys on siinä, tutkija pyrkii käännöstyönsä kautta tavoittamaan kunkin merkityksen sisältävän yksikön ilmentämän kokemuksen keskeisen sisällön.

Tässä käytetään Perttulan (1996a, 126) mukaan mielikuvatasolla tapahtuvan muuntelun prosesseja: tutkija etsii erilaisia merkitysyhdistelmiä muunnellen merkityksen sisältävän yksikön välttämättä edellyttämät merkitykset. Fenomenologisesta lähtökohdasta seuraa, että tutkijan tekemissä muunnoksissa, niiden kielessä tulisi käyttää mahdollisimman yksiselitteisiä käsitteitä ja välttää sitoutumista teoreettisiin käsitteisiin. (Perttula 1995a, 74-75.) Seuraavassa esimerkistä ilmenee, miten työskentely on edennyt merkityksen sisältävän yksikön erottamisesta siitä tehtyihin muunnoksiin. Esimerkki on Kallen haastattelun alusta.

Hja: mutta ihan ensimmäisenä mä oon kysynyt nytte vähä semmoseks tausta-asiaks ni tietää niinku suhtautumista tähän tutkimukseen että ku sä oot ollu nyt tässä mukana näitten kirjeitten muodossa ja niinku tavallaan tässä prosessissa ainaki jo melkein vuoden ni mitä ajatuksia tää on herättänyt sussa nyt tään ajan kuluessa että...

hva: ni kyllähän mä siis mä kiinnostuin tosta tutkimuksesta sen takia että peruskoulutuksessa psykologin peruskoulutuksessa niin mun mielestä aivan liian vähän kiinnitetään huomiota psykologin viestintätaitoihin viestintäkykyihin ja tota jos joku tekee psykologien viestintätaitoista tutkimusta jota joka on sellasta josta voi ottaa onkeensa niin niin se on kiinnostava. (KALLE KIINNOSTUI TUTKIMUKSESTA, KOSKA HÄNEN

MIELESTÄÄN PSYKOLOGIN VIESTINTÄTAITOIHIN KIINNITETÄÄN LIIAN VÄHÄN HUOMIOTA PERUSKOULUTUKSESSA)

hja: onks tää et sä oot näitä asioita miettiny tai onko nää jotenki enemmän noussut nyt pinnalle vai ootko sä mistä asti sä oot ollu kiinnostunu niinku tämmösestä näkökulmasta psykologin työhön?

hva: no oikeestaan siitä siitä lähtien ku mä oon miettiny et mitkä ne on ne psykologin työvälineet ja ja millä tekee töitä ja joskus huomasin et todellakaan tos otsas ei oo kolmatta silmää jolla pystyy niinku ihmisiä ..analysoimaan ja toisaalta sitte mä huomasin et tää tämmönen ihmisten analysointi ni se ei oo ollenkaan etes psykologin työssä kovin mielenkiintoista tai sitte edes hyödyllistä ja että hirveän paljon loppujen lopuksi ihmisten ongelmista ovat kommunikaatio-ongelmia ja jos se kommunikaatio-ongelma vielä öö siirtyy sitten asiakkaan ja ja ja psykologin välille niin niin mitäs työtä se sitten on. (VIESTINTÄÄN LIITTYVISTÄ KYSYMYKSISTÄ HÄN ON KIINNOSTUNUT ERITYISESTI KUN ON POHTINUT PSYKOLOGIN TYÖVÄLINEITÄ. TOISAALTA HÄN ON MYÖS KIINNITTÄNYT HUOMOITA KOMMUNIKAATIO-ONGELMIEN RUNSAUTEEN IHMISTEN ONGELMISSA).

hja: sä viittasit tuossa taas siihen että sun mielestä viestintätaidot ei psykologin peruskoulutuksessa oo ollu mitenkään keskeisessä asemassa ja samaten täällä kirjoitit että kiinnostus no kumpuaa kyllä muualta ku perusopinnoista miten sä näät ne perusopinnot niinku tältä tai sen perustutkimnon tältä kannalta et mitä sä muistat omista psykologian opinnoista et minkälaisia viestintätaitoihin liittyviä kursseja tai minkälaisia minkälaisia opintoja siellä oli ja harjottelua

hva: oikeestaan hirveen vähän mä en muista kyllä suoranaisesti tämmösiin viestintävalmiuksiin tai viestintään liittyvistä opinnoista tai harjoituksista varmaan jotain palautetta ja jotain haastattelua ihan noin haastattelun tämmöstä tekniikkaa pääpiirteissään on käyty läpi mutta että en mä tiedä sitte et voi olla et ne luennoitsijatkin itse jos mä aattelen psykologian laitoksella niitä opettajia jotka mua opetti niin nehän mä kyllä niin vapaaehtaisesti menis heitä kuuntelemaan et heidänki omat viestintätaitonsa olivat sitä luokkaa

hja: missäs sä muuten opiskelit

hva: tampereella

hja: tampereella (N) vaikka se ei nyt tietenkään liity siihen et tuli vaan mieleen

(PERUSKOULUTUKSEEN SISÄLTYVISTÄ VIESTINTÄOPINNOISTA HÄN MUISTAA VAIN HAASTATTELUN JA PALAUTTEEN HARJOITTELUA).

hja: no mitäs sitten siitä opiskeluvaiheesta muuten kun tässä vähän tämmöstä retrospektiivistäkin harrastetaan niin muistatko sitte itseäs tuona aikana et minkälainen viestijä sinä olit opiskeluaikana et miten se opiskeluvaihe muokkas kuvaa itsestä viestijänä

hva: nii että se niinku mä itte olisin muuttunu opiskelun myötä aikana

hja: niin ja minkälainen muistatko miten kuvaisit ittees tuolloin psykologian opiskelijana että

hva: no mä oon ehkä niin mä oon pitäny itteeni verbaalisesti aika lahjakkaana itteeni pystyn ilmasemaan aika hyvin ja voi olla että nuorempana käytin sitä verbaalista lahjakkuuttani siihen että ..välttämättä mulla ei ollut hirveän hyvä maine sillon ku voi kuvitella että jos mä riitelin jonkun kanssa niin niin mä olin aika inhottava ja ja käytin tätä ..tätä tämmöstä verbaalista miekkailua aika tehokkaasti ja ja ehkä mä oon ollut myös semmosessa porukassa mun ystävät on olleet sellaisia joissa arvostettiin tällasta nokkelaa sanan käyttöä ja huulenhaittoa ja silläläi et osas sanoa takasin et ei menny jauhot suuhun ja ehkä mä jossakin vaiheessa huomasin sen että niinkun sanoilla on paljon helpompi haavoittaa ja loukata kun sitten se on et et hirveen helposti voi lyödä miekalla voi katkasta pään poikki mut pistäpäs sitte se takasin se on jo ihan toinen homma et sanat on aivan yhtä vahvoja ja ja ja et sillä lailla ehkä myös psykologina ja myös ihan tommosena ..siväliminänä ni enemmän oon ruoennu kiinnittämään huomiota siihen et mitä sanoo millä tavalla sanoo onko pakko sanoo heti ensimmäiseks se mitä ensimmäiseks mieleen tulee et mitä hyötyä siitä on et et sitä kautta varmaan tämmönen henkilökohtainen viestintä en tiedä kehittykö sitä tai muuttuu.

(OMASTA VIESTINTÄHISTORIASTAAN HÄN KERTOO MUUTTUNEEN SANAN SÄILÄN HEILUTTELIJASTA HARKITSEVAMMAKSI, NYKYISIN EI ENÄÄ NIIN PALJON KÄYTÄ VERBAALISTA NOKKELUUTTAAN, VAAN KIINNITTÄÄ HUOMOITA ERI MIELESSÄ SIIHEN MITÄ SANOO).

4. Seuraavassa vaiheessa Perttulan (1995a, 135-136) sovellusta fenomenologisesta metodista muodostetaan sisältöalueittaiset merkitysverkostot. Tästä poikkesin, koska jätin tekemättä sisältöalueittaisen jäsenyyksen (kohta 2 edellä).

Seuraavaksi käännettyistä merkityksen sisältävistä yksiköistä muodostetaan yksilökohtainen merkitysverkosto. Jotta tavoitettaisiin tutkittavan yksilökohtainen

merkitysverkosto, tutkijan kääntämät merkityksen sisältävät yksiköt asetetaan sisällöllisesti toistensa yhteyteen. Perustelu tälle on, että kokemukset eivät muodostu toisistaan irrallisista merkityssuhteista, vaan niiden monimutkaisista kietoutumista (Rauhala 1993). Konkreettisesti työvaiheet tarkoittaisivat esimerkiksi sellaisten yhteyksien etsimistä, onko tutkittavalla samantapaisia kokemisen tapoja esimerkiksi työyhteisössä ja asiakassuhteessa. Tämä vaihe oli omassa aineistossani vaikea, ja yhdistelin asioita toisiinsa hyvin varovasti. Muodostamieni yksilöllisten merkitysverkostojen logiikka saattaa paikoin melko uskollisesti noudattaa alkuperäisten haastattelujen logiikkaa. Merkityssuhteiden integroinnissa en siis katso päässeeni kovin pitkälle.

Edellä kuvatut vaiheet ovat sovellusta fenomenologisen psykologian metodin ensimmäisestä vaiheesta, joka etenee idiografisella, yksilökohtaisella tasolla. Sen tuloksena esitellään tutkittavien yksilölliset merkitysverkostot, jotka siis ovat eräänlaisia tutkittavien tapauskertomuksia. Tutkimuksessa on perusteltua kuvata jokaisen tutkimukseen osallistuneen yksilökohtainen merkitysverkosto, koska kokemukset mielletään perusluonteeltaan tietyn ainutkertaisen yksilön kokemuksiksi (ks. Perttula 1996b). Tässä vaiheessa lienee paikallaan varoittaa, että aineiston käsittelytapa saattaa olla raskaslukuinen ja lukija kokee ehkä lukevansa tutkimusaineistoa. Kuitenkin tässä vaiheessa alkuperäistä aineistosta on etäännytty edellä kuvattujen vaiheiden kautta, ja tutkija on jo merkittävästi "sekaantunut" tutkimusprosessiin.

Tässä vaiheessa on mielestäni tarkoituksenmukaista esittää myös niitä merkitysverkostoihin liittyviä sisällöllisiä huomioita, joita tutkittavat esittivät takaumakirjoituksissaan. Pyysinhän tutkittavia sekä kommentoimaan haastattelun pohjalta rakennettua kertomusta (eli yksilöllistä merkitysverkostoa) yleisesti, että myös kertomaan muuttuneista ajatuksista oman viestimisen suhteen. Olen merkinnyt kommentit pääasiassa alaviittein. Helin kommentit sain haastattelussa, jota lyhyesti referoin. Jotkut tutkittavat pohtivat enemmän aineiston luonnetta sinänsä kuin omaa muutostaan, ja näihin kiinnostaviin näkemyksiin palaan tämän jakson lopussa tutkimuksen arvioinnin yhteydessä, sekä vielä jaksossa III.

TUTKITTAVIEN YKSILÖLLISET MERKITYSVERKOSTOT⁶

"KALLE"⁷

Hän kiinnostui tutkimuksesta, koska hänen mielestään psykologin viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota peruskoulutuksessa. Viestintään liittyvistä kysymyksistä hän on kiinnostunut erityisesti pohtiessaan psykologin työvälineitä. Toisaalta hän on myös kiinnittänyt huomiota kommunikaatio-ongelmien runsauteen ihmisten ongelmissa. Peruskoulutukseen sisältyvistä viestintäopinnoista hän muistaa vain haastattelun ja palautteen harjoittelua. Täydennyskoulutuksista pisimpiä ovat olleet työnohjaajakoulutus ja perheneuvolakoulutus, jossa jälkimmäisestä jäi ainakin ajatus kysymyksistä viestintätilanteen rakentajana.

Omassa viestintähistoriassaan hän kokee muuttuneensa sanansäilän heiluttelijasta harkitsevammaksi, nykyisin ei enää niin paljon käytä verbaalista nokkeluuttaan, vaan kiinnittää huomiota eri mielessä siihen mitä sanoo. Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen on hänestä vaikuttanut siten, että nyt ei enää takerru varmoihin ja valmiisiin ratkaisumalleihin, vaan on valmis asiakkaan kanssa etsimään nimiä asioille, sietämään enemmän epävarmuutta.

Viestinnän merkityksen asiakassuhteessa hän näkee keskeiseksi sillä tavalla, että psykologin tulee herättää sellainen luottamus ja viestien auttaa asiakasta jäsentämään omaa asiaansa siten, että asiakkaalla on mahdollisuus lähteä hänen luotaan uuden oivalluksen kanssa. Viestintäongelmana voi pitää asiakkaan tai asiakasperheen karttojen erilaisuutta, eli eri ihmisillä, niin myös psykologilla asiakastilanteessa on asioille omat merkityksensä, omat käsityksensä todellisuudesta. Jos näitä ja näiden eroja ei tutkita, ei voi syntyä ymmärtämistä. Psykologin tulisi pystyä tarkastelemaan toisen ihmisen tapaa tarkastella maailmaa, mitkä asiat ovat toiselle tärkeitä, mitkä eivät. Myös sanojen taakse tulisi nähdä, mitä tuo sana merkitsee hänelle, mitä minulle. Esimerkiksi naisen tapa käyttää kieltä ei välttämättä aukene miehelle itsestäänselvästi. Tällaisiin ymmärtämisen ongelmiin voi päästä käsiksi tarttumalla sanoihin ja sanontatapoihin ja tarkistamalla merkityksiä kysymällä asiakkaalta, mitä hän tarkoittaa. Vaikka hän tekee asiakastyötä, hän on kokenut ettei se ehkä sittenkään ole hänen ominta aluettaan, tai ainakin hän on tällä hetkellä väsynyt auttamistyöhön.

Hän on toiminut suurimman osan psykologinurastaan perheneuvolassa, tehnyt myös jonkin verran opetustyötä. Tällä hetkellä hänen työyhteisönsä on keskikokoinen perheneuvola. Perheneuvoloista hänellä on useitakin kriittisiä huomioita. Hän näkee ongelmina negatiivisten asioiden käsittelemättä jättämisen, kompromissihakuisuuden, näennäisdemokratian ja jonkinlaisen yhteisyyden myytin, joka näkyi hänen mielestään esimerkiksi työparityöskentelyssä.

Jotta työparityö olisi hänestä järkevää tulisi parin (perinteisesti psykologi-sosiaalityöntekijä) olla roolien olla eriytyneitä, kummankin erikoistunut omaan alueeseensa. Työparin tulee hioutua toimimaan yhdessä esimerkiksi siten, että he tarvittaessa tasapainottavat toistensa toimintaa.

Työyhteisössä toimimisesta on psykologisessa työssä etuja; omille toimintavoilleen sokeutuu helposti, jos ei ole ketään keneltä kysyä. Myös siitä on etua, että tiettyssä rajoissa voi valita asiakkaansa. Psykologeilla on hänen mielestään voimakas tarve tarkkailla muita, ja itsestä antaminen, itsestä kertominen on vaikeaa. Toisen käyttäytymistä tarkastellaan ehkä helposti "diagnostisesti". Hän sanookin psykologeista, että näiden kanssa ei kannata lähteä juhlimaan.

Yhteistyökumppaneista hän mainitsee sosiaalityöntekijät, kouluissa työskentelevät, ja terveydenhuollon edustajat. Yleisimmät kontaktit yhteistyökumppaneihin ovat neuvotteluja yhteisistä asiakkaista tai konsultaatio-työnohjaustilanteita. Hän kertoo miettineensä, onko eri ammattilaisten koulutustaustalla vaikutusta siihen, miten ongelmat attribuoidaan, nähdäänkö ongelmat yksilöistä johtuvina (luonnontieteellinen koulutus) vai vuorovaikutuksellisia. Tällaisiin pattitilanteisiin auttaa hänen mielestään ratkaisukeskeinen ote, ei siis jäädä pohtimaan, eikä väittelemään ongelman syistä vaan koetetaan etsiä sille ratkaisua. Kilpaileminen siitä, kenen selitys on oikeampi, on hedelmätöntä.

Ryhmän tarkoituksesta käsin määrittänyt sen tehokkuus. Se, että jokainen saa vaikuttaa päätöksenteossa on tärkeää, mutta se ei tarkoita että kaikkien pitää sanoa mielipiteensä ja sitten äänestetään. Päätöksentekoon tulisi saada perehtyä ja valmistautua, toimeenpanosta ja seurannasta huolehtiminen on erityisen tärkeää. Hyvä viestijä uskaltaa sanoa ryhmätilanteessa kantansa, ja senkin ettei tiedä tarpeeksi muodostaakseen kantaa. Hän kokee pääsevänsä lähimmäs omia ihanteitaan ryhmässä työskentelystä silloin kun on vastuussa ryhmän työskentelyssä, muutoin voi helposti jäädä passiiviseksi. Hän myöntää, että ryhmä vaikuttaa aika paljon hänen käyttäytymiseensä ja

⁶Keksin kaikille tutkittaville peitenimet, vaikka jotkut olisivat olleet valmiita esiintymään tässä omalla nimelläänkin.

⁷Kallen kommentit liittyvät enemmän kertomuksen yleisiin piirteisiin, joten esittelen niitä myöhemmin tässä osassa.

motivaatioonsa työskennellä. Hän ei pidä ryhmistä, joiden tarkoitus paljastuukin muuksi kuin mistä alunperin on puhuttu, vaikkei se kovin tavallista olekaan.

Esiintymistilanteita, esim. vanhempainiltoja hänellä on nykyisin vähemmän, sillä kieltäytyy tarjouksista. Kieltäytyminen esiintymisistä, alustuksista tms. johtuu siitä, että hän on turhautunut aiheisiin, joista pyydetään puhumaan ja tapaan, jolla tilaisuudet yleensä organisoidaan. Esimerkiksi päiväkodin keskustelutilaisuus saattaa tarkoittaa sitä, että hän saa olla äänessä koko ajan, eikä henkilökunta osallistu mitenkään tilaisuuden etenemisestä huolehtimiseen.

Aikaisemmin, työuran alussa, esiintymisen liittyi siinä mielessä haastetta, että suurelle joukolla puhumisen aiheuttaman jännityksen voittaminen jo tuntui haasteelta. Esiintyjänä hän on saanut palautetta esiintyjänä asiallisuudestaan, rauhallisuudestaan ja selkeäsanaisuudestaan, itse kaipaisi lisää dynaamisuutta, heittäytymistä. Hän arvelee, ettei häntä jakseta kuunnella pitkään. Opetustilanteissa toimimisestaan hän ajattelee, että tietää riittävästi asioista ja pystyy reagoimaan nopeasti, esimerkiksi vastaamaan opiskelijoiden kysymyksiin.

Ihanteista esiintymisen suhteen hän mainitsee, että haluaisi olla karismaattinen⁸.

Esiintymisjännityksestä hän toteaa, että jokainen esiintymistilanne on jännittävä, vaikka varsinaista paniikkia ei ole kokenut aikoihin. Jonkinlainen epäonnistuminen, mokaamisen pelko saattaa kuitenkin kummitella. Enemmän kuitenkin pelottaa se, jos tuntee, ettei esimerkiksi hyvin itselle tutusta asiasta puhuessaan saa itseensä riittävä virettä, joka jaksaisi pitää kuulijan kiinnostusta yllä. Onnistuneina kokemuksina hän mainitsee suuret yleisöluennot, joissa on tuntenut saavansa kuulijat mukaan ja kokenut, että itsellä on ollut tarjota jotakin uutta. Tämä on näkynyt heränneissä kysymyksissä ja siinä, että omat esimerkit ovat eläneet opiskelijoiden tenttivastauksissa. Yhteenvetona viestintätaitoistaan hän arvelee, että on keskivertosuomalaiseen verrattuna huomattavasti parempi, vaikka uskookin, että kehittymisen varaa on. Palaute, jota hän on viestinnästään saanut, on ollut positiivista. Palautteen hän näkee rakentaneen itseluottamustaan, varsinkin nuorempana. Persoonallisuuden ja viestinnän yhteydet ovat hänestä sillä lailla likeiset, että voidaan puhua minän vääristymisestä (false self) jos ihminen alkaa opetella sellaisia viestintätaitoja, jotka eivät hänen persoonaansa istu. Persoonallisuus ei kuitenkaan ole mikään staattinen olotila, minä muuttuu, vaikka paljon peruspersoonallisuudessa säilyy samanakin.

Psykologit ovat hänen mielestään suhteellisen hyviä viestijöitä, vaikka joskus tarve puhki analysoida ja yritykset aina katsoa asioiden taakse voivat olla rasittavia. Psykologit eivät ehkä välttämättä ole hyviä kuuntelijoita, jos kuuntelemisella tarkoitetaan yritystä ymmärtää toisen todellisuutta. Psykologin työn tulevaisuuden haasteina hän näkee kouluttautumisen uusille alueille, joita yhdistetään psykologiaan. Tärkeimpinä viestinnän taitoina psykologin työssä on ymmärtämisen viestiminen, oikeiden kysymysten tekeminen, taito pitää suhteita yllä, ovi auki jatkossakin: tarvitaan joustavuutta, herkkänaikaisuus ei ole hyväksi.

⁸Takaumakirjoituksessaan Kalle pohtii painotusten ja merkitysten syntymistä: "Esimerkiksi *karismaattisuus* ei ole minun ihanteeni - siinä on jotenkin arveluttava sävy ja liittyy kai koko persoonallisuuteen -mutta mielestäni hyvällä esiintyjällä voisi olla hienoisesti kansan villitsijän vikaa oli se sitten sitä karismaa"

"MARI"

Hän on opiskellut Jyväskylässä. Viestintätaitojen opetusta hän pitää omista opinnoissaan suhteellisen vähäisenä. Työvälineitä hän katsoo saaneensa ainoastaan haastattelukoulutuksesta, jota piti antoisana, koska siinä oli asiakastilanteiden harjoittelua.

Hän muistelee olleensa opiskeluaikoinaan spontaanimpi, suorapuheisempi viestinnässään, kuitenkin toisissa asioissa varovainen. Esiintymistä hän ei erityisemmin jännittänyt, vaikka pohtiikin pitkäaikaisen äännevirheen vaikutusta puheensa selvyyteen. Lukioaikana hän vapautui esiintymisjännityksestä. Tietynlaiseen asiakirjoittamiseen liittyy hänestä oikeastaan enemmän ongelmia.

Täydennyskoulutusta hänellä on perhe- ja kasvatusneuvolakoulutus, ja lyhyempiä kursseja, joilla on ollut draamatyyppistä harjoittelua. Hän ajattelee, että niissä pääasiassa keskityttiin siihen, miten toimitaan, mutta myös viestintään. Kirjallisiin töihin ei juuri missään koulutuksessa ole saanut ohjausta. Mitään erityistä palautetta omasta viestinnästä hän ei muista näissä koulutuksissa saaneensa, mutta näkee kuitenkin muuttuneensa viestijänä alkuopiskeluvuosiin verrattuna suhteellisen nopeasti sujuvammaksi ja selkeämmäksi tietojen ja sitä kautta varmuuden karttuessa.

Viestinnän merkitystä hän pitää tärkeänä. Sillä, miten asiat esittää, on merkitystä työn onnistumiselle. Myös toisen osapuolen kuunteleminen liittyy tähän. Käsitys viestinnän merkityksestä on vahvistunut, työuran alkuaikoina sitä ei tullut juuri ajatelleeksi. Se, että on tullut varmemmaksi vaikuttaa hänen mielestään siihen, että kestää paremmin epävarmuutta, hiljaisuutta, eikä kiirehdi niin pian asiasta toiseen. Fokus ei ole oman toiminnan, siirtojen, suunnittelussa.

Asiakassuhteen viestintäongelmista hän mainitsee kielen. Kyse ei ole kuin pieneltä osin murteiden tai slangien eroista, vaan ylipäättään ihmisten erilaisista tavoista hahmottaa maailmaa. Kyseessä on siis myös ajattelun, ei pelkästään viestinnän ongelma, joka johtuu erilaisista elämämpiireistä, kognitiivisista kapasiteeteista ja sosiaalisista olosuhteista. Se, miten tällaisessa tilanteessa päästään eteenpäin on enemmän työntekijän vastuulla. Työntekijän tulisi ymmärtää asiakkaan elämämpiiriä, vasta siltä pohjalta voi auttaminen nousta. Muita viestintäongelmia voivat olla esimerkiksi temperamentit, voi olla vaikeata rajoittaa puheliasta asiakasta. Tällaisessa tilanteessa tulee käytettyä erilaisia keinoja eksplisiittisestä rajoittamisesta päällepuhumiseen.

Asiakastilanteita hän vertaa työn muuhun viestintään siten, että asiakastilanne on rajatumpi viestinnältään verrattuna vaikka työtovereiden kanssa puhumiseen: siinä joutuu enemmän kontrolloimaan itseensä, keskittymään tiukemmin. Myös terminologia on asiakkaiden kanssa keskusteltaessa erilaista kuin työtovereiden. Hänestä asiakastilanteita ei kannata vertailla mieluisampi/epämieluisampi akselilla: asiakastilanteissa on eroja, mutta yhtä hyvin esiintyminen on mieluisaa.

Hän työskentelee pienessä perheneuvolassa. Työyhteisön viestintäongelmista hän mainitsee itseään kiusaavan epäsuoran kommunikaation, selän takana puhumisen. Myös suoraa ja selkeää viestintää voi silti olla esimerkiksi oman työparin kanssa. Työparien dynamiikkaeroista hänellä on omakohtaisia kokemuksia: näennäinen yksimielisyys ei toimi, sen sijaan hyvin erilaisenkin työparin kanssa voi työ sujua. Työskentelyn rytmien ja ajoitusten kanssa voi tulla pulmia samanimielistenkin kesken: toinen haluaa esimerkiksi purkaa asiakastilanteen heti, toinen taas haluaa siihen etäisyyttä. Viestinnän ongelma työyhteisössä voi olla myös tietynlainen vastuun kiertely, ansiosta puhutaan niin yleisellä tasolla, eikä suostuta välttämättä eksplikoimaan asioita. Työntekijöiden välisessä kommunikaatiossa ei hänen mielestään ole niinkään ratkaisevaa se, minkä ammattikunnan edustajia ollaan kuin se, minkälaisia yhteistyövalmiuksin varustettuja yksilöitä ollaan tai millaista työorientaatioita edustetaan. Työyhteisössä toimimisesta on tietenkin hyvät puolensa; yksin työskentelyä hän arvelee raskaaksi.⁹

Perheneuvolan lääkärit esimerkiksi ovat hyvin terapiasuuntautuneita, eikä yhteisen kielen löytämisessä tällöin ole ongelmia, kuitenkin yhteistyökumppaneiden kanssa tällaista saattaa olla. Yhteistyökumppaneista hän mainitsee koulun, terveydenhuollon ja sosiaalitoimen, jonkin verran yhteyksiä on myös seurakuntaan. Tavallisimmat ovat sosiaalitoimiston työntekijät, koulu, mielenterveystoimisto. Suhteet kouluun hän näkee ehkä pulmallisimpina. Hänestä tuntuu, että opettajan kieli ja tapa toimia on erilainen verrattuna psykologiin. Pulmien taustalla hän näkee opettajien odotukset psykologista ongelmien ratkaisijoina, mutta toisaalta pitää keskeisinä myös kielen ja viestinnän ongelmia. Hän näkee, että opettajien koulutus on sillä tavalla erilainen, että tulee tunne, että tarkoitetaan samoilla sanoilla tai lauseilla eri asioita. Suhteellisen usein tällaiset ymmärtämisen ongelmat jäävät ratkaisematta. Hän on koettanut joskus ennaltaehkäistä näitä ongelmia käymällä kertomassa perheneuvolan toiminnasta koulussa, mutta näkee, että kovin kiinnostuneita siitä ei oltu. Yleensä yhteistyökumppaneiden, kuten joidenkin opettajienkin kanssa yhteistyö sujuu ihan leppoisissa merkeissä. Erilaiset tavat hahmottaa asioita voivat tulla kuvana näissäkin suhteissa, ja silloin viestintään joutuu käyttämään enemmän energiaa.

Se, minkä verran esiintymis- ja alustuspyyntöjä tulee vaihtelee vuosittain, enimmäkseen kyse on koulun tai päiväkodin vanhempainilloista. Jonkin verran hänellä on perheneuvolan hallintoon liittyviä esittelytehtäviä. Lapsena hän jännitti esiintymistä, mutta sitten lukioaikana asenne muuttui, esiintyminen on mukavaa, vaikei nyt ehkä suoranaisesti nautinnoksi esiintyminen olekaan muuttunut. Esiintymisen valmistelun hän kokee joskus puisevaksi.

⁹Mari: "Olen vaihtanut työyhteisöä ja sen vuoksi kuvaus työyhteisön viestinnästä olisi varmasti hyvin toisoinen nyt"

Selkeä ja ymmärrettävä hän kokee pystyvänsä olemaan, ja katsoo etunaan olevan, että valmistautuu luonnostellen, eikä kirjoita tekstejä valmiiksi. Palautetta hän kokee saaneensa enemmän esitystensä sisällöstä kuin esiintymisestä sinänsä. Se, mitä hän haluaisi esiintymisessään kehittää, on jonkinlainen keveys ja hauskuus asiapitoisuuden rinnalle.¹⁰

Pienryhmätilanteita työssä ovat asiakastilanteiden lisäksi yhteistyöneuvottelut ja työnohjaustilanteet. (Asiakastilanteet ovat sekä ryhmä- että yksilötapaamisia). Ryhmätilanteista hänelle ovat työnohjausryhmät mieluisia. Ne sopivat hänelle: tilanne on hänestä helpompi hallita, kun on itse vaikkapa vetäjän roolissa. Asiakastyöstä ryhmissä hän ajattelee, ettei perhetyö sovi hänelle erityisen hyvin, vaikka onkin saanut siitä positiivista palautetta. Hän ei tunne hallitsevansa sitä niin hyvin kuin vaikkapa pariskunnan kanssa työskentelyä. Hänestä on jossain määrin vaikea valita sopivaa viestinnän tapaa, kun koolla on sekä aikuisia että lapsia. Tilanteista kyllä selviää, mutta ne vievät enemmän energiaa. Hän arvelee olevansa viestijänä parempi tilanteissa, joissa on selkeä rakenne, kuten juuri kahdenkeskisissä tapaamisissa, konsultaatioissa ja esiintymisessä. Hän näkee tapansa kokea ryhmässä toimimisen ehkä juontavan persoonallisuuteensa ja taustaansa, ja ajattelee, ettei ole oppinut ottamaan tilaa heikosti strukturoiduissa tilanteissa.

Ryhmän toimintaan vaikuttavina tekijöinä hän näkee esimerkiksi ryhmän koon: pienessä ryhmässä osallistuminen on tasapuolisempaa. Hän tähdentää ryhmän toiminnassa yhteisten tavoitteiden ja samanasteisen sitoutumisen merkitystä. Lisäksi on tärkeää tasavertaisuus, hierarkkisten asetelmien välttämisen. Hän näkee olevansa suhteellisen samanlainen työhön liittyvissä ryhmissä. Työssä hän kuvaa itseään asialliseksi, mutta arvelee omissa ihmissuhteissaan olevansa spontaanimpi ja eloisampi, esimerkiksi nonverbaalisessa viestinnässä on eroa. Viestinnän ero on hänestä jonkinlainen keino ottaa etäisyyttä työasioihin.

Vahvoina puolinaan hän pitää selkeyttä, jonkinlaista monipuolisuutta asioiden käsittelyssä ja myös rohkeutta sanoa mielipiteensä tiukassakin tilanteessa. Kehittyä hän haluaisi siltä osin, että oppisi reagoimaan harkitsevammin ja rakentavammin kuohuttavissa tilanteissa. Tällaisia tilanteita voi tulla vastaan esimerkiksi juuri kun yhteistyökumppanit esittävät odotuksia ja kritiikkiä perheneuvolan toimintaa kohtaan. Asiakkaiden puolelta tällainen kritiikki on harvinaista.

Hän tyytyväinen verbaaliseen viestintäänsä, kokee kyllä tarvitsevänsä taitojen monipuolistamista ja esimerkiksi kirjallisen viestinnän taitojen koulutusta. Juuri asiakirjoittamisen tukkoisuus juontaa hänen mielestään koulukokemuksista ja osin omista taipumuksista. Hän kyllä selviää lyhyistä virallisista työhön liittyvistä kirjoitus-tehtävistä, mutta kokee työläinä pitemmät, tarkkaa ja huolellista muotoilua vaativat lausunnot.¹¹

Palautetta viestinnästään hän muistelee saaneensa lapsuuden äännevirheestä, ja sitä kautta puheen epäselvyydestä. Muuten palaute on nykyään useimmiten sisältöihin liittyvää, ja virallisiin koulutustilanteisiin liittyvää. Palautetta on ylipäänsä saanut vähän, ja hän mieltää saamansa palautteen siten, että se on enemmänkin liittynyt tilanteessa toimimiseen, eikä niinkään viestintään.

Hän näkee viestinnän ja temperamentin, persoonallisuuden varsin likeisinä: taitoja voi kyllä oppia, mutta persoonallisuutensa pohjalta. Psykologit ovat hänen mielestään keskimäärin hyviä viestijöitä, esimerkiksi yhteistyökumppaneiden kanssa, koska yrittävät huomioida tilanteen kaikkia osapuolia. Julkisessa esiintymisessä voi olla ongelmana itsekriittisyys, joka näkyy myös kriittisyytenä toisia kohtaan.

Hänen mielestään psykologin työkenttä ja työnkuva on niin laaja että siinä on tilaa monenlaisille viestijöille, kahdenkeskisen vuorovaikutuksen hallinta on ehkä kuitenkin useimpien työtä jatkossakin, kaiken perusta. Se, millaiseen viestintään omat taipumukset suuntaavat on ehkä ammatinvalinnassa kuitenkin vain osatekijä. Psykologiaa tarvitaan uusille urille, ja sitä kautta psykologit tarvitsevat monipuolisempia viestintätaitoja, kuitenkin myös perinteisen asiakastyön tekijöitä tarvitaan jatkossakin. Teoriatiedosta asiakassuhteeseen hyppäämisessä on ongelmansa, ja siinä kuinka tietoa käyttää ja miten sen sanoiksi pukee, voisi viestinnän koulutuksesta olla hyötyä monilla aloilla.¹²

¹⁰Mari: "Vaikeinta ehkä nykyään on, että kaipaisin luentoihin elävyyttä, jotain "karismaa" omaan esiintymiseen."

¹¹Mari: "Asiakirjoittamiseen on myös "pakko" auttanut jatkossa. Oma lisensiaatintyö on tarkastusta vaille valmis."

¹²Marin yleiskommentti: "Pääosin ajatukset tuntui omilta, eikä ajatukset niin kovin paljon ole tuosta muuttunut. Nyt ehkä muotoilisin niitä hieman eri sanoin, painottaisin eri asioita."

"SARI"

Hänen mielestään on hyvä, että psykologeja tutkitaan, he kun ovat usein niitä, jotka ovat arvioimassa muita niin hyvässä kuin pahassakin. Opiskeluaikojen viestinnän opiskelusta hän muistaa vain kommunikaatioryhmät, jotka herättivät hämmennystä, koska niissä vetäjän rooli oli vetäytyä, eikä ryhmän toiminnan tarkoitus ollut osallistujien tiedossa kovin hyvin. Mitään erityisiä viestinnän kursseja hän ei muista.

Hän kokee muuttuneensa viestijänä. Aikaisemmin hänelle oli tärkeämpää saada sanottua kantansa ja pidettyä puolensa, nykyisin hän enemmän kuuntelee ja antaa tilaa toisellekin. Jos hän tapaa hyökkäävää käytöstä hänelle tulee kiusaantunut olo. Hyökkäävyyden hän näkee kehittymättömyytenä viestinnässä.¹³

Hän on perusopinnojen jälkeen käynyt kasvatus- ja perheneuvolakoulutuksen ja lyhyitä ammatillisiin valmiuksiin liittyviä kursseja. Kasvatus- ja perheneuvolakoulutuksesta hän muistaa raskaita, mutta antoisia viestintään liittyviä harjoituksia, joissa esimerkiksi sai palautetta nonverbaalisesta viestinnästään, samoin harjoiteltiin myös verbaalisen palautteen antamista. Koko koulutus oli viestintäpainotteista, osin koska tuolloin terapiatyössä vallitsi perheterapeuttinen suuntaus. Hänestä tuntui joskus koulutuksen aikana, että huomio kiinnittyi enemmän omaan toimintaan ja sen havainnointiin kuin asiakkaiden puheeseen. Hän toteaa, että jotakin työmenetelmää opeteltaessa huomio helposti on väärässä paikassa.¹⁴

Viestintä on hänestä erittäin tärkeää, se että tapahtuu molemminpuolista ymmärtämistä, jota erityisesti työntekijä pystyy osoittamaan. Aikaisemmin hän piti vaikeina asiakkaina hiljaisia, mutta nykyään hän osaa tehdä paremmin töitä myös hiljaisten kanssa, on oppinut ymmärtämään, että samaan lopputulokseen voi päätyä erilaisia reittejä. Enää ei myöskään ole niin tärkeää tehdä samalla tavoin kuin gurut, vaan on löytänyt omaa tyyliään tehdä asioita. Hän kokee osaavansa kuunnella paremmin, malttaa kuunnella loppuun. Toisaalta hän on saanut myös rohkeutta rajoittaa liian puheliaita asiakkaita. Ongelmallisempia ovat viestintätilanteet puhumalla ahdistustaan voimakkaasti viestivien kuin hiljaisten, hitaasti avautuvien asiakkaiden kanssa. Toisaalta hän kokee ahdistavana myös asiakkaiden vastustuksen, joka ilmenee hiljaisuutena, puhumattomuutena. Tärkeintä asiakastyötä tekevän psykologin viestinnässä on kyky asettua toisen asemaan ja kuulla tätä.¹⁵

Ymmärtämisongelmia hän kuvaa sillä, että viestijät eivät tavoita toistensa maailmoja, samaa asiaa katsotaan kukin eri puolelta. Hän kokee myös syyllisyyttä siitä, ettei aina jaksaa edes yrittää ymmärtää, joskus omat reagoinnit ovat ehkä stereotyyppisiä, rutinoituneita. Tässä rutinoitumisessa hän vertaa työtapaan "sosiaalisesti kuluneisiin" liikemiehiin, jollaisen kaltaiseksi ei haluaisi tulla.

Kielen käytön tasosta hän on sitä mieltä, että nykyään ei enää käytetä ammattislangia; tosin raja on häilyvä, toisinaan on vaikea sanoa, mikä on arkikieltä, mikä ei. Joskus hän puhuu myös aika nopeasti, josta on saanut palautettakin. Hän on sitä mieltä, että asiakastilannetta jännittää vähemmän kuin esimerkiksi työpaikan vertaistilanteita, joissa vallitsee tietty hierarkkinen rakenne. Asiakastilannetta voi verrata squashin peluuseen: viestintä on rajattua. Asiantuntijuuden taakse voi tietyllä tavalla kätkeytyä.

Hän on kokenut joskus muodollisina ja jäykkinä esimerkiksi jotkut palautetilanteet joissa työryhmä kohtaa asiakkaan; jokainen puhuu vuorollaan, eivätkä perheen jäsenet välttämättä rohkene kysyä "asiantuntijoilta". Hän myöntää kuitenkin tietyllä tavalla myös nauttivansa tällaisista tilanteista, joissa saa esiintyä asiantuntijana.¹⁶

Moniammatillisesta työyhteisössä hän on työskennellyt aina ja näkee sen etuna, että voi saada ammatillista apua ja pystyy purkamaan myös tunteitaan asiakastilanteiden jälkeen jollekulle. Työparin kanssa tulee ajateltua usein eri tavalla asiakkaasta ja oppii myös arvaamaan mitä työpari asiakkaasta ajattelee, mutta omia ajatusluutumiaan ei ole yhtä helppo nähdä. Hän mietti persoonallisuuteensa liittyvää taipumustaan mukautua, olla samanmielinen, ja kertoo, että on siinä suhteessa kyllä muuttunut jonkin verran erimielisyyttä kestäväan suuntaan. Työyhteisön sosiaalisen puolen, seurustelun ja yksityisasioiden puhumisen hän on kokenut myös rasittavana, silloin kun se vie liiallisesti tilaa ammatillisilta asioilta, eikä rajoitu esimerkiksi kahvitaukoihin.

Sosiaalityöntekijöiden ja psykologien suhteesta perheneuvolassa hänellä on sellainen käsitys, että heitä on vaikea erottaa työorientaationsa perusteella, vaikka hän toivoisikin, että sosiaalityöntekijöillä olisi toisennäköinen näkökulma kuin psykologeilla. Lääkärin kanssa viestittäessä hän ei ole kohdannut mitään erityisiä ongelmia, ehkä kuitenkin jonkinlaista eroa siinä, millaisella tempolla asioita hoidetaan, ja eksaktiusodotuksissa.

Suhteista ulkopuolisiin yhteistyökumppaneihin hän toteaa, että on muuttunut enemmän muita ammattikuntia ymmärtävämmäksi. Kontaktit esimerkiksi päiväkoteihin ovat usein sen luonteisia, että psykologille on annettu asiantuntijan rooli, varsinaista vuorovaikutusta ei välttämättä tapahdu. Ongelmia yhteiskumppaneiden kanssa

¹³Sari: "Entistä enemmän arvostan viestinnän vastavuoroisuutta."

¹⁴Sari: "Viestintätaitojen merkitys on yhä lisääntynyt 90-luvulla vuorovaikutustyömenetelmiä opiskeltaessa."

¹⁵Sari: "Samat ongelmat edelleen..."

¹⁶Sari: "Työyhteisön osana voimassa olevien kielten ja viestintätaitojen osallistuminen"

ovat esimerkiksi sellaiset tilanteet, joissa psykologi menee kouluun viemään uutena jotakin sellaista tietoa, joka siellä jo on. Tämä voi johtua siitä, että psykologi ei ole tarpeeksi kuunnellut opettajien huomioita.

Joskus suhteita yhteistyökumppaneihin rasittavat myös odotukset nopeista ja tehokkaista tuloksista. Näin syntyneitä ongelmatilanteita pyritään sitten korjaamaan kertomalla psykologisen työn luonteesta ja prosessien hitaudesta.

Ryhmäviestintätilanteissa häneen vaikuttavat ryhmän tutuus ja koko, pienessä tutussa ryhmässä hän ei kainostele sanoa kantaansa. Hän pitää tyyliään suorasukaisena, ehkä kärjistävänsäkin ja kertoo myös käyttävänsä huumoria laukaisijana. Jos ryhmässä on vieraampia ihmisiä, viestintä on kohteliaampaa, kun hänen mielestään taas tutussa porukassa viestitään joskus näennäistäkin läheisyyttä. Hän pystyy työskentelemään monenlaisten ihmisten kanssa, ehkä siksi ettei pidä itseään kovin sosiaalisena siinä mielessä, että haluaisi ystävystyä läheisesti työtovereidensa kanssa. Kuitenkin uskoo taipumukseen hakeutua työskentelemään tietyllä tavalla samanlaisten kanssa.

Ryhmätyöskentelyltä hän odottaa tavoitteellisuutta, asiassa pysymistä, herkästi kokee tarvetta alkaa vetää ryhmää, jos tuntuu että työskentely ei etene. Hänestä ihanteellinen osallistuja ryhmässä sanoo asiansa selkeästi, kuuntelee muita ja antaa myös muille tilaa, on joustava.

Hän on esiintynyt vanhempainilloissa tms. ja pitänyt luentoja. Erityisesti käsitys itsestä esiintyjänä on rikastunut soittoharrastuksen myötä. Työuran alussa psykologina esiintyminen jonkin verran hämmensi siihen liitetyn asiantuntijuuden takia. Esiintymistilanteisiin liittyy palkitsevuutta, jonka hän kokee johtuvan siitä, että pohjimmiltaan kokee olevansa jonkin verran sulkeutunut, esiintymistilanteissa saa annettua itsestään jotakin. Hän miettii tarvettaan miellyttää kuulijoita, jota haluaisi ehkä vähentää, vaikka näkeekin sen olevan seurausta siitä, että häntä on siitä palkittu. Jännittäminen ja esiintymisestä nauttiminen ovat hänestä toisiinsa kietoutuvia. Hän kokee itsellään olevan hyvin korkeita tavoitteita, jännityksen liittyy aina tarve osoittaa itselle jotakin. Jännityksen hallintakeinoista hän mainitsee ainakin itsen vakuuttamisen siitä, että hänellä on jotakin annettavaa yleisölle. Rajaamiseksi hän sanoo sitä, että yrittää keskittää ajatukset edessä olevaan tilanteeseen ja unohtaa muut mieleen pyrkivät asiat ja huolet.

Yhteenvetona viestintätaitoistaan hän toteaa, että on niihin kohtalaisen tyytyväinen, vaikeivat ne ehkä olekaan hänen vahvin puolensa työssä. Ryhmäviestintätaitoissaan hän näkee eniten kehittämisen tarvetta omissa aseenteissaan, erityisesti suhteessa tietynlaiseen jyrkkyyteen, suvaitsemattomuuteen tai jopa tuomitsevuuteen. Parhaana puolenaan esiintymisessä hän pitää eloisuutta ja monipuolista kieltä. Hän haluaisi tosin oppia puhumaan hitaammin.

Persoonallisuuden ja viestinnän suhteista hän ajattelee, että tietynlainen oleminen, käyttäytyminen vakiintuu, mutta se mitä kautta voi muuttua on pohtia aseenteitaan, miksi toimii niin kuin toimii, millaisia tarpeita ja persoonallisuuden puolia tietty tapa ajatella ja toimia palvelee. Aitous herättää hänelle muistumat sen puutteesta: luentotilanteista, joissa on joutunut puhumaan asioista, joihin ei ole omakohtaisesti uskonut tai väsymyksestä johtuneen vasemmalla kädellä työn tekemisestä.¹⁷

Psykologin ammatin ja viestinnän yhteyksistä hän toteaa, että ammatti seuraa helposti mukana, omista asioista puhuminen vieraammille voi olla vaikeaa, sellaisten ihmisten kanssa, jotka on tuntenut pitempään tällaista ongelmaa ei ole. Psykologin työrooli seuraa helposti myös muualle, esimerkiksi työpaikka voi näkyä vaikkapa pukeutumisessa.¹⁸

"OSKARI"

Hän opiskeli Turussa ja katsoo että opinnoissa oli hyvin vähän otettu viestintää huomioon. Opetusmenetelmät olivat opettajajohtoisia, mikä toisaalta oli helpotus, mutta toisaalta jälkepäin harmittaa ettei harjoituksissakaan joutunut tulemaan esille. Suoranaisesti viestintätaitoja ei harjoiteltu. Hän kokee opiskeluaikanaan viestineensä paljolti musiikilla. Viestintätilanteet olivat aika jännittäviä, varsinkin sellaiset, joissa ei osannut eikä uskaltanut sanallisesti ilmaista itseään.

Täydennyskoulutuksista hän mainitsee herättävimpänä pitkähkön pedagogisen koulutuksen. Hyvät kokemukset viestinnästä ovat alkaneet hänestä tihentyä viimeisen kymmenen vuoden aikana.

Hän on työskennellyt jonkin verran sairaaloissa, kehitysvammaisten parissa ja sitten opetustehtävissä. Timo on aikaisemminkin ollut ainoana psykologina työyhteisössä, kehitysvammaapuolella työskennellessään, jolloin oli johtavassa asemassa, ehkä siksi kun on mies, hän arvelee. Tämän hetkistä työyhteisöään hän pitää hyvänä ja kiinteänä, vaikka se onkin joutunut erilaisten ulkoisten paineiden kohteeksi, vaihtuvuus on ollut melko pientä.

Tietenkään viestintä ei ole ongelmatonta ja monenlaisia liittoumia esiintyy, mutta kokonaisuus on positiivinen. Ongelmat liittyvät lähinnä kahdenvälisiin suhteisiin ja niiden jännitteisiin. Viestinnästä yleensä hän ajattelee, että siinä on myös määrällinen aspekti tärkeä, tulee olla runsaasti vuorovaikutuksessa, eikä esimerkiksi keskittää ajatuksia vain ongelmatilanteisiin.

¹⁷Sari: "Väsymys nakertaa viestintätaitoja tosi pahasti."

¹⁸Sari: "Pahenee vain muodon muötä"

Oman käyttäytymisen hän näkee muuttuneen elämänkokemuksen myötä vähemmän kaavamaisiksi ja toisaalta monipuolisemmaksi. Kun toiminnot automatisoituvat, niin kapasiteettia on muuhunkin kuin esitettävän asian sisältöön. Kahdenkeskisen asiakastilanteen vertaamisesta ryhmä- tai esiintymistilanteisiin hän sanoo, että ne ovat helpompia tietystä mielessä, paremmin hallittavissa, eikä niissä työntekijänä joudu kohtaamaan ryhmädynamiikan vaikutuksia.

Itsestäänselvin yhteistyökumppaniryhmä ovat kentällä työskentelevät lastentarhanopettajat, joihin kontaktien laatu vaihtelee ongelmallisesta erinomaiseen. Se, mikä tekee kontaktista hyvän tai huonon on hänestä henkimaailman kysymys, on vaikeaa ennustaa, milloin synkkaa, löytyy yhteinen kieli tai käsitys huumorista.

Asiakastilanteissa puhuttaessa hän miettii sairaalaympäristöä, ja valta-asetelmaa: epätasa-arvoinen tilanne näkyy jo siinä, että potilas tulee eteen sairaalan vaatteissa, testattavaksi. Hän arvelee, että tuollaisissa tilanteissa luultavasti puhutaan aika eri kieltä. Terapiatyöstä hän sanoo, että siitä on mystiikka kadonnut ja psykologista on tullut tasavertaisempi: asioihin haetaan ratkaisuja yhdessä asiakkaan kanssa, ei psykologi pudottele niitä ylhäältä päin.¹⁹

Asiakastilanteen viestintäongelmista hän mainitsee ensimmäisenä yhteisen kielen puuttumisen. Vaarallisinta on oletus, että puhutaan samaa kieltä, jos äidinkieli on yhteinen. Tietynlainen työstämätön ammatti-identiteetti voi ruokkia eri kielen puhumista, esimerkiksi ammattikielen käyttö liittyy tähän. Hänestä ymmärtämisellä on ainakin kaksi tasoa, kielellinen ymmärtäminen ja sitten sellainen tarttumapinta, joka osuu toisenkin kokemuksiin, esimerkiksi huumori vaatii tätä.

Ryhmäviestintätilanteissa toimimisessa hän näkee kohdallaan tapahtuneen muutosta, ajattelee menneensä laidasta laitaan, vetäytyvästä melkein dominoivaksi: nyt ollaan ehkä tilanteessa, että näkee yhden tilanteen osana suurempaa kokonaisuutta, kaikkea ei tarvitse sanoa yhdellä kertaa eikä yhdessä tilanteessa, voi säästellä jotakin vastaisuuden varalle. Aikaisemmin, lähinnä opiskeluaikana, hän mietti joskus sanottavaansa niin pitkään, että huomasi, ettei enää ollutkaan mitään sanottavaa, ja mitä kauemmin vaikenä sen vaikeampaa oli enää ottaa puheenvuoroa ja siten identifioitui ryhmän hiljaiseksi. Erilaisissa ryhmässä toimiessa omaa osallistumista säätelee esimerkiksi tunne pätevydestä käsiteltävässä asiassa. Ryhmien vetämisessä häntä mietityttää, mistä johtuu, että se tuntuu toisinaan kivireen vetämiseltä.

Hän on miettinyt mikä oma osuus on siinä, ettei ryhmä ryhdy työskentelemään. Hän pohtii ensimmäiseksi onko omassa viestinnässä jotakin suita sulkevaa. Hän on koettanut kysyä ryhmäläisiltään, opiskelijoilta myös sitä, miksi ryhmätyöskentely on niin nihkeätä mutta vastauksia on vähän. Esimerkiksi ryhmäkokoonantumisen ajoitus iltoihin voi olla yksi, jolle ei oikein mahda mitään.

Esiintymistilanteita hän ei jännitä, koska on tottunut esilläoloon musiikkia esittäessään jo lapsesta saakka. Kokemusten kokonaissaldo on jäänyt positiivisen puolelle. Hän pohtii julkista puhumista soittoharrastustensa puitteissa ja toteaa, että hänellä on erilainen rooli opiskelupaikkakunnan orkesterissa, jossa hän edelleen vierailee soittamassa ja erilainen, aktiivisempi rooli kotipaikkakunnan orkesterissa.

Hän kertoo saaneensa pedagogisessa koulutuksessa palautetta siitä, että tavoittaa ihmiset tunteiden tasollakin ja kertoo palautteen jälkeen miettineensä sitä ja käyttäneensä sitä itsensä vahvistamisessa tietoisesti. Kehittymistoiveekseen hän mainitsee, että haluaisi varmistaa selkeyttään ja johdonmukaisuuttaan. Joskus ajatukset vievät mennessään eikä punaista lankaa enää löydy, kun muotoilee pitkiäkin lauseita, nautiskelee kielestä. Viestintätaitojensa kehityssuuntaa hän pitää hyvänä.²⁰

Hän pohtii erilaisia luennoitsijoita siinä mielessä missä määrin persoonallisuuttaan viestii ulospäin, ja mitä vaikutuksia sillä on. Hän arvelee että asia josta puhutaan vaikuttaa siihen missä määrin persoonallisuuttaan kannattaa tuoda esille. Toisaalta on paljon viestintätilanteita, joissa on tärkeämpää välittyvää ainesta kuin varsinainen informaatio, esimerkiksi opettajan suhde tietoon välittyy usein rivienvälisenä.

Psykologeihin yleisesti liitetty stereotypia, jonka takia hän ei välttämättä paljastakaan alaansa on käsitys tarkkailevasta, mykästä analysoijasta, toisaalta voidaan myös ajatella, että psykologi on hyvä kuuntelija, kun opettaja puolestaan on suupaltti, joka ei kuuntele.

Toisen aseman ymmärtäminen lienee hänestä psykologin keskeistä alaa. Hän pohtii psykologin asiantuntijuuden muutosta, peruskoulutuksen loppuvaiheessa kun tähdennettiin valmistuvien psykologien asiantuntijuutta. Nyt olette asiantuntijoita. Postmoderni asiantuntijuus ei kuitenkaan olekaan sitä, että sanoo valmiita ratkaisuja.

¹⁹Oskari: "Ehkä väite mystiikan katoamisesta kokonaan terapiatyöstä on turhan voimakkaasti sanottu, mutta ymmärtäisin, että vähentynyt se ainakin on."

²⁰Oskari: "Kehittymistoiveeni on ensinnallaan selkeyttä ja sitten selkeyttä."

"TEIJA"²¹

Tutkimusaiheesta hän sanoo, että häntä mietitytti näkökulmien eroavuus; näkemys itsestä viestijänä on varmasti erilainen kuin toisten näkemys. Työntekijänä saa hänen mielestään aika vähän palautetta siitä, miten hänet on koettu.

Opintoihin kuului kommunikaatiokurssi, josta hän muistaa videonin ja roolien ottoon perustuvia harjoituksia. Opiskeluaikana hän kokee tullessaan toimeen erilaisten ihmisten kanssa ja saaneensa asiansa sanottua, vaikkei mitenkään erityisen rohkea ollutkaan. Täydennyskoulutuksena hän on käynyt perhe- ja kasvatusneuvolakoulutuksen, jonka viestintäosuudesta muistaa näyttelijän vetämän osuuden, jonka harjoituksesta hän sai positiivista palautetta.

Työyhteisöissä hän on törmännyt ongelmien peittelyyn ja niiden käsittelemisen vaikeuteen.

Eri ammattiryhmien kesken asiakasasioissa toimittaessa hän ei ole kokenut ongelmia.

Sairaalassa tosin arasteltiin vähän psykologia, ylipäättään työyhteisön ongelmat eivät hänestä ole niinkään viestintään tai eri ammattiryhmiin liittyviä kuin yksilöihin, persoonallisuuteen liittyviä. Tällaisia persoonallisuuskysymyksistä johtuvia ongelmia, että joku ei tule toimeen jonkun kanssa, ei oteta työpaikoilla eksplisiittisesti esille. Nykyisessä työssä on paljon työparityöskentelyä, jonkun verran myös työryhmätyöskentelyä. Hämmästykseseen hän on usein huomannut ottavansa työparityöskentelyssä dominoivan aseman. Tämän hän näkee osin johtuvan siitä, että perinteisessä asetelmassa psykologi ottaa vetäjän roolin, eikä sosiaalityöntekijä.

Yhteistyökumppaneita ovat päiväkodit ja koulut ja kunnan sosiaalitoimi, lastensuojelu, kotipalvelu. Näitä kontakteja on hänestä myös hiukan vaikea arvioida, sillä hyvin harvoin niistä tulee palautetta, kuinka toinen osapuoli on kokenut tilanteen. Esimerkiksi päiväkodissa psykologin asema on vierailija, ulkopuolinen konsultioija. Asetelma on kummallinen siinä mielessä, että usein henkilökunta tuntee lapsen paremmin. Viestinnässä voi olla katkoksia, vaikka ne eivät ehkä usein paljastukaan. Päiväkodista ei oteta välttämättä yhteyttä psykologiin, vaikka tietoa tarvittaisiinkin. Viestintä voidaan mieltää yksisuuntaiseksi, odotetaan psykologin yhteydenottoa, eikä itse oteta yhteyttä. Muuten viestintätilanteet esimerkiksi päiväkotiihmisten kanssa ovat ilmapiriltään hyviä. Kontakteissa sosiaalitoimeen on joskus ollut pulmia erilaisista toimintaperiaatteista, esimerkiksi eriävistä käsityksistä huostaanoton tarpeesta ja kiireellisyydestä.

Kehitysvammaisten kanssa työskenneltäessä yhteistyö koulun kanssa on ehkä hiukan erilaista kuin muutoin. Apua otetaan vastaan avoimemmin. Opettajien kanssa ei välttämättä ole mitenkään helppo tehdä yhteistyötä. Tässä on kuitenkin tapahtunut kehitystä erityisesti kehitysvammaispuolella: nyt suunnitellaan yhdessä lapsen opetusta ja koulunkäynnin aloittamista.

Viestinnän merkitys asiakassuhteessa on se, että koko suhde perustuu viestintään.

Tässä hän näkee muuttuneensa siten, että ei osannut alkuaikoina mieltää sitä viestintätilanteena, vaan eniten huolissaan siitä, miten itse selviää, saako kontaktin toiseen yms.

Asiakasviestintäänsä hän pitää leppoisisena. Hän paneutuu asiakkaan tilanteeseen ja uskoo tämän kuuntelevan ja kiireettömän asenteen välittyvän asiakkaalle. Jännityksen väheneminen on myös rauhoittanut asiakas tilanteita. Hän kiinnittää huomiota sanomisensa napakkuuteen ja selkeyteen.

Hänestä on vaikea nimetä suoranaisia asiakassuhteen viestintäongelmia. Tällainen voisi olla se, ettei synny työskentelyn mahdollistavaa luottamusta tai kontaktia toiseen, mutta pitää tätä harvinaisena, myös asiakkaan taholta viestityn vihamielisyyden voi nähdä viestintäongelmana. Toisaalta kehitysvammaisten kanssa työskenneltäessä joutuu viestintään kiinnittämään erityistä huomiota esimerkiksi käytettyyn kieleen sekä tarkkaavuuden kohdentamiseen ja toisaalta siihen, ettei puhu kovin epäluonnollisesti vammaiselle. Asiakastyössä hän kiinnittää erityisesti huomiota kysymysten käyttöön, koska ne jäävät hänen mielestään paremmin mieleen kuin muu puhe.

Mielestään hän ei käytä kovin paljon ammattislangia, sanoo, ettei sitä kovin hyvin edes osaa ja on kiinnittänyt joskus huomiota siihen, miten psykologit yhteisissä tilaisuuksissaan sitä viljelevät. Hän myöntää kohdallaan pitävän paikkaansa se, että pitää eniten työssään perinteisestä asiakastyöstä vaikkei enää pidä myöskään hankalana yhteistyötilanteita ym.

Ryhmätyöskentelyssä hän tähdentää ja odottaa eniten tavoitteellisuutta ja suunnitelmallisuutta, minkä näkee juontavan jo perheneuvolakoulutuksesta. Ryhmällä tulee olla tavoitteet ja tulee miettiä esimerkiksi keitä työskentelyssä tarvitaan. Ryhmällä on hyvä olla myös nimetty toiminnan koordinoija. Ei pidä ryhmätilanteita yleensä ongelmallisena, saa asiansa yleensä sanottua jos se on tärkeä, vaikkei pidä itseään dominoivana. Työpaikan palaveritilanteissa hän ottaa helposti nykyään myös vetäjän roolin, osin ehkä koska se on joko psykologin tai lääkärin rooli. Ryhmätilanteissa hänelle kokee kyvyttömyyttä reagoida nopeasti ja tarkoituksenmukaisesti silloin kun joku on ollut hyvin dominoiva tai hyökkäävä.

Esiintymisestä hän ei koe pitävänsä, mutta toisaalta ei pidä kovin jännittävinä esimerkiksi työhön kuuluvia alustuksia, esimerkiksi vanhempainilloissa. Esiintyjänä hän ei pidä itseään erityisen rohkeana, aloittaminen on hankalaa. Hän pohtii tätä laajempaa ammatti-identiteettiin liittyvänä kysymyksenä, hän ehkä ajattelee, ettei tiedä tarpeeksi jotta voisi opettaa toisille. Esiintymisessä on vaikeaa sekin, että saattaa joutua puhumaan sellaisesta asiasta josta ei ole kovin paljon tietoa tai sitä pitää kovasti hakea, eikä asiaan ole henkilökohtaista kosketuspintaa. Myös yleisön tiedon tasosta ei useinkaan ole paljon tietoa. Mieluummin kuin julistaisi, hän keskusteluttaisi ihmisiä. Hän

²¹Toisalta on saanut takuukommenttia

ajattelee, että esimerkiksi opettajan tulee jotenkin nauttia keskipisteenä olosta, itse ei sellaisesta nauti, vaikkei häntä enää hirveästi häiritse se, jos jännittää. Positiiviset kokemukset esiintymisestä liittyvät siihen, että tuntee saaneensa kontaktin kuulijoihin ja saa vastakaikua. Jos aihe on itselle läheinen niin silloin esiintyminen on varmempaa.

Viestintätaidoistaan hän summaa, että silloin kun on perehtynyt asioihin, pystyy antamaan itsestään pätevän ja luotettavan kuvan. Ehkä hän toivoisi nopeampia reaktioita ryhmätilanteessa, ja enemmän rohkeutta. Omaan viestintäänsäkin hän haluaisi lisää napakkuutta.

Vaikka on vaikea yleistää psykologien suhteen, hänestä tuntuu, että psykologit ovat enemmän kuuntelevia kuin itseään esille tuovia. Psykologien tietämystä voitaisiin hänen mielestään käyttää laajemmin yhteiskunnassa; tämä edellyttäisi kuitenkin ammattikunnalta ulospäinsuuntautumista. Hän myös näkee vastaisuudessa entistä merkittävämmäksi sen, että psykologit ovat valmiimpia ottamaan vastaan palautetta asiakkailtaan.

"TEIJO"²²

Hän opiskeli Helsingin yliopistossa ja on työskennellyt sairaalassa (neurologia), perheneuvolassa ja koulussa. Hänestä perustutkinnon opintoihin ei sisältynyt mitään viestintäkoulutusta.

Viestijänä hän muistelee olleensa varsin sujuva, kuitenkin julkinen esiintyminen aiheutti pitkään ahdistusta, vaikka saamansa palaute olikin hyvää. Kahdenkeskisissä tilanteet eivät ole koskaan olleet ongelmallisia. Hän kiteyttää, että tunsu vastenmielisyyttä julkisia tilanteita kohtaan, mutta onnistui niissä hyvin. Vähitellen esiintymiseen liittyvä vastenmielisyyttä tuli tullut työstetyksi ja siitä alkoi löytyä positiivisia puolia.

Työtehtävien muuttuminen haasteellisimmaksi ja toisaalta psykoterapiakoulutus terapeutoineen vaikuttivat siihen, että suhde esiintymiseen muuttui. Erilaisten koulutusten merkitys omaan käsitykseen itsestä viestijänä on sellainen, että varmuus omasta asiantuntemuksesta lisääntyy, uskalletaan luottaa tietävänsä mitä sanoo. Toinen puoli on sitten henkilökohtaisempi, suhde omaan itseen. Erilaisissa täydennyskoulutuksissa hän kokee saaneensa oppia esimerkiksi ryhmän viestinnästä, ja palautetta omasta toiminnasta ryhmässä. Esiintymiseen eivät hänen läpikäymänsä koulutukset ole valmentaneet.

Hän kuvaa käyttäytymistään ryhmässä siten, että hänellä oli aikaisemmin nykyistä suurempi taipumus ottaa ryhmässä hyvin aktiivinen, itse rakentavaksi kokemansa rooli, jonka muut saattoivat kuitenkin kokea dominoivaksi. Koulutuksissa oppi näkemään oman toiminnan osana suurempaa kokonaisuutta, ja sitä kautta esimerkiksi antamaan tilaa ja aikaa toisille, myös asiakastyössä.

Vaikka hänen mielestään psykologit ovatkin keskimääräistä parempia viestijöitä, yhteistyö voi olla yhtä vaikeaa kuin muidenkin ammattilaisten keskieläiset tilanteet. Hän vertaa kuitenkin psykologeja opettajiin ja toteaa, että opettajien kanssa tulee huomattavasti enemmän viestintäongelmia, epäselvyyksiä, implisiittisyyttä, organisoitumattomuutta.

Hän pitää tärkeänä puolena työssään sitä, että se on sosiaalista luonteeltaan, työyhteisö on tärkeä. Omassa työssään hänen toimenkuvaansa kuuluu tarjota kollegoille tukea ja opastusta. tämän tehtäväkentän hän kokee mieluisana ja mielekkäänä.

Usein vaikeaksi ja monimutkaiseksi luonnehtimastaan työryhmätyöskentelystä hän ei ole kovin innostunut, vaan preferoisi kahdenkeskisiä tilanteita, jos voisi. Ryhmätyöskentelyssä häntä rasittaa eniten tavoitteellisuuden puute, päämäärättömyys, ajanhaaskaus.

Työyhteisön viestintäongelmia hän on paljon pohtinut ja nostaa esiin kaksi pääasialla, kuuntelemattomuuden ja palautteen puuttumisen. Näistä ongelmista seuraa, että ryhmän työskentelyn tulokset jäävät niukoiksi tai huonoiksi ja myöskään jäsenet eivät ole tyytyväisiä. Erityisen vaikeaa on hänen mielestään myös psykologeille on kielteisen palautteen muotoileminen rakentavaksi.

Yhteistyökumppaneiden kanssa viestimisessä hän ei ole kokenut suurempia ongelmia, ja hän ihmettelee, mistä syystä kollegoilla on niin hankalaa. Hän pohtii myös asiakas-työntekijävuorovaikutussuhteita ja näkee, että omalla käyttämisellä on vaikutusta siihen, minkälaista vastakaikua saa: niin metsä vastaa kuin sinne huudetaan. Lasten ja nuorten ja heidän vanhempiensa kanssa viestimisessä ei ole ollut ongelmia, hän arvelee koettavansa olla tahdikas ja ystävällinen ja saa osakseen myös samantyyppistä viestintää.

Viestinnän merkityksestä hän sanoo, että se on asiakassuhteessa keskeisin elementti. Hän arvelee, että suhtautui työuran alkuvaiheessa esineellisemmin asiakkaisiinsa, asiakas oli työn kohde eikä niinkään kyse ole kahdensuuntaisesta viestinnästä. Kuitenkin asiakassuhteessa on oleellista keskittyä asiakkaan viestintään ja sen havaitsemiseen ja säätää oma viestintä tietyllä tavalla tarkoituksenmukaiselle tasolle. Alkuvaiheessa energia kului oman toiminnan tarkkailuun ja siihen, miten itse tilanteesta selviytyy.

Asiakassuhteen palkitsevuudesta verrattuna muihin tilanteisiin hän sanoo, että asiakastyössä on selkeämmin nähtävissä mielekkyys kuin vaikkapa muistion kirjoittamisessa. Hän huomauttaa myös, että usein ei

²²Teijo kommentoi: " Allekirjoitan. Lukukokemuksena miellyttävä. Muutama kieli- ja tilanteiden viite on kuitenkin vaikeasti luettavaa."

nosteta esiin sitä, että vaikka asiakassuhteet ja -tilanteet voivat tietyllä tavalla olla raskaita niin kuitenkin asiakkaat ovat yleensä tahdikkaampia kuin yhteistyökumppanit, osaavat esimerkiksi kiittää.

Asiakastilanteen viestintäongelmat ovat tavallisia viestintäongelmia, jotka voivat olla kummassa päässä tahansa, siis toinen ei ymmärrä toista eikä kuuntele toista, ei ilmaise mielipidettään tms. Yksi erityisongelma on ehkä aggressiivisen viestinnän vastaanottaminen, joka vaatii taitoa ja emotionaalista sietokykyä. Psykologin tehtävä on strukturoida asiakastilanne jollakin tavalla; strukturoimattomuus voi hänestä olla seuraamusta esimerkiksi vääriin paikkaan siirretystä psykoanalyttisen kommunikaation soveltamisesta. Hän suhtautuu myös kriittisesti sellaisiin mekanistisiin ratkaisuihin, jossa esimerkiksi kutsutaan koolle mahdollisimman monia ihmisiä selvittämään jotain ongelmaa, kuten hänen mielestään väärinymmärryksessä verkostotyössä. Koulussa viestintäongelmana voi olla se, että asian selvittämiseen ei kerta kaikkiaan ole varattu riittävästi aikaa. Viestintä on jossain määrin kaoottista, kun sille ei välttämättä varattu fyysistä tilaa eikä aikaa.

Psykoterapiatilanteiden ulkopuolella, ryhmätilanteissa hän kokee olevansa kärsimätön, arvostaa nopeaa, strukturoitua ryhmätyöskentelyä. Ryhmässä hän yleensä omaksuu aktiivisen, näkyvästi osallistuvan roolin, eikä hän oikein ymmärrä niitä, jotka istuvat hiljaa, eivätkä anna ryhmälle mitään.

Hän suhtautuu kriittisesti vanhempainiltoihin psykologisten yleisalustusten foorumina, heillä on niistä sellaisinaan luovuttu ja siirrytty keskustelevämpiin luokakohtaisiin tilaisuuksiin.

Omasta viestinnästä kuva on positiivisesti väritynyt tällä hetkellä, mutta prosessi on ollut pitkä. Hän on sitä mieltä, että ammateissa joissa esilläolo on potentiaalinen osa työnkuvaa, se tulisi ottaa tutkiskelun ja työstön kohteeksi jo varhaisessa vaiheessa. Oma esiintymistään hän on joskus nähnyt videolta, ja kokemus on hiukan kummallinen, oma ulkonäkö tuntuu vieraalta. Esiintymisensä vahvuuksia on hänen mielestään tietynlainen vapautuneisuus, välittömyys, hän ei puhu paperista, on saamansa palautteen perusteella suhteellisen selkeä.

Viestintäänsä kehittääkseen hän haluaisi saada videopalautetta, tietoa antamastaan kokonaisvaikutelmasta, ymmärrettävyydestä tms. Taitoihinsa hän on tyytyväinen, onkin sitä mieltä, ettei niissä ole ollut vikaa, mutta ahdistus piti saada poistettua. Persoonallisuuden ja viestinnän suhde on hänestä läheinen, mutta toisaalta taitoharjoittelukaan ei tule väheksyä.

Vaikka psykologit ovatkin hänen mielestään keskimääräistä parempia viestijöitä, esiintyy keskinäisissä ryhmätilanteissa jonkinlaista vaikeutta tavoitteelliseen kommunikaatioon. Myöskään palautteenantajina psykologit eivät välttämättä ole parhaita, asiakastyöstä seuraava neutraalisuusihanne saattaa siirtyä muihinkin tilanteisiin.

"HELI"

Hän on opiskellut Jyväskylässä ja kiinnostunut viestintään liittyvistä kysymyksistä toden teolla graduvaiheessa. Hän pitää opintoihin liittyviä viestintäopintoja vähäisinä, vaikka onkin sitä mieltä, että esimerkiksi haastattelukoulutuksesta oli hyötyä. Sitä vaan olisi saanut olla enemmän. Kurssiin liittyvä videointi paljasti sellaisia puolia omasta nonverbaalisesta viestinnästä, joita on koettanut ottaa sen jälkeen huomioon. Myös syventävien opintojen klinisiä menetelmiä koskevissa kursseissa tuli jonkun verran esille viestinnän kysymyksiä. Yleisopinnoissakin harjoiteltiin jonkin verran sekä kirjoitus- että puheviestintää. Hän muistaa esiintymisharjoitusten palautteesta, että häntä pidettiin turhankin rauhallisena esiintyjänä, arvelee sen johtuneen jännityksestä, joka ei lyhyen tilanteen aikana ehtinyt poistua. Muuten hän miettii, että viestintää olisi opinnoissa saanut olla enemmän ja sen osuutta psykologin työssä olisi voinut korostaa.

Yliopisto-opintojen hän ei katso juurikaan vaikuttaneen häneen kuvaansa itsestään esimerkiksi esiintyjänä. Sen sijaan lukioista hän muistaa hyviä kokemuksia tilanteista, joissa sai puhua itseä kiinnostavista asioista. Hän uskoo, että tällaisissa tilanteissa hän pystyy puhumaan kiinnostavasti ja havainnollisesti. Hän on pitkään pitänyt itseään enemmän kuuntelevana kuin omia mielipiteitään esille tuovana ja on toivonut saavansa lisää rohkeutta omien kantojensa esille tuomiseen. Hän uskoo, että kysymys on lähinnä siitä, missä määrin arvostaa omia mielipiteitään ja toisaalta haluaa asettaa niitä arvostelulle alttiiksi. Hän on saanut palautetta siitä, että on empaattinen kuuntelija. Kokemuksen itsestään viestijänä hän kiteyttää, että om kahden kesken (hyvä) viestijä, mutta vetäytyvä ryhmätilanteissa.

Opintojen loppuvaiheessa tapahtunut viestinnän kysymyksiin perehtyminen on ennen kaikkea vaikuttanut viestinnän merkityksen tiedostamiseen. Oma käyttäytyminen on ensimmäisinä valmistumisen jälkeisinä työvuosina muuttunut varmemmaksi. Rohkeus antaa palautetta on lisääntynyt, jonkinlainen kysymyskehikko on myös alkanut auttaa työskentelyä.

Hän miettii, että asiakkaan kohtaaminen on hyvin erityinen viestintätilanne, jossa viestintä pyritään vakioimaan, eikä reagoida siten kuin normaalissa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Viestinnän merkitys asiakassuhteessa on suuri. Hän arvelee, että psykologilta vaaditaan suurempaa valvutuneisuutta viestinnän kysymysten suhteen kuin vaikkapa lääkäriltä, sillä työssä viestintä on suuremmin tutkimuksen kohteena, tavoitteena on keskustella.

Asiakassuhteen viestintäongelmista hän nostaa esiin sen, että psykologi tosiaan omilla kysymyksillään määrittelee asiakkaan elämäntilannetta eikä ehkä ymmärrä mitä kaikkea viestiikään. Hän kokee kahdenkeskiset asiakastilanteet työuran tässä vaiheessa helpommaksi, koska niistä on kertynyt eniten kokemusta. Asiantuntijana

toimiminen kuulostaa hänestä vieraalta, koska näkee asiantuntijuuden tässä vaiheessa vähäisenä. Tuollaisissa tilanteissa hänellä on tapana aloittaa tilanne kysymällä ensin muilta näiden kantoja.

Omalla viestinnällä voi vaikuttaa paljon syntyvään ilmapiiriin ja luottamukseen. Hän pyrkii luomaan tilanteen, jossa ei korosta psykologista tietämystään. Hän on sitä mieltä, että sillä miten sanoo on suuri merkitys, mutta melkein suurempi on sillä mitä sanoo, sillä määrittelyillään työntekijä tekee valintoja ja rajaa keskustelua, voi olla joko ongelmakeskeinen tai resurssikeskeinen. Tärkeää on myös pystyä mukauttamaan kielen käyttöään asiakkaan mukaan.

Viestinnän merkitys on siinä, että esimerkiksi empatiasta ei ole hyötyä ellei sitä pysty asiakkaalle viestimään. Toki tässä on aina mahdollisuus, ettei tule ymmärretyksi. Hän uskoo pyrkivänsä ymmärrettävään kieleen, koska psykologisesta ammattikielestä ei ole tullut hänen arkikieltään. Mutta toki on tilanteita, joissa maailmat eivät kohtaa. Hän mietti pitäisikö vieläkin enemmän kiinnittää huomiota ymmärtämisen tarkistamiseen. Hän sanoo, että asiakassuhteessa on sen asymmetrisen luonteen takia aina vaara, että asiakkaat ottavat hänen sanomisensa liian vakavasti. Toisaalta sillä sovellusalueella, jolla hän toimii ei tarvitse saada asiakasta avautumaan samassa määrin kuin ehkä terapiatyössä, vaan asiakkaat voivat määritellä sen, mistä haluavat puhua.

Hän on työskennellyt kolmessa erikokoisessa työyhteisössä. Ensimmäinen oli hyvin kiinteä pieni työryhmä, jossa viestintä sujui, joskus niinkin, että asia saattoi unohtua; toinen oli pieni yhteisö, mutta työtahti oli kiireinen ja työ yksinäistä, nyt hän työskentelee suurehkoissa kuntoutuskeskuksessa.

Joskus työpaikan ryhmätilanteet voivat olla antoisia, esimerkiksi asiakasneuvottelut, mutta myös turhauttavia tilanteita esiintyy, esimerkiksi ei saa omaa kantaansa kuuluviin eivätkä ihmiset ymmärrä tai edes yritä ymmärtää toisiaan. Viestintä työtoverien kanssa on yleensä miellyttävää, koska asiat etenevät. Ongelmana tahtoo olla kiire, ei ehdi tarpeeksi suunnittelemaan ja neuvottelemaan työparinsakaan kanssa. Työyhteisön hyviä puolia on, että saa palautetta työstään ja voi antaa sitä muille. On palkitsevaa huomata, että on ajatellut jostakin asiasta samalla tavalla kuin joku toinen, toisaalta taas uudet ajatukset virkistävät. Työparityössä sanoo jäävänsä helposti hiljaisemmaksi osapuoleksi. Hän pitää työparityötä hyvänä työtapana, esimerkiksi tilanteiden jälkikäteen purkamisen vähentää työn yksinäisyyttä. Rasittavaa voi olla, että juttelu työyhteisössä helposti kääntyy valittamiseksi selän takana.

Hänellä ei ennen nykyistä työpaikka ole kovin paljon kokemusta ryhmistä. Nykyisessä työssä on sekä ryhmämuodossa tapahtuvaa informatiivista viestintää että keskustelempaa ryhmätyötä. Ryhmien suhteen hänellä on jonkin verran ambivalentteja tuntemuksia. Hän nostaa esiin sen, että vaikka hän pitää ryhmäkeskusteluja mielekkäinä tilanteina, niin informatiiviset tilanteet ovat helpompia hallita ja niistä hän on saanut hyvää palautetta. Ryhmän vetämisen haasteet tuntuvat suorastaan pelottavilta, esimerkiksi miten tasapainoilla koko ryhmän ja toisaalta sen yksilöiden huomioonottamisen välillä. Esimerkiksi keskustelun ajankäyttö ja strukturointi tuntuvat vaikeilta, ryhmän vetämisen konkretiaan kaipaisi koulutusta. Ryhmien vetämisvastuuta on hyvä jakaa, mutta toisaalta koska psykologi on niistä tavallaan enemmän vastuussa, hän haluaisi ehkä harjoitella sitä itsekseen, eikä olla työtoverin arvioitavana, mikä tuntuu lisäävän epävarmuutta.

Hyvä viestijä ryhmässä on sellainen, joka pysyy siinä asiassa, josta puhutaan, on valmistautunut, pystyy kuuntelemaan toista, ja se myös näkyy hänen viestinnästään. Vaikka hän pitää ryhmäkeskusteluja mielekkäinä ja antoisina liittyy niihin tiettyjä haasteita viestinnällisestikin: kuinka rajata viestintää, antaako hän ehkä liikaa tilaa, kuinka tarttua asiaan, jos huomaa, että eksytään kovin sivupuoleille. Jos joku kertoo hyvin henkilökohtaisia tunteita, hän katsoo erityisen tärkeäksi osoittaa kuuntelevansa ja arvostavansa tällaista. Tietenkin oma käyttäytyminen riippuu myös ryhmän dynamiikasta.

Eri alojen ammattilaisten välisessä viestinnässä hän ei ole huomannut erityisiä ongelmia, vaan uskoo että enemmän on kysymys yksilöiden välisistä. Tietenkin voi olla että kaikki eivät työyhteisössä tunne toistensa työtä ja siitä voi seurata ennakkoluuloista suhtautumista. Myös odotukset psykologin työtä kohtaan ovat joskus sellaisia, ettei niihin voi vastata. Nykyisessä työssä ei ole kovin paljon yhteistyökumppanien kanssa toimimista, koska sosiaalityöntekijä hoitaa ne. Kokemukset, joita hänellä on yhteistyöstä ovat olleet helppoja, yleensä kun on kyseessä yhteinen asia, jota koetetaan viedä eteenpäin.

Hän sanoo miettineensä omaa kaksijakoista suhtautumistaan esiintymiseen, toisaalta se on houkuttelevaa ja siihen tuntee vetoa, ehkä jonkinlaista kutsumustakin, mutta toisaalta se jännittää siinä määrin, että jännityksen voittaminen tuntuu palkitsevalta. Vahvimpina puolinaan hän pitää äänenkäyttöä, asioihin perehtymisestä seuraavaa jäsenyneyttä, ja toisaalta myös tietynlaista lämpimyyttä.

Taitoihinsa hän on jokseenkin tyytyväinen ja uskoo pystyvänsä viestimään ymmärtämisenä ja paneutuu asiakkaiden asioihin. Tietenkin kyse on vuorovaikutuksesta, eikä se aina siis onnistu. Vielä hän soisi oppivansa ilmaisemaan itseään joissakin asioissa suurempaan ja ryhmien kanssa työskentelyssä hän on mielestään vielä alkutaipaleella. Kehittymisen paikkoja olisivat hänellä myös kyky reagoida nopeammin erilaisiin tilanteisiin, spontaanisuus.

Kaiken kaikkiaan hän näkee että työnkuvan muotoutumattomuuskin heijastuu ryhmätilanteisiin ja siihen, mihin niillä pyritään. Hän on vielä mielestään arka pyytämään palautetta omasta toiminnastaan, ja ajattelee, että siinä voisi kehittyä. Yksi asia, jota hän haluaisi erityisesti kehittää on psykologisen tiedon kääntäminen arkikielelle ja havainnollistaminen. Hän epäilee, että jostain syystä arkailee käyttää kaikkea kapasiteettiaan tässä suhteessa.

Viestinnän ja persoonallisuuden yhteyksiin liittyen hän sanoo, että hänestä viestinnän kehittäminen ja persoonallisuuden kehittäminen ovat oikeastaan sama asia.

Helin takaumakommentit

Heli sai luettavakseen sekä alkuperäisen sanelunsa tekstiksi purettuna että siitä tehdyn kuvauksen. Hän esitti kommenttinsa jälkikäteishaastattelussa. Kun kysyin, että oliko omassa sanelussa asioita, joista hän olisi nyt eri mieltä tai joissa hän on muuttunut, hän totesi, että tällaisia asioita on useampiakin. Tähän on erityisesti vaikuttanut kokemus: niissä asioissa, jotka olivat kaksi vuotta aikaisemmin ongelmia ja kehittymisalueita, on tapahtunut kehitystä.

Kysyin myös, voisiko mahdollisesti joidenkin tuolloin näyttäytyneiden asioiden "yli vetää kenties henkselit"? Tähän kysymykseen Heli totesi esimerkiksi, että: "ryhmän vetäminen ei tosiaankaan tunnu enää pelottavalta, vaikka voi tuntua vaikealta". Sen takana, että hän tuolloin näki itsensä hiljaisemmaksi työparissa, näkyy hänestä jälkikäteen tarkasteltuna tuolloinen hyvin rutinoitunut pari (lääkintävoimistelija), "jonka kanssa varmaan kuka vaan jäi hiljaisemmaksi". Se, että on nyt työryhmän vastaavana ja joutuu esimerkiksi vetämään kokouksia, vaikuttaa: "varmuutta nousta framille on tullut ja varmuutta sanoa mielipiteensä, vaikei olisi siitä ihan varma". Myös palautetta hän sanoo kouliintuneensa ottamaan vastaan: "hirviää ottaa vastaan negatiivistakin palautetta, kun on saanut positiivistakin". Toki palautteen vastaanottaminen voi edelleen olla "rankkaa muttei itseä murhaavaa": kun tietää omat vahvuutensa, ei ole enää niin palautetilanteenkaan vedätettävissä. Miellyttämisen tarve ei ole enää niin vahva, sitäpaitsi on pakko ottaa vaikeitakin asioita puheeksi. Kykyä reagoida erilaisiin tilanteisiin on tullut kahdessa vuodessa. Työkalupakkia on kertynyt, mikä sallii joustavuutta: jos tietää, "ettei joku pelitä", ei välttämättä yritä.

Heli kommentoi paikoin myös omaa kerrontansa piirteitä, vaikkapa vaikeutta puhua itsestään asiantuntijana: "tässä näkee selvästi, että oon yrittänyt vieroksua tota asiantuntija-sanaa, vaikka onhan sitä oman alansa asiantuntija ja oli tuolloinkin, vaikka psykologin asiantuntemus on varmasti erilaista, kun jollakin alalla jossa asiantuntemus tulee enemmän faktoista". Nyt hän näkee ehkä enemmän vaikeutta siinä, miten välittää eri alojen ihmisille psykologista näkemystä. Sitä mukaa kun näkemys on itselle tullut vankemmaksi, sitä yrittää välittää toisillekin enemmän. Yhteistä kieltä ei hänestä kuitenkaan ole välttämättä olemassa eri ammattiryhmien välillä.

Tutkittavien ääni tutkimuksen arvioinnissa: pohdintaa takaumakommenteista

Heliä siis pääsin haastattelemaan saatuani valmiiksi tutkimusaineiston idiografisen analyysin. Muita tutkittavia lähestyin kirjeitse ja pyysin heitä kommentoimaan omista haastatteluistaan muodostettuja merkitysverkostoja ja analyysitapaa sinänsä (liite 3). Näissä takaumakirjoituksissa tutkittavat saattoivat pohtia yksilöllisten merkitysverkostojensa eli haastattelukertomuksen suhdetta omaan näkemykseensä ja arvioida niiden yhteyksiä. Edellä esitettyjen merkitysverkostojen yhteydessä näitä olikin esitetty, sikäli kun ne liittyivät merkitysten sisältöihin, siihen, miten tutkittavat näkivät esimerkiksi muuttuneensa haastattelun aikaisesta.

Pyytäessäni takaumakirjoituksia ajatuksenani oli antaa tutkittavien saada äänensä kuuluviin sen suhteen, miten heidän kanssaan tehtyjä tutkimushaastatteluja oli käsitelty. Tässä ratkaisussa takana kangasteli siis myös tutkimuseettinen keskustelu tutkittavien oikeudesta tutkimusaineistoon. Takaumakirjoitusten pyytämisen mielsin keinoksi toteuttaa henkilökohtaista todentamista. subiektiivista validointia. jossa

tutkimukseen osallistuneille annetaan mahdollisuus arvioida heitä koskevien tulosten osuvuutta (Perttula 1996, 92, Kvale 1996, 65).

Subjektiiiviseen validointiin liittyy monenlaista problematiikkaa. Se on tutkijan ihmiskäsityksen ja etiikan näkökulmasta perusteltavissa oleva ratkaisu, mutta ei yksinkertainen kysymys. Siinä kimppuuntuvat yhteen eettiset ja tiedonmuodostukselliset kysymykset kompleksilla tavalla. Esimerkiksi Alasuutari (1994, 242) esittää, että tutkittavien, informanttien omilla selityksillä ja tulkinnoilla tutkittavista asioista tai tutkimuksen tuloksista ei ole mitään erityisasemaa: "Tutkija ei koskaan voi saada ilmiöihin valmiita selityksiä haastatelluilta; tässä mielessä informantit eivät ole asiantuntijoita omassa asiassaan."

On havaittavissa, että edellisen kaltainen näkemys jännittyy jollakin tavalla suhteessa fenomenologiseen näkemykseen, ainakin sanatasolla. Toki jos kysymys on siitä, että tutkijan oletetaan abstrahoivan tutkittavien näkemyksiä, ero ei ehkä ole niin jyrkkä. Sitäpaitsi Perttulakin (1996b, 93) huomauttaa, ettei tutkittavien käsityksiä ei voi kuitenkaan pitää tutkimuksellisessa mielessä ehdottoman oikeina ja vaatia eettisyyden nimessä tutkimustulosten muuntamista tutkittavien käsityksiä vastaaviksi. Käytännössä kommunikatiivista validiteettia ei tutkimuksissa useinkaan pohdita. Tutkijan työn näkökulmasta ei lieneäkään ihme, että tutkittavien validointiin perustuvia menettelyä käytetään suhteellisen vähän. Tässäkin työssä se tahtoo jäädä jonkinlaiseksi sivurakennelmaksi, kuriositeetiksi.

Takaumakirjoitusten sisältö oli yleissävyltään tutkijan kannalta rohkaisevaa ja positiivista.

Kalle: Lähestymistapa on mielestäni mielenkiintoinen ja haastattelututkimukseen sopiva. Validius todentuu mielestäni siinä, että tunnistin tarinassa niitä ajatusrakennelmia, joita itse olen tottunut liittämään omaan tarinaani itsestäni viestijänä ja käsityksistäni psykologien viestinnästä. Tähän kai pätee vähän samanlainen juttu kuin mitä mä käytän kertoessani lapsen tutkimustuloksia vanhemmille. Yleensä kysyn vanhemmilta, että puhuinko mä heidän lapsestaan vai kuulostiko siltä, että puhuin aivan oudosta kakarasta.

Haastatteluissa monet tutkittavista olivat tuoneet esille sitä, että psykologien "joutuminen" tutkimuksen kohteeksi oli heistä terveellistä. Myös jälkikäteen tähän haastattelun puoleen, mahdollisuuteen pohtia ääneen omaa työtään, saatettiin vielä palata.

Oskari: Oli hauskaa ja mielenkiintoista lukea, mitä on joskus ajatellut ja sanonut ääneen. Yleisesti ottaen voin sanoa, että kyllä allekirjoitan sanomani. Ehkä siksikin, etten sitä siellä kirjastossa keksinyt, vaan olen noita asioita moneen otteeseen itsekseni mietiskellyt ja jonkin verran myös toisten kanssa keskustellut. Joka tapauksessa kokemus oli tähän mennessä ainutlaatuinen: saatoin omin ehdoin, toisen johdattamana jäsentää yhtä tärkeää osa elämässäni. Suositeltava juttu kenelle tahansa "Sielun Suutarille".

Jäin miettimään, olisiko kysymykseeni kertomuksen allekirjoittamisesta oikeastaan voinut vastata muulla tavoin kuin myönteisesti. Oliko (onko yleensäkin) tutkittavilla oikeastaan mahdollisuutta kieltäytyä "allekirjoittamasta" sitä tapaa, millä heitä ja heidän sanomisiaan kuvataan? Voisiko tämän kaltaisen tutkimussuhteen loppuhuipentuma todella ollakaan se, että tutkittavat esittäisivät terävää kritiikkiä tutkijaa ja hänen saamiaan tuloksia kohtaan?

Tutkittavat viittasivat kuitenkin kirjeissään esimerkiksi kielen ja kokemuksen suhteisiin. Esimerkiksi "Kalle" totesi löytävänsä tuttuja ajatuksia haastattelun pohjalta syntyneestä omasta yksilöllisestä merkitysverkostostaan: *"Kertomuksesi pääosin on sellainen, jonka allekirjoitan tänäänkin."* Kuitenkin hänkin löysi kertomuksestaan myös sellaisia sanoituksia, joko omia, tai tutkijan tiivistämisessä syntyneitä, jotka eivät tuntuneet nyt omilta tai kuvaavilta.

"Kalle":...Esimerkiksi karismaattisuus ei ole minun ihanteeni - siinä on jotenkin arveluttava sävy ja liittyy kai koko persoonallisuuteen - mutta mielestäni hyvällä esiintyjällä voisi olla hienoisesti kansan villitsijä vikaa oli se sitten sitä karismaa. Myöskin kuva itsestäni nokkelana sanan säilyn heiluttelijana vaikuttaa hieman yliampuvalta, vaikkakin olen pitänyt itseäni suhteellisen sanavalmiina.

Tutkittavista Helillä oli ennen takaumahaastattelua luettavanaan myös hänen tekstiksi purettu sanelunsa siitä tehtyine muunnoksineen ja muunnoksista tehty kertomus. Hän kommentoi lukukokemustaan sanoen haastattelussa, että oma sanelu tekstiksi kirjoitettuna oli yllättävän helppolukuinen eikä herättänyt niin suurta inhoa kuin kuvitelti, paremminkin heräsi säälin tunne lukijaa (tutkijaa) kohtaan. Pari muutakin tutkittavaa ilmaisi ymmärrystään tutkimusaineiston parissa työskentelyn raskaista puolista, olihan myös useilla tutkittavilla menossa omia tieteellisiä jatko-opintoja.

Kalle: "Otan osaa! Ellen olisi itse omassa tutkimuksessani teoreettisten ja metodologisten pohdintojen lietelantalassa, en ehkä osaisi olla näin myötäeläviä."

Helikään ei kokenut, että omalle puheelle olisi tehty vääryyttä tai väärintulkintoja: *"jotenkin olet saanut kuulostamaan älykkäiltä nää mun ajatukset".* Toisaalta häntä mietitytti, myös, *"et antaaks tää nyt jotain: olisinko voinut jotenkin syvemmälle tässä omassa tarkastelussa/näkökulmassa mennä? Nää nyt on vaan tällaisia ajatuksia mun tavallisesta työstä. Olisinko saanut aikaan jotain hienompaa?"*

Yksilöllinen merkitysverkosto kertomuksena takaumakommenttien valossa

Yksilölliset merkitysverkostot taipuvat tarkasteluun myös eräänlaisina kertomuksina, ainakin jos kertomus-sanaa käytetään suhteellisen löyhässä arkimerkityksessä, josta tosin esimerkiksi Leiman (1996, 28) varoittaa. Tutkittavat tuntuvat näkevän ne tutkijan muodostelmina, joilla on kumminkin todettavissa yhteys siihen kokemukseen, jota haastateltavat haastattelutilanteessa ajattelivat omakseen. Kuitenkin kokemus itsestä voi siis olla haastattelutilanteesta muuttunut, tai se, miten tutkija on kokemuksen

pelkistänyt saattaa erota siitä tavasta tai painotuksesta, jolla tutkittava on ajatellut itseään kuvanneensa.

"Mari": Pääosin ajatukset tuntui omilta, ehkä ajatukset ei niin kovin paljon ole tuosta muuttunut. Nyt ehkä itse muotoilisin niitä hieman eri sanoin, painottaisin hieman eri asioita. Jäin myös miettimään, johtuuko se, että eri asiat painottuisivat nyt myös siitä, että kun sinä kirjoitit paperille sanani, niin ajatus kuitenkin muuttui, eli teksti on sinun käsitys siitä, mitä minä sanoin. Eli viestinnän ongelma ja monimuotoisuus tulee tässäkin esiin: puhuja ja kuulija hahmottavat aina tilanteen, asiat hieman eri tavoin omista lähtökohdistaan.

Kertomista ja siis haastattelukertomustenkin dynaamisuutta voi tarkastella myös sellaisesta näkökulmasta, että se on aina myös muistamista, muistelemista. Esimerkiksi Vilkkö (1996a, 1996b) pohtii tutkiessaan elämäkertomuksia, elämäkertakirjoituksia sekä muistin ja elämäkertomuksen suhdetta ja toteaa, että jokainen muistelutapahtuma ja muistiinmerkintä muovaa seuraavaa muistelukertaa ja sen kertomusta (1996a, 100).

Elämäkertakirjoituksen yhtenä funktiona on luoda muistoihin järjestystä ja hallintaa. Muistelija, kirjoittaja neuvottelevat lopputuloksen, tilanteisesti, tässä ja nyt (Vilkkö 1996a; 108). Seuraava lainaus on Vilkon tutkimusmateriaalista, siinä kuvataan elämäkertomusprosessia: sitaatti lienee valaiseva myös haastattelukertomuksia ajatellen.

"Jos olisin kirjoittanut elämäkertani vuosi sitten, olisi siitä tullut aivan toisenlainen. Ja jos vuoden kuluttua ryhdyn taas samaan puuhaan, syntyy uusi ja erilainen elämäkerta. Ehkä olisikin tarpeellista ja terapeuttista kirjoittaa joka vuosi elämäkertansa uudestaan. Näiden elämäkertojen vertailu todennäköisesti osoittaisi, että lopullista muotoa ei löydy milloinkaan, lopullista totuutta ei ole."

Oman aineistoni takaumakirjoituksissa oli joitain samankaltaisia kaikuja, jotka nostavat esiin tämän kysymyksen muistamisen ja kertomisen suhteesta.

"Kalle": Pyysit kommentteja kertomukseni pohjalta rakentamaasi tarinaan minusta viestijänä. Ensinnäkin lukukokemukseni: Ensimmäisellä lukukerralla heräsi kysymys; "ai tommonenko mä olen". Itseasiassa tunne oli kuin olisi mennyt lapsuuden kotiin, jossa asustavat uudet ihmiset. Puitteet ovat kovasti tutut, mutta joitakin asioita ja esineitä laittaisin mielelläni toisiin paikkoihin, jotta koti muistuttaisi ihan sitä tuttua kotia. Toisaalta joitakin asioita voi muistaa väärin ja jotkut esineet sopivatkin loogisesti noihin uusiin paikkoihin. Eli kertomuksesi vaikuttaa kovasti tutulta ja kertonee minusta, mutta jotkut pienet yksityiskohdat painottuvat eri tavalla kuin itse kuvittelen painottuvan ja joihinkin asioihin tulee erilainen merkitys, kuin mitä itse niille antaisin.

Kertomus, oma tai tutkijan²³, suhteutuu siis moniin seikkoihin, aikaan, tutkimustilanteeseen, omaan muutokseen. Tämän kaltaisesti kertomusmuotoa lähenevää aineistoa ei voitane kuitenkaan ehkä tarkastella tyylipuhtaana kertomusaineistona; yksilöllisten merkitysverkostojen ottamiseen kertomuksina liittyy aineiston tuottamistapaan sidostuvia ongelmia. Esimerkiksi jotkut tutkittavat olivatkin kiinnittäneet huomiota tarinoiden sirpaleisuuteen, ja sisäisen logiikan puutteisiin.

"Mari": Kokonaisuutena luettuna se ("tarina") tuntui hieman hajanaiselta ja asiasta toiseen poukkoilevalta - sitähän haastattelukeskustelu varmasti on, mutta luettuna olisi ehkä kaivannut selkeämpää asiakokonaisuuksien ryhmittelyä.

Tämä saattaa kertoa siitä keskeneräisyydestä, joka liittyy tutkijan tekemään merkitysverkostojen integrointiin: ei ole menty tarpeeksi pitkälle merkitystihentymien etsimisessä ja siten merkitysten integroinnissa toisiinsa. Toisaalta kyseisessä fragmentaarisuudessa voi nähdä myös yhteensovittamattomuutta tutkimusaineiston hankintatavan, laajan teemahaastattelun ja valitun analyysimenetelmän välillä. Näennäistä koherenssia kertomustekstiin olisi voinut ehkä rakentaa tekstuaalisilla pintaratkaisuilla, mutta toisaalta en ole halunnut yhdistellä asioita väkivaltaisesti, enkä toisaalta myöskään menetelmällisistä lähtökohdista nähnyt olevan mahdollista ulkoisesti "kertomuksellista" asioita.

Toisaalta "Marin" kommentissa saattaisi kuulua ehkä myös kaipaus sellaiseen jäsenyykseen, johon haastattelututkimuksen raportoinnissa on ehkä enemmän totuttu, tutkijan koodaamiin ja luokittelemiin asiakokonaisuuksiin. Kvale (1996, 189) nimeää viisi varsinaista haastatteluaineiston analyysitapaa. Näitä ovat luokittelu (categorizations), narratiivinen analyysi (narrative structuring), tulkinta (interpretation), ad-hoc-menetelmät ja merkitysten tiivistäminen (meaning condensation). Fenomenologisen psykologian menetelmässä keskeistä on juuri tämä merkitysten tiivistäminen, kondensointi, jossa tutkija pyrkii lyhentämään, tiivistämään ja pelkistämään haastateltavien esiintuomat merkitykset lyhyeksi ja ytimekkääksi informaatioksi. Jostakin näkökulmasta tätä analyysia voisi siis pitää aineiston jäsentämisen ja pelkistämisen tapana, eli varsinaista analyysia edeltävänä työvaiheena. Kuitenkaan fenomenologisesta taustateoriasta lähtien tällainen muotoilu ei ole oikeutettua. Eri asia sitten on, että problemaattisia piirteitä tutkimustavassa voi nähdä, jos tarkastelee esimerkiksi kielen asemaa fenomenologisessa tutkimuksessa. Palaan tähän kysymykseen tämän osan lopussa.

Edellä siis viestijän käsitystä itsestään, viestijäkuva lähestyttiin haastattelujen ja niistä muokattujen yksilöllisten merkitysverkostojen, eli eräänlaisten kertomusten kautta. Edellä esitetyillä merkitysverkostoilla on paikkansa empiirisen tutkimuksen ensisijaisina tuloksina: ne kertovat seitsemästä tutkimuksellisen menettelyn kautta näyttäytyvästä suhteesta omaan viestintään psykologin työssä. Jos tutkija on omaksunut holistisen ihmiskäsityksen, yksilökohtaiset merkitysverkostot ovat tärkeä osa tutkimuksen tuloksia, koska kokemukset mielletään perusluonteeltaan tietyn ainutkertaisen yksilön kokemuksiksi (Perttula 1996c, 224). Tällä perusteella tässäkin työssä sovellettiin ensisijaisesti fenomenologisen metodin idiografista tarkastelua.

²³Pohdintaa haastattelun "tekijänoikeuksista", siitä, kenen kertomus haastattelukertomus on, tarkemmin jaksossa III

Seuraavassa jatkan työskentelyä luotujen merkitysverkostojen parissa soveltaen psykologian metodiin kuuluvaa yleistä osaa. Sen periaatteita ja etenemistä on selostettu seuraavaksi.

3.2. IDIOGRAFISESTA TIEDOSTA YLEISEEN TIETOON

Fenomenologisen analyysiprosessin toisessa vaiheessa edetään yksilökohtaiselta tiedon tasolta yleiselle. Tässä on Perttulan (1997) sanoin tähdennettävä sitä, ettei sekoiteta tiedon yleisyyttä tai yleispätevyyttä tiedon yleistettävyyteen, yleistettävyyys ei voi olla fenomenologisen eikä ylipäättäin kvalitatiivisen tutkimuksen tavoitteena²⁴. Siirtymä²⁵ yleiseen tietoon on ongelmallinen sekä teoreettis-käsitteellisesti että käytännön tasolla. Siirtymän konkreettinen etenemistapa on osittain sidoksissa tutkimukseen omaksuttuun ihmiskäsitykseen. Holistiseen ihmiskäsitykseen sitoutuminen antaa siirtymälle vapausasteita siinä mielessä, että joka tapauksessa ollaan muotoilemassa tietoa, joka absoluuttisessa mielessä on fiktiota: tutkija tietää, ettei yleistä kokemusta ole todellisuudessa olemassa ja kokemusta koskeva yleinen tieto voi näin olla vain käsitteellinen likiarvo. Tästä seuraa, ettei voi myöskään olla tiettyä metodista lähestymistapaa, jota seuraamalla oikea yleinen tieto saataisiin esille. Vapausasteista huolimatta yleisen tiedon muodostamisprosessiin kohdistuu tiettyjä vaatimuksia. (Perttula 1997.) Todennäköisyyden sijaan yleiseltä tiedolta vaaditaan absoluuttisuutta, yleisen tiedon kattavuutta: yleinen tieto ei siis saisi sisältää mitään, joka olisi ristiriidassa yksilökohtaisen tiedon kanssa (ks. Perttula 1996b, 99). Perttula (1997) rinnastaa tämän absoluuttisuuden Alasuutarin (1993) poikkeuksettoman säännön periaatteeseen.²⁶

Absoluuttisuuden saavuttaminen on fenomenologisesta näkökulmasta mahdollista käsitteellisen joustavuuden avulla, joka tarkoittaa sitä, että tutkijalla on mahdollisuus muotoilla yleistä tietoa usealla eri yleisyyden tasolla, ja etsiä siten sellaista yleisyyden tasoa, joka häivyttää yleisen tiedon ristiriitaisuudet suhteessa siihen yksilökohtaiseen tietoon, joka sen tulee sisällyttää. Tämä on tasapainoilua, sillä kun yleisen tiedon yleisyytensä nostetaan, alkaa tieto jossain vaiheessa muodostua sellaiseksi, ettei se enää kuvaa mielekkäästi tutkittavaa ilmiötä. (Perttula 1997.)

Toisin kuin yksilökohtaisten merkitysverkostojen kohdalla, tutkija ei voi etukäteen ennakoita yleisen merkitysverkoston konstruoinen mielekkyyttä. Yleisen merkitysverkoston mielekkyys tarkentuu vasta analyysin edetessä, jolloin tutkijan on kussakin tutkimusprosessissa harkittava, onko yleinen merkitysverkosto muotoiltavissa mielekkäällä tavalla. Mitään pakottavaa syytä kuvata tutkittavan ilmiön yleistä

²⁴Perttula (1997) toteaa, että yleistäminen kuuluu kvantitatiivisen tutkimustavan tapaan mieltää tutkimukseen osallistuneet tietyn määrät yltä ominaisuuksiltaan vakioituneen ihmisjoukon edustajiksi, jolloin tutkimustulokset kuvaavat ns. koehenkilöiden kautta tietyiltä osin ominaisuuksiltaan vakioitua suurempaa ihmisjoukkoa, joka ei reaalisesti ole osallistunut tutkimukseen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa yleistäminen ei koskaan ulotu populaatioon, jota koehenkilöiden katsotaan edustavan.

²⁵Perttula (1997) tähdentää, että on tärkeää puhua juuri *siirtymästä*, sillä muodostettavan tiedon tasolla muutos on huomattava. Yksilökohtaiselta tasolta yleisen tiedon tasolle siirtymiseen liittyy sekä teoreettis-käsitteellisiä että käytännön ongelmia.

²⁶Mielenkiintoista kritiikkiä poikkeuksettoman säännön periaatetta kohtaan esittää Töttö (1997, esim. 192)

merkitysverkostoa ei fenomenologisen psykologian tutkimusraportissa ole. (Perttula 1995a, 183.) Tämä yleisen merkitysverkostoon pyrkimisen mielekkyyden tapauskohtaisuus havainnollistui minullekin tutkimusprosessin kuluessa. Omassa tutkimuksessani harkitsin pitkään sitä, yritänpö tätä siirtymää yksilökohtaiselta yleiselle tasolle. Kokeiltuani ensimmäisiä menetelmällisiä osavaiheita aineistooni vakuutuin aluksi, ettei yleiseen tietoon pyrkiminen ole mielekäs tapa aineistossani. Lisäksi tutkittavien rajallinen määrä ja siitä nouseva aineiston tuntemus sai minut epäilemään yleisen merkitysverkoston rakentamisen mielekkyyttä. Muunnokset tuntuivat keinotekoisilta ja aineistoa liiaksi pelkistäviltä. Tässä vaiheessa jätin pyrkimykset yleisen tiedon muodostamiseksi kokonaan syrjään, kunnes palasin uudelleen aineiston pariin päättäen käydä sen kokonaan läpi menetelmää soveltaen. Nyt ajatukseni oli päättää vasta analyysivaiheet läpikäytyäni, onko yleisen tiedon rakentamista syytä esitellä tutkimusraportissa, jossa yksilöillä ja yksilökohtaisilla merkitysverkostoilla on itseisarvoinen asema (ks. Perttula 1995a, 181). Se, onko aineistosta tällä tavoin syntyvä kuva mielekäs, jää viime kädessä lukijan arvioitavaksi. Itse kuitenkin koen, että loppujen lopuksi tämän analyysin avulla aineistosta tiivistyi jokseenkin mielekkäällä tavalla yleinen kuvaus tutkittujen psykologien viestintään liittämistä merkityksistä.

Fenomenologisen psykologian menetelmän yleisen osan sovellus

Perttulan varhaisempi (1995a) sovellus yleisten merkitysverkostojen rakentamisesta poikkeaa jonkin verran myöhemmästä (1997, 1998). Olen omassa sovelluksessani varsin vapaasti, oman ymmärryksen pohjalta, seurailut näitä metodisen esimerkin jalanjälkiä, menetelmän kuvauksessa nojaudun kuitenkin vahvasti fenomenologisen psykologian metodin sanoitukseen (ks. Perttula 1995a, 1997). Seuraavassa esitellään se, miten yksilökohtaisesta tiedosta edetään kohti yleistä tietoa osavaiheittain tässä tutkimusaineistossa. Kunkin vaiheen etenemistä pyrittäessä kohti yleistä tietoa kuvaan esimerkein.

1. Merkityksen sisältävien yksikköjen erottaminen ja muuntaminen "passiivimuotoon"

Esimerkkiaineiston käsittely lähtee "Kallen" yksilökohtaisesta merkitysverkostosta. Ensimmäisessä osavaiheessa lähtökohtana ovat edellä esitetyt yksilökohtaiset merkitysverkostot. Ne mielletään nyt tutkimusaineistoksi samaan tapaan kuin haastatteluaineistot yksilökohtaisiin merkitysverkostoihin edettäessä. Nyt yksilöllisiä merkitysverkostoja ei enää ajatella tietyn ihmisen koetun maailman tiivistävänä kuvauksena, vaan mahdollisena materiaalina tutkittavan ilmiön yleisestä kuvauksesta, eräänlaisina ehdotelmina yleisestä kokemuksesta. Konkreettisesti edetään siten, että kukin yksilökohtainen merkitysverkosto jaetaan merkityksen sisältäviin yksiköihin. Nämä merkityksen sisältävät yksilöt ovat *mielletävissä yksittäisiksi ehdotelmiksi yleisistä merkityksistä*. Analyysin eteneminen yleisellä tasolla ja kurottautuminen eteenpäin ilmaistaan Perttulan (1997) mukaan muuntamalla merkityksen sisältävät yksilöt

passiivimuotoon²⁷. Omassa sovelluksessa olen tästä kieliopillisessa mielessä paljolti poikennut, mutta mielestäni periaatteellisella tasolla etäännyttänyt muunnokset yksilökohtaisesta merkitysverkostosta. Tämä ratkaisu siksi, että kokeilut muunnosten tekemisestä kieliopillisesti passiivimuotoiseksi eivät mielestäni sopineet aineistoon, usein passiivimuotoa oli mahdotonta rakentaa, ilman että merkitys olisi olennaisella tavalla vääristynyt. Seuraava esimerkki kuvaa etenemistä ensimmäisessä osavaiheessa. (Esimerkissä on osa yhdestä yksilökohtaisesta merkitysverkostosta muunnoksineen, koko muunnos ja seuraavien osavaiheiden eteneminen on tämän esimerkkitapauksen avulla esitelty liitteessä 4.)

"Kalle"

Hän kiinnostui tutkimuksesta, koska hänen mielestään psykologin viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota peruskoulutuksessa. Viestintään liittyvistä kysymyksistä hän on kiinnostunut erityisesti pohtiessaan psykologin työvälineitä. Toisaalta hän on myös kiinnittänyt huomiota kommunikaatio-ongelmien runsauteen ihmisten ongelmissa. PSYKOLOGIN PERUSKOULUTUKSESSA VIESTINTÄTAITOIHIN KIINNITETÄÄN LIIAN VÄHÄN HUOMIOTA, VAIKKA NE OVAT KESKEISIÄ TYÖVÄLINEITÄ JA VIESTINTÄONGELMAT OVAT USEIN MYÖS TYÖN KOHTEENA.

Peruskoulutukseen sisältyvistä viestintäopinnoista hän muistaa vain haastattelun ja palautteen harjoittelua. Täydennyskoulutuksista pisimpiä ovat olleet työnohjaajakoulutus ja perheneuvolakoulutus, jossa jälkimmäisestä jäi ainakin ajatus kysymyksistä viestintätilanteen rakentajana. PERUSOPINNOISTA ON MIELEEN JÄÄNYT HAASTATTELUKOULUTUS. PERHENEUVOLAKOULUTUKSESTA JÄI MIELEEN KYSYMYSTEN KESKEISYYS VIESTINNÄN RAKENTAJANA.

Omassa viestintähistoriassaan hän kokee muuttuneensa sanansäilän heiluttelijasta harkitsevammaksi, nykyisin ei enää niin paljon käytä verbaalista nokkeluuttaan, vaan kiinnittää huomiota eri mielessä siihen mitä sanoo.

MUUTTUMISTA ON TAPAHTUNUT SIINÄ, ETTÄ KIINNITTÄÄ ENEMMÄN HUOMIOTA SIIHEN MITÄ SANOO.

Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen on hänestä vaikuttanut siten, että nyt ei enää takerru varmoihin ja valmiisiin ratkaisumalleihin, vaan on valmis asiakkaan kanssa etsimään nimiä asioille, sietämään enemmän epävarmuutta.

VARMUUDEN JA AMMATTIT Aidon LISÄÄNTYMINEN VAPAUTTANUT VALMIISTA RATKAISUMALLEISTA JA AUTTANUT SIETÄMÄÄN EPÄVARMUUTTA.

Viestinnän merkityksen asiakassuhteessa hän näkee keskeiseksi sillä tavalla, että psykologin tulee herättää sellainen luottamus ja viestien auttaa asiakasta jäsentämään omaa asiaansa siten, että asiakkaalla on mahdollisuus lähteä hänen luotaan uuden oivalluksen kanssa. VIESTINNÄN AVULLA ASIAKASSUHTEESSA OLISI ENNEN KAIKKEA LUOTAVA SELLAINEN SUHDE, JOKA AUTTAA ASIAKASTA JÄSENTÄMÄÄN OMAA ASIAANSA JA OIVALLUKSIIN OMAN ONGELMANSUHTTEEN.

Viestintäongelmana voi pitää asiakkaan tai asiakasperheen karttojen erilaisuutta, eli eri ihmisillä, niin myös psykologilla asiakastilanteessa on asioille omat merkityksensä, omat käsityksensä todellisuudesta. Jos näitä ja näiden eroja ei tutkita, ei voi syntyä ymmärtämistä. Psykologin tulisi pystyä tarkastelemaan toisen ihmisen tapaa tarkastella maailmaa, mitkä asiat ovat toiselle tärkeitä, mitkä eivät. Myös sanojen taakse tulisi nähdä, mitä tuo sana merkitsee hänelle, mitä minulle. Esimerkiksi naisen tapa käyttää kieltä ei välttämättä aukene miehelle itsestäänselvästi. Tällaisiin ymmärtämisen ongelmiin voi päästä käsiksi tarttumalla sanoihin ja sanontatapoihin ja tarkistamalla merkityksiä kysymällä asiakkaalta, mitä hän tarkoittaa.

ASIAKASSUHTEEN VIESTINTÄONGELMAT KITEYTYVÄT YKSILÖLLISTEN MERKITYSTEN ERILAISUUTEEN JA SIITÄ JUONTUVIIN YMMÄRTÄMISEN ONGELMIIN.

²⁷En ole aivan varma, mitä Perttula (1997) passiivimuodolla lopulta tarkoittaa, olen kuitenkin tulkinnut pääperiaatteeksi yksilöllisyyden tietynlaisen häivyttämisen (ks. Perttula 1995, 155) ja kiinnittänyt huomiota siihen, että ohjelmassa

Vaikka hän tekee asiakastyötä, hän on kokenut ettei se ehkä sittenkään ole hänen ominta aluettaan, tai ainakin hän on tällä hetkellä väsynyt auttamistyöhön. ON TÄLLÄ HETKELLÄ VÄSYNYT ASIAKASTYÖHÖN.

Hän on toiminut suurimman osan psykologinurastaan perheneuvolassa, tehnyt myös jonkin verran opetustyötä. Tällä hetkellä hänen työyhteisönsä on keskikokoinen perheneuvola.

PÄÄASIAALLINEN TYÖPAIKKA OLLUT PERHENEUVOLA.

Perheneuvoloiden ongelmina hän näkee negatiivisten asioiden käsittelemättä jättämisen, kompromissihakuisuuden, näennäisdemokratian ja jonkinlaisen yhteisyyden myytin, joka näkyi hänen mielestään esimerkiksi työparityöskentelyn. Jotta työparityö olisi hänestä järkevää tulisi parin (perinteisesti psykologi-sosiaalityöntekijä) olla roolien olla eriytyneitä, kummankin erikoistunut omaan alueeseensa. Työparin tulee hioutua toimimaan yhdessä siten, esimerkiksi että he tarvittaessa tasapainottavat toistensa toimintaa.

PERHENEUVOLOISSA JÄTETÄÄN NEGATIIVISIA ASIOITA KÄSITTELEMÄTTÄ JA SAATETAAN OLLA NÄENNÄISDEMOKRAATTISIA JA VAALIA YHTEISYYDEN MYYTTIÄ. ESIMERKIKSI TYÖPARITYÖSSÄ TULISI OLLA ERIYTYNEET ROOLIT, MUTTA PYSTYÄ YHTEISTOIMINTAAN ESIMERKIKSI TASAPAINOTTAMALLA TOISTENSA OSUUTTA.

Työyhteisössä toimimisesta on psykologisessa työssä etuja; omille toimintavoilleen sokeutuu helposti, jos ei ole ketään keneltä kysyä. Myös siitä on etua, että tietyssä rajoissa voi valita asiakkaansa.

TYÖYHTEISÖSSÄ TOIMIMISESSA ON ETUNA SE, ETTÄ OMILLE TOIMINTATAVOILLEEN EI TARVITSE SOKEUTUA, VOI KYSYÄ MUIDEN MIELIPITEITÄ ASIOISTA JA MYÖS TIETYISSÄ RAJOISSA VALITA ASIAKKAITAAN.

Yhteistyökumppaneista hän mainitsee sosiaalityöntekijät, kouluissa työskentelevät, ja terveydenhuollon edustajat. Yleisimmät kontaktit yhteistyökumppaneihin ovat neuvotteluja yhteisistä asiakkaista tai konsultaatio-työnohjaustilanteita.

YHTEISTYÖKUMPPANEITA OVAT SOSIAALITYÖNTEKIJÄT, KOULUISSA TYÖSKENTELEVÄT JA TERVEYDENHUOLLON EDUSTAJAT, TAVALLISIMMAT KONTAKTIT ASIAKASNEUVOTTELUJA TAI TYÖNOHJAUSTA.

Hän kertoo miettineensä, onko eri ammattilaisten koulutustaustalla vaikutusta siihen, miten ongelmat attribuoidaan, nähdäänkö ongelmat yksilöistä johtuvina (luonnontieteellinen koulutus) vai vuorovaikutuksellisia. Tällaisiin pattitilanteisiin auttaa hänen mielestään ratkaisukeskeinen ote, ei siis jäädä pohtimaan, eikä väittelemään ongelman syistä vaan koetetaan etsiä sille ratkaisua. Kilpaileminen siitä, kenen selitys on oikeampi, on hedelmätöntä.

ERI AMMATTILAISTEN KOHTAAMISESSA KOULUTUSTAUSTA SAATTA VAIKUTTAA SIIHEN, NÄHDÄÄNKÖ ONGELMAT YKSILÖLLISINÄ VAI VUOROVAIKUTUKSELLISINA. RATKAISUKESKEINEN LÄHESTYMISTAPA ON TÄLLÖIN HYVÄ, SILLOIN EI JUUTUTA KILPAILEMAAN PARHAASTA SELITYKSESTÄ.

2. Muunnoksia jäsentävien sisältöalueiden muodostaminen

Toisessa osavaiheessa edetään "passiivimuotoisten" ehdotelmien kanssa siten, että muodostetaan aineiston kokonaisuutta jäsentävät sisältöalueet. Perttula (1997) korostaa sitä, että nämä tehdään kunkin yksilökohtaisen merkitysverkoston pohjalta syntyneen ehdotelman osalta erikseen eli eri ehdotelmiin voi liittyä keskenään erilaisia sisältöalueita. Yleistä kohti kurottautuva tieto siis edelleen ankkuroituu kuhunkin yksilölliseen merkitysverkostoon. Sisältöalueita ei pidä rakentaa liian yksityiskohtaisiksi, ettei aineisto suotta pirstaloituisi ja merkitysten välisten yhteyksien havaitseminen vaikeutuisi (Perttula 1995a, 156).

Esimerkkitapauksessa ehdotelmia jäsentävät sisältöalueet nimesin seuraavasti: *koulutus, muutos, viestintä asiakassuhteessa, suhde työyhteisöön, ammattilaisten välinen viestintä, suhde ryhmätyöskentelyyn, oman viestinnän arviointi, käsitys kollegoista ja psykologiammatista*. Sisältöalueiden nimeämistä pidin suhteellisen ongelmallisena proseduurina. Vaikka aineisto nyt onkin jäsentyneemmässä ja kiteytyneemmässä muodossa (Perttula 1997),

silti tuntuu, että sisältöalueet voisi nimetä toisinkin. Huomasin myös selkeän abstraktiotason eron Perttulan omassa tutkimuksessaan (1997) muodostamien sisältöalueiden ja omasta aineistostani tässä vaiheessa muodostamiini sisältöalueiden välillä. Aineistostani muodostamani sisältöalueet vaikuttavat kovin konkreeteilta ja muistuttavat melko paljon alkuperäisten haastattelujen tema-alueita. Tämä piirre saattaa liittyä joko aineiston luonteeseen, tutkittavaan ilmiöön tai teoretisoinnin tasoon. Pidemmälle viety abstrahointi ei vain tässä aineistossa tuntunut mahdolliselta tai mielekkäältä. Liikutaanko viestinnästä puhuttaessa jo siinä määrin abstrakteissa ilmiöissä, ettei niiden käsitteellistämässä voi päästä kovin pitkälle, ilman että alkaa irrota kokemuksellisuudesta esimerkiksi teoreettisilla selityksillä.

3. Merkityksen sisältävien yksiköiden muunnosten sijoittaminen sisältöalueisiin

Kukin vaiheessa 1 erotettu muunnos sijoitetaan johonkin sisältöalueeseen. *Analyysi etenee tässäkin vaiheessa kukin ehdotelma (tapaus) kerrallaan.* Tässä vaiheessa kukin sisältöalue toimii otsakkeena, jonka alle siihen sisällöltään liittyvät muunnokset (2. vaiheessa isoin kirjaimin kirjoitetut) kootaan. Tätäkään vaihetta en pitänyt kovin yksinkertaisena siksi, että muunnokset kiteytyneisyydestään huolimatta sisältävät useanlaisia aineksia, joiden perusteella tietyn ehdotelman voisi sijoittaa periaatteessa useampaankin sisältöalueeseen. Taustalla on merkitysten toisiinsa kietoutuva luonne. Nyt valinta kohdistui siis parhaaksi katsomaani vaihtoehtoon. Tosin myöhemmin ymmärsin, että ehdotelman todellakin voisi sijoittaa useampaankin sisältöalueeseen: "Jos yksikön ja siitä tehdyn muunnoksen sisältö jää monimerkityksiseksi, voidaan se sijoittaa myös useampaan kuin yhteen sisältöalueeseen" (Perttula 1996c, 224). Nähtävästi se, että en näin rohjennut toimia, ei kuitenkaan vaikuttanut ratkaisevasti aineiston jatkokäsittelyyn. Seuraavassa esimerkkitapauksesta vaiheen etenemistä kahden sisältöalueen osalta (ks. tarkemmin liite 4).

Koulutus

1) Psykologin peruskoulutuksessa viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikka ne ovat keskeisiä työvälineitä ja viestintäongelmat usein myös työn kohteena.

2) Perusopinnoista on mieleen jäänyt haastattelukoulutus.

Perheneuvolakoulutuksesta jäi mieleen kysymysten keskeisyys viestinnän rakentajana.

19) Persoonallisuus ja viestintä ovat likeisiä siinä mielessä, että uusien taitojen tulee istua persoonallisuuteen, vaikka toki minä onkin muuttuva, eikä staattinen.

Muutos

3) Muuttumista on tapahtunut siinä, että kiinnittää enemmän huomiota siihen mitä sanoo.

4) Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen vapauttanut valmiista ratkaisumalleista ja auttanut sietämään epävarmuutta.

4. Kunkin ehdotelman sisältöalueittaisen yleisen merkitysverkoston muodostaminen

Tämä tapahtuu tutkimalla sisältöalueittain muunnosten ydinsisältöjä. Analyysi etenee edelleen yksilökohtaisesta merkitysverkostosta tehty ehdotelma kerrallaan. (Perttula 1997.) Ydinsisältöjen valinnassa noudatin periaatetta, että mieluummin otan mukaan hieman enemmän aineksia kuin tiivistän ytimen kovin tiukaksi. Esimerkki edellisessä kohdassa esitettävien sisältöalueiden yleisistä merkitysverkostoista.

Koulutus

Psykologin peruskoulutuksessa viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikka ne ovat keskeisiä työvälineitä ja viestintäongelmat usein työn kohteena. Perusopinnoista on jäänyt mieleen vain vähän viestinnällisiä sisältöjä lukuunottamatta haastattelukoulutusta. Perheneuvolakoulutuksessa opittiin kysymyksen keskeisyys. Viestintätaitoja opiskeltaessa persoonallisuuden ja viestinnän läheisyys vaikuttaa siten, että uusien taitojen tulee sopia persoonallisuuteen.

Muutos

Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen vapauttaa valmiista ratkaisumalleista ja auttaa sietämään epävarmuutta. Myös siihen, mitä sanoo, kiinnittää enemmän huomiota.

5. Sisältöalueista riippumattomat ehdotelmat yleisiksi merkitysverkostoiksi

Kuhunkin yksilökohtaiseen verkostoon perustuen tehdään yksi ehdotelma. Tavoitteena on kiteyttää ehdotelmat kokonaisuuksiksi. Tutkija voi joutua muotoilemaan useita eri yleisyystasoilla olevia ehdotelmia, ennen kuin sopiva kuvaustapa löytyy. Riittävän kiteytymisen kriteeri on kun ehdotelman ydinmerkitykset ovat ymmärrettävissä ilman lisäjäsennystä. (Perttula 1997.) Seuraavassa *kaikki yksilöllisiin merkitysverkostoihin perustuvat ehdotelmat*. Ensimmäisenä esimerkkitapauksesta muodostettu ehdotelma.

Kalle

Psykologi on tyytyväinen viestintätaitoihinsa, vaikka näkeekin myös kehittämisen alueita. Viestijyyteen liittyy sekä onnistumisen elämyksiä että epäonnistumisen kokemuksia. Psykologin peruskoulutuksessa ei kiinnitetä riittävästi huomiota viestinnällisten valmiuksien kehittämiseen. Psykologi on työskennellyt pääasiallisesti perheneuvolassa ja tarkastelee kriittisesti perheneuvola työyhteisönä. Kuitenkin työyhteisössä toimiminen mahdollistaa oman toiminnan reflektoinnin. Yhteistyökumppaneiden kansa toimintaan voivat vaikuttaa erilaiset viitekehukset, joista ongelmia tarkastellaan. Tavoitteellisuus viestinnässä näyttäytyy tärkeänä. Ryhmässä toimimista jäsentävät aktiivisuus ja vetovastuu. Esiintymistilanteet eivät ole työnkuvan kannalta keskeisiä, silti niihin liittyy haasteita saadusta positiivisesta palautteesta huolimatta. Asiakassuhteessa psykologin tehtävä on luoda viestintäsuhde, joka auttaa asiakasta omiin oivalluksiin. Psykologien ei ole kuitenkaan välttämättä helppoa ymmärtää asiakkaan todellisuutta.

Mari

Psykologin perusopinnoissa viestinnän opetus oli vähäistä sekä puhutun että kirjoitetun osalta. Asiakastilanteisiin sai hiukan tuntumaa haastattelukoulutuksessa. Uran edetessä viestinnän merkitys kirkastui. Viestinnällisten haasteiden fokus on siirtynyt esiintymisestä kirjoitettuun viestintään. Ryhmätilanteiden hallinta on haaste, erityisesti perhetilanteissa viestintätavan valinta ja viestinnän organisointi on vaikeampaa kuin kahdenkeskisissä tapaamisissa. Omassa toiminnassa varmuuden lisääntyminen auttaa on lisännyt sujuvuutta, auttanut kestämaan epävarmuutta ja suuntautumaan pois oman toiminnan monitoroinnista. Ryhmissä toimimista helpottivat selkeät tavoitteet ja strukturoituneisuus. Asiakastilanteiden viestinnässä on oma kielellinen rekisterinsä ja niissä viestintä on kontrolloidumpaa. Ymmärtämisen haasteita esiintyy sekä asiakasviestinnässä että yhteistyökuvioissa. Perinteisen psykologisen asiakastyön taidoille on edelleen kysyntää, vaikka toisaalta tarvitaan myös entistä monipuolisempia viestintätaitoja, esimerkiksi teoritiedon ja asiakastyön välisen kuulun ylittämiseksi.

Sari

Perusopinnojen viestintäopinnoista jäänyt mieleen kommunikaatioryhmä. Perheneuvolakoulutuksen näkee viestintäpaineitena. Viestinnässään muuttunut paremmin toisia huomioivaksi. Erimielisyyksien sietokyky on myös kasvanut. Se millaisten asiakkaiden kanssa työskentely tuntuu nykyään hankalalta, on muuttunut alkuajoista. Asiakastilanteen hierarkkisuus ja ennustettavuus tekee siitä vähemmän jännittävän. Viestintätilanteet, joissa psykologi esiintyy asiantuntijana, voivat olla jäykkiä, mutta toisaalta asiantuntijana esiintyminen voi olla myös palkitsevaa, vaikka se työuran alussa hämmensikin. Moniammatillisen työyhteisön etuna nähdään mahdollisuus purkaa asiakastilanteita ja vertailla näkemyksiä. Tästä syystä ei ole hyvä, jos sosiaalityöntekijän ja psykologin työtöteet ovat niin samanlaisia kuin perheneuvolassa usein. Kontakteja yhteistyökumppaneiden kanssa sävyttää kasvanut ymmärrys muita ammattikuntia kohtaan. Ongelmia aiheuttavat satunnaisesti informaatiokatkokset ja psykologin työhön kohdistuvat odotukset. Aina ei voi myöskään puhua varsinaisesta vuorovaikutuksesta, kun psykologi toimii

asiantuntijan roolissa. Omiin taitoihinsa on tyytyväinen. Psykologiammatin näkee helposti seuraavan mukana arkielämän viestintään.

Oskari

Perusopinnoissa ei viestintää huomioitu. Omassa toiminnassa kehittyminen näkyy kaavamaisuuden vähenemisessä ja kapasiteetin monipuolisemmassa käytössä. Ryhmätilanteissa kehitys on kulkenut hiljaisesta harkitsevuudesta lähes dominoivuuteen, myöhemmin osallistuminen on tasapainottunut. Ryhmien vetämisen kokee ajoittain raskaaksi. Esiintymiseen on tottunut. Kahdenkeskisiin asiakastilanteisiin liittyy ryhmiä parempi hallittavuus. Asiakastilanteisen viestintäongelmat ovat ymmärtämisen ongelmia. Asiantuntijuuden määritykset elävät psykologinkin työssä, kehitys on kulkenut kohti tasaveroisempia kohtaamisia. Ammattikielen korostunut käyttö voi kertoa työstämättömästä ammatti-identiteetistä. Työyhteisöjen ongelmat liittyvät ennen kaikkea kahdenväliisiin jännitteisiin.

Teija

Psykologikoulutuksen perusopinnoista mieleen jäänyt yksi kurssi, perheneuvolakoulutuksesta viestinnän osuus. Asiakassuhteen viestinnällistä luonnetta ei uran alussa hahmottanut huomion kiinnittyessä omaan toimintaan. Jännityksen väheneminen on heijastunut asiakastilanteisiin, pyrkii kiireettömään ilmapiiriin ja kiinnittää huomiota omaan ymmärrettävyyteen. Asiakastilanteissa viestintäongelmat ovat harvinaisia. Kehitysvammaisten kanssa työskenneltäessä viestintäänsä ja sanomistensa "perillemenoon" täytyy kiinnittää erityistä huomiota. Kysymysten laatu on asiakasviestinnässä tärkeää. Ryhmätyöskentelyssä arvostaa tavoitteellisuutta ja toiminnan koordinoimista. Ottaa helposti vetäjän roolin. Ryhmätilanteessa kokee vaikeutena reagoida jonkin ryhmän jäsenen dominoivaan rooliin. Esiintymisestä ei pidä senkään takia, että tietoauktoiteettina toimiminen vierastuttaa.

Asiakasasioissa työyhteisön viestintä yleensä toimii. Mahdolliset ongelmat ovat persoonallisuuseroihin liittyviä. Eksplisiittistä palautetta omasta toiminnasta työyhteisössä saa liian vähän. Yhteistyökumppaneiden kanssa toimittaessa psykologilla on erilaisia positioita. Psykologian asiantuntijana vieraileminen ei ole välttämättä hyvä perusta vuorovaikutukselle. Joskus yhteistyökumppaneiden välillä on myös näkemuseroja menettelytavoista. Karttaa psykologista jargonia. Uskoo, että psykologien tulee suuntautua yhä enemmän ympäröivään yhteiskuntaan ja heillä tulee olla nykyistä parempia valmiuksia ottaa vastaan palautetta.

Teijo

Perusopintoihin ei sisällynyt viestintäkoulutusta. Täydennyskoulutukset ovat tuoneet tiedollista varmuutta, joka on heijastunut myös viestintään. Problemaattinen suhde esiintymiseen muuttunut vähitellen sekä esiintymistehtäviä sisältävän työn takia, että psykoterapiakoulutuksen myötä. Taitoihinsa on ollut tyytyväinen.

Työuran edetessä fokus on siirtynyt oman toiminnan tarkkailusta asiakkaan havainnoimiseen, asiakkaat ovat nykyään enemmän viestintäkumppaneita kuin työn kohteita. Asiakastyön kokee mielekkääksi. Viestintäongelmat asiakassuhteissa ovat tavallisia ymmärtämisen, kuuntelemisen ja itsensä ilmaisemisen ongelmia. Erityisenä ongelmana voi olla aggressiivisen viestinnän vastaanottaminen. Viestintätilanteiden strukturointi on psykologin tehtävä. Ryhmäviestinnässä ollut tyypillisesti dominoivassa roolissa, mutta osallistuminen on tasapainottunut koulutusten ja saadun palautteen myötä. Arvostaa työyhteisön sosiaalista puolta. Asiakastyössä kuitenkin mielellään suosisi perinteisiä kahdenkeskisiä tapaamisia. Näkee psykologit keskivertoa parempina viestijöinä, mutta nimeää keskinäisten kontaktien vaikeuksina palautteen vähyyden ja sen muotoiluvaikeudet, kuuntelemattomuuden ja myös tavoitteellisen viestinnän vaikeudet keskinäisissä ryhmätilanteissa. Uskoo vastavuoroisuuteen viestinnässä, kontaktit esimerkiksi yhteistyökumppaneiden kanssa säilyttävät sen mukaan miten itse toimii.

Heli

Viestintäopintoja kuului perustutkintoon jonkin verran, kuitenkin viestintä olisi saanut olla enemmän esillä. Varmuuden lisääntyminen näkyy esimerkiksi rohkeutena palautteenannossa, myönteinen rutiini kysymysten tekemisessä. Viestintään perehtyminen on edistänyt sen merkityksellisyyden tajuamista. Kielellisten valintojen tärkeys, esimerkiksi psykologin kysymyksillään tekemä asiakkaan ongelmien määrittely ovat omaakin työtä jäsentäviä oivalluksia. Psykologista asiakastyötä leimaa sen asymmetrisyys, vakioisuus ja psykologille helposti rakentuva auktoriteettiasema. Omalla viestinnällään ja kielen rekisterivalinnoilla pyrkii vähentämään auktoriteettiasetelmaa ja luomaan suotuisaa ilmapiiriä. Kahdenkeskiset asiakastilanteet ovat työuran alussa helpompia, asiantuntijana ja tiedollisena auktoriteettina toimiminen vieraampaa. Työpaikan sosiaalinen viestintä voi viedä tilaa ammatilliselta. Epäsuora viestintää rasittaa työyhteisöä. Asiakasasioissa työyhteisön eri ammattilaisten välillä ja mahdollisten yhteistyökumppaneiden kanssa viestintä on yleensä suhteellisen kitkatonta; tosin työnkuvien selkiytymättömyys ja tietämättömyys toisten työtehtävistä voivat joskus olla väärinymmärrysten lähteenä.

6. Lopullis(t)en yleis(t)en merkitysverkosto(je)n rakentaminen

Ehdotelmat yleisiksi merkitysverkostoiksi muunnetaan kuudennessa osavaiheessa lopullisiksi yleisiksi merkitysverkostoiksi. Lopulliset yleiset merkitysverkostot muodostuvat tutkittavan ilmiön yleisistä kuvauksista (Perttula 1997). Työn tuloksena on tutkittavan ilmiön yleinen merkitysverkosto, jossa on nostettu esiin yleisen merkitysverkoston ehdotelmien yhteiset ydinsisällöt ja muodostettu niitä yhteisesti koskeva käsitteellinen kuvaus (Perttula 1996d). Ideana on, että jos jokainen yleisen merkitysverkoston ehdotelma (ed. vaiheen tulokset) koostuu samoista ydinmerkityksistä, tutkimuksen tulokset ovat kuvattavissa yhtenä yleisenä merkitysverkostona. Tällöin muotoiltava tieto on siinä mielessä yleistä, että se kattaa kaikkien tutkimukseen osallistuneiden kokemukset tutkittavasta ilmiöstä, kaikissa tutkittavissa on kokemuksellisesti huomattavaa samankaltaisuutta. Yleisen merkitysverkoston rakentaminen on siis kokeilua sen suhteen, löytyisikö jotain sellaista kuvaustapaa, joka kuvaisi kaikkia eikä toisaalta olisi ristiriidassa yhdenkään kanssa (Perttula 1996d).

Elleivät kaikki ehdotelmat sisälly toisiinsa eli tutkittavien kokemuksissa on toisiinsa sisällöllisesti palautumattomia eroavaisuuksia, se edellyttää useamman kuvauksen muodostamista. Tällöin ääritapauksessa kukin ehdotelma muodostaa oman yleisen kuvauksensa. Toisiinsa palautumattomia yleisiä kuvauksia kutsutaan merkitysverkoston tyypeiksi. Tutkimusraportin laatimisessa on otettava huomioon, että kuhunkin tyyppiin kuuluvien yksilökohtaisten merkitysverkostojen identifiointi on mahdollista.

Suhteesta typologioiden rakentamiseen tässä vaiheessa tutkimusta on esitetty myös kriittisiä kantoja. Esimerkiksi Kiviranta (1995, 101-102) puolestaan ei kannata typologisoiteja: "Mikäli tutkimuksessa halutaan tarkastella haastateltavien henkilökohtaisia merkityssisältöjä, ei ole johdonmukaista kehittää stereotyyppioita kehittäviä ja ylläpitäviä yleistäviä tyyppiluokkia, jotka eivät ota huomioon haastateltavan ainutkertaisia elämismaailmoja". (Ks. menetelmällisistä toteutuksista tässä vaiheessa Perttula 1997, Perttula 1995a, 173-174.)

Tässä tutkimuksessa syntyneitä ehdotelmia tutkiessani päädyin lopulta muotoilemaan yhden yleisen merkitysverkoston. Uskoakseni aineistoni pienuus (= tutkittavien pieni määrä) oli vaikuttamassa siihen, etten typologisointiin päätynyt (ks. myös Kiviranta 1995, 101). On kuitenkin huomattava, että pyrkimys yleisen merkitysverkoston rakentamiseen ei merkitse tutkittavien koettujen maailmojen samanlaisuutta, vaan *se on aina tutkijan tietoinen päätös etsiä perimmältään ainutkertaisen koettujen maailmojen yhteisiä sisältöjä*. Yleinen merkitysverkosto on siis tavallaan tutkijan muotoilema käsitteellinen likiarvo tutkittavien yhteisistä kokemuksista. Sellaisenakin se ratkaisevasti eroaa kokemusta määrällistävistä tilastollisista keskimääräisyyksistä. (Perttula 1995a, 89.)

Tutkimukseni pohjalta lopullinen yleinen merkitysverkosto, joka tämän tutkimuksen tematisoinnin mukaisesti luonnehtii siis psykologien suhdetta viestintään omassa työssään, näyttää seuraavanlaiselta:

Psykologit näkevät viestinnän merkityksen työssään, erityisesti asiakassuhdetta koossapitävänä ja rakentavana voimana. Ammattitaidon edistyessä ja työkokemuksen karttuessa näkemys viestinnän keskeisestä roolista on kirkastunut. Tämä koskee niin psykologin viestintää työyhteisössä kuin asiakassuhteenkin viestintää. Aloitteleva psykologi kiinnittää siinä määrin huomiota oman toimintansa suunnitteluun ja monitorointiin, että asiakas pyrkii näyttäytymään työn objektina eikä vuorovaikutuskumppanina. Ammatillisen ja tiedollisen epävarmuuden väheneminen heijastuu työn viestintätilanteisiin monin tavoin. Kaavamaisuus negatiivisessa mielessä vähenee ja erilaisten asiakkaiden kanssa työskentely helpottuu, toisaalta positiivinen rutiini ja työskentelyyn liittyvien tekniikoiden oppiminen vapauttaa energiaa ja tarkkaavuutta esimerkiksi toisen viestinnän havainnointiin ja oman toiminnan reflektointiin.

Viestintätaitojen ja -tietojen opetus on psykologin perustutkinnossa ollut vähäistä. Viestintä ei oppiaineena nouse niin keskeiseen asemaan, kuin mitä psykologin työnkuva edellyttäisi. Omista opinnoista on yleensä jäänyt mieleen yksi viestinnällistä ainesta sisältävä kurssi. Täydennyskoulutuksista, erityisesti pitkäkestoista kuten perheneuvola- ja psykoterapiakoulutuksesta koetaan saadun myös viestinnällisiä valmiuksia, vaikka kokemus koulutusten annista on yksilöllinen.

Suhde asiantuntijuuteen on kompleksinen varsinkin työuran alussa. Esiintyminen asiantuntijana, erityisesti tiedollisena auktoriteettina hämmentää. Asiantuntijan roolissa toimimisen katsotaan vaikuttavan negatiivisesti esimerkiksi joihinkin vuorovaikutussuhteisiin yhteistyökumppanien kanssa, tasaveroiselle vuorovaikutukselle ei lähtökohta-asetelmasta käsin tunnu olevan mahdollisuuksia. Ammattikielen käyttö nähdään liittyvän ammatti-identiteetin ilmentäjänä.

Viestintä asiakassuhteessa hahmotetaan työn keskeisimmäksi viestintäsuhteeksi. Perinteistä kahdenkeskistä asiakastyötä pidetään mielekkäänä. Siinä on myös piirteitä, jotka tekevät siitä viestintätilanteena erityisen. Tätä erityisyyttä analysoidaan esimerkiksi puhumalla tilanteen hierarkkisuudesta, asymmetrisyydestä ja ennustettavuudesta. Asiakassuhdetta leimaa myös roolien eriytyneisyys, psykologi on se, jonka vastuulla on tilanteen strukturointi. Edellisenkaltaiset piirteet toisaalta tekevät varsinkin kahdenvälisestä asiakassuhteesta hallittavan.

Sen sijaan ryhmätilanteisiin liittyy kaoottisuutta niin asiakastapaamisissa, työyhteisön sisäisissä ryhmissä ja yhteistyökumppanien kanssa toimittaessa. Psykologit pitävät tärkeänä ryhmätoiminnan tavoitteellisuutta ja strukturointia, yleensä osallistuminen ryhmän toimintaan koetaan helpommaksi silloin, kun itse ollaan tavalla tai toisella vetovastuussa. Ryhmässä toimimisen historia on senkaltainen, että aktiivisuus ja osallistuvuus ovat lisääntyneet tiettyyn mittaun, kunnes on tapahtunut tasaantumista.

Yleensä asiakasasioissa viestintä sujuu niin työyhteisön sisällä kuin yhteistyökumppaneidenkin keralla. Jännitteet ovat yleensä persoonallisuuskysymyksiä ja kahdenvälisiä. Moniammatillinen yhteistyö ja työyhteisön olemassaolo nähdään hedelmällisenä työn kannalta, mahdollistaahan se esimerkiksi asiakkaiden valintaa, ja ennen kaikkea mahdollisuuden purkaa työtilanteita toisten kanssa ja toisten näkemysten kautta reflektoida omaa toimintaansa ja omia ratkaisujaan ja sitä kautta kehittää toimintaansa. Työpaikan sosiaalinen viestintä ei ole arvotonta sekään, vaikka sen

ja ammatillisen viestinnän tasapainossa voi olla ongelmia. Työyhteisön tavallisimpia rasiituksia ovat kahdenväiiset konfliktit, palautteettomuus ja epäsuora viestintää.

Esiintymistehtäviä psykologit eivät miellä työssään keskeisiksi. Työuran edetessä suhtautuminen esiintymiseen yleensä muuttuu. Se helpottuu tiedollisen varmuuden karttuessa, mutta toisaalta myös saattaa muuttua pakolliseksi rutiineiksi, johon motivaatio ei ole korkea. Kuitenkin oman viestinnän kehittämiseen ja kouluttautumiseen eri viestinnän alueilla esiintyy halukkuutta.

4. ARVIOIVAA KATSETTA TUTKIMUKSEEN

Tavallinen tarina haastattelututkimuksen toteuttamisesta?

Tapani toteuttaa haastattelututkimusta ei liene harvinainen. Tutkijalla on kuva siitä, minkälaisista kysymyksistä hän on kiinnostunut ja enemmän tai vähemmän realistinen kuva siitä, miten tällaiseen tietoon pääsee kiinni. Haastattelututkimukselle on perinteisesti ollut tyypillistä, että haastattelu otetaan aineistonhankinta-menetelmänä, jonka toteuttaminen kyllä saatetaan suunnitella ja toteuttaa huolellisestikin, mutta tutkimuksen alku-tai keskivaiheessa tutkijan huoli ei vielä kannu aineiston analyysivaiheeseen saakka. (Tosin esimerkiksi Kvale (1996, 189) kuvaa haastattelun analyysin alkavan jo itse haastattelutilanteessa, sekä tutkijan että tutkittavan toimesta). Oman tutkimusprosessini alkua leimasi monessa suhteessa juuri Kvalen (1996, 12) kuvailema metodinen spontaanius ja teoreettinen naivismi. Kuitenkin hyvin varhaisessa vaiheessa aineistonhankintaa tulin kirjallisuudenkin kautta vakuuttuneeksi siitä, ettei "perinteinen" sisällönanalyttinen lähestymistapa, haastatteluteemojen ympärille kertyneiden sisältöjen uskollinen purkaminen siten, että tutkimuksen sisällysluettelo saattaa noudattaa teemahaastattelurungon jäsenystä täyttääsi niitä ehtoja, joita mielekkäälle haastatteluaineiston analyysille asetin. Tämä jo siitäkin syystä, että tuonkaltainen analyysi (vaikka haastattelunäytteineen voikin olla kiintoisaa luettavaa) ei sanottavammin eroa esimerkiksi journalistisen haastattelun logiikasta. Sisältöteemoittainen tarkastelu vaikuttaisi mielestäni eräänlaiselta laadullisen tutkimuksen faktorianalyttiseltä sovellukselta. Tällöin tutkimusaineisto kyllä analyysissa jäsenyy uudelleen, mutta täysin niillä ehdoin, joita tutkija on jo lähtökohdissa eli haastattelukysymyksissä asettanut. Perttula (1995, 177) vertaakin teemahaastattelun teema-alueita ja fenomenologisen menetelmän sisältöalueiden funktioita: teema-alueet rakentavat kehiksen, jolla rajataan tutkittavan esiintuomia kokemuksia, kun taas analyysissa sisältöalueiden tehtävänä puolestaan on selkeyttää tutkittavien ilmaisemia kokemuksia. Loppujen lopuksi oman aineistoni jäsenyminen ei ehkä kuitenkaan loppujen lopuksi kovin paljon poikennut sisältöteemoittaisesta. Ratkaiseva ero kuitenkin on, että aineistoa ei pilkottu teemojen mukaan, vaan merkityksiä koetettiin kuljettaa yhdessä.

Täydessä merkityksessään hitaasti avautunut havainto tutkimushaastattelun kompleksisesta luonteesta sai tutkimusprosessin kangertelemaan, mutta toisaalta ehkä tämä kognitiivinen ristiriita antoi sysäyksen oppimisprosessille, joka on toden teolla vasta alkamassa, sillä haastattelutiedon ja sen viestintätalanteessa rakentumisen kompleksista kenttä on vasta hahmottumassa. Tämän kentän joidenkin kysymysten esittelyä on tämän työn viimeinen jakso (IV). Tutkimusprosessin kuluessa nousi esimerkiksi kysymys siitä, pitäisikö tutkijan io aineistoa hankkiessaan olla tietoinen

siitä analyysista tai ainakin laajemmasta analyttisestä viitekehuksesta, johon tutkimuksessaan aikoo nojautua? Ymmärtääkseni tähän kysymykseen voi vastata sekä kyllä että ei. Joissakin metodologisissa lähestymistavoissa analyysimenetelmä asettaa vaatimuksia ja velvoitteita aineiston keruutavalle. Esimerkiksi fenomenologisen psykologian metodi toimii parhaiten, kun haastattelu täyttää tietynlaisia kriteerejä, esimerkiksi kuvausten reflektioimattomuuden suhteen. Perttula (1995a, 73) huomauttaa: "Vaikka fenomenologisen psykologian tutkimusprosessissa korostetaan niin aineiston hankinta- kuin sen analyysivaiheessa strukturoimattomuutta, intuitiota ja tutkittavien ehdoilla etenemistä, täytyy tutkijan luonnollisesti tietää tutkimuksen alusta saakka, mitä hän haluaa tutkia." Omassa tutkimuksessani tosin alun selkeä mielikuva tutkimuskohteesta, viestijäkuvasta, sen sijaan hämärtyikin prosessin kuluessa. Ja se, että aineiston keruuvaiheessa en huolehtinut menetelmästä, johtaa tietenkin siihen, ettei aineistoni fenomenologisen metodin mukaan ole luultavasti ideaalitavalla kerätty. Kun en haastatteluja tehdessäni vielä ennakkoinut sitä, millä tavalla aineistoa tulen analysoimaan, en voinut myöskään tietää niistä suosituksista joita esimerkiksi fenomenologisen psykologian metodi aineiston keruutavalta edellyttää: esimerkiksi, sitä, että aineiston tuottamisessa pyritään rohkaisemaan tutkittavaa kertomaan kokemuksistaan, mutta ei reflektoidaan niitä (Ks. esim. Perttula 1995a, 67).

Toisaalta kysymys lienee myös siitä, että tutkittavat, psykologit ovat tottuneet erittelemään sekä omia että toisten kokemuksia, psykologeja voi monilta osin pitää reflektoinnin ammattilaisina. En tiedä, saattaisiko muunlainen tutkimusmenetelmä kuin haastattelu tuottaa "ammattireflektoijista" aineistoa, jossa olisi enemmän konkreettisia kokemuksia yleisten mielipiteiden ja käsitysten sijaan. Toisaalta omassa kysymyksenasettelussani olin kiinnostunut myös jälkimmäisistä. Ja toisaalta ihminen ajattelussaan ja puheissaan hyvin paljon joka tapauksessa turvautunee "yleiseen".

Mikäli koetetaan soveltaa ns. aineistolähtöisyyden ideaa, lienee hyvin vaikeaa asettaa tutkimushaastattelunkaan toteuttamiselle kovin tarkkoja etukäteismääreitä. Alasuutari (1994, 235) esimerkiksi esittää, että mitä paremmin tutkija onnistuu keräämään havaintoja avoimin silmin, sitä rikkaamman aineiston saa, ja sitä paremmat edellytykset on keksiä aineiston pohjalta kokonaan uusia asioita tai teoreettisia ideoita. Ymmärtäisin siis, että tutkimusaineiston tuottamisprosessin avoimuus on tasapainoilua: ilman tutkimuskohdetta tai alkuideaa siitä ei voine lähteä liikkeelle, mutta toisaalta liian tiukkaan napitettu näkemys kohteesta umpeuttaa mahdollisuudet löytää ennalta arvaamatonta. Tätä kysymystä aineistolähtöisyydestä tosin voi lähestyä hyvinkin ironisesti, kuten Töttö (1997, 63): "Laadullinen aineisto sitä vastoin "puhuu" tutkijalle, jos tällä vain on korvaa ja malttia kuunnella...Aineistoa pitää lähestyä avoimin mielin, sen pitää antaa puhua vapaasti. Vain näin sen vivahteikas tarinointi pääsee oikeuksiinsa, tuottaa uusia näkökulmia ja tulkintoja eikä vain uusinna tutkijan ennakkokäsityksiä."

Kun itse arvioi laatimansa teemahaastattelurungon ns. toimivuutta, on tietysti jossain määrin jäävi sanomaan, miten hyvin se kattoi tavoiteltua ilmiötä. Ainakin viestintätilanteiden kartoituksessa runko tuntui onnistuneen. Joku haastateltavista totesi esimerkiksi, ettei oma-aloitteisesti olisi varmaan tullut ottaneeksi työyhteisöä mukaan oman viestinnän tarkasteluun.

Myös kysymysten muotoiluun kohdistuva itsereflektio voi olla piinallista. On selvää, että kysymyksiin tulee vääjäämättä tietynlaisia upotuksia, jotkut asiat voivat yllättäen painottua, ainakin jälkikäteen tarkasteltuina. Tästä esimerkkinä ongelmakysymykset:

haastattelua suunnitellessani ja toteuttaessani luotin kokemuksiini siitä, että ongelmasanan merkitys on psykologeille vähemmän dramaattinen (ajatuksena ehkä, että käyttöfrekvenssistä seuraa tietty inflaatio...) kuin keskivertoihmiselle, että sitä voi huoletta käyttää erilaisista haasteellisista tilanteista ja pulmista. Näin varmaan onkin, mutta silti saattaa olla, että joku koki haastattelun ongelmien metsästämisestä tai ongelmakysymykset singahtavat teemaluettelosta silmille. Näin ongelmallisuus, ongelmien kokeminen tietenkin lopulta saattaa painottua liikaa yksilöllisessä merkitysverkostossakin.

Mari: Kun haastattelussa pyrki ehkä tietoisestikin etsimään myös "pulumia" viestintätilanteista, niin sitä otti esille kaikki mahdolliset asiat, jotka ei aina suju. Kertomustani lukiessani ne tuntuivat kuitenkin tulevan vähän liian suurina ongelmina esille. Esimerkiksi viestintäongelmat opettajien kanssa mielestäni korostuvat liikaa. Edelleenkin näen, että "kielimuuria" on, mutta jotenkin asia tuli ulos tekstissä niin, etten kokenut sitä oikein omaksi. Ehkä se ei kuitenkaan toisella lukemisella korostunut niin kuin ensimmäisellä."

Perttula (1995, 177) pitää tutkimusaineistonsa jäsentymistä merkittävästi alkuperäisistä teemahaastattelu-alueista poikkeaviin sisältöalueisiin merkinä siitä, että haastateltavilla on ollut mahdollisuus kuvata teema-alueisiin liittyviä kokemuksiaan suhteellisen vapaasti. Itse en yksilökohtaisessa vaiheessa sisältöaluettaista jäsenystä tehnyt, joten tältä kannalta en voi omaa aineistoani arvioida. Mitä tulee yleisen merkitysverkoston rakentamiseen, siinä taas nimeämäni sisältöalueet eivät radikaalisti poikenneet alkuperäisistä haastattelu-teemoista. En kuitenkaan katso tämän takia olevan perusteltua tehdä sellaista päätelmää, että omissa haastatteluissani haastateltavat eivät olisi saaneet ilmaista vapaasti teemoihin liittyviä kokemuksia, vaikka en muunnosten sisältöalueiden nimeämisessä kovin kauas teemaluettelosta irronnutkaan. Toisaalta teema-alueittaisen jäsenyyksen voisi mieltää niinkin, että tutkittavat kokivat heille asetetut kysymykset mielekkäiksi ja tuottivat teemoja kuvaavia sisältöjä. Toisaalta kysymys lienee myös aikaisemmin mainitsemastani abstrahoinnin tasosta, ehkä tutkimuksen aihepiirikin on sinällään sen verran abstrakti, ettei tutkijalle jäänyt tässä tilanteessa paljoa abstrahoitavaa. Tietenkin voi kysyä, mitä saavutin työlään fenomenologisen menetelmän kautta, jos sisältöalueet kovin paljon muistuttavat haastattelun teemoja? Lähtökohta on uskoakseni kuitenkin ratkaisevampi: lähtökohtaisesti vältin haastattelujen lähestymistä haastattelujen teema-alueiden kautta, pyrin tutustumaan siihen avoimesti, eikä aineistoni voi katsoa koostuvan vain spesifisti tutkijan kysymiin asioihin liittyvistä merkityksistä (ks. Perttula 1995a, 176-177). Yksilölliset merkitysverkostot aineiston kuvaustapana nojaavat fenomenologiseen perustaan, yksilöt ovat tutkimusyksiköjä, eikä yksilöllisen kokemuksen kokonaisuutta pirstottu ei-ketään-erityisesti kuvaaviksi teemoiksi.

Viestijäkuvaa ja haastattelua koskevan esiymmärryksen vaikutuksia

Jo tutkimuksen alkulähtökohdissa minulle oli kyllä hämärästi selvä, että *käsitys omasta viestinnästä ammatillisessa kontekstissa kietoutuu monenlaisiin suhteisiin*, se ei siis ole pelkästään jotakin Minä olen...-puhetta. Viestijäkuva merkityssuhteina on monikasvoinen. Teoreettisesti sen moniulotteisuutta ja kietoutuneisuutta voi ymmärtää erilaisista näkökulmista: esimerkiksi kognitiivisen psykologian pohjalta, jolloin minä-rakenne nähdään maailmankuvan osarakenteena (Rauste-von-Wright & von

Wright 1994, 97) tai kokemuksen tutkimuksen perinteeseen nojautuen, jolloin itseen liittyvät tajunnalliset merkityssuhteet ymmärretään kietoutuviksi muihin merkityssuhteisiin, olevan osa subjektiivista maailmankuvaa (Lehtovaara 1992, 344).

Saattaa kuitenkin olla, että vaikka lähdin mielestäni rakentamaan teemallista lähestymistä tutkittavien situationaalisuus jollain tavoin mielessäni, odotin kuitenkin ehkä kuvaustapojen painottuvan ja kiinnittyvän tutkittaviin itseensä ja heidän omaan kokemukseensa: luultavasti odotin enemmän taitojen arviointia ja luonnekuvauksia. Kokemuksellisena rakenteena itseen liittyvät kokemukset ja merkityssuhteet ovat kuitenkin vahvasti yhteyksissä niihin konteksteihin, jossa ne syntyvät. Viestintää ei yleensä irroteta yleisestä minäkokemuksesta, eikä muista merkittävistä yhteyksistä, muutoin kuin koulutuksen tai tutkimuksen yhteydessä. Yksilöllä ei siis tässä mielessä voi ajatella olevan viestijäkuvaa, ennen kuin se jotenkin hahmotetaan erilliseksi muusta minää koskevasta kokemustaustasta, esimerkiksi tutkimustilanteen viestinnässä.

Lähtökohtanani oli myös käsitys viestijäkuvasta teoreettisena käsitteenä, hypoteettisena konstruktiona. Viestijäkuvaa ei siis sellaisenaan ole tutkittavien tajunnassa, vaan se viritetään tutkimustilanteessa, jossa haastateltavat aktivoivat tutkijan suuntaamana kokemuksiaan kyseiseltä alueelta²⁸. En tällä tarkoita, että missään mielessä ajattelin haastattelupuheen olevan tässä-ja-nyt-keksittyä, vaan että mitään valmista viestijäkuvanimistä kokemuksellista rakennetta ei sellaisenaan ole tutkittavien mielessä. (Ks. myös Takala 1995, 40.)

Tällaisella esiyymmärryksellä on tietysti myös menetelmällisiä seurauksia. Haastatteluissa en katsonut aiheelliseksi varoa kommentoimasta tutkittavien puhetta tai esittämästä hypoteeseja ja arvauksia asioiden tilasta: tämä johtui siitä käsityksestä, mikä minulla oli haastattelun luonteesta siihen ryhtyessäni.

Haastattelupuheen rakentumiseen vaikuttaa eittämättä paljon tutkijan etukäteisjäsenitys siitä, mitä hän ajattelee ilmiön olevan. Viestijäkuva, viestijän itseensä liittäminen merkityssuhteiden kokonaisuutena on luultavasti paljon moniulotteisempi kuin haastattelussa syntynyt kertomus voi olla: siinähan tutkija kuitenkin rajaa kysymyksillään sitä mahdollisten merkityssuhteiden joukkoa, joilla on mahdollisuus tilanteessa nousta esiin. Myös tutkimushaastattelu tilanteena asettaa monenlaisia rajoituksia sille, mitä haastateltava voi tuottaa; nämä rajat vaihtelevat abstrakteista, esimerkiksi mielikuvista tutkimushaastattelun funktioista konkreettisiin, esimerkiksi haastattelun ajallisiin rajoihin. Tutkittava kertoo haastattelussa niistä asioista, joihin tutkimuskonteksti antaa mahdollisuuden ja joista hän tuossa tilanteessa on valmis kertomaan. Perinteisesti tutkijan taas katsotaan aiheelliseksi pidättäytyä monella tapaa tietyistä arkipäiväisistä kommunikaatitavoista, hänen tulee olla sensitiivinen esimerkiksi sille, millä tavoin siirtyy topiikista toiseen ja millä tavalla haastattelua strukturoi. Haastatteluaineisto syntyy näiden kahden välisestä viestinnästä ja välisessä viestinnässä. Haastattelupuheen rakentumista ei ole järkevä jättää vain vuorollaan jomman kumman yksilön päässä tapahtuvaksi toiminnaksi.

²⁸Tässä kyllä sivutaan vaikeita kysymyksiä. Viestijäkuvan "olemassaoloa" voi pohtia suhteessa minäkäsityksen olemuksesta käytyyn keskusteluun (johon II osassa pyritään). "Luonnolliselta" tuntuu ajatella ainakin vakiintuneesta käsitteestä, että "jokaisella on minäkäsitys", jota eri tavoin voidaan

Haastattelun perusteella viestijäkuvaa lähestyttäessä siitä väistämättä saadaan pysäytyskuva tai poikkileikkaus, joka ei luultavasti tee oikeutta sille dynamiikalle, joka kokemuksellisesti on olemassa. Yksittäinen haastattelutilanne ei ole ehkä menettelynä paras mahdollinen nostamaan esiin merkityssuhteiden dynaamista luonnetta. Pikemminkin voisi ajatella, että ilman tietynlaista kehystystä, viestijäkuvakin haastattelun kautta juuri esineellistyy (tästä ilmiöstä eli reifioitumisesta ks. Varto 1992, 94). Perttula (1995a, 14) tähdentääkin, että se, mitä ominaispiirteitä tutkimusmetodi kykenee ilmiöstä tavoittamaan, ei kuitenkaan merkitse, että ilmiö on ominaispiirteiltään vain sellainen. Toivottavasti tässä tutkimuksessa viestijäkuvan olemuksen dynaamisuuutta tuovat esille myös ne tutkittavien kommentit, joita olen liittänyt kokemuksettomusten yhteyteen ja esitellyt pohdinnan yhteydessä.

Fenomenologisen psykologian menetelmän suhde kieleen

Työskentely haastatteluaineiston kanssa hyödyntäen fenomenologisen psykologian menetelmää herätti sivutuotteena tietenkin kysymyksiä siitä, mistä tällaisessa aineiston käsittelytavassa on kysymys ja mitä ongelmia aineiston käsittelytapaan liittyy. Suuri taustalla väijynyt kysymys liittyi siihen, missä määrin pinnallinen käsitykseni menetelmän taustafilosofiasta, fenomenologiasta, näkyy siinä, mitä menetelmän lähtökohdista ja periaatteista ymmärrän, ja siten lopulta analyysiin liittyvissä ratkaisuisissa. Fenomenologisen viitekehyksen kielen hidas avautuminen on ollut oma kokemukseni; tuntuu, että ymmärrys väistämättä on jäänyt vaillinaiseksi. Lehtovaara (1995, 71) toteaaakin, että ehkä fenomenologian edellyttämän kielen monen vaikeaksi kokemasta omaperäisyydestä johtuu, että keskustelu fenomenologiasta jää liian usein ns. sisäpiirikeskusteluksi, fenomenologin puheeksi toiselle fenomenologille.

Mielenkiintoisimpia kysymyksiä fenomenologista menetelmää tarkasteltaessa on mielestäni se, mitä ajatellaan kielen luonteesta ja merkityksestä. Tutkimustavan haastavimmat teoreettiset kysymykset kietoutuvat erityisesti kielen ja kokemuksen välisiin suhteisiin. Mitä siitä ajatellaan? Mikä on ensisijaista? Mitä ovat kokemukset? Mikä ovat kielen funktiot kokemuksellisuudessa?

Käytännön elämässä ihmisille kokemusten ilmaisutapa ei ole ongelmallinen, sillä siihen ihmisillä on luontevia ja kussakin kulttuurissa yleisesti käytettyjä tapoja. Tutkimustilanteessa ihminen kuvaa kokemuksiaan siten, kun käytetyt tutkimusmenetelmät sen mahdollistavat, yleensä kielellisesti. Vaikka kokemukset ilmaistaisiin jossakin muussa muodossa, ne tutkimusprosessin kuluessa on joka tapauksessa muunnettava kielelliseen muotoon. (Perttula 1994, 66.) Ihmisten koettujen merkitysten kielellinen ilmaisu on ongelma lähinnä tutkijalle, koska tutkija tietää, että kieli on luonteeltaan yleistävää. Kieli on siis yleistävän luonteensa takia nähtävä eräänlaisena välitysmuotona, jolla ihmisen kokemisen ainutkertaisuus jäsentyy siten, että ihmiset voivat ymmärtää toisiaan. Ainutkertaisen kokemuksen kuvaaminen kielellisillä ilmaisuilla voi olla ongelma myös tutkittaville, jos he eivät koe löytävänsä kokemukseensa sopivaa kielellistä ilmaisua. (Perttula 1994, 67.)

Fenomenologisen tutkimuksen menetelmä väistämättä jättää ajatuksen, että yksilöllisillä tavoilla ilmaista oma kokemus ei ole niin suurta kiinnostavuutta, että tutkimusraportissa katsottaisiin välttämättömäksi jättää tilaa tutkittavien kielennöksille. En tosin tiedä, onko tästä käyty eksplisiittistä keskustelua, mutta ainakin perusmenettelytapojen noudattamiseen sisältäen aiatus, että tutkia tehtävä on ennen

kaikkea kääntää tutkittavien kokemus tutkijan kielelle. Kääntämistä metaforallisesti käyttäessä on tietysti hyvä muistaa esimerkiksi Lehtosen (1996, 66) huomautus siitä, että ekvivalentti käänös on mahdottomuus, ja että joka tapauksessa kysymys on uudelleenkirjoittamisesta.

Voisi ajatella, että sen lisäksi että tutkija kääntää haastattelupuheen yksilöllisiksi merkitysverkostoiksi, raportointiin voitaisiin myös yhdistää esimerkkejä tutkittavien tavasta kielellistä kokemuksiaan, siten kun se haastattelupuheessa näyttäytyy. Tällä tavoin kertoo omassa tutkimuksessaan puhtaasta giorgilaisuudesta irronneensa Kiviranta (1995, 102): "Katsoin hyödylliseksi sisällyttää tutkimusraporttiini varsin runsaasti suoria lainauksia haastateltavien kommentteista silloin, kuin niissä ilmeni jotakin kyseiselle henkilölle persoonallista ja tutkimusteeman kannalta valaisevaa tietoa. Näin sain mukaan haastateltujen miesten oman näkökulman ja äänen, eikä lukija jää tällöin yksinomaan tutkijan selitysten armoille." Ehkä metodin käytännön sovellukset ovat vielä sen verran harvalukuisia, että esimerkkejä raportoinnista ei vielä ole tarpeeksi, eikä menetelmän kanssa aloitteleva rohkene myöskään raportoinnissa tehdä kovin itsenäisiä ratkaisuja.

Lukiessani haastatteluista muodostettuja merkitysverkostoja lukemattomia kertoja(!) erilaiset asiat nousivat näkyviin eri kerroilla. Ajatukseni merkitysverkostojen kielestä on, että se ei tietenkään tee oikeutta tutkittavien omalle puheelle siinä mielessä, että se on paljon pelkistetympää, joku voisi sanoa kuivakkaampaa kuin autenttinen haastattelupuhe. Tämä vaikutelma on hyvin ymmärrettävissä, koska tutkijan kielelle kääntämisen ideahan on ollut juuri tuo kääntämis- ja pelkistämisprosessi. Kuitenkin herää kysymys, kenen kielestä on kysymys? Voihan olla, että merkitysverkostojen lukija kuitenkin tekee päätelmiä myös tutkittavien kielestä sen perusteella, joka merkitysverkostojen lukemisesta syntyy. Kielellisestihän merkitysverkostot lähenevät tietynlaista sähkösanomatyyliä.

Oman kertomuksensa fragmentaarisuuteen on kiinnittänyt huomiota myös Kalle:

Seuraava virke, joka alkaa...ei oikein ajatuksellisesti avaudu mulle, miten se liittyy edelliseen, ongelman määrittelyä koskevaan ajatukseen, mutta sisällöllisesti se toki vastaa käsityksiäni...

Ehkä tässä näkyy myös ongelmaa, joka johtuu kertomus-sanana käytöstä, käytinhän sitä esimerkiksi pyytäessäni tutkittavia kommentoimaan omia merkitysverkostojaan (ks. liite 3). Tekstin muoto ja sana kertomus viittaavat koherenttiin esitystapaan, ja katkeamat kertomuksellisuuden logiikassa herättävät huomiota.

Lukijan näkökulmasta lienee ilmeistä, että yksilölliset merkitysverkostot ovat senkaltaisia pelkistyksiä, jotka herättävät kysymyksiä ja synnyttävät vastaväitteitä ja halua kurkistaa pelkistettyjen lausumien taakse. Vaikka tutkija on pyrkinyt kiteyttämään mielestään olennaiset sisällöt, huikean paljon hienosyistä informaatiota jää rivien väliin. Lukijalle saattaa tulla halu saada tietää, mitä pelkistys konkreettisesti taakseen piilottaa, eli päästä alkuperäisaineistoon. Kuitenkaan tutkimuksen raportointi siten, että tutkijan kuvaamat merkitysverkostot asetettaisiin vuoropuheluun haastatteluaineiston näytteiden kanssa, ei liene mahdollista luettavuussyistäkään: raportti paisuisi laajuudeltaan moninkertaiseksi. Olen kuitenkin sitä mieltä, että kysymys kielestä laajemmin ja tässä kohdin tutkittavien puheen ja tutkijan kuvauksen välillä on sellaista aluetta, joka vaatii fenomenologisen metodin sisällä erityistä mietintää. Kenen merkitysverkosto oikeastaan on, kenen on kertomus, kenen kielellä puhutaan? Suurimmat kysymykset fenomenologisessa tutkimuksessa tuntuvatkin

liittyvän kieltä hyödyntävän tutkimusmenetelmän ja kokemuksen tutkimuksen kielikäsityksen jonkinasteiseen jännittyneisyyteen. Näihin kysymyksiä palaan vielä työn viimeisessä jaksossa.

Käsillä olevaa "empiiristä" osaa tutkimuksestani voisi varmasti arvostella myös tutkimusaineiston vajaakäytöstä. Haastatteluaineisto on ainakin siinä mielessä rikas, että sen puitteisiin voi varmasti palata esittämään uusia kysymyksiä. (Tosin esim. Alasuutarin (1994) esittämiä väitteitä laadullisen aineiston rikkaudesta verrattuna määrälliseen, on kritisoinut Töttö (1997, 59), joka viittaa rikkausvertailuihin Jack London-romantiikkaa huokuvana käsityksenä, jonka mukaan laadullinen tutkimus kartoittaa tuntemattomia alueita, joista tutkijalla ei voi olla valmiita kysymyksiä.)

Tietyllä tavalla laadullisen aineiston rikkaudesta puhumiselle on perusteita, ainakin siinä mielessä, että tekstiä ei kovin helposti pysty tyhjentämään merkityksistä. Aina halutessaan voi ottaa käyttöön uudet silmälasit ja uuden lukutavan. Tätä tutkimusta varten kootun aineiston pariin palaan vielä jaksossa III, jolloin pohdin sitä, minkälaisina kertomuksina yksilölliset merkitysverkostot ja muun aineiston voisi ottaa, ja mitä ne voisivat kertoa "viestijäkuvasta" tai psykologien suhteesta viestintään.

Yhteenveto: Tämän tutkimuksen luotettavuudesta

Spinelli (1989, 183-192) esittelee fenomenologisen psykologian metodiin kohdistunutta kritiikkiä. Tätä kritiikkiä on esitetty sekä paradigman sisältä että sen ulkopuolelta. Ulkopuolinen kritiikki kietoutuu paljolti erilaisen tiedekäsityksen ja sitä kautta esimerkiksi erilaisten tutkimuksen luotettavuuskäsitysten ympärille. Behavioristisesti orientoituneessa kritiikissä on esitetty, että menetelmä olisi sekä metodologiselta että käsitteelliseltä pohjaltaan hyödytön siinä mielessä, että se tarjoaa vähän sellaista tietoa, yleistettäviä sääntöjä, jotka mahdollistaisivat käyttäytymisen ennakoimisen ja manipuloimisen²⁹. Tällöin on kiinnitetty huomiota erityisesti fenomenologisen aineiston subjektiiviseen luonteeseen (!), ja sitä kautta aineiston validiteettiin ja reliabiliteettiin. (Puheviestinnän kirjallisuudessa fenomenologisen tutkimuksen ongelmia ovat esitelleet Cahn & Hahnford 1984, 280-281). Tietenkään tällainen kritiikki ei ole kohdallista fenomenologisen tutkimuksen tavoitteleman tiedon näkökulmasta, jossa ennustaminen, saatikka manipuloiminen ei ole tutkimuksen tavoitteena. Ylipäänsä laadullisen tutkimuksen arvioinnissa on paljon keskusteltu siitä, miten reliabiliteetin ja validiteetin käsitteet kuvaavat tutkimuksen luotettavuutta ja on pyritty kehittämään luotettavuuden arviointiin paremmin sopivia kriteereitä ja käsitteitä (ks. esim. Lincoln & Cuba 1985, Tynjälä 1991, Wahlström 1992, Suoranta 1995b).

Myös nojautuminen verbaalisiin kuvauksiin, niiden sisäsyntyiset heikkoudet sekä fenomenologisten käsitteiden epäselkeys ja ylipäänsä käytetyn kielen esoteerinen luonne ovat kirvoittaneet kritiikkiä. Toisaalta menetelmä on nähty myös modernina introspektion uudelleen lämmittely-yrityksenä. (Spinelli 1989.) Kuitenkin menetelmä jo lähtökohdissaan, toisen ihmisen kokemuksen tutkimuksena, selkeästi eroaa introspektiosta sen klassisessa merkityksessä (ks. esim. Perttula 1995, 42). Ylipäänsä ulkoapäin tuleva kritiikki on siis suuntautunut fenomenologisen menetelmän

²⁹Redmond (1995, 14) tosin esittää, että sekä pragmatiikka että fenomenologia fokuoivat

tieteellistä statusta kohtaan, ja sen kärkenä on ollut kysymys objektiivisuudesta. Tähän Spinelli (1989, 189) toteaa tulkinnallisuuden olevan kuitenkin vääjäämättä mukana kaikessa maailmaa koskevassa havainnoinnissa ja tiedonmuodostuksessa: "Nevertheless, it remains the case that phenomenological psychologists *do* reject the traditional stance of objectivity in that they argue that complete objectivity in any enterprise (including experimentation, of course) is impossible since all conclusions about the world are, by their very nature, *interpretative*."

Perttula (1995c) on eritellyt luotettavuuskriteereitä sekä kokemuksen tutkimuksen että fenomenologisen kokemustutkimuksen kannalta. Näissä kriteereissä painottuu ennen kaikkea tutkimusprosessin kokonaisuuden ja tutkittavan ilmiön perusrakenteen analyysin tärkeys (Perttula 1995c, 39). Seuraavassa viittaan omaan tutkimusprosessiini kommentoimalla Perttulan väitöskirjassaan (1998) asettamien luotettavuuden ehtojen toteutumista siinä.³⁰

-Tutkimusprosessin tulee olla johdonmukainen. Ymmärtääkseni tässä tutkimusprosessissa tutkittavan ilmiön, aineiston hankintatavan, teoreettisen lähestymistavan, analyysimenetelmän ja tutkimuksen raportointitavan välillä ei ole merkittävää loogista epäjatkuvuutta (ks. Perttula 1995c, 43), vaikka puutteita tutkimuksen koherenssiin tuovat ehkä edellä esillä olleet ambivalentit käsitykseni esimerkiksi tutkittavan ilmiön ja haastattelumenetelmän luonteesta. Myös käytetyn analyysimenetelmän filosofisen perustan vajavainen ymmärtäminen saattaa heikentää tutkimukseni johdonmukaisuutta. Vaikka en myöskään kaikilta osin seurannut fenomenologisen psykologian metodia, koetin perustella nämä ratkaisut.

-Tutkimusprosessiin kuuluu huolellinen reflektointi ja sen raportointi.

Tätä luotettavuuskriteeriä on suhteellisen vaikea arvioida. Käytetyn menetelmän tarkka kuvaus pyrkii osaltaan antamaan tietoa tutkimusprosessin kulusta ja kokonaisuudesta. Tutkijan tulisi perustella tehdyt ratkaisut huolellisesti. Tässä yhteydessä tutkimuksen analyysitavan uutuus vaikuttaa siten, että olen hyvin riippuvainen metodisesta esikuvasta (Perttula 1995a), vaikka olenkin menetelmää pyrkinyt sisäistämään. Perustelut joillekin omille ratkaisuille saattavat olla haparoivia.

- Tutkimusprosessin tulee olla aineistolähtöinen. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimusaineisto on tutkimusprosessin keskeisimmässä asemassa ja tutkimusprosessissa edetään aineiston ehdoilla (Perttula 1995c, 43). Käytetty menetelmä on hyvin aineistolähtöinen, ellei jopa aineistokeskeinen. Perttula (1998, 165) arvioi omaa tutkimustaan todeten, että on siinä saattanut jopa ylikorostaa tätä kriteeriä deskriptiivisyyteen pyrkiessään. Tällöin on vaarana, että kolikon toinen puoli unohtuu: tutkijan uudelleenkertomisen prosessin merkitys jää vähemmälle huomiolle. Itse olen jo lähtökohdissani ehkä asettunut astetta tulkinnallisemmaksi, olenhan nostanut esiin esimerkiksi niitä huomiota, joita tutkittavat ovat yksilökohtaisten analyysieni pohjalta tehneet ja siten asettanut näkyviin "puhtaan" uudelleenkertomisen ongelmia.

- Tutkimusprosessin kontekstisidonnaisuuden huomioiminen. Tällä Perttula (1995c, 43; 1998, 166) viittaa kahteen asiaan. Toisaalta on kysymys tutkimusprosessin

³⁰Väitöskirjassaan Perttula (1998, 175) nimeää käyttämänsä menetelmän deskriptiivisyyteen pyrkiväksi empiiriseen hermeneuttisen psykologian metodiksi.

sidonnaisuudesta tutkimustilanteeseen ja sen huomioonottamisesta ja toisaalta siitä, että toisen ihmisen merkityssuhteet ovat mielekkäästi tutkittavissa vain hänen koetun maailmansa kokonaisuudessa. Jälkimmäisessä merkityksessä kontekstisidonnaisuus edellyttää tutkimuksen idiografisuutta tai ainakin vaatii säilyttämään sen mahdollisimman pitkään tutkimusprosessissa. Kontekstisidonnaisuutta ensimmäisessä mielessä olen koettanut tuoda esiin kuvaamalla sekä omaa esiyymmärrystäni haastattelusta että myös haastatteluvuorovaikutuksen piirteitä. Idiografisuuden säilyttäminen on myös ollut tärkeää. Särö tähän tulee lopullisessa yleisessä merkitysverkostossa, jonka "oikeutusta" ja yksilöllisten merkitysverkostoihin rakentuvuutta on loppujen lopuksi tutkijan itsensäkin vaikea arvioida.

- Tutkijan subjektisuuden vääjäämättömyys, sen analysointi ja reflektointi.

Tämä kriteeri edellyttää tutkijan analysoivan omaa subjektiivisuuttaan ja tuovan sen esiin tutkimuksen raportoinnissa. Millainen merkitys tutkijalla tajunnallisena subjektina on ollut tutkimuksen eri vaiheissa? Perttula (1998, 167) ei pidä subjektiivisuutta virhelähteenä eikä myöskään alibina vetäytyä tutkimuksen luotettavuuden arvioinnista. Luotettavuus riippuu siitä, miten tutkija subjektiivisuuttaan käyttää. Uskoisin, että omassa tutkimuksessani olen pyrkinyt ainakin näyttämään millaisissa asioissa oma subjektini, toimintani on ollut tutkimusta rakentamassa. On kuitenkin myönnettävä, että itsereflektio tässä suhteessa on vaikeasti aukikirjoitettavaa, eikä sille ei ole myöskään asetettavissa mittatikkua: mikä on riittävä määrä tai oikea tapa. Eri tieteenaloilla ja erilaisten laadullisten tutkimusten paradigmoissa itsereflektion tavoista, sijasta ja jopa arvosta tutkimusraporteissa lienee hyvin vaihtelevia näkemyksiä.

- Tutkijan subjektiivisuuden minimointi. Tällä kriteerillä korostetaan sitä fenomenologisen psykologian metodin piirrettä, että tutkimustavalla tavoitellaan tutkijan ja tutkittavan subjektiivisten merkitysten erottamista. Kysymys on ennen kaikkea fenomenologis-psykologisen reduktion käytöstä, sulkeistamisen ja mielikuvatasolla tapahtuvan muuntelun prosessien onnistumisesta. Nämä ovat vaikeita prosesseja, esimerkiksi sen erottaminen mikä on kuvausta ja mikä jo tulkintaa, on todella vaativaa. Sama pätee myös näiden prosessien kuvaamiseen. (Perttula 1998, 167-168.) Itse suhtaudun jokseenkin skeptisesti siihen mahdollisuuteen, että käyttämästäni menetelmästä huolimatta olisin pystynyt "pitämään tulkintani aisoissa". Erityisen ongelmallisena tältä kannalta näyttäytyy lopullisen yleisen merkitysverkoston rakentaminen: vaikka koen tavoittaneeni yksilöllisten verkostojen ydinsisällöt, voi olla, että lopullisessa merkitysverkostossa on kuitenkin havaittavissa ristiriitaisuutta suhteessa yksilöllisiin verkostoihin.

- Tutkittavien mahdollisuus tunnistaa itsensä tutkimuksesta. Tästä luotettavuuskriteeristä olin erityisen kiinnostunut ja koen saaneeni siltä osin tutkittavien tuen tekemälleni analyysille. (Vaikka yhdeltä tutkittavista en ns. takaumakommenttia saanutkaan.) Tutkittavien kirjoituksista aukeni itselleni myös sellaista tietoa tutkimustilanteesta, jota en muuta kautta olisi saanut. Tutkittavien kommentit auttavat myös suhteellistamaan omaa toimintaa ja raottavat käytetyn menetelmän problematiikkaa konkreettisemmin kuin omat arvailut ja pohdinnat esimerkiksi kuvauksen ja tulkinnan suhteista. Tosin yleisen merkitysverkoston osalta tämä tunnistamisen mahdollisuus ja sen arviointi on vasta mahdollistumassa, kun tutkimusraportti on tutkittavien ja myös muiden psykologien luettavissa.

- **Tutkijan vastuullisuus.** Tätä voidaan pitää jopa ensisijaisena luotettavuuden kriteerinä tämänkaltaisessa tutkimuksessa (ks. Perttula 1998, 168). Vastuullisuus perustuu siihen, ettei tutkimuksen lukijoilla loppujen lopuksi kuitenkaan ole mahdollisuutta lukiessaan rekonstruoida tutkimusta tapahtuneessa muodossa, sillä tutkija ei pysty (pyrkimyksistään huolimatta) dokumentoimaan ja välittämään kaikkia tutkimuksellisia toimenpiteitä rekonstruoinnin edellyttämällä tarkkuudella (Perttula 1995a, 104). Tutkijan toimenpiteiden systemaattisuus on siis tärkeää ja vastuullisuus tarkoittaa ennen kaikkea paneutumista tutkimuksen kulun tarkkaan kuvaukseen sekä omien virheiden reflektointia ja kriittisen otteen näkymistä raportoinnissa. Vastuullisuus kietoutuu tutkimuksen etiikkaan (Perttula 1998, 169). Tässä yhteydessä voidaan viitata myös ihmistieteisiin *ankarina tieteinä*: tutkimuksen erityiset eettiset vaatimukset nousevat siitä, että tutkimus sekä kumpuaa ja motivoituu elämismaailmasta että palaa elämismaailmaan muuttaen sen merkityksiä (Varto, 1992, 14). Henkilökohtaisesti olen siis tutkijana vastuussa siitä, että olen paneutunut tutkimusaineistooni tämän vaatimuksen muistaen, ja olen pohtinut sitä, minkälaista tietoa olen ollut rakentamassa ja mitä olen tutkittavien maailmaan palauttamassa.

KIRJALLISUUS

- Alasuutari, P. 1994. Laadullinen tutkimus. 2. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Almonkari, M. 1995. Esiintymistaidon kurssi ujoille: harjoittelu kurssilaisten kokemana. Teoksessa M. Valo (toim.) Haasteita puheviestinnän opetukseen. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Apo, S. 1995. Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja jää.
- Cahn, D.D. & J.T. Hahnford 1984. Perspectives on human communication research: behaviorism, phenomenology and an integrated view. *The Western Journal of Speech Communication* 48, 277-292.
- Greene, J. & G. Sparks 1983. The role of outcome expectations in the experience of a state of communication apprehension. *Communication Quarterly* 31: 212-219.
- Giorgi, A. 1988. Sketch of a psychological phenomenological method. Teoksessa A. Giorgi (toim.) Phenomenology and psychological research. Pittsburg: Duquesne University.
- Häkkinen, K. 1996. Fenomenografisen tutkimuksen juuria etsimässä. Teoreettinen katsaus fenomenografisen tutkimuksen lähtökohtiin. Jyväskylän yliopisto: Opettajankoulutuslaitos. Opetuksen perusteita ja käytänteitä 21.
- Infante, D.A. 1972. The function of perceptions of consequences in attitude formation and communicator image formation. *Central States Speech Journal* 23, 174-180.
- Karila, K. 1997. Lastentarhanopettajan ammatillinen kehitys. Lapsirakkaasta opiskelijasta kasvatuksen ammattilaiseksi. Alustus Muuttuva asiantuntijuus-seminaarissa Jyväskylän yliopistossa 10.4.

- Kiviranta, K. 1995. Giorgin fenomenologisen psykologian metodi laadullisen tutkimuksen apuvälineenä. Teoksessa H. Nieminen (toim.) menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimuksen lähtökohdista. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden laitoksen julkaisusarja B. N:o 13.
- Kvale, S. 1996. *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Lehtovaara, M. 1992. Subjektiiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 338*.
- Lehtovaara, M. 1994. Lauri Rauhalan suorittaman ihmisen olemisen ongelman analyysin merkitys psykologialle. Teoksessa J. Perttula (toim.) *Ihmisen jäljillä - Lauri Rauhala psykologian uranuurtaja*. Helsinki: Snellman-korkeakoulu. Seminaariraportti 1, 27-49.
- Lehtovaara, M. 1995. Tutkimus ja tutkimuksen tutkimus fenomenologisesta näkökulmasta. Teoksessa H. Nieminen (toim.) menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimuksen lähtökohdista. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden laitoksen julkaisusarja B. N:o 13.
- Leiman, M. 1996. Kirjallisuustieteen metaforat psykoterapiatutkimuksessa. Teoksessa A. Toskala & J. Wahlström (toim.) *Psykoterapian prosessit. Tutkimukselliset konstruktiot*. *Acta Psychologica Fennica*. Soveltavan psykologian monografioita 9.
- Lincoln, Y. & E. Guba, 1985. *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Norton, R. 1983. *Communicator style*. Beverly Hills: Sage.
- Perttula J. 1994. Psykologisen tajuntatieteen jäljillä. Teoksessa J. Perttula (toim.) *Ihmisen jäljillä - Lauri Rauhala psykologian uranuurtaja*. Helsinki: Snellman-korkeakoulu. Seminaariraportti 1, 50-73.
- Perttula, J. 1995a. Kokemus psykologisena tutkimuskohteena. *Johdatus fenomenologiseenpsykologiaan*. Tampere: SUFI.
- Perttula, J. 1995b. Yleinen ja yksityinen tieto. Alustus Jyväskylän yliopiston tutkimuseettisessä päivässä 9.3. 1995.
- Perttula, J. 1995c. Kokemuksen tutkimuksen luotettavuudesta. *Kasvatus* 1, 39-47.
- Perttula J. 1996a. Deskriptio ja tulkinta: psykologin avaimia kokemukseen. *Psykologia* 1, 9-18.
- Perttula J. 1996b. Ihmistieteiden tiedonmuodostus ja tutkimusetiikka. Teoksessa I. Nurmi ja A. Palmroth (toim.) *Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta: JYY julkaisusarja n:o 38.
- Perttula J. 1996c. Ihminen elämäntilanteensa kokijana. Teoksessa L. Pulkkinen (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*. Jyväskylä: Atena.
- Perttula J. 1996d. Psykologi kokemuksen tutkijana. Workshop *Psykologia96-kongressissa Turussa* 28.-30.8.
- Perttula, J. 1997. Siirtymä yksilökohtaisesta yleiseen tietoon: Fenomenologisen psykologian metodin viidennen vaiheen uudelleen arviointi. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Perttula, J. 1998. *The experienced life-fabrics of young men*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä studies in education, psychology, and social research 136.
- Rauhala, L. 1983. *Ihmiskäsitys ihmistyössä*. Hki: Gaudeamus.
- Rauhala, L. 1989. *Ihmisen ykseys ja moninaisuus*. Helsinki: SHKS.
- Rauhala, L. 1993. Filosofinen ihmiskäsitys empiirisen ihmistutkimuksen ja auttavan toiminnan perustana. *Hoitotiede* vol. 5/3, 98 - 109.

- Rauhala, L. 1993. Filosofinen ihmiskäsitys empiirisen ihmistutkimuksen ja auttavan toiminnan perustana. *Hoitotiede* vol. 5/3, 98 - 109.
- Rauhala, L. 1994. Ihmisen olemassaolon tutkiminen situationaalisen säätöpiirinä. Teoksessa J. Perttula (toim.) *Ihmisen jäljillä - Lauri Rauhala psykologian uranuurtaja. Seminaariraportteja 1/1994.* Hki: Snellman-korkeakoulu.
- Rauste-von Wright, M.-L. & J. von Wright, 1994. *Oppiminen ja koulutus.* Porvoo: WSOY.
- Redmond, M.V. 1995. *Interpersonal communication: definitions and conceptual approaches.* Teoksessa M.V. Redmond (toim.) *Interpersonal communication. Readings in theory and research.* Fort Worth: Harcourt Brace.
- Sallinen-Kuparinen, A. 1986a. Finnish communication reticence. Perceptions and self-reported behavior. *Jyväskylän yliopisto: Studia Philologica Jyväskyläensia 19.*
- Sallinen-Kuparinen, A. 1986b. Suomalaisten kommunikoijakuva. *Kielikeskusuutisia 8, 3-13.*
- Spinelli, E. 1989. *The interpreted world. An introduction to phenomenological psychology.* London: Sage.
- Suoranta, J. 1995a. Tekstit, murrokset ja muutos. *Acta Universitatis Lappeensis 10.*
- Suoranta, J. 1995b. Vokabulaarit ja ajatusten laboratoriot. Teoksessa J. Eskola, J. Mäkelä & J. Suoranta (toim.) *Ihmistieteiden 1990-luvun metodologiaa etsimässä. Keskustelua kasvatus- ja sosiaalitieteiden 1990-luvun metodologiasta. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. C 8 Katsauksia ja puheenvuoroja. Aikuiskasvatuksen ja jatkuvan koulutuksen julkaisuja 2.*
- Takala, E. 1995. Näkökulmia tietoisuuden käsitteeseen ja tiedostamiseen puheviestinnässä. Teoksessa M. Valo (toim.) *Haasteita puheviestinnän opetukseen.* Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien luotettavuudesta. *Kasvatus 22, 387-398.*
- Töttö, P. 1997. Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle. *JYY julkaisusarja n:o 41.* Jyväskylä: KampusKustannus.
- Valkonen, T. 1997. Puheviestintätaitojen arviointi lukion päättökokeessa. *Puheviestinnän lisensiaatintutkimus.* Viestintätieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Valo, M. 1995. Palaute esiintymistaitojen opettamisessa. Teoksessa M. Valo (toim.) *Haasteita puheviestinnän opetukseen.* Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Varto, J. 1992. *Laadullisen tutkimuksen metodologia.* Hki: Kirjayhtymä.
- Varto, J. 1995. Keskustelu ihmistieteiden metodologiasta 1900-luvulla. Teoksessa J. Eskola, J. Mäkelä & J. Suoranta (toim.) *Ihmistieteiden 1990-luvun metodologiaa etsimässä. Keskustelua kasvatus- ja sosiaalitieteiden 1990-luvun metodologiasta. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. C8 Katsauksia ja puheenvuoroja.*
- Vilkko, A. 1996a. Muistan kuinka... Elämäkertamuistelemisesta elämäkertakirjoituksissa. Teoksessa K. Määttä & T. Nevanlinna (toim.) *Muistikirja. Jälkien jäljillä.* Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 80.
- Vilkko, A. 1996b. I remember...- Autobiographical remembering in life stories. *Esitelmä Crossroads in Cultural studies- kongressissa Tampereella 1.- 4.7.*
- Wahlström, J. 1992. Merkityksen muodostuminen ja muuttuminen perheterapeuttisessa keskustelussa. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research 94.*

Åstedt-Kurki, P. 1994. Fenomenologisen lähestymistavan käyttö terveyden ja hoitotyön kokemuksia koskevassa hoitotieteellisessä tutkimuksessa. *Hoitotiede* 6, 2-7.

II MAHDOLLISIA LÄHESTYMISTAPOJA VIESTIJÄKUVAAN MINÄKÄSITYS- TUTKIMUKSEN PERUSTALTA

1. KIEHTOVASTA MINUUDESTA VIESTIJÄKUVAN PROBLEMATIIKKAAN

Minuus kiinnostuksen ja tutkimuksen kohteeksi

Ihmiset lajina ovat eittämättä aina olleet kiinnostuneita itsestään ja paikastaan maailmassa ja toisaalta kukin ihminen omasta yksilöllisyydestään (Spinelli 1989, 77). Tieteessä tämä kiinnostus on alttiimpaa suhdannevaihteluille, mutta on kuitenkin nähty, että mitä tulee sellaisten tutkimusalueiden kuin minä, minäkäsitys ja persoonallisuus yleiseen kiinnostavuuteen yhteiskunnassa, voidaan tätä vuosisataa pitää niiden kulta-aikana. Usein mainitaan, että nimenomaan ns. länsimaisessa kulttuurissa yksilö ja yksilöllisyys ovat olleet huomion fokuksessa ja yksilölliset mielet ovat olleet selitysten keskiössä (Deetz, 1994; Gergen 1994a, 3). Myös minuuden integroituneisuutta pidetään länsimaisena ideana (Sampson 1989, 14). Tässä yhteydessä voidaan puhua myös psykologisesta essentialismista, ajatuksena yksilöstä tiettyjen mentaalisten prosessien tai mekanismien omistajana (Gergen 1996, 127) tai vaikkapa minuutta koskevasta "kokonaisretoriikasta" (Weckroth 1994, 31).

Minän läntistä kehityshistoriaa koskevissa pohdinnoissa minän synty ajoitetaan useimmissa esityksissä valistusfilosofien kirjoituksiin, Brunerin (1990) mukaan minää käytettiin vasta 1800-luvun lopussa nykyisessä merkityksessä. Persoonallisuuden ja yksilöllisyyden korostus nykymitassa saatikka käsitys persoonallisuudesta yksilöllisenä yhteennahkaan sidottuna oliona on siis suhteellisen tuore ilmiö yhteiskunnan historiassa; sen synty liittyy renessanssiin, valistukseen ja teolliseen vallankumoukseen (Winter & Stewart 1995, 713). Esimerkiksi sosiologi Norbert Elias pitää minuutta länsimaisessa yhteiskunnassa modernin yhteiskunnan syntyyn liittyvänä asiana. (Häyrynen 1994.) Gergenin (1991, 15) mukaan elämäämme koskevaa kielenkäyttökin kumpuaa paljolti romantiikan ja modernismin sanastosta. Spinelli (1989, 78) huomauttaa, että länsimainen perusoletus jossakin meissä asuvasta ydinminuudesta näkyy ja kuuluu esimerkiksi sellaisista lausahduksista kuin, että olen muuttunut, tai että en ole muuttunut, tai että joku on se sama vanha X. Kysymys "Kuka minä olen?" on järkevää kysyä vain sellaisesta näkökulmasta, jossa uskotaan perusminuuteen, joka kuitenkin on joko piilossa tai vaikeasti löydettävissä kokonaisuudessaan.

Psykologiaa voidaan pitää modernin lapsena (Kvale 1992, 39) tai projektina (Wahlström 1996). Sen voi nähdä ponnistavan siitä maaperästä, jossa ajattelun pohjaksi tarvittiin ajatus yhtenäisestä, kompleksista minuudesta. Yksilöllisyyden korostamisesta puolestaan seurasi loogisesti sisäisten prosessien ja rakenteiden tutkimustehtävä: tutkitaan sitä, mitä korvien välissä tapahtuu. (Wahlström 1996.) Sieltä on minuutta etsitty ahkerasti tällä vuosisadalla: "The twentieth century was finally to answer the ancient challenge of the delphic oracle: Know thyself. This challenge has been the chief occupation of scientific psychology, and psychologists have contributed much to the modernist vocabulary of self." (Gergen 1991, 38.)

Minuus ja persoonallisuus ovat alueita, joiden suhteen onkin suorastaan jännittävää tarkastella ihmisten arkikäsitusten ja tutkimustiedon vuorovaikutusta. Voi ajatella, että tutkimusalue on sellainen, että siinä asettuvat mielenkiintoisella tavalla vuorovaikutukseen arkikäsitukset (jotka nyky-yhteiskunnassa usein konstruoidaan tieteellisestä tutkimuksesta) ja tieteelliset määrittelyt ja kuvaukset. Erityisesti kulttuurisen psykologian tutkijat, kuten Bruner (esim. 1990) ovat olleet kiinnostuneita tästä jokamiehen psykologiasta (ks. esim. Ihanus & Lipponen, 1997).

Lehtovaara (1992, 39) arvelee, että toisaalta aikaisempi haluttomuus tutkia minäkäsitystä on osaltaan vaikuttanut siihen, että laajat, tieteellisesti todistamattomat "myyttimäiset" uskomukset ja yleistyksiset minäkäsityksen merkityksestä ihmisen kokonaisuudessa rehottavat: "...samanaikaisesti kun vielä kiistellään siitä voidaanko minäkäsitystä tutkia tieteellisesti ja jos voidaan niin miten, "minäkäsityksen kohottamisesta" on tullut eräs muoti-ilmiö." (Ks. myös Keltikangas-Järvinen 1994, 15-16).

Bruner (1995, 20) analysoi ihmisen vahvaa luottamusta ulkopuoliseen, autonomiseen todellisuuteen, käsitystä, jonka säilymisessä sekä kansanpsykologisilla, kulttuurisilla uskomuksilla että kielellä, joka erottelee esimerkiksi faktan ja mielipiteet, on vahva rooli. Tällaisen ajattelun juuret ajoittuvat v. 1650-1750: useat muutkin ovat nähneet terävimmän käänteen kohti objektiivista merkitystä sijoittuvan valistuksen aikaan (Toulmin 1990, Deetz 1994). Käsitys kielestä välineenä syntyi esimerkiksi tieteelle hyödyllisestä pyrkimyksestä demystifioida kieltä (Taylor 1985). Kielen näkeminen välineenä, tärkeänäkin sellaisena, vaikutti Brunerin (1995, 20) mukaan siten, että inhimillisen merkityksen muodostumisen intersubjektiivinen luonne jäi marginaaleihin. (Silvosen 1996 analyysi Wundtin kulttuuripsykologiasta antaa ymmärtää, että samoja kysymyksiä pohdittiin jo viime vuosisadalla, vaikkei tieto näistä keskusteluista eri syistä ole välittynyt meidän aikaamme: hän huomauttaa, että esimerkiksi Harrén ja Gillettin (1994) diskursiivinen psykologia ei ole varsinaisesti mikään uusi käänne. Silvonen toteaa kuitenkin, että v. 1880-1920 psykologisessa keskustelussa ei analysoitu riittävästi kielen, todellisuuden ja totuuden välisiä suhteita.)

Voi myös spekuloida ajatuksella, missä määrin kansanpsykologia puolestaan on monen tieteellisen tutkimuksen taustalla. Varsinkin, jos jätetään käsitteet määrittelemättä niiden näennäisen tuttuuden takia tai määritellään ne löyhästi (ks. Pehunen 1981) ollaan helposti tilanteessa, jossa kulloinkin arkikokemus saa pitkälti määritellä ilmiötä. Käyttäytymistieteellisessä tutkimuksessa ongelmia syntyy usein siitä, että teoreettiset käsitteet ovat sana-asultaan usein samoja kuin arkikielen käsitteet tai ainakin lähellä niitä (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 147); tämän seikan vaikutusta ei täydessä merkityksessään olla ehkä havaittu, ei persoonallisuuden eikä viestinnän tutkimuksessa.

Tutkimustiedon vaikutus näkyy toisaalta myös valtavasti laajentuneessa, ehkä myös patologisoituneessa repertuaarissa, joka on nykyihmisellä käytettävissä itsemäärittelyyn. Häyrynen (1994a) on puhunut kategorisoinnista yhtenä yhteiskunnan perusinstituutioista; esimerkiksi differentiaalipsykologia on osaltaan vaikuttanut siihen, että myös ihmisten itseluokittelu on nykymitassa mahdollista. Tästä aiheesta on kirjoittanut erityisesti Kenneth Gergen (1991). Hänen mukaansa itseymmärrykseen liittyvä sanastomme on muuttunut ja aikaisemmat oletukset minuuden luonteesta ovat vaarantuneet merkittävästi juuri kuluneella vuosisadalla. Hän huomauttaa (emt. s. 13),

että erityisesti mentaalisia vajavuuksia koskeva sanasto on kasvanut valtavasti: meillä on nyt lukemattomia sellaisia tapoja sijoittaa vikoja itseemme ja toisiimme, jotka olivat isoisoisemme ulottumattomissa. Sanaston muuttumisen ja laajenemisen merkitys on ratkaiseva sen suhteen, miten itseämme havainnoimme: "As people acquire the vocabulary they also come to see self and others in these terms" (Gergen 1994a, 15).

Esimerkiksi depressio eli masennus ja sen yleistyminen yhteiskunnassa kuvaa tätä ilmiötä (Gergen 1994b). Varmaan ihmiset ovat kautta aikojen kokeneet eriasteista alakuloa, mutta tämä vuosisata on ollut sen varsinainen esiinmarssi, kun ilmiölle on löytynyt nimi. Käyttäytymisen käsitteellistäminen, ennen kaikkea oman käyttäytymisemme käsitteellistäminen onkin ensisijaisesti riippuvainen kulttuurissa vallitsevasta lingvivistisestä systeemistä (Gergen 1971, 28).

Minäkäsityksen rakennusaineet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa voivat tulla moninaisista läheistä: Ihmisen minäkuva saattaa myös muokata tietoa, että hän on psykologisten testien mukaan ekstravertti tai horoskoopiltaan "leijona" (Eskola 1985a, 49).

Moderni ihminen siis antaa elämälleen mieltä ja tekee sosiaalisia havaintoja psykologian käsitteistön läpi. Voidaan puhua jopa ns. psykokulttuurista ja siihen kuuluvasta psykoslangista (Kivivuori 1992.) Toisaalta psykoslangin synnyn voi johtaa modernisaatiosta ja traditionaalisten tapojen ja sääntöjen rapautumisesta, joka luo tilaa uudelle käsitteistölle arjen merkityksellistämiseksi. Kun nato, käly ja lanko ovat neutraaleja tai liki tuntemattomia käsitteitä, puhuvat sen sijaan estoista, itsetunnosta ja luovuudesta maallikot siinä missä mielenterveyden ammattilaisetkin. Toisaalta taas on kysymys sosiaalisen tilauksen lisäksi maallikoille suunnatusta tarjonnasta, josta huolehtii uusi ns. psykoammattien sektori. (Hamilo 1993, 45.)

Konsensusta siitä, että yksilö on itsestäänselvä psykologisen kiinnostuksen ja tutkimuksen keskipiste, on kuitenkin horjutettu. Ns. postmodernit näkemykset rakentavat myös uutta näkemystä minuudesta. Gergen (1991, 7) kiteyttää postmodernin merkityksen siten, että siinä ei ole kysymys uuden itseymmärrystä tulkkaavan sanaston esiintuomisesta, uusien piirteiden tai luonteenlaatuisten etsimisestä tai keksimisestä, vaan postmodernin luonne on apokalyptisempi, koska siinä koko käsitys persoonallisista ytimistä asetetaan epäilyksenalaiseksi. Rationaalisuus, emootiot, inspiraatio ja tahto todellisina ja tunnistettavina piirteinä eivät ole enää jotakin jotka voitaisiin lukea minuuksien omaisuudeksi. Sampson (1989) on eritellyt niitä kehityskulkuja, jotka ovat haastaneet yksilön keskeisyyden: näitä ovat esimerkiksi 1) kulttuurien tutkimus, (joka on paljastanut ettei kaikkialla ajatella yksilön asemasta aivan samoin), 2) feministiset uudelleenkäsitteellistykset, 3) sosiaalisen konstruktionismin ajatukset minuudesta sosiaalisena konstruktiona eikä luonnonobjektina, 4) systeemitheoria, joka panee pääpainon suhteille, 5) kriittinen teoria ja 6) dekonstruktionismi, joka on haastanut subjektin ensisijaisuuden ja sen arvostamisen.

Ihmistieteissä persoonallisuuteen ja minuuteen liittyvät tutkimukset ovat olleet tyypillisesti kiistanalaista aluetta, olipa kyse sitten empiirisistä kartoituksista tai käsitteellisistä analyyseistä. Suhtautuminen alueen tutkimisen mahdollisuuksiin heijastelee selkeästi tieteenfilosofisten ja metodologisten keskustelujen aaltoliikettä; milloin ollaan hyvinkin innostuneita minuuden problematiikasta, milloin on pidetty

sitä mahdottomana tavoitella tieteellisen tutkimuksen piirissä. Jatkuvista debaateista huolimatta minuus ja minäkäsitys ovat runsaan huomion kohteena filosofiassa, psykologiassa, sosiologiassa, sosiaalipsykologiassa ja kasvatustieteessä, vaikka näiden käsitteiden käyttöä eikä niiden tarkoittamien ilmiöiden tutkimusta ole suinkaan aina hyväksytty tieteellisessä keskustelussa ja tutkimuksessa (Lehtovaara 1994, 25). Wager (1994, 25) toteaa: "...the argumentation about the "problem" of self has revolved around the enigma of how to study scientifically something which seems to be socially determined, and yet extremely private, hidden and diverse in its manifestations."

On myös huomautettu, vaikka minuus on useiden tieteenalojen kiinnostuksen kohteena, eri tieteenalat näyttävät toimivan toisistaan irrallaan, ja tästä seuraa monien minäkäsitystutkimusten ongelmanasettelun kapea-alaisuus (Lehtovaara (1992, 33-34). Esimerkiksi tutkimuksessa on nähty vallitsevaksi sellainen vinouma, että kun tutkitaan minäkäsitystä, tutkitaankin usein pelkästään itsetuntoa (Nurius 1984, 11). Usein itsetunto lähtökohtaisesti määritellään globaaliksi hyvä-huono-tapaisilla ulottuvuuksilla jäsenyneeiksi (Gergen 1971). Erityisesti Pehunen (1981) on kriittisesti arvioinut itsearvostuksen eli itsetunnon tutkimusperinteen rakentumista. Myös viestinnän kirjallisuudessa stereotyyppisin tapa käsitellä minäkäsitystä on korostaa minäkäsityksen, erityisesti sen evaluatiivisen aspektin, itsetunnon (self-esteem), merkitystä viestintäprosessissa.

Hyvä itsetunto ja hyvä viestintä

Pohjoisamerikkalaisessa puheviestinnän alan kirjallisuudessa ei Nortonin (1983) lanseeraama viestijäkuvan (communicator-image) käsite näytä juurikaan vakiintuneen, vaan kirjallisuudessa suositaan samassa merkityksessä laajempaa käsitettä minäkäsitys (self-concept) puhuttaessa viestijän minäkuvasta. Minäkäsityksen viitataan useimmissa viestinnän perusoppikirjoissa (esim. Klopff & Cambra 1989, Trenhom ja Jensen 1992, Stewart & Logan 1998) mutta kovin suurta tutkimuksellista kiinnostusta ei minäkäsitykseenkään puheviestinnässä ole kohdistunut. Esimerkinomaisesti esitän seuraavassa joitakin perusoppikirjoista löytyneitä viittauksia minäkäsityksen tai minäkuvaan, ovathan perusoppimateriaalit aina keskeisessä asemassa perustana, jolta opiskelijat konstruoivat omia näkemyksiään tieteenalansa ilmiöistä.

Esiintymistäidon jo klassikoksi muodostuneessa oppikirjassa *Principles and types of speech communication* käsitellään lyhyesti minäkuvaan puhujan asenteiden yhteydessä. Minäkuvaan todetaan, että se vaikuttaa siihen miten puhumme tietyissä tilanteissa. Ajatuksena näyttää olevan, että itseluottamus on jotakin, mitä on suoraan nähtävissä.

If you have little confidence in your abilities or are unsure of your information, you tend to speak hesitantly. If you are overly confident, you tend to move in the other direction - becoming overbearing and overly familiar, disregarding listener's needs, and riding roughshod over other's feelings. (Gronbeck, McKerrow, Ehninger, Monroe 1990, 11.)

Kirjoittajat suosittelivat tietenkin kultaista keskitietä, riittävää uskoa itseän, mutta toisaalta sensitiivisyyttä kohdella kuulijoita ihmisinä. Käsitys minäkuvaan ja itsetunnon yhteydestä viestintään näyttäytyy siis ainakin kahdella tapaa mielenkiintoisena. Kuten

edellä jo esitin, minäkuvan ja viestinnän yhteys on suora. Toisaalta itseluottamuksen määrä on kurvilineaarinen, liiallinen itseluottamus tai liian hyvä minäkuva on jotakin, joka häiritsee tasaveroista viestintää. Hyvä itsetunto määritellään tällöin ylemmydentunteeksi, kuten myös tekevät Burgoon, Hunsaker & Dawson (1994, 81): "Individuals with high self-esteem generally consider themselves to be superior to others on a number of counts."

Ainakin parissa oppikirjassa minäkäsitykseen liittyvää tarkastelua esiintyy (vain suostuttelun yhteydessä (Burgoon ym. 1994, 82; Infante, Rancer, Womack 1990). Tällöin viitataan tutkimuksiin, joiden mukaan suostuteltavuus on käänteisessä suhteessa itsetuntoon: hyvä itsetunto ja vaikea suostuteltavuus, huono itsetunto ja helppo suostuteltavuus. Peruskirjojen kuva minäkäsityksestä ei ole myöskään erityisen dynaaminen. Monet kysymykset jätetään auki tai käsitteet määrittelemättä (kuten seuraavasta katkelmassa "terve minäkäsitys") tai asioiden väliset suhteet napitetaan tiukkaan jos x, niin y-logiikalla.

One of the most important aspects of growing up is developing a sense of individuality and a personal communication style. Central to this process is the development of a healthy self-concept, for who we think we are is closely tied to how we present ourselves to others. If our self-concept contains negative elements (if our self-esteem is low), we are likely to communicate tentatively and self-consciously. If on the other hand, our self-concept is positive and our self-esteem is high, we will communicate with confidence in variety of situations. (Trenholm & Jensen 1992, 19.)

Se, mikä näissä perusoppikirjojen kuvauksissa jää myös askarruttamaan, on niiden paradoksaaliselta tuntuva totuudenmukaisuus. Väitteitä ei sanottavasti perustella eikä suhteuteta minuuden prosesseihin tai kognitiivisen psykologian löydöksiin. Ne tuntuvat kausaalisilta ja löyhiltä toteamuksilta, mutta kuitenkin niissä on osuvuutta omiin kokemuksiinkin. Tälle ilmiölle voi löytyä selityksiä juuri kulttuurisen psykologian kirjallisuudesta (ks. esim. Ihanus ja Lipponen 1997), näyttää näet siltä, että esitetyt esimerkit puheviestinnän perusoppikirjoista perustuvat voimakkaasti arkipsykologisille käsityksille kausaalisine suhteineen.

Itsetunnon ja käyttäytymisen yhteydet onkin ollut erityisen suosittu arkipsykologissa teorioiden kohde viime vuosikymmeninä; hyvällä tai huonolla itsetunnolla selitetään mitä erilaisempia asioita (Salmivalli 1997, 95). Keltikangas-Järvinen (1994, 14) kuvailee tällaisten yleisselitysten funktioksi elämänhallinnan tarpeen, selitykset tuovat turvallisuudentunnetta. (Itsetunnon ja käyttäytymisen välisten suhteiden problematisoinnista ks. Salmivalli 1997.)

Viestijäkuvan paikka persoonallisuuden käsittekartastossa?

Tässä osassa II yritetään jatkossa hakea viestijäkuvan paikkaa sekä käsitteellisessä että historiallisessa mielessä esittelemällä sen ylä- tai lähikäsitteiksi mielleltävissä olevien persoonallisuuden, minuuden ja erityisesti minäkäsityksen ympärillä käytyjä keskusteluja ja esittelemällä jonkin verran myös sitä metodologista pohdintaa, jota minäkäsityksen ympärillä on käyty. Tulen esittelemään jatkossa myös kolme lähestymistapaa

minäkäsityksen tutkimukseen: 1) perinteisen kognitiivisen psykologian, 2) edelliseen kriittisesti suhteutuvan fenomenologisen psykologian ja 3) viimeisimpänä pintaan nousseita diskursiivisia näkemyksiä minäkäsityksestä.

Tällä tavalla on tarkoitus entistä tarkemmin etsiä viestijäkuvan paikkaa persoonallisuuden ja minuuden käsitteistössä. Tämä siksi, ettei mistään löydy valmista sijaa tai määritelmää, jolloin tavoitteeksi lankeaa tämän sijan alustava rakentaminen. Kuten Pehunen (1981, 2) huomauttaa, mitään persoonallisuuden puolia ei voi tutkia huomioiden muita: esimerkiksi itsetunto voidaan määritellä osoittamalla sen suhteet muihin keskeisiin persoonallisuuden rakenteisiin. Vaikkei ehkä voikaan suorastaan puhua käsitteellisestä maantieteestä (ks. Bakhurst & Sypnowich 1995), jotain senkaltaista pyrkimystä lienee tässä havaittavissa. Käsitteen määrittely on myös alueen teoreettista tutkimusta (Pehunen, 1981, 55).

Jo ennen kuin edes suunnittelee viestijäkuvan paikan tarkentamista, rakentamista tai vaikkapa problematisoimista persoonallisuuden ja minuuden käsitteistön karttalehdellä, on huomattava, että tutkimusalueen sanasto ylipäänsä on monimuotoista. Pääosin tämä monimuotoisuus on johdettavissa siitä, että liikutaan teoreettisissa käsitteissä, hypoteettisissa konstruktissa. Eri viitekehyksistä persoonallisuuden ja minuuden ilmiöitä lähestyttäessä nojaututaan toisistaan poikkeaviin peruskäsitteisiin. Minäkäsitys on yksi minuuden kuvaamisen käytetyistä käsitteistä. Minäkäsitys-käsitettä on käytetty edustamaan sitä tietoista minän kokemista, joka on kuvattavissa kielellisesti. Minäkäsityksen eri osa-alueista on puolestaan käytetty minäkuva-käsitettä. Identiteetti-käsitettä käytettäessä on korostettu minuuden kokemisen pysyvyyttä ja minään liittyviä sosiaalisia aspekteja, kuten ammattia. Toskala (1996b, 82.) Kuitenkin esimerkiksi kaikkia käsitteitä minäkäsitys, minäkuva ja minärakenne käytetään viittaamaan yksilön itseä koskevien käsitysten, uskomusten, odotusten, tuntemusten jne. kokonaisuuteen. Puhutaan myös minäskemasta, jolla viitataan yksilön minärakenteeseen, omaa itseä koskevien kognitiivisten rakenteiden, karttojen kokonaisuuteen. (Ks. myös Toskala 1991, 15.)

Yhdessä lukion psykologian oppikirjassa määritellään minäkäsitys persoonallisuuden käsitteiden joukossa seuraavasti:

Minäkäsitys muodostuu erilaisista minäkuvista, joita ihminen on sisäistänyt itseensä, esimerkiksi siitä, minkälainen hän on, mihin hän pystyy ja mitä hän pitää tärkeänä. Minäkäsitykseen liittyy läheisesti itsearvostus, joka kuvaa sitä, missä määrin ihminen kohdistaa itseensä positiivisia tunteita ja myönteisiä ajatuksia. (Dunderfelt, Laakso, Peltola, Vidjeskog, 1993, 15.)

Minäkäsityksen ajatellaan siis viittaavan yksilön itseään koskeviin kognitioihin, minäkuvan tiedolliseen puoleen, vastaavan kysymykseen "millainen minä olen"; minäkäsitystä mitataan tyypillisesti eri osa-alueita sisältävillä itsearviointimittareilla (Salmivalli 1997, 93). Itsetunnolla tarkoitetaan minäkuvan evaluatiivista puolta, sitä miten positiivisia tai negatiivisia arvoja tai tunteita yksilö liittyy omaan itseensä, kuinka tyytyväinen hän on itseensä (Salmivalli 1997, 93).

Tosin minäkäsitystä ja minäkuvaa käytetään hyvin usein myös toistensa synonyymeina. Salmivallin (1997, 93) mukaan myös itsetunto- (self-esteem) ja minäkäsitys-termejä käytetään kirjallisuudessa korvattavan toisillaan. Tämän päällekkäisyyden lisäksi myös minäpystyvyydeksi, selviytymisodotuksiksi (Dunderfelt ym. 1993 tai pystyvyyduskoksi (Pulkinen 1996, 174; Ohranen 1996, 62) käännettyä self-efficacy'a käytetään edellisten synonyymina (Hattie ja Marsh 1996, 447).

Esimerkiksi puheviestinnän tutkijoista John Daly (1987,14) huomauttaa persoonallisuuden tutkimusalueen kiperimpiä ongelmia olevan sen, että käsitteen määrittelemättömyydenkin takia uusia persoonallisuuteen liittyviä käsitteitä esitellään alan lehdissä joka kuukausi. Ei olla juurikaan kiinnostuttu alueen integrointiin, kukin tutkija haluaa merkitä paikkaansa omalla käsittelymuoksellaan.

Mitä käsittemäärittelyn moninaisuus ja tietynlainen kivettyneisyys sitten vaikuttaa tehtävään, jonka asetin viestijäkuvan paikan löytämiselle? Ensi alkuun aloittelevasta käsitemaantieteilijästä tuntuu ainakin, että kartan piirtämistä todella hankaloittaa se, että vaikka olisi aavistus siitä, minkänimisiä paikkakuntia kartalle tulisi sijoittaa, niiden nimet eivät ole yksiselitteisesti niiden omia. Ainakin käsitteiden välisten suhteiden osoittaminen on pulmallista, jos/kun termi viittaa välillä toiseen käsitteeseen. Tässä työssä hylkään viestijäkuvan käytön kahdessa merkityksessä (Norton 1983) juuri tästä syystä. Kun jatkossa puhutaan viestijäkuvasta, sillä tarkoitetaan siis viestijän käsitystä itsestään, eikä myös toisten muodostamaa kuvaa viestijästä. Seuraavassa luvussa katsastetaan minäkäsityksen ympärillä käytyä metodologista keskustelua.

2. KESKUSTELUA MINÄKÄSITYSTUTKIMUKSEN METODOLOGISISTA LÄHTÖKOHDISTA JA KÄYTÄNTEISTÄ

Keskustelua minuuden ja minäkäsityksen luonteesta

Minuuden tutkimusalueen luonne on sellainen, ettei se voi olla herättämättä keskustelua. Kuinka lähestyä metodologisesti minuutta? Alueen metodologinen keskustelu ja empiirinen tutkimus tuntuvat myös olevan jossain määrin irrallisia saarekkeitä. Epistemologiset ja ontologiset analyysit eivät ole useinkaan olleet esimerkiksi minäkäsityksen parissa työskentelevien empiristien ensisijaisia kiinnostuksen kohteita.

Nuriuksen mukaan (1984,10) minäkäsitys on aikaisemmin ajateltu keskeiseksi itsetiedon ytimeksi, rajalliseksi (circumscribed) ja monoliittiseksi rakenteeksi, joka on vakaa suhteessa aikaan ja konsistentti eri tilanteissa. Sen on ajateltu olevan niitä kuvauksia ja attribuutteja, joita saadaan vastaukseksi esimerkiksi kysymykseen kuka minä olen. Niinpä sen on nähty sisältävän sellaisia ihmisen ominaisuuksia kuin vaikkapa nimi, ikä, sukupuoli, etninen tausta ja myös saavutettuja piirteitä kuten jäsenyydet, sukulaisuus, ammattiroolit, status, poliittiset ja alueelliset sitoumukset. Todellisen minuuden nähdään siis rakentuvan ennen kaikkea sellaisille asioille, jotka pikemminkin pysyvät samana kuin muuttuvat, ja jotka ovat keskeisiä yksilön identiteetintunteelle, edustavat "kroonisia" persoonallisuuden ulottuvuuksia ja piirteinä ilmaistavia dispositioita.

Minäkäsityksen määrittely sinänsä sisältää ristiriitaisuuksia ja dilemmoja, jotka parhaiten näyttäytynevät teoreettisten ja empiiristen määritysten välillä.

Thus, while the self-concept is viewed as rich, complex, and individually unique, it has also been construed in relatively static terms such that once defined, it can be assumed to function in a relatively constant fashion (Nurius 1984, 9).

Kuilu ammottaa siis minäkäsityksen teoreettisen ja empiirisen tarkastelun välillä: teoreettisesti jaetut näkemyksiä sen rikkaudesta, kompleksisuudesta, monidimensionaalisuudesta ja dynaamisuudesta eivät kannata empiiriseen tutkimukseen asti. (Esim. Nurius 1984, 12; Markus & Wurf 1987, 300.)

Minuuden alueen keskeisiin keskusteluihin kuuluu kritiikki ns. Homonculus-ajattelua vastaan, jolloin arvostellaan minäkäsityksen ottamista hyvin yleistyneenä kuvana itsestä, eräänlaisena ihmisen sisällä olevana pikkumiehenä. Ilmiö liittyy epäilemättä hypoteettisten konstruktioiden pyrkimykseen reifioitua (reifioitumisesta esim. Gergen 1971; Varto 1992). Meissä kaikissa asuu tämän käsitykseen mukaan pikku minäkäsitys. Vuorinen (1990, 437) toteaa, että tutkimuksessa minäkäsitys onkin suruttomasti hypotetisoitu mielen sisällä luuraavaksi Homonculukseksi. Hän pitää esimerkiksi Markusin ja Wurfin kuvausta minäkäsityksestä piilobehavioristisena: minäkäsitys nähdään superskeemana, joka konkreetisti ohjaa ihmisen toimintaa tehden monenlaisia asioita hänen puolestaan. (Homonculuksesta myös Lehtovaara 1992; Nurius 1984, 11.) Korpela (1988, 1-2) esittää ajatuksen, että koska minuutta toisaalta voidaan pitää eräänlaisena käsitejärjestelmänä ja toisaalta subjektina, niin minuuden tutkiminen on yhtäältä toiminnan suuntautuneisuuden ja toisaalta omaa itseä koskevien kuvausten tutkimista.

Ihmisen minuuden ympärillä käydyssä keskustelussa tuntuvat viihtyvän tietyt perusteemat, ikuisuusaiheet, joiden ympärille keskustelu yhä uudelleen, luovien taukojen jälkeen, ryhmittyy. Sen lisäksi, että keskustellaan minuuden sosiaalisesta ja yksilöllisestä puolesta, selfin luonteessa askarruttaa esimerkiksi, missä määrin sille on luonteenomaista yhtenäisyys, jatkuvuus ja konsistenssi ajan ja paikan suhteen vai onko se monidimensioinen, vaihteleva ja tilannesidonnainen (Wager 1994, 25).

Seuraavassa käydään läpi niitä minän (self) määrittelyn kannalta keskeisiä teemoja, jotka edelleen näyttävät toimivan minuudesta ja minäkäsityksestä käytyjen keskustelujen peruspilareina. Esitys pohjaa Gergeniin (1971).

1. Minuus faktana vs. fiktiona

Minuudesta on puhuttu kuin sillä olisi substanssi samalla tavoin kuin luonnonobjekteilla, puilla tai kivillä. Se on nähty fyysisenä entiteettinä, joka koostuu kokemuksista tai ajatusprosesseista. Tällaiselle määrittelylle on ollut vahvaa kysyntää, sillä psyykkisten ja fyysisten objektien rinnastamisesta seuraa tietenkin se ajatus, että niitä voitaisiin myös tutkimuksellisesti lähestyä yhtä "ongelmattomasti". Gergen lähtee siitä, että on hyödyllisempää käyttää 'minää' hypoteettisena rakennelmana, vaikka samaan hengenvetoon hän varoittaa siitä vahvasta taipumuksesta käsitteiden reifioitumiseen; alamme helposti olettaa, että sanoille on oltava havaittavat viittauskohteet (referents) (ks. myös Varto 1992). Kieli kun ei tee eroa hypoteettisten ja muiden sanojen välille, ja hypoteettisesta alkaa tulla tosi. (Gergen 1971, 14.)

2. Self tietäjänä (as knower) vs. tiedettynä (known)

Tähän vastakkainasetteluun, onko self kokeva agentti vai se mitä tiedetään, löytyvät ratkaisun avaimet William Jamesilta: kyseessä ei ole kaksi erillistä ilmiötä, vaan tietoisuus I ja Me -puolinen toimii integroivana käsitteenä. Loppujen lopuksi sensorisen kokemuksen osuus on toissijainen, ensisijaisempaa on kuinka ihmiset tulkitsevat itseään, toimintaansa ja sensorista inputia.

3. Self rakenteena vs. prosessina

Kun selfiä tutkitaan rakenteena, otetaan se staattisena entiteettinä, joka toimii ikään kuin osana koneistoa. Sen sijaan keskittyminen selfin prosessiluonteeseen mahdollistaa puhumisen sen toimintaperiaatteista. Nämä kaksi näkökulmaa ovat kuitenkin ehdottomasti komplementaarisia, molemmista näkökulmista voidaan lisätä ymmärrystä minuuden toiminnasta. (Gergen 1971,18). Dramaattisin muutos kognitiivisen minäkäsitystutkimuksen on Markusin ja Wurfin (1987, 301) mielestä tapahtunut juuri rakenteellisessa tarkastelussa: minäskeman kaksoisluonne rakenteena ja prosessina on nykytutkimuksen hypoteeseja. Aikaisempi tapa nähdä minäkäsitys vakaana, yleistyneenä tai keskiarvoisena näkemyksenä itsestä ei mahdollistanut sen näkemistä käyttäytymistä hienovireisesti välittävänä, niinpä tutkijat ovat ratkaisseet tämän alkamalla pitää minäkäsitystä monikasvoisena ilmiönä, kuvien, skeemojen, käsitysten prototyyppien, teorioiden, tavoitteiden tai tehtävien muodostamana kokonaisuutena tai kokoelmana.

4. Yksi vai monta minuutta?

A major issue in the study of the self has been whether people have unified self-concept or whether they have many different selves (Hampson 1994, 612).

Tämä kysymys tulee esille erityisesti, jos tarkastellaan minuutta rakenteena. Onko siis parempi ajatella yksiköllisenä kokonaisuutena vai onko kyseessä fragmentoitunut, erillinen, moninainen? Se, miten puhumme yksilön käsityksestä itsestään implikoi, että näemme minuuden yksiköllisenä (singular). Tutkimuksissa on taustalla usein oletus siitä, että yksilöllä on joku yksi, perustava käsitys itsestään joko hyvänä tai huonona, ja että tällä käsityksellä on huomattava vaikutus hänen sosiaaliseen käyttäytymiseensä (ks. myös Nurius 1984, 12). Kuitenkin, jos ihmistä esimerkiksi pyydetään kuvaamaan itseään, on hyvin todennäköistä, että hän tuottaa erilaisia toisiinsa liittymättömiä, jopa ristiriitaisia luonnehdintoja itsestään. Kaikki itsestä käytetyt määrittelyt eivät luultavasti myöskään ole yhtä relevantteja eri tilanteissa saatikka eri aikoina. Käsitys yhdestä globaalista minäkäsityksestä on siis (tietyissä mielessä ainakin) harhaanjohtava, hedelmällisempää on puhua moninaisista itseä koskevista käsityksistä. (Gergen 1971, 19). Minäkäsityksen moninaisuutta on alettu pitää järkevänä tarkastelutapana myös kognitiivisesta näkökulmasta: "There has been a dramatic shift away from global or unidimensional models of self and prevailing models supported by extensive data reveal that a multidimensional model of self far more adequately describes the phenomenology of self-evaluations." (Harter 1996, 9.) Harter (1996, 10) huomauttaa kuitenkin, että tässäkään suhteessa joko-tai-tyyppinen ajattelu ei kanna pitkälle; ihmiset tekevät sekä globaaleja päätelmiä omasta arvostaan ihmisenä että pystyvät tekemään tarkkojakin itsearviointeja eri osa-alueilla.

5. Itsekonsistenssi vs. inkonsistenssi

Traditionaalisesti minuus (self) on nähty keskittyneenä, yksiulotteisena itsetiedon ytimenä (Nurius 1984, 8-9). Kilpaileva ja vähitellen vakiintunut käsitys minuuden moninaisuudesta herättää kysymyksiä: jos käsitykset itsestä ovat moninaisia, niin pysyvätkö ne fragmentoituneina vai onko niillä taipumus ajan mittaan harmonisoitua ja käydä yhteensopivammiksi? Gergen (1971, 20) pohtii tätä kysymystä suhteessa kognitiivisen dissonanssin teoriaan: yksilöllä kiistatta on pyrkimykseen vähentää minäkäsityksen inkonsistenssia. Toisaalta, dissonanssi syntyy vain tilanteessa, jossa yksilö on tietoinen ristiriitaisten itseä koskevien käsitysten olemassaolosta. Lisäksi yksilö voi sietää dissonanssia, jos hänen kannaltaan on tarkoituksenmukaista nähdä itsensä ristiriitaisilla tavoilla. Gergen huomauttaa myös, että dissonanssin vähentämiselle ei liene geneettistä perustaa, vaan se on opittua. Tämä näkyy myös yksilöllisissä eroissa: jotkut eivät inkonsistensseista vaivaannu, ja toiset taas koettavat kehittää itseään ja poistaa sisäisiä epäjatkuvuuksiaan. Nurius (1984, 5) kiinnittää huomiota pitkään vallinneeseen oletukseen itse-konsistenssin tärkeydestä ihmisen terveyden mittana.

Lisään Gergenin (1971) esittelemiin keskustelun perusulottuvuksiin vielä yhden teeman, joka on kyllä implisiittisesti läsnä edellisissä. Eli keskustelussa minuudesta liikkuu usein tavalla tai toisella kysymys siitä, onko minuus

6. Muuttuva vai pysyvä?

Hampsonin (608) mukaan persoonallisuuspsykologit ovat etsineet itsearviointitutkimuksissaan yhtenäistä minuutta, kun taas sosiaalipsykologit ovat huomioineet minän monimuotoisuuden (multiple self). Kognitiivinen lähestymistapa on pitänyt itse-tietoon (self-knowledge) kuuluvia rakenteita suhteellisen vastustuskykyisinä ristiriitaisuuksille ja muutoksille, korostanut pysyvyyttä, ja vapautta situationaalisesta vaihtelusta. Toinen tutkimussuuntaus taas osoittaa, että minäkäsitys on hyvin muotoutuva, dynaaminen, reagoiva ja monessa suhteessa suhteellisen epävakaa. (Nurius 1984, 4.) Selfin dynaamisuuteen liittyy ainakin kaksi aspektia: minäkäsityksen vaihtelevuus (kyky muuttua ja vaihdella eri sosiaalisissa tilanteissa (working self-concept) ja moniulotteisuus, potentiaalisten mahdollisuuksien näkyminen minäkäsityksessä (ns. "possible selves"). (Nurius (1984, 2).

Harterin (1996) kokoamat nykykeskustelun teemat minäkäsityksen tutkimusalueen historiallisista lähtökohdista näyttävät hyvin samantapaisilta: hän nostaa käsittelyyn seuraavia näkökulmia minäkäsityksen tutkimukseen:

- 1) I-minän ja Me-minän erottelun mielekkyys
- 2) globaalit vs. differentioituneet käsitykset minuudesta
- 3) reaalisen ja ihannekäsityksen ristiriidat
- 4) itsen arvioinnin sosiaaliset lähteet
- 5) moninaiset minuudet vs. yhtenäinen minuus
- 6) oikeat vs. väärät (false) minuudet
- 7) erilaiset painotukset minuuden tutkimiseen: kognitiiviset, affektiiviset ja behavioraaliset minuuden komponentit

Minäkäsityksen tutkimuskenttä on siis erilaisten, kilpailevien ja myös toisistaan tietämättömien näkemysten kenttä ja siten täynnä agenda keskusteluille. Alueella

operoiva tutkija voi valita hyvin vaihtelevista lähtökohdista itselleen sopivan. Kuitenkaan tietoisuus kentän kompleksisuudesta ja tutkimuksen historiallisesta perinteestä keskeisine keskusteluineen ei luultavasti heikennä empiirisen tutkimuksen mahdollisuuksia, vaikka itse tutkimusprosessia saattaakin hidastaa. Samalla tavoin viestijäkuvan taustan ajatuksellinen kartoitus lienee paikallaan, jos siihen vakavaa tutkimuskiinnostusta jatkossa suunnataan. Millaisia ulottuvuuksia siihen käsitteenä on sisällytettävissä, minkälaisista rakennelmista tai prosesseista on kysymys? Miten viestijäkuvaa voisi ja pitäisi tutkia? Ennen näihin kysymyksiin tarttumapinnan rakentamista jatketaan minäkäsityksen tutkimustradition parissa. Ensin nostetaan esiin tiettyjä keskusteluja minäkäsityksen tutkimuksellisesta tavoittamisesta.

Minäkäsityksen tutkimustraditiosta ja sen kritiikistä

Siitä huolimatta, että minuuden alueen tutkimus ruokkii monenlaisia vastakkaisia näkemyksiä tutkittavan ilmiön luonteesta, eivät empiirikot ole jättäneet sitä pelkästään filosofien työsaraksi, vaan alue on versonut myös vilkasta tutkimusta. Psykologiassa varsinkin minäkäsitys on ollut suosittu tutkimuskohde. Erityisesti minäkäsityksen evaluatiivinen dimensio l. itsetunto (itsearvostus) on ollut kiinnostuksen kohteena: syynä lienee ajatus itsetunnon merkityksestä yksilön henkiselle hyvinvoinnille. (esim. Nurius 1984).

Persoonallisuuden dynaaminen luonne avautuu tutkimukselle vaikeasti, siksi prosessi tyypillisesti pirstotaan komponenteiksi, joita sitten tutkitaan toisistaan irrallisina (Hampson 616). Spinelli (1989, 78) huomauttaa, että minää lähestytään edelleenkin komponentteina, vaikkei vallitsekaan yksimielisyyttä siitä, mitä komponentit ovat. Usein nämä komponentit ovat myös irrallaan siitä todellisuudesta, jossa yksilö elää; erilaisista viitekehysistä tätä tutkimuksen piirrettä ovat kritisoineet esim. Eskola (1985a), Pehunen (1981) ja Lehtovaara (1992, 1993, 1994). Minäkäsityksen tutkimusalueella tehtyyn työhön kohdistuvat kriittiset arviot lähtevätkin yleensä teoreettisen määrittelyn ongelmista. Määrittelyn ongelmat kietoutuvat tutkimuksen empiiriseen toteuttamiseen toisaalta ja toisaalta tutkimuksen lähtökohtaoletuksiin. Analyysit saattavat koskea esimerkiksi tutkittavan käsitteen määrittelemättömyyttä tai persoonallisuuden muusta systeemistä irralleen jätettyjä määrityksiä mittarikonstruktiota laadittaessa (Pehunen 1981), tai ne voivat nostaa esiin puutteellisuuden tutkimuskohteen ontologisessa erittelyssä, ihmiskäsityksen problematisoimattomuudessa (Lehtovaara 1992).

Lehtovaara (1992) esittää, että perinteisessä minäkäsitystutkimuksessa tutkimusongelmaa on lähestytty inter-individuaalisessa viitekehysessä, yksilöitä on verrattu (otoksien kautta) toisiin yksilöihin tarkoituksena määritellä näiden henkilöiden asema suhteessa toinen toisiinsa. Perinteeseen kuuluu, että yksilöt irrotetaan kontekstistaan, joten ihminen-maailma-suhteen laatu jätetään analysoimatta. Myös persoonallisuuden rakenteita mitataan toisistaan irrallisina, jolloin jo lähtökohdaksi muodostuu oletus erillisistä, eri testein mitattavista rakenteista. Persoonallisuutta pidetään siis erillisten piirteiden tai ominaisuuksien kokoelmana. "Tällöin minäkäsitystä, itsearvostusta, itsetuntemusta, itseluottamusta jne. pidetään tarkasti toisistaan erotettavissa olevina yksilön pitkälti pysyvinä psyykkisinä piirteinä, ominaisuuksina ja rakenteina eikä

nähdä niitä dynaamisina ihminen-maailma-suhteen *merkityssuhteina*." (Lehtovaara 1992, 199-200.)

Eskolan (1985a, 50) mukaan ratkaiseva askel persoonallisuuden tutkimuksessa on tehdä ero sellaiseen käsitykseen minästä, jossa ihminen ymmärretään samanlaiseksi tutkimuskohteeksi kuin ei-inhimilliset olennot. Ihmistä tulee tarkastella maailmassa liikkuvana ja omia elinehtojaan muokkaavana tietoisena olentona, jonka toiminnalla on erilaisia merkityksiä riippuen siitä, mistä näkökulmasta niitä katsotaan. Tällöin "minä" ja sen eri puolet on jotakin, joka rakentuu henkilön suhteista ulkomaailman objekteihin ja toisiin ihmisiin, kun niihin kohdistuu tutkijan aktiivinen kohteestaan jonkin puolen määrätietoisesti esiin tematisoiva tutkimusote. Minä ei ole vain maailmasta irrallinen olio, josta saataisiin kuva vain passiivisesti havainnoimalla sen ominaisuuksia tai piirteitä: "Sen, joka tutkii persoonallisuutta, täytyy myös kääntää katseensa maailmaan ja ihmisen toimintaan siinä eikä irrottaa ihmistä tämän sosiaalisista yhteyksistä abstraktiksi yksilöksi." (Eskola, 1985, 48-49).

Lehtovaara (1992, 33) kirjoittaa minäkäsitystutkimuksen alueella havaittavasta metodisesta dogmaattisuudesta, joka tarkoittaa olemassaolevien teorioiden, käsitteiden ja kielellisten kategorioiden ottamista annettuina ja perinteisiin ratkaisumalleihin pidättäytymistä. Ongelmien luonne, perusolemus jää tällöin usein toissijaiseksi pyritäessä lähinnä menetelmien virheettömään käyttöön. Tieteelliseen dogmaattisuuteen kuuluu, ettei pohdita toiminnan perusteita eikä etsitä uusia ratkaisumahdollisuuksia, pidättäydytään "turhasta filosofoinnista" ehkä epäonnistumisen pelonkin takia (Lehtovaara 1992, 34.)

Wagner (1983) on havainnut minäkäsitystutkimusten epistemologiseksi perusoletukseksi esimerkiksi sen, että minäkäsityksenä pidetään omaa persoonaa koskevia kognitioita ja emootioita, jotka ovat tietoisia, tai jotka ainakin voidaan tehdä tietoisiksi testaustilanteessa. Myös Combs (1981, 6) pitää erittäin haitallisena psykologiselle tutkimukselle ja teorialle minäkäsityksen samastamista itsearviointiin. Itsearviointi kun koostuu hänen mukaansa siitä, mitä yksilö on valmis tai kykenevä kertomaan itsestään, tai mitä hänet saadaan houkuteltua kertomaan itsestään tutkimustilanteessa. Vaikka minäkäsitys vaikuttaa tähän toimintaan, kertomista ja minäkäsitystä ei voida Combsin mukaan pitää identtisinä.

Minäkäsityksen määrittely tietoisiksi tai tietoisuuteen saatettavissa oleviksi käsityksiksi näyttää Wagnerin (1983) mukaan vaikuttaneen menetelmävalintaan siten, että projektiivisten ja puoliprojektiivisten menetelmien asemasta on käytetty mieluummin semanttisia differentiaaleja, arviointiasteikkoja ja kyselylomakkeita, jotka ovat usein edeltäjien sovellettuja muunnelmia tai vastaavia muita metodeja. Menetelmien käyttöön sisältyy hänen mukaansa myös implisiittinen oletus, että niiden itseä kuvailevat termit ovat yleensä tutkittaville tärkeitä ja merkityksellisiä ja että ne merkitsevät samaa kaikille ihmisille. Lehtovaara (1992) näkee samanlaisia piirteitä myös suomalaisessa minäkäsitystutkimuksessa: sama perusolettamus jaetaan ja siksi päädytään myös valitsemaan valmiiksi kehiteltyjä mittavälineitä ilman niiden ennako-oletusten analysointia.

Kysymys on siis laajemmasta asiasta kuin käsitteiden määrittelystä, vaikkei määrittelyn tärkeyttä (ja toisaalta sen perustavaa vaikeutta) voida olla korostamatta, muutoin tutkimus on helposti sokkotutkimusta. Pehunen (1981, 51-52) huomauttaa, että suhteessa

itsearvostuksen tutkimusmenetelmien, mittareiden, runsauteen on kummallista, kuinka niukasti testien konstruoinnin yhteydessä suoritetaan teoreettista ja käsitteellistä selvittelyä. Esimerkiksi itsearvostuksen käsitteen määrittelyksi riittää toteamus, että itsearvostus on "arvostava asenne itseä kohtaan" tai "minän ja ideaaliminän erotus".

Pehunen (1981) huomauttaakin, että useissa tutkimuksissa esimerkiksi itsearvostuksen käsitettä pidetään niin itsestään selvänä, ettei sitä vaivauduta määrittelemään¹. Tutkimusvälineiden laadinnan jossakin vaiheessa joudutaan luonnollisesti suorittamaan itsearvostuksen käsitteen joko eksplisiittinen tai implisiittinen määrittely, joka puolestaan perustuu aina johonkin, vaikka edellisenkaltaisiin epämääräisiinkin käsitykseen itsearvostuksesta. Tässä vaiheessa, eli käsitteen teoreettista määrittelyä suoritettaessa ratkaistaan sen sisällöllinen pätevyys. Tiedon pätevyys on suoraan riippuvainen tutkimusvälineiden pätevyvyydestä. (Pehunen (1981, 14.)

Tutkimuksen näkökulmakin, se kenen vinkkelistä ilmiötä katsellaan, on tutkijoilta joskus hukassa: Hampsonin (1994, 609) konstruktivistiseksi nimeämässä lähestymistavassa persoonallisuuden tutkimukseen korostetaan persoonallisuuden interpersonaalista luonnetta. Hän kaipalee varsinkin piirreteoreettiseen tutkimukseen kirkkaampaa jäsenystä esimerkiksi sen suhteen, kenen näkökulmasta persoonallisuutta kulloinkin lähestytään. Tutkitaanko persoonallisuusarvioinneissa esimerkiksi toimijoiden (actor) näkökulmaa, vai onko se persoonallisuusvaikutelmien tutkimista havainnoijan (observer) näkökulmasta (Hampson 1994, 609)? Esimerkiksi observoijan näkökulmaa on tyypillisesti tutkittu irrallaan persoonallisuuden psykologiasta osana sosiaalipsykologiasta henkilöhavainnoinnin (person perception) tutkimusta (Hampson 1994, 604).

Minäkäsityksen tutkimustraditiota on arvosteltu myös sen puutteellisen ihmiskäsitysanalyysin takia. Palaan tähän kritiikkiin myöhemmin tässä jaksossa esitellessäni fenomenologista viitekehystä minäkäsityksen tutkimukseen. Peruseriaatteena voisi kiteyttää Lehtovaaran sanoin: jos ihmistä halutaan ymmärtää sellaisena kuin hän ainutkertaisuudessaan on, ei häntä fenomenologisen ajattelun mukaan voida tarkastella yleisistä piirteistä koostuvana, kollektiivisena, historiattomana ja spesifistä sisältöä vailla olevana persoonattomana oliona. Tutkimus, jossa tällaisia tarkastelukulmia käytetään ei voi olla ankarassa mielessä laadullista. (Lehtovaara (1993, 16.) Siis tilastollisen yleisen tavoittelu, joka häivyttää yksilöllisyyden ja tutkittavan ilmiön laadun viimeistään aineiston analyysivaiheessa ja nostaa määrällisen keskimääräisyyden kuvaamaan sitä, mitä ihminen on (Perttula 1994, 61-63), ei voi olla tavoite fenomenologisen tutkimuksen näkökulmasta. Se, että minäkäsitystutkimus on pitkälti levännyt edellä kuvatun kaltaisen tradition varassa, on tietenkin luonteva kriittisen tarkastelun kohde fenomenologisesta näkökulmasta. Tilastollisen yleisen tavoittelun voi nähdä menetelmällisesti liittyvän kyselytutkimuksen traditioon, joten seuraavassa kyselymenetelmään liittyvää keskustelua ja pohdintaa.

¹Tällöin määrittely Pehusen (1981, 36) mukaan jätetään itseasiassa tutkittavien huoleksi, kun heitä esimerkiksi pyydetään arvioimaan itsetuntonsa määrää skaalalla jonka toisessa päässä lukee itsetunto. Jollei sitten selvitetä, mitä tutkittavien mielessä liikkuu, jää arvailujen varaan mitä itse asiassa on tutkittu. "On varmaa, että eri ihmiset käsittävät itsetunto-termin mitä moninaisimmilla, ehkä vain heille ominaisilla tavoilla." Tällöin eri vastausten vertailu on vailla perusteita.

Kysely valtavirtamenetelmänä

Minäkäsityksen tutkimuksessa on se jännittävä puoli, että periaatteessa kehitettyjen menetelmien tulisi periaatteessa toimia sekä akateemisessa tiedonmuodostuksessa että tutkimuskäytössä kliinisessä kontekstissa. Kuitenkin, kuten Keith ja Bracken huomauttavat laajahkossa katsauksessaan minäkäsitysmittareihin (1996), suhteellisen harvat tutkimusvälineistä ovat huolellisesti kehitettyjä, kaupallisesti julkaistuja tai laajassa kliinisessä käytössä (emt. s. 92). Vaikka minäkäsityksen tutkimisessa on käytetty monenlaisia menetelmiä, kuten semanttisia differentiaaleja, adjektiivilistoja (check-lists), piirtämistehtäviä, Q-sort-tehtäviä, projektiivisiä testejä, aktuaali-ideaalimittareita ja kolmannen osapuolen arviointeja kyselyiden ohella, on kyselylomakkeella toteutettu itsearviointi kaikkein käytetyin menetelmä minäkäsityksen tutkimuksessa (Keith & Bracken 1996, 92-93).

Kyselylomakkeiden avulla toteutettujen itsearviointimenetelmien suosio johtuu, ettei traditionaalisen minäkäsitystutkimuksen kritiikki voi olla kohdistumatta myös kyselymenetelmän käyttöön. Keskusteluissa nousevat kysymykset vaihtelevat käytännön metodiikasta, osioiden laadinnan periaatteista epistemologisiin, tuotetun tiedon olemuksen pohdintaan. Varsinkin perusteiden kritiikissä ovat fenomenologisesti suuntautuneiden tutkijoiden äänet kuuluvissa. Lehtovaara kertoo omassa tutkimuksessaan (1992) siitä, miten ns. merkityksen ongelma avautui hänelle ensin suppeammassa mielessä, arkikielen käytössä ja lasten yrityksissä kielellisesti käsitteellistää kokemistaan: kävi esimerkiksi selvästi ilmi, kuinka vaikea lasten oli on sanoa olevansa "taitava, ahkera", "hiljainen", "ujo" tms. tilanteesta ja olosuhteista riippumatta (Lehtovaara 1993, 4). Kuitenkin strukturoituihin menetelmiin tällainen pelkistäminen väistämättä sisältyy. Esimerkiksi toisilleen vastakkaiset, ristiriitaiset käsitykset eivät kyselytutkimuksessa pääse esiin (tästä on huomauttanut mm. Pulkkinen 1984, 46). Kyselymenetelmä ei siis anna tilaa ristiriitaisille itseä koskeville käsityksille, joita jokaisella on. Myöskin henkilökohtaiset merkitykset ja yksilölliset painotukset tulevat harvoin esiin kyselymenetelmillä. Vähiten saadaan tietoa siitä, millaisin ulottuvuuksin yksilö itseään hahmottaa, jos tutkittavalle jätetään vain väittämiin reagoijan osa. Minäkäsityksen tutkimusalueella menetelmät ovat siis olleet hyvin usein reaktiivisia: tutkija on valmiiksi määritellyt ne ulottuvuudet, joiden suhteen tutkittava itseään arvioi. Tätä reaktiivisuutta ovat arvostelleet myös viestinnän tutkijat, esimerkiksi Mc Guire kollegoineen (esim. 1976). Haastattelupuheessa tutkittavalla on tässä suhteessa toisenlainen tilanne: haastateltavalla on periaatteessa ainakin tutkimustilanteessa mahdollisuus tuoda esiin erilaisia puolia itsestään, tahtoen tai tahtomattaan.

Sangen vähän on kiinnitetty huomiota siihen seikkaan, että tutkittavalla on myös erilaisia mielikuvia siitä, mitä tutkija tahtoo tai ajattelee: hän siis kohtaa tutkijan reagoivana ihmisenä (Lehtovaara 1992, 234; Lincoln ja Cuba 1985, 193.) Tutkijan ja tutkittavan ihmisyyden on katsottu aiheuttavan tutkimustuloksiin virhevarianssia, jota on yritetty poistaa (Lehtovaara 1992, 234). Tällaisessa ajattelussa paljastuvat ehkä tietynlaisen ihmiskäsityksen jäljet. Varto (1992) kirjoittaa asiasta eräänlaisena tutkijan sokeana pisteenä: vaikka tutkijan kokemus itsestään olisikin, että hän on asioiden merkityksillä operoiva ja maailmaansa konstruoiva, tutkittavat pelkistyvät helposti tutkimuksen käytäntöä paremmin palveleviksi tabula rasa-tyypeiksi. Kuitenkin, jos ajattelemme sitä, millä tavoin me itse ihmisinä todellistumme, huomaamme, ettei mikään yksinkertainen joko-tai-ratkaisu vastaa sitä kokemusta, joka meillä on asiasta.

Tutkimuksellisia tarpeita varten ollaan siis valmiita uhraamaan ilmeinen oma kokemus siitä, millainen ontologisen ratkaisun tulisi olla. (Varto 1992, 42.)

On katsottu, että ihmisen kokemuksellista subjektiivisuutta ja ainutlaatuisuutta on vaikeata tavoittaa sellaisten menetelmien avulla, joissa tavoitellaan pysyviksi katsottuja ominaisuuksia, kuten kyselylomakkeiden, testien, piirreluetteloiden avulla. Mikäli ihminen ymmärretään tietoisesti ja omista kokemuksistaan oppivaksi, ei voida myöskään ajatella, että ihmisen elämästä voitaisiin paljastaa jotakin olennaista käyttämällä tutkimuksissa dogmaattisesti ja yleistävästi aina samoja muuttujia: "Jokainen tutkija varmasti muistaa ajan, jolloin miltei ongelmasta riippumatta, jokaisessa kyselylomakkeessa kysyttiin sosiaaliluokkaa, sukupuolta, ikää ja sisarusten lukumäärää jne., jotka sitten muodostivat tutkimuksen selittävät muuttujat". (Lehtovaara 1993, 26-27.)

Kyselyllä tavoitettaisiin siis edellä esitetyn pohjalta karkeaa määrällistä tietoa keskiarvoihmisen viestijäkuvasta, mutta mahdollisesti tieto jää ohueksi. Kyselylomakkeilla toteutettu itsearviointitutkimus² (self-report) on runsasta myös puheviestinnässä. Jonkinasteinen epäsuhta tuntuukin olevan ns. introspektiivisen tutkimuksen määrän ja sen tiedon laadun välillä, joka meille on kertynyt yksilöllisistä ja kollektiivisista viestintään liittyvistä kokemuksista, käsityksistä ja asenteista. Jo ensi silmäys käytettyihin tutkimusmenetelmiin paljastaa tietynlaisen vinouman: voittopuolisesti tutkimusmenetelmät ovat erilaisia mittareita, jolloin menetelmällinen toteutus ei jättäne kovin tällöin kovin paljon tilaa sille, miten yksilöt itse itsestään ajattelevat ja itseään käsitteellistävät. Viestijäkuva on tästä konkreettinen esimerkki: nähdäkseni meillä on kovin vähän tietoa siitä miten omaan viestintään liittyvät merkityssuhteet rakentuvat (viestijäkuvan tutkimisesta ks. Takala 1995, 44-46).

Kognitiivisessa viitekehyksessäkään ei silti olla aivan kylmästi yleistyksiä metsästä-mässä. Hattie ja Marsh (1996, 44) puhuvat hieman yllättäen idiografisten menetelmien puolesta minäkäsitystutkimuksessa: heidän mukaansa vain siten voidaan saada tietoa siitä, millaiset minäkäsityksen osa-alueet ovat itsekullekin merkityksellisimpiä. Safran, Zegal, Hill & Whiffen (1990, 152) pohtivat nomoteettisen ja idiografisen tutkimuksen työkäyttöä: "As we move beyond general descriptions of processing style toward a more detailed model of core cognitive structures, it becomes harder to make generalizations across subjects and idiographic research becomes vital."

Tällöin idiografisen tutkimuksen kautta voidaan luoda spesifejä hypoteeseja tietystä skeemasta tietyllä ihmisellä, jota kautta voidaan luoda ennusteita siitä, minkätyyppisiä prosessointierheitä (bias) yksilöllä esiintyy. Luotua teoriaa ja sen validiteettia voidaan tutkia tutkimalla uusia yksilöitä. Tätä kautta ajatellaan päästävän yleiseen malliin ilmiöstä. (Safran, Segal & Hill 1990, 153.) Samantapaisia ajatuskulkuja nomoteettisen ja idiografisen tutkimuksen suhteista on esitetty aikaisemminkin: yksilön kautta voi tutkimuksessa havaita erilaisia lakeja kuin pyrkimällä ryhmien kautta yleistyksiin (ks. de Waele & Harré 1976, 220-221).

²Self-report- tutkimukselle ei liene vakiintunutta suomennosta, joten siitä voinee puhua itsearviointina (esim. Niemi 1994), itseraportointina tai itsehavainnointina. Oikeastaanhan kysymys on kaikista näistä ulottuvuuksista.

Jossain määrin paradoksaalista on se, miten yksinkertaisena välineenä viestinnänkin tutkijat ovat tottuneet pitämään kyselylomaketta. Jos kyselylomaketutkimusta tai tutkimuskontaktia ylipäänsä tarkasteltaisiin viestintäprosessina (jollaisesta mitä ilmeisemmin aina on kysymys), kiinnitettäisiin luultavasti enemmän huomiota siihen, millaisia upotuksia ja metaviestejä kyselylomakkeen kysymykset sisältävät ja oltaisiin kaiketi selvillä myös siitä, että kyselylomaketta täyttävän tulkinnot ja merkityksenannot voivat radikaalisti poiketa siitä, mitä tutkija on kysymyksillään lähtenyt hakemaan. (Kysymyksiin liittyvästä problematiikasta ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 1984, 7-12.) Tällöin ei olisi kai mahdollista sellainen ajattelu, että "surveyssä ikäänkuin pidetään sanojen samanlaisuutta merkitysten samanlaisuutena" (Ahola 1992, 9).

Kyselylomaketta laatiessaan ja strukturoituihin mittareihin turvautuessaan tutkija samalla määrittelee sen käsitteellisen avaruuden, johon hänen tutkimansa ihmiset joutuvat tutkimustilanteessa mukautumaan kokonaan riippumatta siitä, jäsentävätkö tutkittavat kyseisen todellisuuden osan samalla tavoin ja samoin käsittein kuin tutkija (Kasvio 1982, 35). Lomakkeiden suurimpana heikkoutena onkin useimmiten se, että tutkijan mielestään hyvinkin kattaviksi laatimat vastausvaihtoehdot harvoin tavoittavat vastaajan ajatusmaailmaa tai hänen maailmankuvansa olennaisia puolia (Hirsjärvi & Hurme 1982, 16). Valitessaan teemoja tutkija määrittelee, mitkä asiat ovat ongelman kannalta relevantteja, mitkä taas eivät. Siten jo tutkimuksen valmisteluvaiheessa itse asiassa rikotaan ja hajoitetaan yksittäisiin alkioihin koko se käsitteellinen avaruus, jonka puitteissa tutkittavat toimivat. (Kasvio 1982, 35-36.) Surveyssä strukturoinnista on nähty seuraava myös, että kommunikoinnista poistuvat ne mekanismit, joilla tavallisessa keskustelussa selvennetään osallistujien viestejä ja korjataan väärinymmärtämistä (Ahola 1992, 9).

Tarvitaan varmaankin tutkimustietoa kyselyyn vastaamisen kognitiivisista prosesseista, kuten esimerkiksi Ahola (1992) esittää, mutta toisaalta jo kyselyn tarkasteleminen viestintäprosessina saattaisi vaikuttaa suotuisasti käytettyjen mittareiden ja sitä kautta tutkimusten laatuun. Vastaamisprosessia strukturoituun kyselyyn voidaan vastaajan kannalta hahmotella esimerkiksi seuraavasti: "Vastakkaiset argumentit risteilevät tasavahvoina heidän mielessään. Vastaajan vaihtoehto on aina joko /tai vaihtoehto, joka ei paljasta joskus ehkä hyvinkin ankaraa vastaajan mielessään suorittamaa pohdintaa hänelle varsin tasaväkisinä näyttäytyvien vaihtoehtojen välillä". (Lehtovaaran 1992, 102 mukaan Eskola 1985b.) Tutkimusprosessin validiteetti voi olla tietyllä tavalla pinnallista: tutkimuksen tuloksena voi syntyä mielekkään näköinen tutkimusraportti, vaikka tutkittaville itselleen osallistuminen tutkimukseen on saattanut merkitä kohtalaisen tarkoituksetonta vastailua irrelevanteiksi koettujen ja osin käsittämättömien kysymysten kaaokseen (Kasvio 1982, 36).

Kyselymenetelmä: introspektiota? itseraportointia?

Joissakin yhteyksissä sekä kyselyä että haastattelua kutsutaan introspektiivisiksi menetelmiksi. Kuitenkin introspektio yleisnimityksenä saattaa tietyllä tavalla johtaa harhaan. Kirjaimellisesti introspektio kun tarkoittaa sisäänpäin katselemista, oman kokemuksen tutkimista, kun ekstrospektio taas suuntautuu itsestä pois päin ja retrospektio viittaa tarkastelun jälkikäteisyysyteen. Tästä erottelusta näkyy myös, että introspektio perinteisessä mielessä viittaa tämän hetkisten tietoisuuden sisältöjen tarkaste-

luun ja kuvailemiseen. Käsitteen sisältö ei kuitenkaan ole nykykäytössä niin yksiselitteinen, kuten esimerkiksi se oli William Jamesille (1890): "The word introspection need hardly be defined it means, of course, the looking into our own minds and reporting what we there discover."

Introspektion juuret ovat psykologisessa tutkimuksessa, jossa suhtautuminen menetelmään ja sen avulla saatuun tietoon on vaihdellut melkoisesti. Kokeellisen psykologian alkuaikoina introspektiota pidettiin ensisijaisena menetelmänä hankittaessa tietoa ihmisen toiminnasta. Puhtaassa introspektiossa oli kyse siitä, että yksilön havainnot esimerkiksi omista päättelytoiminnoistaan olivat ensisijainen tiedonlähde. Klassisen strukturalismin viitekehyksessä introspektio menetelmänä tarkoitti esimerkiksi sitä, että tutkittavia pyydettiin kertomaan, mitä heidän mielessään oli tapahtunut sana-assosiaatiokokeen tai päättelyprosessin aikana. Varsin pian kävi ilmeiseksi, etteivät tutkittavat pystyneet johdonmukaisesti selostamaan tietoisuutensa sisältöjä tällaisten tehtävien aikana tai jälkeen. Niinpä päädyttiin ajatukseen, että mentaaliset prosessit voivat tapahtua ilman tietoista seuraamista. Behavioristit lopulta hylkäsivät koko menetelmän epäluotettavana. (Valentine, 1992, 55). Sittemmin introspektiota on pyritty uudelleenarvioimaan: on ajateltu, että introspektiiviset raportit ovat autenttisia, mutta eivät virheettömiä (esim. Harré ja Secord 1972).

Ns. introspektiivisestä tutkimuksesta voidaan erotella eri tyyppejä, esimerkiksi sen mukaan, millaisissa olosuhteissa verbaaliset raportit annetaan (kotona vai laboratoriossa), ovatko olosuhteet normaalit vai erityiset (esim. hypnoosissa tai ilman), koulutetaanko tutkittavia havainnoimaan itseään ja mihin raportteja käytetään, ovatko ne itselle vai toiselle. Introspektiota voi eritellä itsehavainnointiin (varsinainen introspektio), itsekuvauksiin (self-reports), ja ääneenajatteluun, jolloin kyseessä on meneillään olevan aktiviteetin kuvaus. (Ks. tarkemmin Valentine 1992, 54-56.) Perinteisen introspektion ja survey-tutkimuksen ero liittyy nähdäkseni useampaankin asiaan: esimerkiksi tutkijan erilaiseen panokseen tutkimusprosessissa, subjektin ja tiedon suhteeseen, ja tavoiteltavan tiedon luonteeseen. Selvytyden vuoksi olisikin ehkä kaihdettava puhumista introspektiosta, silloin kun viitataan toisen ihmisen tutkimiseen. Vaikka terminä se on tähän käyttöön varsin vakiintunutkin ja siinä mielessä näppärä, sen ajatukselliset juuret poikkeavat sekä survey-tutkimuksen että toisaalta esimerkiksi fenomenologisen kokemustutkimuksen ideasta. Niin kaukana kuin nämä kaksi mainittua ovatkin, niissä on kysymys toisen ihmisen tutkimisesta, kun taas introspektio lähtökohtaisesti tarkoittaa nimenomaan omiin havaintoihin perustuvaa toimintaa, menetelmän nimi siis tavallisessa nykykäytössä viittaa melko poikkeuksellisesti tutkittavan suorittamaan toimintaan. Mikäli introspektiota halutaan käsitteenä käyttää, tulee selkeyttää sitä onko kyseessä tutkijan käyttämä tutkimusmenetelmä vai prosessi, johon tutkittava halutaan saattaa. Jälkimmäisessä mielessä on siis mahdollista menetelmän näkeminen laajana kattokäsitteenä, jossa tutkittava purkaa tietoisuutensa sisältöjä itsearviointimittarin, haastattelun tai vaikkapa päiväkirjan kautta.

Itseraportoinnin menetelmää joudutaan ihmistieteissä käyttämään paljon, koska vain siten tutkija voi lähestyä ihmisen sisäistä kokemusmaailmaa (Niemi 1994, 64). Itsearviointitutkimuksen ongelmat ovat olleet viime vuosina vilkkaan tutkimuskiinnostuksen kohteena, mistä yhtenä osoituksena on itsearviointitapahtumasta ja -tavasta käytettyjen

self-alkuisten käsitteiden runsaus ja kirjavuus (esim. self-focused attention, self-attribution, self-perception, self-monitoring, self-reflection). (Niemi 1994, 65.)³

Itseraportoinnin taustalla voidaan nähdä myös itsehavainnoinnin prosessit ja niiden piirteiden vaikutus tutkimusprosessiin. Itsen havainnointi on tapahtumana monimutkainen jo siksi, että ihminen käsittelee ja rakentaa itse tietoa. Yksilöiden välillä on eroja siinä, kuinka valmis kukin on vastaanottamaan itseään koskevaa tietoa, käyttämään sitä, tai kuinka hän saa tuntuman omaan sisäiseen maailmaansa. (Niemi 1994, 65.) Sanallisesti ilmaistussa itsearvioinnissa voidaankin useimmiten tavoittaa vain osa itseä koskevaa tietoa: se, mitä ihminen itse tietoisesti katsoo itseensä kuuluvaksi tai haluaisi siihen kuuluvan (Niemi 1994, 67).

Jos siis halutaan tehdä "introspektioon" nojaavaa tutkimusta, millainen menetelmä tutkijan sitten tulisi valita, strukturoitu vai avoin? Millainen ero on vaikkapa teema-haastattelulla tai kyselyllä? Jonkinlaisen ohjenuoran menetelmän valintaa miettivälle tarjoaa esimerkiksi Kasvio (1982): *jos kysymys on suhteellisen monimutkaisesta ongelmakokonaisuudesta, jonka tutkittavat mahdollisesti mieltävät toisella tavoin kuin tutkija* tai jos ne merkitykset ja relevanssit, joita tutkittavat itse liittävät kyseiseen ongelmakokonaisuuteen, ovat tutkimuksen kannalta tärkeitä, antaa kvalitatiivisten menetelmien käyttö usein tärkeämpää tietoa kuin standardoitu kysely tai haastattelu. Silloin, kun halutaan saada suhteellisen nopeasti ja tehokkaasti tietoja joidenkin kohtalaisen yksikäsitteisesti mitattavissa olevien ilmiöiden esiintymisestä tietyssä populaatiossa, voidaan perinteistä surveyta pitää epäilemättä tehokkaana analyysin välineenä. (Kasvio 1982, 35.) Sen sijaan strukturoidun kysely- tai haastatteluaineiston analyysi ei voi antaa vastausta siihen, mitä merkityksiä haastateltavat antavat esimerkiksi työlle tai miten suhde työhön näkyy heidän tavassaan jäsentää omaa arkielämäänsä: jos tutkitaan merkitysrakenteita, sitä miten ihmiset hahmottavat ja jäsentävät erilaisia asioita, aineistona tulee olla tekstiä, jossa he puhuvat asioista omin sanoin, eikä niin että he joutuvat valitsemaan tutkijan jäsentämistä vastausvaihtoehdoista. (Alasuutari, 1994, 73.)

³Kuriositeettina mainittakoon, että tämä pätee mitä suuremmassa määrin puheviestinnän tutkimukseen. ComIndexilla aikanaan tekemäni haku tuotti 249 self-alkuista viitettä, joista minäkäsitykseen, itsetuntoon tai pystyvyysuskoon liittyi yhteensä kolmisenkymmentä. Tavallisin yhteys, jossa minäkäsityksestä oltiin kiinnostuneita puheviestinnän oli peruskurssien vaikutus siihen, seuraava yksittäinen tutkimuskohde oli tv:n katselun ja minäkäsityksen väliset yhteydet. Tämän tutkimuksen kannalta en kuitenkaan katso tarkoituksenmukaiseksi nostaa esiin tätä tutkimustietoa. Mainittakoon kuitenkin, että minäkäsitykseen liittyvää laadullista tutkimusta ei tässä "otoksessa" juuri esiinny, eikä myöskään minäkäsityksen olemukseen liittyvää pohdintaa.

3. KOLME LÄHESTYMISTAPAA MINÄKÄSITYKSEEN

Tässä luvussa otan tarkastelun kohteeksi kolme erilaista mahdollisuutta tarkastella minäkäsitystä. Ajatukseni on sensuuntainen, että nämä olisivat mahdollisia tarkastelukulmia myös viestijäkuvaan. Tähdennettäköön, että tarkastelukulmat ovat valitsemiani, ja muistakin näkökulmista minäkäsitystä ja viestijäkuvaa voi varmasti tarkastella, mutta nämä kolme lähestymistapaa olen itse minäkäsitykseen liittyvää ja sitä sivuavaa kirjallisuutta läpikäydessäni mieltänyt keskeisiksi. Ensimmäiseksi teen katsauksen minäkäsitykseen kognitiivisena rakenteena ja prosessina, sitten fenomenologiseen näkemykseen minäkäsityksestä liittyvinä maailmankuvan merkityssuhteina (tähän näkökulmaanhan sidostui työn I jakso), ja lopuksi minäkäsityksen viestinnälliseen tai diskursiiviseen luonnehdintaan.

3.1. Minäkäsitys kognitiivisessa psykologiassa

Minäkäsityksen tutkimuksen valtavirtaus on viime vuosikymmeninä selvästi rakentunut kognitiivisen psykologian ja sen johdannaisten ympärille. Niinpä sen tarkastelu kuuluu itsestäänselvästi asiaan. Gergen (1991, 40) huomauttaa, että valtava kiinnostus kognitiivisiin prosesseihin paljastaa modernistisen näkökulman yhden perusdimensioon: ihmistä pidetään perusolemukseltaan olemukseltaan rationaalisenä, kellyläisittäin⁴ kypsänä tiedemiehenä, joka havainnoi, luokittelee ja testaa hypoteeseja.

Minäkäsityksen on usein ajateltu heijastavan yleistynyttä tietoa ja tuntemuksia itsestä. Toskala (1996) sanoo minäkäsitystä käytetyn edustamaan sitä tietoista minän kokemista, joka on kuvattavissa kielellisesti. Minäkäsityksen kehittymisen perusteista ollaan varsin yksimielisiä: symbolisen interaktionismin periaatteet siitä, että tietoisuus itsestä syntyy vuorovaikutuksessa, sosiaalisen prosessissa, hyväksytään laajalti. (Ks. esim. Damon 1983, 329; Markus & Wurf 1987, 305; Harter 1986.) Pääosin tällöin on tarkasteltu yksilönkehityksellistä näkökulmaa, mutta toki samat periaatteet pätevät myöhemminkin.

"Käsityksen itsestään hän saa paljolti muilta ihmisiltä: lapsi oppii vanhemmiltaan, että hän on "villi", aikuinen ympäristöltään, että hän on selvänä mukava ja rauhallinen, mutta humalassa ilkeä ja hankala." (Eskola 1985a, 49)

Tämä näkökulma on ymmärrettävästi mukana myös viestinnän oppikirjoissa ainakin Woodin ja Lenzen (1991, 10) analyysin perusteella.

Kognitiivis- konstruktivistisissa malleissa kuvataan minä psyyken järjestelmänä, joka muodostuu varhaisten kiintymyssuhteiden pohjalta ja sisältää emotionaalisia skeemoja ja varhaisia kognitiivis-emotionaalisia sääntöjä, joissa heijastuu lapsen perussuhde itseensä ja maailmaan. Sisäiset kuvat itsestä ja muista alkavat säädellä yksilön psyykkistä toimintaa. Ne ovat toisaalta omaa itseä koskevia minäkuvia, toisaalta muita ihmisiä

⁴Gergen (1991): "Perhaps the capstone theory of rationality was provided by George Kelly. For Kelly emotional drives played no role whatsoever in human behavior."

kokevia (objektikuvia). Tavallisesti omaa itseä koskevista kuvista käytetään käsitteitä minäkuva, minäskeema tai minärepresentaatio; minäkäsityksellä tarkoitetaan minäkuvien muodostamaa kokonaisuutta. Aluksi nämä kuvat perustuvat kinesteettis-motorisiin aistimuksiin, myöhemmin kuulo- ja näköaistimuksiin. Kehityksen edetessä ne sisältävät yhä enemmän kielellis-käsitteellisiä elementtejä ja ovat usein kuvattavissa sääntöinä, jotka koskevat ihmistä itseään ja hänen ja ympäristön välistä suhdetta. (Toskala 1991, 15.) Kehityksen sisäiset kuvat siis eriytyvät ja abstrahoituvat. Ne palvelevat yhtenäisyyden säilyttämistä, adaptiivista suhdetta itseen ja maailmaan; pyrkimyksenä on myös rakentaa ja ylläpitää sellaista identiteettiä ja minäkuvia, joiden pohjalta yksilö voi ylläpitää itsearvostusta suhteissa toisiin. (Toskala 1996a, 12.)

Minäkäsitys yksilön toiminnassa

Kognitiivisesta viitekehyksestä nousevan minäkäsitystutkimuksen näkyvimpiä hahmoja on viimeisen vuosikymmenen aikana ollut Hazel Markus (esim. Markus & Nurius 1986; Markus & Wurf 1987; Markus 1990.) Harter (1996, 89) nimeää Markusin avainhahmoksi kognitiivisesti orientoituneessa minäkäsityksen prosessitutkimuksessa, kysymys on siis informaationprosessointi-näkökulmaan liittyvästä tutkimuksesta. Eriytisesti juuri Markusin ja Wurfin (1987) kokoamat ja kehittämät ajatukset minäkäsityksestä ovat löytäneet viime aikoina tiensä puheviestinnän oppikirjoihinkin (esim. Trenholm ja Jensen 1992, 130). Tästäkin syystä katsaus perustuu pääasiassa Markusin ja kumppaneiden esittelemään minäkäsitys-käsitykseen (ks. myös Takala 1995).

Kognitiivisessa psykologian minäkäsitysajattelu kietoutuu pitkälti skeema-käsitteen ympärille, samassa merkityksessä puhutaan nykyisin myös esimerkiksi tietorakenteista, kehyksistä ja stereotyypeistä, keskeisin idea skeemateorioissa on tiedon organisointuneisuus (esim. Schneider 1994). Minäskeemoilla viitataan tiettyyn alueeseen liittyviin spesifeihin tietorakenteisiin, 'domain specific knowledge structures' (Harter 1996, 8). Kognitiivisen psykologian viitekehyksessä minäskeema on itseä koskevien *muistiedustusten eli representaatioiden* joukko, jolla on hierarkkisia piirteitä. Jokaisella yksilöllä voi ajatella olevan runsas valikoima itseä koskevia representaatioita: esimerkiksi "hyvä minä", "paha minä", "ei-minä", "todellinen minä", "ihanneminä", "pitäisi-minä", "mahdollinen-minä", "pelätty-minä" jne. Minäskeemoina pidetään niitä omaa itseä koskevat representaatioita, jotka ovat yksilölle keskeisempiä ja siten myös työstetympiä kuin toiset. Nämä skeemat dominoivat tietoisuutta ja ehkä myös tiedostamatonta, jota voidaan pitää ydinminänä ("the core self"). Vaikka tietynikäisillä, tietynkielisillä ja tietyssä kulttuurissa elävillä yksilöillä voi olla samankaltaisia minä-representaatioita, yksilöt olennaisesti poikkeavat itsemäärittelyjensä luonteen ja ehkä myös määrän suhteen. (Markus 1990, 242 - 243.)

Minuus siis nähdään nykyään kognitiivisessa psykologiassa dynaamisena, eikä staattisena kokonaisuutena, joka vain heijastaisi menneitä kokemuksia. Sitä voi luonnehtia aktiiviseksi, voimakkaaksi ja muutoskykyiseksi. Minuus on myös monikasvoinen (multidimensional, multifaceted) ja sen roolia käyttäytymisen organisoinnissa pidetään keskeisenä. (Markus ja Wurf, 1987, 299.) Minäkäsitys dynaamisina aktivoituvina rakenteina muodostaa viitekehyksen, jonka avulla yksilö voi organisoida ja tulkita kokemuksiaan: sen tehtävä on myös maksimoida mielihyvä ja minimoida tuskalliset kokemukset. Minäkäsitys toimii oppaana yksilön prosessoidessa itseensä liittyvää

informaatiota ja esimerkiksi tämän asettaessa itselleen tavoitteita. Omien *minäskeemojensa* pohjalta ihmiset ovat taipuvaisia arvioimaan toisia ja toisten toimintaa. Yksilöillä on myös taipumus etsiä informaatiota, joka sopii heidän olemassaoleviin käsityksiinsä. (Markus & Wurf 1987, 316-417). Erityisesti ns. kognitiivis-konstruktivistisessä näkökulmassa korostetaan, sitä, miten ihmisen itseymmärrys ja itsearviot ovatkin aina tulosta sisäisen prosessin kautta rakentuvasta tulkinnasta. Tässä prosessissa todellisuus pyritään muokkaamaan johdonmukaiseksi yksilön meneillään olevan kokemisen kanssa: välitön kokeminen pyritään organisoimaan tulkinnan avulla ja tämä tulkinta voi muuttaa tietoista kokemista. Vallitseva tietoisuutemme sisältää jatkuvan todellisuuden rakentamisen. (Toskala 1996a, 11.)

Minää koskevat käsitykset voivat olla joko positiivisia tai negatiivisia; ne voivat viitata menneeseen, nykyhetkeen tai tulevaan. Itseä koskevat muistiedustukset voivat olla kognitiivisia ja/tai affektiivisia. (Markus & Wurf 1987, 302-303.) Kognitiivisen käsityksen mukaan itseä koskevissa rakenteissa ovat tärkeitä yksilön päätelmät omista asenteistaan ja ominaisuuksistaan, kun hän tarkkailee omaa toimintaansa. Samalla tavoin yksilö tekee päätelmiä oman fysiologisen vireystilansa ja reagointinsa pohjalta, sekä suhteessa omiin kognitioihinsa, emootioihinsa ja motivaatioonsa. (Markus & Wurf 1987, 305.)

Minäkäsityksellä nähdään keskeinen rooli toiminnan suunnittelussa ja strategisissa valinnoissa. Se mielletään osaksi sisäistä automatiikkaamme, joka ohjaa ihmistä paljolti tiedostamattomalla tasolla. Linkit minäskeemojen ja toimintoja ohjaavien käsikirjoitusten, skriptien välillä ovat todennäköisesti hyvin kehittyneitä, ja otetaan automaattisesti käyttöön. Minäkäsityksemme tulkitsee ja organisoii yksilön kannalta merkityksellisiä (self-relevant) tapahtumia ja kokemuksia. Minäkäsityksellä on siis monia funktioita, joita "se toteuttaa" toiminnassa: minäkäsitys aktivoituu informaation prosessoinnissa, affektien säätelyssä, motivaatioprosesseissa ja interpersonaalisisissa suhteissa. Yksilö on erityisen herkkä omaa itseään koskevalle informaatiolle; itseä koskeva tieto prosessoidaan tehokkaasti ja nopeasti. Se muistetaan hyvin. Yksilöt pystyvät yleensä varsin luotettavasti ennakoimaan omaa käyttäytymistään itsensä kannalta tärkeillä alueilla. (Ks. Markus 1977; Markus & Wurf 1987, 316-317; Nurius 1984, 3-14.) Omassa käsityksessä itsestä on siis erilaisia painotus- ja arvotusalueita. Harterin (ks. 1996, 11) tutkimusten mukaan jo murrosikäiset erottelevat omakuvassaan (self-portrait) itselleen merkityksellisiä puolia ja kuvauksia itsestään. Osa itseen liitetyistä attribuuteista on selvästi toisia keskeisemmässä asemassa. Sinällään havainto ei ole uusi: jo James (1890/1981) teki huomion, että menestymiset itselle tärkeillä alueilla ovat yksilön itsetunnon kannalta painavimpia.

Yksilön ajatellaan olevan myös vastustuskykyinen sellaista informaatiota kohtaan, joka ei ole yhteensopivaa (congruent) yksilön minärakenteiden kanssa. Periaatteessa ihmisellä on kolme tapaa toimia minärakenteelleen vastakkaisen tiedon kanssa: 1) kognitiivisen ristiriidan sovittaminen, 2) uuden tiedon mukainen käyttäytyminen tai 3) uuden tiedon vastainen käyttäytyminen. Informaation uudelleentulkinnissa yksilö käyttää selektiivisyyttä: tarkkaavaisuus, muisti ja tulkinnat ovat valikoivia. Saatu palaute suodattuu oman tulkinnan kautta. (Markus & Wurf 1987, 326.)

Hyvinvoinnin kannalta tarpeellisen koherenssin ylläpitämistä palvelevat erilaiset informaation prosessoinnin mekanismit, kuten havaintojen suuntautuminen, infor-

maation luokittelu, tulkinnat, ongelmien määrittelyt ja ratkaisut. Uuden informaation assimilaatio tapahtuu olemassaolevan psyyken järjestelmän ehdoilla: heijastamme oman subjektiivisen todellisuutemme uusiin kokemuksiin ja muokkaamme uusia kokemuksia todellisuutemme ehdoilla minuuden jatkuvuuden ja yhtenäisyyden säilyttämiseksi. (Toskala 1996a, 12.)

Interpersonaalisissa suhteissa minäkäsitys nähdään usein välittävänä tekijänä. Se toimii kehyksenä, joka ohjaa yksilön tulkintoja sosiaalisista kokemuksistaan: tätä kautta sen nähdään säätelevän yksilön osallistumista näihin kokemuksiin (Markus ja Wurf 1987:323). Minäkäsitys voi siis toimia viestinnässä kontrolloivana systeeminä, joka determinoi sitä, kuinka ja milloin tietyt kommunikaatiotoiminnat alkavat ja päättyvät ja vaikuttaa myös siihen, miten näitä toimintoja havainnoidaan, arvioidaan ja mitä päätelmiä niistä tehdään. (esim. Edwards 1990, Markus ja Wurf 1987:315-316).

Se, miten minäkäsityksen perusteella voidaan ennustaa käyttäytymistä, näyttää kuitenkin tutkimuksen valossa hyvin epäselvältä: useimmissa tutkimuksissa minäkäsitystä on käytetty post hoc-selityksenä tai käyttäytymisen korrelaattina. On jopa mahdollista ajatella, että kaikkien yksilöiden toiminnassa minäkäsitys ei ehkä ennusta toimintaa mitenkään, eikä ole mitenkään merkittävä tekijä. (Hattie ja Marsh 1996, 435-436.)

"Ongelmalliset" skeemat

On esitetty, että psyykkisten ongelmien yhteydessä minäskeemoille olisi tyypillistä, että ne eivät ole selittävässä muodossa ("olen onneton esiintyjä") vaan ne ovat usein konditionaalisia ja sitä kautta toimintaan liittyviä ("jos olen onneton esiintyjä, minun ei kannata ..."). Markusin (1990) mukaan näyttäisi siltä, että häiriöissä olisi kysymys siitä, että tästä konditionaalisuudesta seuraa helposti rajoituksia toimintaan (jos olen x, en voi y). Tällaisia skeemoja voidaankin kutsua myös proseduraaliseksi (Safran ym. 1990).

Miksi sitten tietynlaisilla skeemoilla varustetuista (!) ihmisistä oirehtii emotionaalisesti vain osa? Tämä saattaisi riippua siitä, millaisia muita skeemoja yksilön repertuaariin kuuluu, millaisessa kontekstissa yksittäinen skeema toimii, onko yksilöllä tasapainottavia skeemoja. Useimmilla yksilöillä on negatiivisia itseä koskevia skeemoja, jotka aika ajoin aktivoituvat ja johtavat depressiivisiin tuntemuksiin, joissa yksilön minä, tulevaisuus ja maailma ovat arvottomia. Kuitenkin useimmilla on myös valikoima muita työstetympiä representaatioita, jotka kilpailevat, ja lopulta "voittavat" arvottomuus-skeeman. (Markus 1990, 243-246.) Tärkeintä siis lienee jonkinlainen tasapaino negatiivisten ja positiivisten skeemojen välillä. Itseä koskevien käsitysten hienojakoisuus ja eriytyneisyys voidaan myös nähdä tekijöinä, jotka eristävät sosiaalisen palautteen häiritseviltä vaikutuksilta (Gergen 1971, 30). Kognitiivis-konstruktivistissa psykoterapiasovelluksissa kiinnitetään myös huomiota itseä koskevien kategorioiden toimintaan, karkeat ja primitiiviset luokittelut ovat usein emotionaalisten häiriöiden taustalla. Eräänlainen kognitiivinen kompleksisuus nähdään siis ihmistä palvelevana voimavarana.

On huomautettu, että negatiivisilla skeemoilla voi olla myös myönteinen funktio. Saattaa olla, että ne auttavat yksilöä selviytymään elämässään negatiivisista kokemuksista, jolloin ne eivät "hukuta" koko minäkäsitystä. Wurfin (1989) mukaan ujut ihmiset pystyivät käsittelemään ujouteensa liittyvää negatiivista palautetta paremmin kuin ne, jotka vähättelivät ujoutensa merkitystä. On myös todettu, että esimerkiksi hyvää itsetuntoa määrittääkin enemmän positiivisten arvioiden puuttuminen kuin negatiivisten esiintyminen (esim. Keltikangas-Järvinen 1994, 17, Paulus 1994).

Vaikka ehkä ainakin perinteisissä kognitiivisissa käsityksissä affektiiviset puolet minuudesta jäävät vähemmälle, niin konstruktivistisissa painotuksissa ne ovat tärkeä osa ihmisen minäkäsitystä ja siihen liittyvää tiedonkäsittelyä. Toskala (1996a, 11) huomauttaa, että ihmisen pyrkiessä itsensä ja maailman ymmärtämisen yksilön tavoitteena ei ole niinkään objektiivinen tietoinen kuin hänen näkökulmastaan yhtenäinen ja mielekäs tietoinen. Ihmiselle on myös tärkeämpää, että hänellä on mielihyvän sävyinen käsitys itsestään, vaikka käsitys ei vastaisikaan objektiivisen (ulkopuolisen?) havainnoijan hänestä antamaa arviota (Lindeman 1996). Kysymys on ihmisen perustavanlaatuisesta pyrkimyksestä nähdä oma elämänsä mielekkäänä, johdonmukaisena ja merkityksellisenä (Lindeman 1997, 31). Ei siis ole kuin pinnalta katsoen paradoksaalista, että ns. "terveellä ihmisellä on usein epärealistisen positiivinen käsitys itsestään" ja tutkimuksissa ihmiset arvioivat itseään positiivisemmin kuin ulkopuoliset arvioijat ja pitivät omia kykyjään harvinaislaatuksina (ks. Sorvali ja Lindeman 1992, 34).

Viestijäkuva kognitiivisena rakenteena?

Toskalan mukaan (1996b, 86) minuuden kognitiivis-konstruktivistisessa erittelyssä tietoiset minäkuvat muodostavat minuuden pintatason, jossa vaihtelu on olennaisesti suurempaa kuin minuuden ydintasolla. Voidaan kai ajatella, että viestijäkuvan, siinä mielessä kun sitä yleensä käytetään, voisi nähdä tällaisena psyyken pintatason suhteellisen tietoisena ja tilanteista vaihtelua sisältävänä rakenteena tai prosessina.

Kognitiivisessa viitekehystä lähtien on myös mielenkiintoista pohtia, kuinka keskeiseksi osaksi yksilön minäkäsitystä omaan viestintään liittyvät attribuutit koetaan. Hypoteettisesti voisi tietysti arvella, että kuta tärkeämmäksi "menestystekijäksi" yksilön kommunikatiiviset valmiudet yhteiskunnassa nostetaan, sitä useampi kiinnittää huomiota näihin puoliin itsestään. Ei ole kuitenkaan syytä ehkä yksioikoisesti olettaa, että viestijäkuvan kaltaiset rakenteet olisivat kaikilla ihmisillä yhtä keskeisiä minäkäsityksen kokonaisuudessa.

Saattaisi olla, että puheviestinnän tutkimukseen on pääosin omaksuttu informaation-prosessointinäkökulmasta lähtevä näkemys minäkäsityksestä. Tämä lienee johtanut siihen, että ollaan kiinnostuneempia siitä, miten minäkäsitys vaikuttaa viestintään (esim. Berger 1987), kuin siitä miten minäkäsitys rakentuu viestinnässä. Kuitenkin näiden kahden näkökulman olemassaolosta näytetään olevan tietoisia (ks. esim. McCall 1987). Tosin viimeisimmät painokset perusoppikirjoista näyttävät sisältävän jo jälkimmäisen suuntaisia painotuksia suhteessa minuuden alueen kysymyksiin (ks. esim. Stewart ja Logan 1998).

Pääosin kognitiivisen psykoterapian kehittämisen yhteydessä esitetyissä konstruktivistisissa teoriomalleissa on korostettu todellisuuden subjektiivista luonnetta. Havainnot itsestä ja maailmasta, jossa eletään, syntyvät itselähtöisesti. Havainnoijan konstruoiden erottelujen tutkimisessa yhteisiä ja behavioraalisia kriteereitä käyttäen tavoitetaan huonosti ihmisen yksilöllisyys. Esimerkiksi normeeratulla kyselylomakkeella ihminen voi arvioida kokevansa yhtä voimakasta masennusta kuin ennenkin, vaikka muuta kautta toisikin esille erilaisia myönteisiä muutoksia vaikkapa itsensä arvostamisessa. (Toskala 1996a, 10.) Tämänkaltaiset kriittiset havainnot perinteisestä tutkimusparadigmasta johdattavat seuraavaan tarkastelunäkökulmaan, jossa subjektiivisen maailmankuvan tutkimisen erityisyyttä on korostettu.

3.2. Minäkäsitys kokemuksellisina suhteina

Seuraavassa esittelemässäni viitekehyksessä minäkäsitys nähdään osana subjektiivista maailmankuvaa. Lähestymistapa on sama, johon ensimmäisen jakson empiirinen tutkimus psykologien viestinnästä lähinnä liittyy. Combs (1981, 5) toteaa, että ne kirjoittajat (joista suurin osa voidaan nähdä ns. humanistisen psykologian edustajina) jotka ensimmäisinä kuvasivat minäkäsitystä, pitivät sitä fenomenologisena käsitteenä: minäkäsitys viittasi yksilön persoonalliseen kokemukseen itsestään. Voikin havaita, että viime aikoihin asti tämä näkemys on ollut vähemmän esillä empiirisessä tutkimuksessa kuin minäkäsityksen tutkiminen informaationprosessoinnin näkökulmasta.

Ihmiskäsityksen rooli minäkäsityksen tutkimuksessa

Fenomenologisen psykologian ajatukset minuuden tutkimuksesta voidaan nähdä suhteellisen yhtenäisenä viitekehystenä suhtautumisessa minuuden tutkimukseen. Erityisesti sen piiristä on noussut keskustelua sekä yleisemmin ihmistutkimuksen (esim. Rauhala 1983, Perttula 1994) että myös minäkäsitystutkimuksen (Lehtovaara 1992, 1993) ihmiskäsitysproblematiikan sivuuttamisesta. Silloin kun tutkitaan ihmistä, halutaan kuvata, selittää ja ymmärtää ihmistä. Kuitenkin esimerkiksi tutkimusmenetelmälliset ratkaisut voivat olla sellaisia, että ne eivät mahdollistakaan ihmisen tavoittamista (esim. Lehtovaara, 1992, 37). Psykologian tutkijat esimerkiksi tuskin pitävät ihmisen tajuntaa matematisoivana ja esinemäisenä; kuitenkin tämänkaltaisen kuva ihmisestä näyttäytyy usein tutkimuskäytäntöjen joko tietoisien tai tiedostamattoman valiutumisen kautta. (Perttula 1994, 54). Jollei tutkija siis tee tietoisesti pohtien ontologista ratkaisua, ihmistutkija siis ihmiskäsityksensä erittelyä, se tulee tehdyksi joka tapauksessa (Rauhala 1994, 10).

Tutkija ei välttämättä tiedosta oman tutkimuksensa ristiriitaisuutta, esimerkiksi sitä ristiriitaa, joka vallitsee hänen käyttämiensä käsitejärjestelmien välillä. Tällöin on kysymys kahdesta erilaisesta käsitejärjestelmästä: temaattisista ja operatiivisista käsitteistä. (Lehtovaaran 1992, 37 mukaan Giorgi 1970.) Temaattiset käsitteet ovat niitä ajatuksia ja käsitteitä, joita tutkija tietoisesti muotoilee ja käsittelee. Operatiivisilla käsitteillä tarkoitetaan niitä käsitteitä, jotka ohjaavat hänen käytännön toimintaansa ainakin yhtä paljon, mutta joista hän on kokonaan tietämätön tai parhaimmillaan vain osittain tietoinen. Esimerkiksi tutkija, joka haluaa selvittää, millainen käsitys yksilöllä on itsestään, saattaa kerätä tietoa testien ja strukturoitujen kyselylomakkeiden avulla

(Lehtovaara 1994, 76). Missä määrin tällöin voivat subjektiiviset merkitykset päästä esiin, vaikka toisaalta juuri niitä tutkija ajattelee kaiketi hakevansa? Ontologisen erittelyn tavoitteena on jossakin mielessä saattaa tutkijan käsitejärjestelmät lähemmäksi toisiaan.

Ontologisen ratkaisun näkökulmasta on selvää, että tutkijalla on aina jonkinlainen mielikuva siitä, millainen tutkittava todennäköisesti on ja kuinka hän saattaa reagoida. Nämä mielikuvat näkyvät mm. siinä teoriassa, joka ohjaa tutkimusta, niissä mittavälineissä, joita tutkija joko valitsee tai laatii ja myös niissä teoreettisissa käsitteissä, joita tutkija käyttää. (Lehtovaara 1992, 233.) Ihmiskäsityksen analyysi on epäilemättä haasteellinen tehtävä. Rauhalan (1983, 12) mukaan kysymys siitä, mitä ihminen on, lienee kaikkein vaikeimpia ontologisia probleemeja: ihmisellä on kunnia olla tunnetussa universumissa eittämättä kaikkein kompleksisin tutkimuskohde.

Fenomenologiselta perustalta on korostettu, että erilaiset tiedonkeruumenetelmät samoin kuin tiedonkäsittely- ja analyysimenetelmät heijastavat tutkimuksen perustana olevaa käsitystä tutkimuskohteesta. Menetelmät tietenkin tuottavat aina sellaista tietoa, joka niiden avulla on loogisesti mahdollista saada. Ellei tutkija ole analysoinut tutkimansa ilmiön perusrakennetta eikä tiedosta, millaisia tutkittavan ilmiön ulottuvuuksia hänen käyttämänsä tutkimusmenetelmä on sitoutunut tavoittamaan, on tutkimuksen adekvaattisuus sattumanvaraista (Rauhala 1994, 10.) Perttula (1994, 52) nimittää tätä adekvaattisuutta ontologiseksi relevanttiudeksi.

Minäkäsityksen tutkiminen yksilön maailmankuvan osana

Fenomenologisen psykologian katsannossa minäkäsitys kuvastaa ennen kaikkea ihmisen koettua suhdetta maailmaan (Rauhala 1983, 138). Lehtovaaran (1992, 344) mukaan ihmisen itseensä liittämät merkityssuhteet kietoutuvat hänen muihin merkityssuhteisiinsa, niinpä minäkäsityksen tutkija on siis subjektiivisen maailmankuvan tutkija, joka vain fokusoi tarkastelunsa erityisesti niihin merkityssuhteisiin, jotka yksilö liittää ensisijaisesti minäänsä⁵. Metodisesti ehkä tärkein huomio on, että kun kysymyksessä ovat ihmisen merkityssuhteet, hänen maailmankuvansa, tutkimuksen kohteen tulisi saada näyttäytyä häiritsemättä ja omilla ehdoillaan (emt. s. 346).

Giorgi (1985, 56) korostaa Lehtovaaran (1992, 154) mukaan sitä, että meidän tulisi ymmärtää psykologian ilmiöt suhteiden verkostona, ei substansseina; havaitseminen on aina jonkin kohteen havaitsemista, emootiot reaktioita johonkin tilanteeseen tai tapahtumaan. Vaikka siis käyttäisimme joitakin nimilappuja, esimerkiksi termiä "minäkäsitys", meidän on ymmärrettävä se suhteissa olemisena. Ihmisen käsitys itsestään ja muusta todellisuudesta on siis merkityssuhteiden verkosto (Lehtovaara 1992, 54). Nämä merkityssuhteet voivat olla heikosti jäsenyntyitä, vääristyneitä, epärealistisia, virheellisiä jne., silti ne ovat merkityssuhteita ihmisen tajunnassa ja niillä on jokin funktio hänen olemassaolossaan: myös tiedostamattomat merkityssuhteet ovat toimintaa ja ajatuksia ohjaavia. Itse asiassa vain vähäinen osa merkityssuhteista esiintyy

⁵Myös kognitiivisesta näkökulmasta esimerkiksi von Wright ja Rauste-von Wright (1994) kuvaavat minärakenteita ihmisen maailmankuvan osana.

tietoisesti oivaltuvina. Ne eivät myöskään ole staattisia, sillä niissä tapahtuu jatkuvaa uudelleen jäsentymistä, unohdusta ja tiedostamattomaan häipymistä sekä uudelleen muistiinpalaamista ja tiedostamista. (Rauhala 1983, 28.) Ihmisen omaa itseään koskevaa teorianmuodostusta, oman toiminnan havainnointia ja tulkintaa ohjaakin tarkoituksenmukaisuus. Useimmiten emme pohjaa päätelmiämme tarkkaan itseanalyysiin, vaan pikemmin vääristyneisiinkin itseluotuihin teorioihin itsestämme ja käyttäytymisestämme (Spinelli 1989, 83).

Merkityssuhteiden näkeminen dynaamisena johtaa myös siihen, että käsitys itsestä, ihmisen minä, nähdään "jatkuvassa käymistilassa" olevana ilmiönä, ei staattisena tilana. Lehtovaaran (1994, 69) mukaan minä on siis muuttuva ja samalla muuttumaton. Hän siteeraa Kierkegaardia, jonka mukaan tällainen paradoksaalinen käsitys on välttämätön, sillä olemassaoleminen ja joksikin tuleminen ovat dialektisessa suhteessa, kumpikin edellyttää toisensa. Ihmisen tieto, käsitys itsestään on myös perustavassa merkityksessä hänen yksiyistä tietoaan. (Lehtovaara 1994, 65.)

Ainutkertaisten merkityssuhteiden tavoittaminen nähdään vaikeaksi sellaisten menetelyjen avulla, joissa tavoitellaan pysyväksi katsottuja ominaisuuksia (kyselylomake, testit, piirrelytelot). Ne voidaan tavoittaa vasta huomattavasti plastisemman tutkimussysteemin avulla: tämä systeemi voikin olla vain tietyllä tavalla herkästyntynyt toinen ihminen. Vain ihminen voi kerätä tietoa monista tekijöitä ja monella tasolla samanaikaisesti, vain ihminen pystyy nivomaan yhteen sitä hämmentävää moninaisuutta, jonka jokin ilmiö ja sen konteksti yhdessä tuottavat. Ihmisen tutkimuksessa paras tutkimusväline on siis ihminen. (Lehtovaaran (1993, 27.)

Tästä seuraa kriittinen katse perinteistä persoonallisuuden tutkimuksen metodologiaa kohtaan: silloin kun etsitään pysyviä persoonallisuuden piirteitä, tai kun kysytään, millaisena ihminen pitää itseään, päädytään usein kuvaileviin luokituksiin, jotka pysäyttävät yksilön käsityksen itsestään, tuon käymistilassa olevan, alati muuttuvan ilmiön (Lehtovaara 1994, 66-67). Jos sen sijaan ihmisen käsitys itsestään ymmärretään dynaamiseksi merkityssuhteiden verkoksi, tutkimuksen päämääränä ei olekaan selvärajaisten, elämäntilanteesta toiseen säilyvien itsestä tehtyjen kuvausten etsiminen, löytäminen ja ylläpitäminen (Lehtovaara 1994, 66.)

Samasta näkökulmasta asettuu kriittiseen valokeilaan myös tietynlaisesta tutkimusajattelusta nouseva ilmiö, jossa minäkäsitystä tarkastellaan esimerkiksi eri oppiaineiden suhteen. Kun on todettu, että lapsi arvostaa itseään enemmän koulussa kuin kotona, on alettu puhua "kotiminästä" ja "kouluminästä" ja saman tapaan kieliminästä. Tämäntapainen jaottelu, joka on suoritettu eri minäkuvia mittavin testein, "perustuu suhteellisen pinnalliseen, arkipäivän psykologiseen havainnointiin". Tällöin "lapsi on esineellistetty osasiksi sen mukaan, miten hän asennoituu eri oppiaineisiin ja itseensä eri oppiaineiden oppijana." (Lehtovaara 1992, 192-193.)⁶ Lehtovaara (1992, 352-353)

⁶Esimerkiksi Korpisen (1990, 27) mukaan minäkäsitystä voi lähestyä suhteessa spesifiin taito-alueeseen ja voidaan perustellusti puhua yksilön yleisestä minäkäsityksestä ja esimerkiksi eri oppiaineisiin liittyvistä minäkäsityksistä. Hän perustelee näkemystään sillä, että minäkäsitys liittyy kiinteästi kaikkeen oppimiseen. Se on toisaalta oppimisen tulosta, mutta vaikuttaa myös aina oppimisprosessissa ja hioutuu sen kuluessa. Aina, kun opitaan tietoja ja taitoja (esim. lukemaan), opitaan väistämättä myös jotakin itsestä oppijana (millainen olen, mitä osaan, mihin pystyn).

suosittaakin: "koska ihmisellä ei ole mitään maailmasta eristettyä käsitystä itsestään, hänen itseensä liittämiä merkityssuhteita ei pidä keinotekoisesti irrottaa hänen muista merkityssuhteistaan: itseen liitetyt merkityssuhteet kietoutuvat muihin merkityssuhteisiin ja yhdessä muodostavat subjektiivisen maailmankuvan".

Fenomenologisesta näkökulmasta on muistettu korostaa myös sitä, että tutkimus sinänsä luo uusia merkityksiä ja rakentaa uusia merkitysyhteyksiä vanhoille merkityksille ja siis suoraan vaikuttaa elämismaailman rakentumisessa (Varto, 1992, 34). Minkälaista tutkimusta sitten fenomenologisesta näkökulmasta voi minäkäsitykseen kohdistaa? Lehtovaara (1992, 354) vastaa oman tutkimuksensa perusteella: "Päädyin siihen, että holistinen ihmiskäsitys perustelee ja oikeuttaa sellaisen minäkäsitystutkimuksen, joka on tyypiltään tapaustutkimusta, jonka perustana oleva tutkimussuhde on monimuotoinen ja monitasoinen dialogi." Ajattelun subjektiivisesta luonteesta seuraa kuitenkin vääjäämättä, että sen olennainen sisältö pysyy salaisuutena: ihmisen tieto itsestään on perustavassa merkityksessä hänen yksityistä tietoaan (esim. Lehtovaara 1994, 65).

3.3. Viestinnällinen näkökulma: diskursiivinen minäkäsitys ja minuus tarinoina

Käsillä olevaa kolmatta lähestymistapaa voisi myös kritisoida eräänlaiseksi kaatoluokaksi, sillä siihen kuuluu ainakin nimellisesti erilaisia lähestymistapoja, joilla katson kuitenkin olevan siinä määrin yhteisiä piirteitä, että niitä voisi kutsua yhtä hyvin yleisnimellä sosiaaliset tai viestinnälliset käsitykset minuuden ja minäkäsityksen rakentumisesta.

Tässä yhteydessä nostan esiin ajatuksia, jotka asettunevat vuoropuheluun sekä kognitiivisen lähestymistavan kanssa että myös fenomenologispohjaisen tarkastelukulman kanssa. Gergenin (1994a, 188) mukaan fenomenologit, eksistentiaalistit ja persoonallisuuden tutkijat (personologists) ovat myös kiinnostuneita usein kokemuksiksi nimeytyistä yksilön sisäisistä prosesseista, mutta tyypillisesti karttavat kognitivistista pyrkimystä yksilön käyttäytymisen ennustamiseen ja kontrolliin ja korvaavat kulttuurisen determinaaation "humanistisemmalla" ja painottavat minuuden luonnetta kertojana tai toimijana (as author or agent). Tässä mielessä edellä esitelty fenomenologinen viitekehys tulee lähemmäksi tässä esiteltyjä diskursiivisia näkemyksiä kuin kognitiivisen psykologian minäkäsitystutkimusta.

Tämän kolmannen lähestymistavan ajatuslähteitä ovat diskursiivinen psykologia (esim. Harre & Gillett 1994), jonkinlaisena metateorian toimiva sosiaalinen konstruktionismi (sosiaalipsykologiassa erityisesti Gergen), ja menetelmällisesti narratiiviset ja diskursianalyttiset lähestymistavat. Näillä lähestymistavoilla nähdään yleensä yhteys ns. postmoderniin ajatteluun. Ihmisen suhteisuus, tai suhteet ovat tarkastelussa ensisijaisempia verrattuna yksilöllisiin subjekteihin: "In this era the self is redefined as no longer an essence in itself, but relational. In the postmodern world, selves may become the manifestations of relationships, thus placing relationships in central position

occupied by the individual self for the last several hundred years of western history." (Gergen 1991, 146.)

Yhteinen nimittäjä näille toisiaan leikkaaville suuntauksille (joiden suhteiden jäsentämiseen en katso itselläni olevan tässä mahdollisuuksia) on minuuden rakentumisen sosiaalisen luonteen esiinnostaminen ja sen erittely. Yksi lähestymistavan tunnusmerkeistä on se korostus, joka kielelle annetaan minuuden rakentamisen välineenä ("as the medium for self-construction") ja sitä kautta minuuden tutkimuksessa (Potter & Wetherell 1987, 106). Näkökulmalle on tyypillistä puheen tarkastelu toimintana, 'talk as action' (esim. Edwards 1997, 84). Vaikka tutkitaan siis korvienvälistä toimintaa, niin korvat sijaitsevat eri päissä! (Wahlström 1996)!

Kielellinen, lingvistinen tai diskursiivinen käänne (miksi kutsutaankaan yhteiskuntatieteissä viime vuosikymmeninä virinnyttä uutta kielikiinnostusta ja -tietoisuutta) on ollut nostamassa kritiikkiä myös minuuden perinteistä tarkastelua kohtaan: pääasiallisena tavoitteena kritiikissä on ollut siirtää fokusta minuuden käsittämisestä entiteettinä minuuden rakentamisen menetelmiin. Ei kuitenkaan ole kysymys siitä, että otettaisiin kantaa siihen, mikä on minuuden todellinen luonne, vaan kiinnostus kohdistuu siihen, kuinka siitä puhutaan ("how it the self talked about") ja kuinka sitä teoretisoidaan diskurssissa. (Potter ja Wetherell 1987, 101-102.) Miksi puhumme itsestämme niinkuin puhumme (ks. esim. Shotter 1994, 19)? Tietoa itsestä ei siis myöskään pidetä niinkään sisäisen tutkiskelun tuloksena kuin opittuna puhetapana. Ilman tiettyjä kielellisiä valmiuksia, joilla sisäinen maailmaa tehdään eläväksi, yksilö lakkaa olemasta täysivaltainen osallistuja sosiaalisessa elämässä. (Gergen 189, 75-76.) Nämä väitteet saattavat kuulostaa kärjistetyltä, mutta tulevat lihaksi, jos ajattelemme vaikka pikkulasta, jolla ei vielä koko repertuaaria hallussaan ja jonka kehityksestä näemme juuri merkkeinä kyvyn tuottaa mielekkäällä tavalla itseä koskevaa puhetta, tai toisaalta taas mielenterveydenhäiriötä, jossa yksilön puhetapa voi joskus erota kovasti sovinnaisesta ja myös siten syrjäyttää hänet sosiaalisesta yhteydestä muihin.

Tässä esitellyssä suuntauksessa voi nähdä myös vastareaktion erityisesti perinteisen kognitiivisen psykologian tuottamille minuuskäsityksille, puhutaan ns. toisesta kognitiivisesta vallankumouksesta (esim. Harre & Gillett 1994). Minäkäsitystä voidaan siis lähestyä diskursseina itsestä tai narratiivisesti, tarinallisen lähestymistavan kautta. Ajattelutavoissa on paljolti samaa, mutta myös erilaisia painotuksia. Minuuden sosiaalisuuteen on erilaisia näkökulmia, joissa sosiaalisuuden perustavuus asettuu hieman eri tavoin. Radikaali tai vahva näkemys viittaa siihen, että toimintamme koko perusta on sosiaalinen.

Radical or strong arguments maintain that we are social not just in the sense that what we believe and how we behave are profoundly influenced by the social circumstances of our lives, but because our very capacities to think and act are themselves socially constituted. (Bakhurst & Sypnowich 1995,5.)

Näkemyistä siis voi kuvata vaikka vygotskylaiseksi: ihmismieli ei ole vain yhteiskunnan muokkauksen kohde, vaan yhteiskunnan tuotosta.

Diskursiivisen psykologian näkökulmasta ollaan siis erityisesti kiinnostuneita erilaisista esityksistä ja niiden suhteista toisiinsa, suhteet kielellisten esitysten ulkopuolelle eivät juuri kiinnosta. Painotus on siinä, miten erilaiset diskurssit mahdollistavat tai rajoittavat toimintaa, toimijuuden potentiaalisesta rajoittamisesta, avaamisesta ja sulkemisesta. Mitä sanotaan ja mitä siitä seuraa? (Wahlström 1996.)

Minuuden rakentumisen kannalta keskustelu on perustavaa laatua oleva olemisen tapa, eläminen on jatkuvassa keskustelussa mukana olemista, ihmiset ovat tavallaan ensisijaisesti puheaktien paikkoja. Identiteetti syntyy uudelleen erilaisissa diskursseissa, joissa avataan erilaisia puolia; identiteetti on kristallisoitumaton, voimme "pukeutua" eri tavoin, astua sisään ja astua ulos erilaisista määrittelyistä. (Wahlström 1996.) Kysymys on siis dynaamisesta, vaikkakin kulttuurisesti rajatusta mahdollisuuksien maailmasta.

We need to see mental life as a dynamic activity, engaged by people, who are located in a range of interacting discourses and at certain positions in those discourses and, who from the possibilities they make available, attempt to fashion relatively integrated and coherent subjectivities for themselves. (Harré ja Gillett (1994, 180.)

Minä tarinankertojana

Narratiivisen lähestymistavan peruspilari on tarinoiden läpikäyvyys elämässä. Bruner (1987, 12-13) huomauttaa, ettei ihmisellä näytä olevan muuta tapaa kuvata elettyä elämää kuin narratiivi. Tämän narratiivin luonne on toisaalta kaksisuuntainen: narratiivi jäljittelee elämää ja elämä narratiivia. Bruner (1990, 111) ajoittaa narratiivisen lähestymistavan ("self as storyteller") näyttäytymisen 1970-luvun lopulle ja 1980-luvun alkuun: synnyn taustalla olivat tuolloin kirjallisuusteoria ja teorit narratiivisesta kognitiosta. Gergen ja Gergen (1983) lanseerasivat minäkertomuksen käsitteen (self-narrative), joka viittaa yksilön selontekoihin (accounts) itselle merkityksellisten tapahtumien suhteista elämäkulussa. Samantapaisia käsitteitä ovat esimerkiksi skriptit ja tarinaskeemat. Ideana on, että jokapäiväiset elämäntapahtumat ovat tarinoihin kastettuja tai upotettuja (Gergen 1994a, 186).

Tarinat ovat tapa merkityksellistää ja järkeistää kaaottisten havaintojen massa (Josselson 1995, 32). Emme näe elämäämme vain tapahtumien summittaisena seuraantona, vaan muodostamme siitä kertomuksen, jossa elämän tapahtumat ovat suhteessa toisiinsa ja seuraavat toisiaan systemaattisesti jatkuvasti kehkeytyvässä prosessissa (de Waele & Harré 1976). Narratiivien kulttuurilähtöisyys voi hämmästyttää tutkijankin: Singer (1995, 452) kuvaa melkeinpä järkyttyneensä tutkittuaan tuhansia opiskelijoiden omaelämäkerrallisia muistoja, niin samalla tavoin elämän tärkeistä tapahtumista kerrottiin.

Niin kuin kognitiiviseen taustaan nojaavassa kehittälyssäkin (Markus & Wurf 1987; Markus 1990), näyttää tarinanäkökulmasta olevan myös mahdollisuus lähestyä mahdollisia minuuksia: potentiaalisia tarinoita voi ajatella myös "possible selveinä" eli ne muodostavat itseä koskevien mahdollisten minuuksien varannon (Gergen 1994a,

194). Gergen (1994a, 205-206) on tarkastellut yleensä kertomusten ja erityisesti minäkertomusten pragmatiikkaa ja toteaa, että sekä muutos että pysyvyys on tarinoissa tärkeää:
 ...one must be prepared in most relationships to account for oneself as both inherently stable and undergoing change at the same time.

Hän puhuu suuresta edistyskertomuksesta (emt. s. 206), jolla on hyödyllisiä funktioita (ks. myös Gergen 1991). Narratiivit luovat aina myös odotuksia. Myös regressiivisillä tarinoilla oma käyttöarvonsa, esimerkiksi kompensaation hakemisessa. Tarinat tarjoavat siten monenlaisia mahdollisuuksia, niillä on monenlaisia käyttäjiä. Tarinoiden kertominen ei ole vain taaksepäin katsomista, vaan tarinoilla on tärkeä merkitys myös tulevaisuutta koskevassa päätöksenteossa (Lehtonen 1996, 16).

Useimmat narratiivit sisältävät diskurssien moninaisuuden, ja tämä diskurssien moninaisuus vastustaa redusoitumista yhdeksi ääneksi (Josselson 1995, 35). Narratiiviset lähestymistavat minäkäsitykseen pakottavat meidät syrjäyttämään dikotomisat käsitykset; ihmiset eivät ole joko introvertteja tai ekstravertteja, kenttäriippuvaisia tai -riippumattomia, sitä-tai-tätä. Dikotomisessa ajattelussahan eliminoituu se ristiriitaisuus, joka on sisäsyntyistä ihmisen persoonallisuudelle. Narratiivinen näkemys minuudesta on vääjäämättä viestinnällinen käsitys minuudesta: "Because people are composed of a dialectic of opposites, the self is inherently dialogic." (Josselson 1995, 32-33.)

Tarinoiden luonne on sosiaalinen ja niiden validointi on mitä suuremmassa määrin sosiaalinen tapahtuma. Gergen (1991, 163) huomauttaa, että yleensä hyväksymme totena sen tarinan, joka sopii konventioihimme. Olemme kietoutuneet toisten konstruktioihin aivan kuin he meidän. Toimimme toistemme tarinoiden, minäkertomusten, minäkäsitysten validoijina. Tästä kietoutumisen ilmiöstä seuraavassa kiteytys:

One's identity can be maintained for only so long as others play their proper supporting role, and because one is required in turn to play supporting roles in their constructions, the moment any participant choose to renege he or she threatens the array of interdependent constructions. (Gergen 1991, 209.)

Narratiivinen validiteetti siis riippuu suuresti toisten vahvistuksesta. Tästä näkökulmasta identiteetit eivät siis koskaan ole yksilöllisiä, vaan jokainen riippuu joukosta suhteita, elämme vastavuoroisten identiteettien verkostossa. Minuus ja suhteissa eläminen, suhteisuus ovat siis tavallaan saman asian kääntöpuolia. Kuten Gergen (1991, 170) tiivistää: "We appear to stand alone, but we are manifestations of relatedness."⁷ Näin autobiografia on siis oikeastaan sosiobiografiaa, omaelämäkerralla on aina myös sosiaalinen ulottuvuus (Gergen 1991, 164).

Critesin (1986, 155) ajattelutapa (Saarenheimon 1997) mukaan näyttää yhteensopivalta edellä esitettyyn: Minuus tai minä voidaan ajatella vapaasti liikkuvaksi tietoisuudeksi, joka on eräänlainen koko ajan muuntuva suhdeverkko pikemmin kuin mikään pai-

⁷Olisi mielenkiintoista tarkastella lähemminkin Gergenin ajattelukaaren kehitystä kahden eri vuosikymmenellä julkaistun teoksen kautta. 1971 teoksessa näyttävät olevan idullaan ne teemat, jotka ovat keskeisiä 1991.

kallaan pysyvä yksikkö yksittäisen ihmisorganismien sisällä. Se on kuin ilma, jota hengitämme, itse yhteinen henki, ei niinkään yksittäinen keho, jossa henki saa elämän.

Saarenheimo (1997, 177) kysyy, että jos oletetaan kuten Crites, että "minuus on pohjimmiltaan intersubjektiivinen tapahtuma, suhdeverkosto tai keskustelu pikemmin kuin monologi, millä tavoin ihmiset kaikesta huolimatta tunnistavat tuosta suhdeverkostosta ääriä jollekin, jota voi erehtymättä pitää omana itsenä"? Critesin vastaus on, että nimenomaan muistin jatkuvuus tuottaa varmuuden, että minä, joka ajattelee mennyttä, on sama kuin se, jota ajatellaan, ja joka on muistojeni päähenkilö. Vaikka muistettu minä yhtäältä on tunnistettavissa samaksi kuin muistava minä, ne eivät tietenkään ole keskenään identtiset: "Siinä missä, muistava minä on ruumiillinen ja arkielämän realisuuteen sidottu, muistettu minä on aina tulkinta ja abstraktio. Muistava minä on sosiaalinen toimija, muistettu taas puolestaan konstruktio."

Minän suhteisuutta korostetaan myös dialogisuudessa. Puheviestinnän tutkijoista tässä yhteydessä ovat harvoja asiaa toistaiseksi pohtineita Baxter & Montgomery (1996, 159)⁸, joiden kommentissa voi kuulla kaikuja sekä klassisista jamesilaisista että uudemmissa gergeniläisistä äänistä: ihmiset luovat yhdessä (cocreate) erilaisia minuuksia vanhempiensa, rakastettujensa, ystäviensä, lapsiensa kanssa". Dialogiseksi kutsumassaan näkemyksessä he korostavat, että nämä erilaiset minuudet eivät vastaa erilaisia "rooleja", jotka roolikonfliktiteorian mukaan lisätään (are overlaid) täysin integroituneeseen "todelliseen" minään. Myös Gergen (1991, 149-150) on pohtinut roolin käsitteen sidoksisuutta minän käsitteeseen ja toteaa, että sillä on merkitystä vain, jos uskotaan "todelliseen minään": "the sense of "playing a role" depends for its palpability on the contrasting sense of "a real self". Käsitys minästä strategisena roolien ottajana pohjaa hänen mukaansa moderniin ajatteluun, jossa autenttisiin minuuksiin uskotaan. Dialogisestakin näkökulmasta yhtenäisyys ja konsistenssi minätunteessa ovat enemmänkin sosiaalisten uskomusten sivutuotteita kuin sosiaalista kokemusta. Kuitenkin viihdymme näissä uskomuksissamme silmiinpistävästi hyvin: "People are most comfortable with unitary notions like a "real self" and "being myself". (Baxter & Montgomery 1996, 160.)

Bakhurst ja Sypnowich (1995, 8) ottavat esiin tärkeän tätä selittävän seikan todetessaan, että idea minuudesta (self) sosiaalisena ilmiönä on alkuun paradoksaalinen, siinähdän ehdotetaan että kaikkien yksityisin (intimate) osa luontoamme olisi jossakin mielessä osa julkista reviiä. Se, että koemme ydinminuuden olevan olemassa ei johdu Sampsonin (1993, 112) mielestä siitä, että meillä olisi joku ydin, vaan pikemminkin siitä, että elämme ja toimimme yhteiskunnassa, jossa tuosta formuloinnista on tullut dominoiva käsitys, joka (tavallisesti) vahvistuu jokapäiväisissä sosiaalisissa instituutioissa ja kulttuurisissa käytännöissä. Gergen muotoilee asiain tilan seuraavasti (1991, 199):

Although rooted in romantic and modernist perspectives, these beliefs in a holy spirit, profound love, a core self, rational decision making, objective truth, and realistic conditions remain robust mainstays of Western culture.

⁸Toki tulee muistaa Communication Yearbookissa 17 (1994) sosiaalisen konstruktionismin ja minuuden ympärillä käyty laajahko käsitteellinen keskustelu, johon osallistui Shotter ja Gergen (1994) kommentoijinaan Willmot (1994) ja Pearce (1994), sekä Harré (1994) kommentoijinaan Mokros & Carr (1994) ja Cooper & Cravel (1994).

Kaiken lisäksi hän on huomaavinaan, että yllä kuvatut uskomukset aika ajoin tulevat yhä vahvempina takaisin, tämä näkyy esimerkiksi kiinnostuksena arvokeskusteluun.

Mitä sitten ajatella minuuden viestinnällisestä luonteesta? Diskursiivisessa ajattelussa tuntuu olevan osuvuutta, mutta ainoaksi tai kaikenkattavaksi kuvaukseksi sitä ei liene tarkoituksenmukaista nostaa. Esimerkiksi postmoderneihin identiteettiajatuksiin on Nikanderin (1996) mukaan hyvä tehdä varauksia: esimerkiksi Gergenin (1991) kriittisesti viitaten hän on todennut, että suurelle osalle ihmisiä elämä on edelleenkin muuta kuin narratiivinen projekti. Myös Potter & Wetherell (1987, 103) arvioivat, että Gergen yliarvioi yksilön avoimia ja joustavia mahdollisuuksia rakentaa identiteettiään: "There is considerable constraint and regularity in the procedures people use for articulating or making sense of an action."

Käsillä olevasta näkökulmasta on myös runsaasti kritisoitu kognitiivista viitekehystä minuuden tutkimukseen. Bruner kirjassaan *Acts of meaning* (1990) arvioi kognitiivista suuntausta kriittisesti ja toteaa, että sitä dominoiva metafora ihmisestä informaation-prosessojana hämärtää yhäkin merkityksen ongelman, koska metaforan käyttö sijoittaa yksilön psykologiset prosessit keskeiseen asemaan jättäen samalla interpersonaaliset kysymykset sivummalle. Bruner (1990, 138) korostaa minuuden sosiaalista luonnetta: "...selves are not isolated nuclei of consciousness in the head, but are distributed interpersonally."

Millaisen tarkastelupohjan tässä esitetyt diskursiiviset tai narratiiviset ajatukset sitten muodostaisivat viestijäkuvan tutkimiselle? Jos tarkastelun lähtökohdaksi ottaa diskursiivisuuden, se tarkoittaa että minäkäsitys, siis myös viestijäkuva sen osana syntyy sosiaalisissa puhekäytännöissä. Esimerkiksi tutkimustilanteessa yksilöllä on tarve tuottaa koherenttia narratiivia, loogista kertomusta, selityksineen; yleensä ihmiset pyrkivät tuottamaan tarinoita, joista käsin käsitys itsestä konstruoituu mahdollisimman yhtenäisenä ja ristiriidattomana (Wahlströmin 1992, 39 mukaan Davies ja Harre 1990). Toisaalta kuitenkin yksilöt joutuvat omaksumaan myös itseään koskevia uskomuksia ja käsityksiä, jotka eivät välttämättä muodosta koherenttia kokonaisuutta. Siirryttäessä diskurssista toiseen voi käsitys itsestä muuttua. Samankin keskustelun puitteissa puhuja saattaa omaksua eri tapoja ajatella itseään sen mukaan, miten oma asema muuttuu keskusteluissa kerrotuissa tarinoissa. Ihmisen toiminnan kannalta tämä ristiriitaisuudelta vaikuttava itsemäärittelyn tietynasteinen epämääräisyys on tarpeellista; itseä koskevien käsitysten joustavuus on adaptiivista. (Ks. Wahlström 1992.) Viestijäkuvan tutkiminen diskursiivisesta näkökulmasta tarkoittaisi siis tutkimuksen fokuoimisesta siihen, miten itsestä viestijänä puhutaan erilaisissa tilanteissa. Tällöin oltaisiin kiinnostuttu myös esimerkiksi siitä, minkälaisia ristiriitaisuuksia tämä puhe sisältää ja toisaalta siitä, miten nämä ristiriitaiset puolet integroidaan oman viestinnän kuvauksissa mielekkääksi ja järkeväksi tarinaksi. Tällainen tutkimus asettaa myös puheviestinnän tutkimuksessa uusia kysymyksiä: esimerkiksi Hecht (1993, 77) on pohtinutkin sitä, mitä tutkimuksen luotettavuus tarkoittaa, jos tutkimuksen lähtökohdaksi otetaan dialektisuus ja sitä myötä ilmiöiden nopea muuttuvuus ja ristiriitaisuus.

4. YHTEENVETOA ERI NÄKÖKULMISTA

Tässä katsausluonteisessa esityksessä olen esitellyt erilaisista viitekehysistä lähtöisin olevia minuus- ja minäkäsitys-käsityksiä. Olen pyrkinyt rakentamaan yleiskuvaa niistä käsitteistä ja keskeisistä ideoista, jotka kuhunkin tarkastelutapaan liittyvät, olkoonkin että käsittely jää pakostakin pintapuoliseksi. Edellä esitellyistä lähestymistavoista minäkäsityksen tutkimiseen voi koettaa etsiä yhteisiä piirteitä ja rakentaa siten siltoja ajatustapojen välille. Ainakin niistä voi löytää samoja teemoja, joihin otetaan kantaa tavalla tai toisella. Selvää on tietenkin, että kaikissa lähestymistavoissa minäkäsitykseen heijastuu minä-käsitys, käsitys siitä, mistä minässä ja minuudessa on oikein kysymys.

Potter ja Wetherell (1987, 102) toteavat, ettei ole mielekästä ajatella, että ylipäättään joku minuutta kuvaavista malleista olisi korrekti kuvaus minuudesta, vaan kysymys on samanarvoisista tavoista antaa mieltä minuudelle. Samalla tavoin voi ajatella tässä esitetyistä minäkäsityksen tutkimuksen viitekehysistä. Ne ovat syntyneet hiukan eri aikoina, palvelevat erilaisia tarkoituksia, nostavat esiin samasta ilmiöstä kiintoisasti eri puolia. Kuten psykologiset minämallitkin ovat kulttuurisesti ja historiallisesti kiinnittyneitä, niin myös nämä ajatustavat lähtevät omista konteksteistaan ja siten kantavat mukanaan omia rajoituksiaan. Joku ajattelutavoista tuntuu ehkä nyt antavan alueen tutkimukselle eniten lisäpotkua, mutta on vaikea ennakoida mikä lähestymistapa sopii parhaiten 2000-luvun minäkäsitystutkimuksen pohjaksi. Bruner (1995, 25) toteaa, ettei ole tietoa siitä, tulevatko uudet oivallukset minuuden luonteesta kirjallisuus- tai yhteiskuntatieteistä, vertailevasta etologiasta vai mistä...Luultavasti tilanne jatkuu siinä mielessä ennallaan, että tutkimusta tehdään niin kognitiivisesta, fenomenologisesta kuin diskursiivisestakin katsannosta. Varsinkin viimeksi mainitulla on lupauksia lunastettavanaan: Potter & Wetherell (1987, 110) toteavat, että alueen ja sen "tutkimusohjelman" kehittäminen alkaa olla pitkällä ja nyt olisi systemaattisen empiirisen tutkimuksen aika.

Tutustuessani erilaisiin minäkäsitykseen liittyviin tutkimustaustoihin alkoi sanastollisen erilaisuuden takaa varsin pian nousta kysymys, mitä yhteistä ja mitä erilaista loppujen lopuksi on viitekehysten suhtautumisessa esimerkiksi minäkäsitykseen. Mietitytti myös ja mietityttää edelleen, missä määrin on kysymys käytetystä terminologiasta, missä määrin todella erilaisesta minuus- ja maailmakäsityksestä. Millaiseen vuoropuheluun eri viitekehysten "kannattajat" saisi? Perusteellinen analyysi aihealueesta vaatisi oman opinnäytetyönsä (ellei useammankin), mutta rohkenen tässä yhteenvedonomaisesti nostaa esiin joitakin näkökulmia, ja tarkastella edellä esiteltyjen viitekehysten yhteisiä kiintopisteitä. Uskon, että samaa tutkimuskohdetta, ihmistä, tutkittaessa, ei lopultakaan voida rakentaa niin itsenäisiä ja itseriittoisia ajatussysteemeitä, etteikö niitä kannattaisi keskusteluttaa toistensa kanssa. (Silläkin uhalla, että tässä kaikuu ehkä naivistinen synteesityritys.)

"Kognitiivinen", "kokemuksellinen" ja "kertomuksellinen" tarkastelu eivät sulje pois toisiaan, pikemminkin on kysymys ainakin jonkin verran toisiaan leikkaavista näkökulmista. Näiden näkökulmien yhteisiä pintoja voi löytää ainakin sellaisten käsitteiden kuin merkitys ja tarina kautta. Myös suhde tai suhteisuus näyttäisi olevan merkittävä yhteinen nimittäjä ainakin fenomenologiselle ja konstruktionistiselle ajattelulla. Lisäksi kaikissa viitekehysissä korostuvat periaatteessa hyvin samanlaiset minuuden (mikä

se nyt sitten onkaan?) funktiot, vaikkakin toisistaan poikkeavista, jopa ristiriitaisista lähtökohdista käsin. Seuraavien teemojen kautta koetan nostaa esiin joitakin yhteyksiä ja yhtäläisyyksiä, mutta myös eroja ja painotuseroja lähestymistavoissa. Olen nostanut esiin sekä tutkittavan ilmiön luonteeseen että sen tutkimisen metodologiaan liittyviä teemoja.

Sosiaalisuus. Lähestymistapojen yksi mahdollinen ero on näyttäisi olevan sosiaalisen sija: konkreettisesti "toisten" rooli minäkäsityksessä. Perinteisesti minäkäsityksen kehitykseen sosiaalisuus on symbolisen interaktionismin hengessä kuulunut vahvasti, mutta vaikka sosiaalisuus on tällöin ollut tärkeässä asemassa minäkäsityksen synnyssä ja kehityksessä, sen rooli on ollut rajatumpi kuin mitä ns. viestinnällisissä lähestymistavoissa kuvataan. Fokus on ollut tietyllä tavalla yksilönkehityksellisessä tarkastelussa, sosiaalistumisessa, ja identiteetin muotoutumisessa ja siinä mielessä aikuiselämän kannalta sosiaalisen asemaa voisi tietyllä tavalla luonnehtia jopa marginaaliseksi.

Diskursiivisissa lähestymistavoissa sosiaalisuus on sitä kenttää, jossa puolestaan uusinnetaan minuutta jatkuvasti. Sosiaalisuus on kytköksissä dynaamisuuteen. Kysymys siitä, kenen äänet meissä kuuluvat (esim. Leiman, 1997) ei ole pelkästään kehityshistoriallista tarkastelua, vaan toisten äänet ovat tehtävissä näkyviksi aktuaalisen vuorovaikutuksen tasolla.

Minäkäsityksen dynaamisuus ja ristiriitaisuuksien integrointi - koherenssipyrkimys. Ristiriitaisuus hyväksytään sisäsyntyisenä sekä kokemuksen tutkimuksen näkökulmasta (Lehtovaara 1992) että narratiivisista lähtökohdista (esim. Josselson 1995), joista arvioidaan kriittisesti minän ristiriitaisuuksien poissulkemista. Koherenssipyrkimys puolestaan on kiinnostava yhteinen tema kognitiivisissa ja narratiivisissa tarkasteluissa: yksilöllä kun näyttää olevan pyrkimys käsitellä ristiriitaisia puolia itsestä siten, että minäkäsitys voisi muodostaa loogisen kokonaisuuden. Nuriuksen (1984) mukaan on kiinnostavaa, kuinka me yhtäaikaan sovitamme yhteen sen, että toisaalta ylläpidämme koherenttia vakaata persoonallista identiteettiä, mutta samalla pystymme sopeutumaan myös muuttuvaan kokemukseen ja näkemykseen itsestä erilaisena erilaisissa tilanteissa? Sama kysymys on mitä relevantein ja esitetyin myös minän kertomuksellisessa tarkastelussa. Kognitiivisissa käsityksissä puhutaan tässä yhteydessä minäskeemojen työstämisestä, narratiivisessa tarkastelussa taas on pohdittu sitä, miten tarinan koherenssin saavuttaminen vaatii tietynlaista valikointia ja self-presentaatiota. Kognitiivisessa ja narratiivisessa lähestymistavoissa esiintyviin yhteneväisyyksiin ovat myös jotkut tutkijat kiinnittäneet satunnaista huomiota: esimerkiksi kognitiiviseen psykoterapiaan erikoistuneet Safran, Zegal, Hill ja Whiffen (1990, 143) toteavat, että skemaattisia rakenteita voidaan verrata henkilökohtaisiin narratiiveihin, jotka strukturoivat interpersoonallista kokemusta. He (emt. 1990, 157) näkevät narratiivisessa lähestymistavassa ja edustamassaan kognitiivisessa skeematarkastelussa yhdistämismahdollisuuksia. Gergen (1991; 1994a, 205) on tarkastellut yleensä kertomusten ja erityisesti minäkertomusten pragmatiikkaa ja toteaa, että sekä muutos että pysyvyys on yleensä tarinoissa tärkeää. Samaa ilmiötä tähdentävät jotkut kognitiivisesti orientoituneet tutkijat (esim. Nurius 1984): ihmiselle tärkeä nähdä sekä itsensä samana että muutokseen kykenevänä.

Myös fenomenologisen tutkimuksen *metodologiassa* näyttäytyy sama tema puhuttaessa siitä, että kokemusten tulisi saada näyttäytyä omilla ehdoillaan: olivatpa yksilön

merkityssuhteet hämäriä tai ristiriitaisia, tutkimusmenettelyt eivät saisi tätä ristiriitaisuutta häivyttää.

Minä, muisti ja minän rajat. Fenomenologiseen ajatteluun nojaavalla Spinellillä (1989) on mielenkiintoisia ajatuksia, jotka muodostavat siltä diskursiiviseenkin tarkasteluun. Esimerkiksi minäkäsitys on fenomenologinen konstruktio, jonka rajat eivät ole samat kuin fyysiset rajamme (esim. phantom-ilmio), tähän liittyy esimerkiksi kysymys siitä, mitä kukin kokee itseensä kuuluvan; onko esimerkiksi auto jollekulle osa minää, niin kuin siitä egon jatkeena joskus vitsaillaan (emt. s. 87). Myös muistin roolin pohtiminen liittyy ajattelutapoja toisiinsa. Muistaminen ja minäkäsitys ovat kytköksissä toisiinsa ja muistamisen luonteesta seuraa myös minäkäsityksen dynaamisuus: tulkitsemme muistojamme jatkuvasti uudelleen, vaikka tavallaan "muiston raakamateriaali" voi säilyä samana: tällä tavoin uudelleen konstruoidessamme menneisyyttämme määrittelemme itsemme uudelleen (Spinelli 1989, 102-103). Spinelli (1989, 103) kirjoittaa jotakuinkin seuraavasti:

Päivittäisessä tapahtumien virrassa olemme tämänkaltaisista prosesseista tietämättömiä, ja siksi päättelemme ettei sellaisia tapahdu; vasta kun etäännytämme itsemme tällaisesta olostuksesta ja tutkailemme elämämme muutoksia kauempaa ja neutraalimmin, tulemme tietoisiksi olemisen virtaavuudesta (fluidity of being). Olemme siis olentoja, joilla on lukemattomia menneisyyksiä, vaikka kullakin hetkellä uskomme vain yhteen.

Tässä näkyy mielestäni selvästi yhteneväisyyttä diskursiiviseen minuuskäsitykseen, esimerkiksi Saarenheimon (1997) kirjoitukseen muistamisesta. Tuntuisi siis siltä, että esimerkiksi minuuksien mahdollisuus-pohdintaa on enemmän tai vähemmän mukana kaikissa tässä jaksossa esitellyissä viitekehyksissä. Jamesin (1890/1981) esittämä, ajatus minuuden moninaisuudesta ihmissuhdeverkoston tuotteena (minulla on niin monta minää, kuin kohtaan ihmisiä) näyttäisi myös olevan jollakin lailla hyväksyttävissä oleva lähtökohta kaikissa esitellyissä viitekehyksissä:

[individual] has as many different social selves as there are distinct groups of persons about whose opinion he cares [...] and [...] there results that what practically is a division of the man into several selves (James, 1890/1981, 282).

Suhde kieleen. Sekä fenomenologisessa että kognitiivisessa ajattelussa on kiinnitetty huomiota siihen, ettei kaikki riipu kielestä. Markus (1990, 248) huomauttaa, että se, että jotkut skeemat ovat erityisen resistenttejä uudelle informaatiolle, saattaa viitata siihen, ettei jotkut representaatiot ovat siinä muodossa, etteivät ne ole helposti verbalisoitavissa. Fenomenologisessa tutkimuksessa puolestaan myönnetään, että on olemassa kokemuksia, joita ei välttämättä voi kielentää ja joiden tutkimuksellinen tavoittaminen tästä syystä on problemaattista (esim. Perttula 1995, 88). Diskursiivinen tutkimus asettuu tässä mielessä toisella tavalla, siinähan korostuu kielen konstruoivaan luonteeseen, fokus on nimenomaan minuuden määrittelystä ja sen tutkimisesta kielen kautta.

Minäkäsityksen esineellisyyden kritiikki. Sekä fenomenologinen että diskursiivinen lähestymistapa ottavat nähdäkseeni voimakkaasti kielteistä kantaa minuuden reifioitumiseen. Myös kognitiivisessa tutkimuksessa ainakin minäkäsityksen määrittelyissä näkyy pyrkimystä nähdä minuus ja minäkäsitys muuna kuin esinemäisenä (tai ihmismäisenä homonculuksena) ja staattisena oliona. Eri asia sitten, miten menetelmälliset toteutukset sopivat yhteen teoreettisten määritysten kanssa: Esimerkiksi itsearviointia käyttävän tutkijan voi nähdä olettavan ja etsivän yhtä minuutta (Hampson 1994). Voisikin ajatella, että kirjallisuudessa esitetyn perusteella kaikkien kolmen esitetyn viitekehyksen perusmäärittys minuudesta on joko ollut tai muuttunut dynaamisuutta korostavaksi; kuitenkin metodologisesti kognitiivinen tutkimus on ehkä eniten sidoksissa staattisiksi miellettyihin menetelmiin; fenomenologisessa ajattelussa - korostetaan minuuden dynaamiseen luonteen esiintuomista ja diskursiivisten menetelmien voi nähdä jopa lähtökohdissaan pyrkivän korostamaan tätä dynaamisuutta.

Yksilön sija tutkimuksessa. Mikä on tutkimusyksikkö minäkäsitystutkimuksessa, kun sitä lähestytään näistä viitekehysistä? Mitä tutkitaan kun sanotaan tutkittavan yksilöä, mitä sillä tarkoitetaan? Esimerkiksi kognitiivisen tutkimuksen lähtökohta on yksilö, kuitenkin perinteisesti suositut nomoteettiset otteet ovat tarkoittaneet käytännössä, että itse asiassa yksilö on kadonnut tutkimusmenettelyjen takia. Fenomenologinen tutkimus taas tarjoutuu antiteesiksi tälle ajattelulle: idiografisuus on siinä keskeistä, yksilöä pidetään loppuun asti tutkimuksen itseoikeutettuna yksikkönä. Diskursiivisessa tutkimuksessa puolestaan yksilö ei ole perinteisessä mielessä yksikkö, eikä kiinnostava siinä mielessä kuin fenomenologisessa tutkimuksessa. Yksilöllisissä puhetavoissa kiinnostavat ennen kaikkea niiden sosiaaliset ja kulttuuriset puolet.

Minäkäsitystutkimuksen lähestymistavat viestijäkuvan tutkimisen mahdollisuuksina?

Mitä ajatella esimerkiksi näistä edelle kootuista lähestymistapojen leikkauspinnosta? Jotenkin tuntuu, että sama haasteellisuus, joka ihmisyksilön omassa todellisuudessa liittyy vastakohtien integrointiin sekä kykyyn elää ristiriitaisuudessa, liittyy myös minäkäsityksen erilaisten tarkastelutapojen suhteisiin. Jotta voin hyvin, minun on kestettävä sellaisiakin puolia itsessäni, joita haluaisi kieltää. Myös tutkimuksessa olisi säilytettävä halu ja kyky nähdä toisten viitekehysten tarkastelussa järkeviä piirteitä. Vaikka totalisissa synteesityrityksissä ei liene mieltä, ei ole mieltä ehkä siinäkään, että kilvoitellaan paremmuudesta, vaikka puhutaan samoistakin asioista. Miten sitten tässä osassa esitetyt viitekehukset ja niiden ympärillä pyörivä keskustelu liittyisivät viestijäkuvan tutkimiseen?

Fenomenologisesta näkökulmasta viestijäkuvan tutkiminen tarkoittaisi siis tutkimuksen fokuoimista erityisesti omaan viestintään liittyviin merkityssuhteisiin. Tämän työn ensimmäisessä jaksossa esitelty empiirinen tutkimustapa on yksi mahdollisuus tutkia tiettyyn ilmiöön liittyvien merkityssuhteiden kokonaisuutta. Omaa empiiristä tutkimustani voi pitää yrityksenä ymmärtää ammatillista viestijäkuvaa tällaisesta viitekehuksesta käsin.

Viestijäkuvaa voisi tarkastella myös esimerkiksi rakenteena, jonka kuvaamiselle tutkimusmenetelmä asettaa rajat, jota esimerkiksi haastattelutilanne vääristää tai painottaa.

Tässä esitetyistä minäkäsityksen tutkimisen näkökulmista todennäköisimmin liikuttaisiin silloin teoreettisesti kognitiivisessa viitekehyksessä. Kognitiivisessa tarkastelussa keskeisiä skemaattisia rakenteita ja prosesseja voitaisiin tarkastella erilaisten menetelmien avulla, mutta myös laadullisesti, kirjallisten tehtävien tai haastattelun avulla, onhan laadullisen tutkimuksen mahdollisuudet nähty esimerkiksi kognitiivis-konstruktivisen terapiatutkimuksen piirissä (ks. esim. Jääskeläinen, Parviainen, Pölkki, Tacke & Yliselä 1996.)

Toisaalta viestijäkuvaa voidaan tarkastella kertomuksena, jossa kertoja koettaa rakentaa mahdollisimman ehyttä kuvaa minuutensa tästä puolesta integroiden ristiriitaisuuksia. Tätä kertomusta voi ajatella joko sisäisenä, jolloin kyseessä olisi kognitiivinen tarkastelu tai diskursiivisesti, kertomuksena, joka syntyy esimerkiksi haastattelijan ja haastateltavan yhteistyönä, siis puhekäytännöissä syntyvänä konstruktiona.

Puheviestinnän tutkimusperinteessä viestijyyteen liittyvä tarkastelu on nähdäkseni ollut kognitiivissävyistä. Kuitenkin juonteita viestinnällisiin tarkastelutapoihin on siellä täällä havaittavissa. Esimerkiksi CMM-teorian kehittäjät Pearce ja Cronen ovat kertoneet välttävänsä käyttämästä minä-käsitys-termiä (self-concept), koska se tuntuu heistä staattiselta käsitteeltä. He näkevät minän (self) paremminkin ihmisen määrittelemänä episodien klustereina. He puhuvat elämänsäkirjoituksista (life-scripts), jotka viittaavat kommunikatiivisiin optioihin, joita viestijä ajattelee sopivan kulloiseenkin havaintoonsa itsestään: "tällainen olen", "tuollaista haluaisin tehdä"-tyyppiset väittämät. Elämänskriptit viittaavat muotoutuneisiin, toisteisiin kommentteihin, joita ihmiset käyttävät tietyissä samankaltaisissa episodeissa. (Heath ja Bryant 1992.) Myös dialogisuutta korostava ajattelu (Baxter & Montgomery 1996) tuonee persoonallisuuden ja minuuden tutkimusalueelle uusia näkökulmia puheviestintätieteeseenkin. Perusoppikirjoissakin on jo näkyvissä, että minuuden alueen kysymyksissä on otettu välimatkaa kognitiivisiin painotuksiin ja nostettu esille identiteettien ja minuuden konstruoinnin pohdintaa (ks. esim. Stewart ja Logan 1998, 27-29; 123-128).

Persoonallisuuden tutkimusta on jäsennetty perifeerisen ja sentraalisen tutkimusnäkökulmien avulla, jolloin perifeerisen viitataan piirretutkimukseen, jossa huomio kiinnitetään persoonallisuuden mitattaviin osatekijöihin ja sentraalinen persoonallisuuden tutkimus taas lähtee ihmisen perus- tai ydinolemuksen pohdinnasta. Minäkäsityksen tutkimusalueella esittelemistäni viitekehyksistä voisi ajatella, että kognitiivinen tutkimus on luonteeltaan perifeerisintä, fenomenologinen sentraalisinta, ja diskursiivinen lähestymistapa ehkä kuitenkin lähempänä sentraalista kuin perifeeristä.

Minäkäsityksen tai viestijäkuvan tutkijana kannattaisi ehkä heittäytyä sentraaliseksi, pohtia omaa paikkaansa ja sitoumuksiaan. Olettamukset, joita tutkijalla on esimerkiksi minäkäsityksestä on, ovat usein riittämättömästi eksplikoituja tai sitten tehdyt oletukset ovat ristiriidassa tutkimuksen toteuttamistavan kanssa. Tässä mielessä minäkäsitystutkimuksen on nähty olevan varsin kriittisessä vaiheessa. (Lehtovaara 1992, 36.) Pohdittaessa vaikkapa sitä, mitä minäkäsitysmittarit oikeastaan mittaavat, on otettu esille sekin mahdollisuus, että niillä saadaan kuvaa ennemminkin yksilön tyylistä tai siitä self-presentaation tavasta, joka on hänelle luontainen, kuin jostakin intrapsyykkisestä itsetunnosta (Näihin tutkimuksiin viittaa Salmivalli 1997). Saman mahdollisuuden viestijäkuvan suhteen otti esiin Sallinen-Kuparinen (1986a) joka pohti, selittyisikö suomalaisten nuorten aikuisten vaatimattomalta näytävä käsitys omista viestintä-

taidoista juuri kulttuurisilla itsensä esittämisen normeilla. Tällöin ajatus liikutaan lähellä kysymyksenasetteluja pinnan ja perustan (esim. Wager 1996) välisistä suhteista. Taustalla voi hämmöttää ajatus pysyvähköstä rakenteesta, jota paremmin tai huonommin saadaan näyttäytymään tutkimuksen keinoin. Mutta yhtäältä lähestytään myös kysymystä siitä, mistä on kysymys vaikkapa viestijäkuvassa, karkeasti *onko se itseä vai itsen esittämistä?*

Erilaisissa määrittelyissä viestijäkuvasta näkyvät luonnollisesti oletukset esimerkiksi minän luonteesta, sen pysyvyydestä ja muuttuvuudesta, ja syntytyavoista. Mikä tarkastelutavoista sitten olisi kohdallisin viestijäkuvan tutkimuksessa? Tähän kysymykseen yhden oikean vastauksen antaminen edellyttäisi sitä, että tiedossamme olisi mikä viestijäkuva oikeastaan on, siis osaisimme vastata, että se on kompleksi kognitiivinen rakenne tai yksilön itsestään vuorovaikutustilanteissa rakentama kertomus. Kuitenkin kun kysymys on mentaalista konstruktiosta, emme voine lähteä mistään itsestään selvästä viestijäkuvaa luonnehtivasta oletuksesta. Niinpä kyseessä ovat tutkimukselliset näkökulmat, jotka toisinaan esiintyvät kilpailevina, toisinaan niiden välille koetetaan rakentaa yhteyksiä ja toisinaan niiden pohjalta tehdään empiiristä tutkimusta tietoisesti määrittelemättä mihinkä lähtökohtaoletukseen tutkimuksessa tukeudutaan ja myöskin tietämättä, että itse asiassa kysymys on valinnasta. Miten viestijäkuva tematisoidaan tutkimuksessa, millainen ilmiö, olio, tai prosessi se on, tulisi kuitenkin olla tutkimuksellisen lähestymisen ensikysymyksiä. Kyse ei suhteellisen vakiintumattoman käsitteen kautta tutkimusta tehtäessä voi tulla ratkaistuksi yksinkertaisella käsitelmäärityllä, vaan tarvitaan niin teoreettista kuin empiiristäkin tutkimusta, joka vasta muodostaisi perustellun pohjan määrittely-yrityksille. Tutkimuksen teon käytännöistä lienee monelle tuttu ajatus, että jokainen joutuu määrittelemään käyttämänsä käsitteet oman tutkimuksensa tarpeisiin. Kuitenkaan tämä määrittely ei saisi olla irrallaan ilmiöön liittyvästä laajemmasta näkemyksestä. Enkö siis olisi yksinkertaisesti voinut määritellä viestijäkuvan minäkuvan osarakenteeksi, ja tehdä siltä pohjalta empiiristä tutkimusta? Toki, mutta oletan kuitenkin, että tuolloin minun pitäisi olla ainakin tietoinen siitä, mitä minäkuva tarkoittaa ja mitä rakenne-sana implikoi. Kumpaankin käsitteeseen kietoutuu esimerkiksi tietynlainen tutkimustraditio, joihin en ehkä välttämättä kokisikaan mielekkääksi sitoutua.

Käsitteenä viestijäkuvaa luonnehtii ennen kaikkea *hypoteettisuus* ja toisaalta *pragmaattisuus*: se on ennen kaikkea taitojen opetuksessa käytännöllinen apuväline. Viestijäkuvan ulottuvuuksista puhuttaessa ovat kirjallisuudessa ja kokemukseni mukaan opetuskontekstissa käytetyimpiä sentapaiset akselit kuin vahva- heikko, hyvä-huono ja epärealistinen-realistinen (esimerkkejä Sallinen-Kuparinen 1986, 181; Valo ja Almonkari 1995, 108; Almonkari 1995). Kaikki nuo ulottuvuudet ovat luonteeltaan arvioivia⁹. Puheviestinnän taito-opetuksessahan viestijäkuvan realististumista on pidetty yhtenä tärkeimmistä tavoiteltavista muutoksista (Almonkari 1995, 170). Realistisuus sinänsä herättää mielenkiintoisia kysymyksiä siitä, kuka realistisuutta arvioi, se kun selvästi viittaa yksilön ja ympäristön suhteeseen. Kenen arvio realistisuudesta on riittävän realistinen? Realistisuus on aina jotakin, jonka määrittelyyn ympäristö merkittävästi

⁹Viestijäkuvalla (siten kun sitä on käytetty) näyttäisi siis olevan piirteitä muista käsitteistä, sitä luonnehtii tietynlainen evaluatiivisuus, jolloin se on sukua myös itsearvostukselle l. itsetunnolle. Siihen mitä ilmeisimmin on liitetty omien mahdollisuuksien ennakointi, jolloin siinä on piirteitä selviytymisodotuksista (Dunderfelt ym. 1993), ts. pystyvyyduskosta (Pulkkinen 1996, 174).

osallistuu. Tässä osassa esitellyistä viitekehyksistä realistisuus viestijäkuvan ulottuvuutena tulee kysymykseen lähinnä, jos viestijäkuvaa tarkastellaan kognitiivisesta näkökulmasta, kokemuksen tutkimuksen näkökulmasta kysymys on jo vähemmän relevantti ja diskursiiviset näkemykset eivät suunnanne kiinnostusta realistisuus pohdintojen tapaisiin todellisuussuhteisiin.

Luostarinen ja Väliverronen (1991, 206) toteavat, etteivät metodit koskaan ole teoreettisesti neutraaleja, kuten sovinnainen puhetapamme (teoria, metodologia, metodit) antaa ymmärtää: niihin liittyy aina oletuksia tutkimuskohteen luonteesta ja mahdollisuudesta saada siitä (mielekästä) tietoa. Metodien kritiikki on siten aina sidoksissa myös teoreettisten ideoiden ja tutkimusasetelman arviointiin. Tutkimustyölle on leimallista se, että se on tietyllä käsitejärjestelmällä operoimista ja uusien käsitteiden luomista. Samalla tavoin kuin psykologisista käsitteistä niin myös puheviestintätieteen käsitteistä tulee yhä suuremmassa määrin jokamiehen omaisuutta verrattuna luonnontieteisiin, vaikkapa fysiikkaan. Osa tietenkästä säilyy vain tutkijoiden käytössä, mutta osa alkaa elää omaa elämäänsä ns. maallikoiden keskuudessa. Käsitteet leimaavat heidän ajatteluaan ja toimintaansa ja konstruoivat näin heidän elämäänsä tavalla, jota tutkija ei ehkä varsinaisesti ollut aikonut. (Tästä esim. Hurme 1992, 471; Gergen 1994b). Käsitejärjestelmän valinta on ratkaisu, jonka olisi myös seurailtava ontologista ratkaisua (Varto 1992, 76). Käsitteillä on myös taipumus esineellistyä, mistä seuraa että valmiit reifioituneet käsitteet saattavat alkaa elää omaa elämäänsä ja jähmettävät tutkimuksen toistamaan sellaista, mitä on jo tehty, tai pakottavat tutkimuskohdetta sellaiseen muottiin, johon se ei mahdu (Varto 1992, 92).

Minämallitkin ovat aikansa lapsia, historiallisesta ja kulttuurisesta kontekstista riippuvaisia. Esimerkiksi Bruner (1990) pitää Markusin ja Nuriuksen esitystä minuusmahdollisuuksista hyvin amerikkalaisena ajattelun kuvastajana: ihmisellä tulee olla aukinaisia optioita oman elämänsä suhteen. Entä sitten postmodernit minäkäsitykset? Monet kirjoittajat ovat varmasti pohtineet sitä, mikä ajassamme selittää tietynlaista murrosta suhteessa vuosisataisiin totuuksiin vaikkapa minuuden pysyvyydestä. Millaiseksi tässä suhteessa muodostuu akateemisen puheen ja kansanpsykologian suhde? Millä tavalla vaikkapa oma tietoisuuteni postmoderniin minuuteen liittyvistä keskusteluista on vaikuttamassa omaan tapaan ajatella omaa minuuttani tai puhua itsestäni (tuskin mitenkään) tai tehdä minään liittyvää tutkimusta (jo enemmän).

Itse olen toistuvasti pohtinut vaikeutta ymmärtää diskursiivisen rakentumisen luonnetta: kokemuksellisella tasolla se on erityisen hankalaa. Arkijärjen ja kokemuksen tai intuition pohjalta tuntuu *luonnolliselta* ajatella, että onhan minulla minuus, jota luonnehtii fyysinen lokaatio, tekijyys, ja jatkuvuus. Vaikka tässä kokemuksessa voi olla säröjä ja murtumia, jostakin löytyy yleensä keinoja hypätä niiden yli. On voinut huomata myös sosiaalistuneensa ja kiinnittyneensä tiettyihin todellisuudenhahmottamistapoihin, erilaisten näkökulmien ymmärtäminen tapahtuu näistä omista lähtökohdista käsin. Asian kömpelö kuvaus voisi olla se, että toinen jalka on tukevasti kiinni "modernissa" maaperässä, vaikka toinen ehkä irtoaakin tehdäkseen hypyn "postmoderniin", tuntuuhan ajattelu monelta osin uudelta ja oivaltavalta.

Weckroth (1994, 32-35) pohdiskelee poleemisesti tapaamme puhua yksikössä elämästä ja minuudesta, kuin se olisi yhtä ja samaa ainetta. Hän toteaa, että yleensä tätä asiaa ei tarvitse problematisoida, eikä sitä voikaan problematisoida: "Kysymys 'mitä sinä

tarkoitat puhumalla minästä' on kärjistäen verrattavissa kysymykseen 'mitä sinä sateella tai säätilalla tarkoitat'." Tällainen kysymys tuntuu saivartelulta, ja se tulkitaan (tai tulkittaisiin, jos esitetäisiin) itsestäänselvyyksien sotkemiseksi. Weckroth kysyy myös, miksi minän osittaminen tuntuu suorastaan pyhäinhäväistykseltä ja vastaa, että luultavasti siksi, että puhe minuudesta on sittenkin tarpeellista ja käyttökelpoista: se yhdistää erilaisten ihmisten erilaiset yritykset ja mahdollistaa näiden yritysten jatkamisen. Minänkaltaisia laveja ideoita tarvitaan kun halutaan koskettaa ja liikuttaa laajoja ihmisryhmiä; samaan tapaan kun luonnonsuojeluaatteen edistymistä haluttaessa ei kannata ruveta kyselemään, mitä osaa luonnosta ihmiset erityisesti haluaisivat vaa- lia."Minää tarvitaan, jotta saataisiin ihmiset kantamaan vastuuta itsestään." Ihmisen on uskottava voivansa *minänä* vaikuttaa asioihin - muuten hän menettää motivaationsa ja lyö niin sanotusti lössiksi.

Minästä, minäkäsityksestä ja viestijäkuvastakin mahtunee maailmaan monenlaista tutkimusta ja puhetta. Diskursiivisesta näkökulmasta ajatellen erilaisilla puhetavoilla on erilaisia käyttöjä. Tutkimuksessa lienee kuitenkin hyvä pohtia myös fenomenologisesta keskustelusta nousevaa huomiota siitä, että tutkittavan ilmiön ja sen määrittelyn tulee olla suhteessa käytettyyn tutkimus- ja analyysimenetelmään.

Huomionarvoista olisi myös sellainen analyysi, jossa rakennettaisiin siltoja erilaisten ajattelutapojen välille. Esimerkiksi fenomenologia ja sosiaalinen konstruktionismi ammentavat paljolti samanlaisista ajatuslähteistä (esim. Hiles, 1997, Lehtovaara 1995, 83-86), vaikka sittemmin painotukset ovat eriytyneet ja lähtökohdat ovat jopa saattaneet unohtua.

Jos takinkääntö olisi kunniallisempi termi ja sillä tarkoitettaisiin yrityksiä rakentaa ymmärtämistään toisenlaisista lähtökohdista, niin se voisi olla tutkijalle avartavaa ja ennen kaikkea hyödyllistä. Toisaalta tutkijankaan ei tarvitse takkia kääntää muuta kuin vaihtelun vuoksi ja pystyäkseen laajentamaan tarkastelunsa näkökulmia tai näkemään erilaisten ajattelutapojen rikkautta. Kuten Bauman (1992) kirjoittaa:

We do not live, after all, once on pre-modern, once in a modern, once in a postmodern world. All three worlds are but abstract idealizations of mutually incoherent aspects of the single life-process which we all try our best to make as coherent as we can manage. Idealizations are no more (but no less either) than sediments, and also indispensable tools, of those efforts.

Kaikkiin tässä osassa esiteltyihin lähestymistapoihin minäkäsityksen tutkimukseen liittyy oma metodologinen problematiikkansa. Ne lienevät analogisia myös viestijäku- "vangitsemiseen" liittyville tutkimusmetodologisille ongelmille. Näitä ovat ainakin

- ihmiskäsitykseen kietoutuvat ongelmat
- tutkimuskohteen määrittelemättömyyteen ja määrittelemisen vaikeuteen liittyvät ongelmat
- menetelmän ja tutkimuskohteen kohtaamattomuuden ongelmat.

Pitäisi siis sekä miettiä että tutkia. Vain siten voisimme ehkä saada selkeyttä siihen, toimiiko käsite, voiko sitä pitää lähtökohtana tutkittaessa viestintään liittyviä kognitiivisia rakenteita, merkityssuhteita tai kertomuksia. Vain siten saamme ehkä tietää,

missä mielessä viestijäkuva on esimerkiksi staattinen, dynaaminen, yksiulotteinen, ristiriitainen, jäsentynyt, kielennettävissä, kielen ulottumattomissa, abstrakti, toimintaan liittyvä. Ja missä se syntyy tai rakentuu, milloin syntyy, miten rakentuu, koska lakkaa syntymästä tai rakentumasta...

KIRJALLISUUS

- Ahola, A. 1992. Haastattelukysymysten ymmärtämisestä. Tilastokeskus. Keskustelumuiistioita 1.
- Alasuutari, P. 1994a. Laadullinen tutkimus. 2. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Almonkari, M. 1995. Esiintymistaidon kurssi ujoille: harjoittelu kurssilaisten kokemana. Teoksessa M. Valo (toim.) Haasteita puheviestinnän opetukseen. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Bakhurst D. & C. Sypnowich, 1995. Introduction: Problems of the social self. Teoksessa D. Bakhurst & C. Sypnowich, 1995 (toim.) The social self. London: Sage.
- Bauman, Z. 1992. Mortality, immortality & other life strategies. Cambridge: Polity Press.
- Baxter, L.A. & B.M. Montgomery, 1996. Relating. Dialogues & dialectics. New York: The Guilford Press.
- Berger, C. 1987. Self-conception and social information processing. Teoksessa J.C. McCroskey & J. Daly (toim.) Personality and interpersonal communication. Newbury Park: Sage.
- Bruner, J. 1990. Acts of meaning. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bruner, J. 1995. Meaning and self in cultural perspective. Teoksessa D. Bakhurst & C. Sypnowich (toim.) The social self. London: Sage.
- Burgoon, M., F.G. Hunsaker & E.J. Dawson 1994. Human communication. 3th edition. Thousands Oaks: Sage.
- Combs, A.W. 1981. Some observations of self-concept research and theory. Teoksessa M.D. Lynch, A.A. Norem-Hebeisen & K.J. Gergen (toim.) Self-concept. Advances in theory and research. Cambridge, MA: Ballinger.
- Cooper, M. & A. Gravel 1994. Discursive practice and the legitimation of polymorphous self. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) Communication Yearbook 17. Newbury Park: Sage, 92-103.
- Crites, S. 1986. Storytime: Recollecting the past and projecting the future. Teoksessa T. H. Sarbin (toim.) Narrative psychology; the storied nature of human conduct. York: Praeger, 152-173.
- Daly, J. 1987. Personality and interpersonal communication: issues and directions. Teoksessa J.C. McCroskey & J. Daly (toim.) Personality and interpersonal communication. Newbury Park: Sage.
- Damon, W. 1983. Social and personality development. New York: Norton.
- Davies, B. & R. Harre 1990. Positioning: the discursive production of selves. Journal of The Theory of Social Behaviour 20, 44-63.
- Deetz, S. 1994. Future of the discipline: The challenges, the research and the social contribution. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) Communication Yearbook 17. Newbury Park: Sage, 565-600.

- Dunderfelt, T., J. Laakso, R. Peltola & J. Vidjeskog, 1993. *Psykologia 5: Yksilöllinen ihminen*. Porvoo: WSOY.
- Edwards, R. 1990. Sensitivity to feedback and the development of self. *Communication Quarterly* 38, 101-111.
- Edwards, D. 1997. *Discourse and cognition*. London: Sage.
- Eskola, A. 1985a. *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan. Persoonallisuuden tutkimuksen metodologisia opetuksia*. Porvoo: WSOY.
- Eskola, A. 1985b. Tietoisuuden tutkimuksen metodologisia ongelmia. Esitelmä suomalais-neuvostoliittolaisessa tiedotustutkimuksen seminaarissa "Kaupunki-elämäntapa-joukkotiedotus" Tampereen yliopistossa 30.-31.5.
- Gergen, K.J. 1971. *The concept of self*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Gergen, K.J. & M.M. Gergen, 1983. Narrative of the self. Teoksessa T. Sarbin & K. Schiebe (toim.) *Studies in social identity*. New York: Praeger.
- Gergen, K.J. 1989. Warranting voice and the elaboration of the self. Teoksessa J. Shotter & K.J. Gergen (toim.) *Texts of identity*. London: Sage.
- Gergen, K.J. 1991. *The saturated self. Dilemmas of identity in contemporary life*. New York: Basic Books.
- Gergen, K.J. 1994a. *Realities and relationships. Soundings on social construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, K.J. 1994b. Life-span crisis in psychology. Esitelmä *Psykologia94-* kongressissa Jyväskylässä 31.8 - 2.9.
- Gergen, K.J. 1996. Technology and the self: from the essential to the sublime. Teoksessa D. Grodin & T.R. Lindlof (toim.) *Constructing the self in a mediated world*. Thousand Oaks: Sage.
- Giorgi A. 1970. *Psychology as human science. An phenomenologically based approach*. New York: Harper & Row.
- Giorgi, A. 1985. Toward the articulation of psychology as coherent discipline. Teoksessa Koch, S. & Leary, D.E. (toim.) *A century of psychology as science*. New York: McGraw-Hill.
- Gronbeck, B.E., R.E. McKerrow, D. Ehninger & A.H. Monroe, 1990. *Principles and types of speech communication*. 11th edition. Glenview, Illinois: Scott, Foresman & Company.
- Hamilo, M. 1993. Psykokulttuuri - psykologian lieveilmiö vai ydinongelma. *Psykologia* 1, 44-46.
- Hampson, S.E. 1994. The construction of personality. Teoksessa A.M. Colman (toim.) *Companion encyclopedia of psychology*. VOL 1, 602-621. London: Routledge.
- Harre, R. & P.F. Secord 1972. *The explanation of social behavior*. Oxford: Blackwell.
- Harre, R & Gillett, 1994. *Discursive mind*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Harré, R. 1994. Is there still a problem about the self? Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook* 17. Newbury Park: Sage, 55-73.
- Harter, S. 1996. Historical roots of contemporary issues involving self-concept. Teoksessa B.A. Bracken (toim.) *Handbook of self-concept. Developmental, social and clinical considerations*. New York: John Wiley & Sons.
- Hattie, J. & H.W. Marsh 1996. Future directions in self-concept re-search. Teoksessa B.A. Bracken (toim.) *Handbook of self-concept. Developmental, social and clinical considerations*. New York: John Wiley & Sons.
- Heath R.L. & J. Bryant 1992. *Human communication theory and research. Concepts, contexts and challenges*. New Jersey: LEA.

- Hecht, M. L. 1993. 2002 -- a research odyssey: toward the development of a communication theory of identity. *Communication Monographs* 60, 76-82.
- Hiles, D. 1997. Social constructionism - a critique. Paper presented in Fifth European Congress of Psychology, Dublin, July 6-11th.
- Hirsjärvi, S. ja H. Hurme 1984. Merkityksen ongelma haastattelututkimuksessa. *Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja A3*.
- Hirsjärvi, S., P. Remes & P. Sajavaara 1996. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hurme, H. 1992. Psykologia ja todellisuuden sosiaalinen konstruointi. *Psykologia* 6, 468-475.
- Häyrynen, Y.-P. 1994. Taistelu minästä myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Esitelmä *Psykologia 94-kongressissa Jyväskylässä*.
- Ihanus, J. & L. Lipponen 1997. Jerome Bruner, kulttuuripsykologia ja narratiivinen ajattelu. *Psykologia* 4/1997.
- Infante, D. A., A.S. Rancer & D.F. Womack 1990. *Building communication theory*. Prospect Heights: Waveland.
- James, W. 1981 (1890). *Principles of psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Josselsson, R. 1995. Imagining the real. Empathy, narrative and dialogic self. Teoksessa R. Josselsson & A. Lieblich (toim.) *Interpreting experience, the narrative study of lives*. Vol 3. Thousand Oaks: Sage.
- Jääskeläinen, M., M. Parviainen, P. Pölkki, I. Tacke & T. Yliselä, 1996. Kognitiivisen psykoterapian tuottaman muutoksen arviointi. Teoksessa A. Toskala (toim.) *Kognitiivinen psykoterapia: Uudet kehityslinjat ja sovellukset*. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 25.
- Kasvio, A. 1982. Kvalitatiivisista menetelmistä. *Sosiologia* 1, 34-37.
- Keith, L.K. & B.A Bracken, 1996. Self-concept instrumentation: a historical and evaluative review. Teoksessa B.A. Bracken (toim.) *Handbook of self-concept. Developmental, social and clinical considerations*. New York: John Wiley & Sons.
- Keltikangas-Järvinen, L. 1994. *Hyvä itsetunto*. Porvoo: WSOY.
- Kivivuori, J. 1992. *Psykokulttuuri. Sosiologisia näkökulmia arjen psykologisoitumisen prosessiin*. Helsinki: Hanki & Jää.
- Klopf, D.W. & Cambra, R.E. 1989. *Personal and public speaking*. Englewood: Morton.
- Korpela, K. 1988. Viimeaikaisia malleja minuudesta ja identiteetistä. *Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja* 301.
- Korpinen, E. 1990. Peruskoululaisen minäkäsitys. *Jyväskylän yliopisto: Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja A. Tutkimuksia* 34.
- Kvale, S. 1992. Postmodern psychology: a contradiction in terms. Teoksessa S. Kvale (toim.) *Psychology and postmodernism*. London: Sage, 31-57.
- Lehtonen, M. 1996. *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtovaara, M. 1992. Subjektiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 338*.
- Lehtovaara, M. 1993. Fenomenologinen näkökulma ihmisen tutkimisen metodologiaan. Teoksessa J. Varto (toim.) *Kohti elämismaailman ja ihmisen laadullista tutkimusta. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta* 44, 2-34.
- Lehtovaara, M. 1994. Tieto itsestä yksilön merkitysten kokonaisuudessa. Teoksessa J. Lehtovaara & R. Jaatinen (toim.) *Dialogissa - matkalla mahdollisuuteen*. Tampereen yliopiston opettajankoulutus-laitoksen julkaisuja 21, 57-79.

- Lehtovaara, M. 1995. Tutkimus ja tutkimuksen tutkimus fenomenologisesta näkökulmasta. Teoksessa J. Nieminen (toim.) Menetelmä-valintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimuksen lähtökohdista. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja B N:o 13, 71-90.
- Leiman, M. 1997. Words as intersubjective mediators in psychotherapeutic discourse. Esitelmä Jyväskylän yliopistossa pidetyssä "The relevance of Bakhtin's ideas in an interdisciplinary context"-seminaarissa Jyväskylän yliopistossa 16-17.5.
- Lincoln, Y.S. & E.G. Guba 1985. Naturalistic inquiry. Beverly Hills: Sage.
- Lindeman, M. 1996. Miksi uskomme asioihin, jotka eivät ole totta? Esitelmä Psykologia 96-kongressissa Turun yliopistossa 28.-30.8.
- Lindeman, M. 1997. Elämysperäinen ja rationaalinen ajattelu. Tieteessä tapahtuu, 30-33.
- Luostarinen, H. & Väliverronen, E. 1991. Tekstinsyöjät. Tampere: Vastapaino.
- Markus H. 1990. Unresolved issues of self-representation. *Cognitive Therapy and Research* 14, 241-253.
- Markus H. & P.S. Nurius 1986. Possible selves. *American Psychologist* 41, 954-969.
- Markus, H. & Wurf, E. 1987. The dynamic self-concept: a social psychological perspective. *Annual Review of Psychology* 38, 299-337.
- McCall, G.J. 1987. The self-concept and interpersonal communication. Teoksessa M.E. Roloff & G.R. Miller (toim.) *Interpersonal processes: New directions in communication research*. Newbury Park: Sage.
- McGuire, W.J. & Padawer-Singer, A. 1976. Trait salience in the spontaneous self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology* 33, 743-754.
- Mokros, H. B. & M.A. Carr 1994. Relationally engendered selves. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook 17*. Newbury Park: Sage, 74-91.
- Niemi, P. 1994. Itsearviointin problematiikka terveyden tutkimuksessa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti. Supplementti: terveystutkimuksen vuosikirja 1993*. Terveys, hyvinvointi ja selviytymiskyky tutkimuskohteena.
- Nikander, P. 1996. Towards postmodern constructions of lifespan identity. Esitelmä *Crossroads in Cultural Studies-kongressissa Tampereen yliopistossa 1.-4.7.*
- Nurius, P.S. 1984. A dynamic view of self-concept and its relation to behavioral self-regulation. Doctoral dissertation. University of Michigan.
- Ohranen, M. 1996. Naisen työura ja persoonallisuus. Teoksessa L. Pulkkinen (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*. Jyväskylä: Atena.
- Paulus, B. 1994. Group dynamics. Teoksessa V.S. Ramachandran (toim.) *Encyclopedia of human behavior. VOL 2*. New York: Academic Press.
- Pearce, W.B. 1994. Recovering agency. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook 17*. Newbury Park: Sage, 34-41.
- Pehunen, R. Itsearvostuksen käsite. Turun yliopisto: *Psykologian tutkimuksia* 53.
- Perttula, J. 1994. Psykologisen tajuntatieteen jäljillä. Teoksessa J. Perttula (toim.) *Ihmisen jäljillä - Lauri Rauhala psykologian uranuurtaja*. Helsinki: Snellman-korkeakoulu. *Seminaariraportti 1*, 50-73.
- Perttula, J. 1995. Kokemus psykologisenä tutkimuskohteena. *Johdatus fenomenologiseen psykologiaan*. Tampere: SUFI.
- Potter ja Wetherell 1987. *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behavior*. London: Sage.
- Pulkkinen, L. 1984. *Nuoret ja kotikasvatus*. Helsinki: Otava.
- Pulkkinen, L. 1996. Oman elämän hallinnantuntu ja terveys. Teoksessa L. Pulkkinen (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*. Jyväskylä: Atena.

- Rauhala, L. 1983. Ihmiskäsitys ihmistyössä. Helsinki: Gaudeamus.
- Rauhala, L. 1994. Ihmisen olemassaolon tutkiminen situationaalisena säätöpiirinä. Teoksessa J. Perttula (toim.) Ihmisen jäljillä - Lauri Rauhala psykologian uranuurtaja. Helsinki: Snellman-korkeakoulu. Seminaariraportti 1, 10-26.
- Saarenheimo, M. 1997. Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muistelemisen. Tampere: Vastapaino.
- Safran, J.D., Z.V. Zegal, C. Hill & V. Whiffen, 1990. Refining strategies for research on self-representations in emotional disorders. *Cognitive therapy and research* 1 (2), 143-160.
- Sallinen-Kuparinen, A. 1986a. Suomalaisten kommunikoijakuva. *Kielikeskusuutisia* 8, 3-13.
- Sallinen-Kuparinen, A. 1986a. Finnish communication reticence. Perceptions and self-reported behavior. Jyväskylän yliopisto: *Studia Philologica Jyväskyläensia* 19.
- Salmivalli, C. 1997. Mitä itsetuntemittarit mittaavat. *Psykologia* 2, 93-98.
- Sampson, E.E. 1989. The deconstruction of self. Teoksessa J. Shotter & K.J. Gergen (toim.) *Texts of identity*. London: Sage.
- Schneider, D.J. 1994. Attribution and social cognition. Teoksessa A.M. Colman (ed.) *Companion Encyclopedia of psychology*. Vol 2. London: Routledge.
- Silvonen, J. 1996. Psykologia, kulttuuri ja laboratorioiden ulkopuolinen elämä. Esitelmä *Psykologia96* -kongressissa Turussa 28.-30.8
- Shotter, J. 1994. *Conversational realities. Constructing life through language*. London: Sage.
- Shotter, J. & K.J. Gergen 1994. *Social construction: knowledge, self, others, and continuing the conversation*. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook* 17. Newbury Park: Sage, 3-33.
- Singer, J. A. 1995. Seeing one's self: locating narrative memory in a framework of personality. *Journal of Personality* 63/3, 429-457.
- Sorvali, H. & M. Lindeman 1992. Harhautunut tiedonkäsittely - mielenterveyden edellytykset. *Psykologia* 1, 34-37.
- Spinelli, E. 1989. *The Interpreted world. An introduction to phenomenological psychology*. London: Sage.
- Stewart, J. & C. Logan 1998. *Together: communicating interpersonally*. 5th edition. Boston: McGraw & Hill.
- Takala, E. 1995. Mikä ihmeen viestijäkuva? Kuvia ja käsityksiä itsestä. Teoksessa E. Takala & M. Gerlander (toim.) *Polkuja puheviestintään*. Jyväskylän yliopisto: Avoimen yliopiston julkaisusarja. Oppimateriaaleja 3.
- Taylor, C. 1985. *Human Agency and language*. Philosophical papers, vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toskala, A. 1991. Kognitiivisen psykoterapian teoreettisia perusteita ja sovelluksia. Jyväskylä: Jyväskylän koulutuskeskus.
- Toskala, A. 1996a. Psykoterapeuttinen muutos: konstruktivistinen näkökulma. Teoksessa A. Toskala & J. Wahlström (toim.) *Psykoterapian prosessit. Tutkimukselliset konstruktiot*. *Acta Psychologica Fennica*. Soveltavan psykologian monografioita 9.
- Toskala, A. 1996b. Jatkuva matka minuuteen. Teoksessa *Psykologia*. Johdantokurssi. Hki: YLE, Opetuspalvelut.
- Trenholm, S. & A. Jensen, 1992. *Interpersonal communication*. Belmont, CA: Wadsworth.

- Toulmin, S. 1990. *Cosmopolis: The hidden agenda of modernity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Valentine, E.R. 1992. *Conceptual issues in psychology*. 2nd edition. London: Routledge.
- Valo, M. 1995. Palaute esiintymistaitojen harjoittelussa. Teoksessa M. Valo (toim.) *Haasteita puheviestinnän opetukseen*. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Valo, M. & M. Almonkari 1995. *Puheviestinnän tietoa ja taitoa*. Helsinki: Otava.
- Varto, J. 1992. *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vuorinen, R. 1990. Psykologian ihmiskuvan mustat aukot. *Psykologia* 25, 433-440.
- de Waele, J.-P. & R. Harre 1976. *The personality of individuals*. Teoksessa R. Harre (toim.) *Personality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wager, M., 1994. *Constructions of feminity in academic women. Continuity between private and professional identity*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Wager, M. 1996. Avaussanat. Sosiaalipsykologian päivä Kuopiossa 29.11.
- Wagner J.W.L., 1983, *Self-concept: research and educational implications*. *Studies in Educational Evaluation* 9, 239-251.
- Wahlström, J. 1992. Merkitysten muodostuminen ja muuttuminen perheterapeuttisessa keskustelussa. Jyväskylä *Studies in Education, Psychology, and Social research* 94.
- Wahlström, J. 1996. Minuuden sosiaalinen rakentuminen. Alustus *Psykologia96- kongressissa Turussa* 28.-30.8.
- Weckroth, K. 1994. *Minä ja se toinen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Willmot, H. 1994. *Social constructionism and communication studies: hearing the conversation but losing the dialogue*. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook* 17. Newbury Park: Sage, 42-54.
- Wood, J.T. & L.F. Lenze 1991. *Gender and the development of self: inclusive pedagogy in interpersonal communication*. *Women's Studies in Communication* 14, 1-23.
- Winter, D.G. & A.J. Stewart, 1995. *Commentary: Tending the garden of personality*. *Journal of Personality* 63/3, 711-727.
- Wurf, E. 1989. *Negativity in the self-concept: self-construal and feedback-seeking*: Unpublished doctoral dissertation. University of Michigan, Ann Arbor.

III PUHETTA VIESTINNÄSTÄ JA ASIANTUNTIJUUDESTA

1. POHDISKELUA VIESTIJÄKUVAN RAKENTUMISESTA

Toisenlainen suhde aineistoihin

Edellisessä jaksossa esittelemäni erilaiset tavat lähestyä minäkäsitystä saivat minut pohtimaan sitä, miten yksilön käsitystä tai kokemusta viestinnästään eli viestijäkuvaa voidaan tarkastella erilaisista viitekehyksistä käsin. Perinteisesti sitä on lähestytty ehkä kognitiivisin painotuksin, tämän tutkimuksen empiirisessä osassa fenomenologisesta lähtökohdasta. Koetan tässä jaksossa ottaa vapauden pohtia viestijäkuvaa vielä kiinnittymättä tiukasti "diskursiivisiin" tai "narratiivisiin" ajatuksiin, mutta silti niistä saatujen vaikutteiden avulla. Päädyin ajattelemaan, että jos yksilölliset merkitysverkostot nimetään eräänlaisiksi haastattelupuheen pohjalta synnytyiksi kertomuksiksi, niin ei ole ehkä perusteltua jättää kokonaan tarkastelematta sitä mistä ne kertovat, millaisia kertomuksia ne ovat. Lukijaa on tässä suhteessa syytä varoittaa, että tässä otan nyt vapauden lähestyä kertomusta varsin löyhässä merkityksessä (ks. Leiman 1996, 128).

Vaikka haastatteluaineiston analyysissä lähtökohtaisesti sitouduinkin fenomenologisen psykologian ontologiaan ja ihmiskäsitysajatteluun, se ei nähdäkseni estä lukemasta ja tarkastelemasta fenomenologisen psykologian menetelmän ensimmäisen vaiheen pohjalta syntyneitä merkitysverkostoja eli eräänlaisia "kokemuskertomuksia" myös teksteinä. Tässä osuudessa erkanen siis siitä menettelytavasta, jolla yksityiset merkitysverkostot luotiin ja otan ne nyt aineistoksi, mutta nyt unohtaen systemaattisuuden siinä mielessä kuin fenomenologisen menetelmän yleisessä osassa. Tässä tarkastelussa koetan nostaa esiin aineistosta sellaisia puolia, jotka liittyvät sekä viestijäkuvaan yleisesti että psykologien viestijäkuvaan erityisesti. Tarkastelen nyt ensinnäkin yksilöllisiä merkitysverkostoja kokemuskertomuksina ja otan esiin piirteitä, joiden ajattelen olevan relevantteja suhteessa tutkimuskohteeksi asettamaani ilmiöön eli viestijäkuvaan ja sen tutkimukseen. Otan tarkasteluun myös muuta aineistoani, eli teema- ja takaumakirjoituksia, sekä alkuperäisiä haastatteluja, joiden avulla haluan tämän osan toisella puoliskolla valottaa sitä, miten tutkimani psykologit puhuvat työstään, siinä kehittämisestä, työnsä haasteista ja muutoksista. Jos pyritään ankkuroimaan tämän jakson lähestymistapa edellisessä esitettyihin teoreettisiin näkökulmiin, nyt siis liikuttaisiin lähimpänä viestinnällisiä tapoja hahmottaa minäkäsitystä ja sitä kautta viestijäkuvaa.

Kokemuksia kertomuksina: lukutavan säädön perustelua ja problematiikkaa

Pohjustukseksi lienee paikallaan muutama sana näkökulman vaihdoksesta ja sen merkityksestä. Vaikka siis sovelsin suhteellisen vapaasti fenomenologisen psykologian analyysimenetelmää, olen tietenkin alunperin sitoutunut tuossa menetelmävalinnassani tietynlaisiin oletuksiin, ja lienen myös jatkossa velvollinen rakentamaan kantaa suhteessa menetelmän oletuksiin. Tärkeimmät asiat, joihin valitessani kokemuksen

tutkimuksen analyysin viitekehyykseksi sitouduin, oli se, että kokemukset mielletään perusluonteeltaan tietyn ainutkertaisen yksilön kokemuksiksi (Perttula 1996, 224) ja toisaalta se, että tutkittavien kertomukset kokemuksistaan otetaan tosina: onhan menetelmän tavoitteena mahdollisimman hyvin taata ihmisten kokemusten kuvaaminen sellaisina kuin he itse ne kokevat (Perttula 1995, 222).

Tiedostan, että erkaneminen fenomenologisesti perusteltavissa olevan yleisen tiedon tavoittelusta asettaa eteen ristiriitaisuuksia ja kysymyksiä, jotka liittyvät ylipäätään mahdollisuuteen mahduttaa tutkimukseen erilaisia lukutapoja: vaihtuvatko silloin myös tutkimuskohdetta koskevat oletukset? Viittaan tässä siihen, että tarkastellessani kokemukskertomuksia joiltakin osin kertomuksina ja pohtiessani mitä ne kertomuksina viestivät otan ainakin välimatkaa kokemuksen tutkimuksen taustaoletuksiin. Merkitysverkostojen käyttäminen aineistoina, jonka semioottisesta ylenpalttisuudesta (Lehtonen 1996, 142) nostan selektiivisesti asioita esiin, ei kuitenkaan ymmärtääkseni ole sovittamattomassa ristiriidassa fenomenologisen peruslähtökohdan kanssa. Pidän siis näkökulman vaihtamista aineistoon kokeilemisen arvoisena.

Merkitysverkostoista nostettuja kysymyksiä viestijäkuvasta ja psykologin viestinnästä

Seuraavassa olen tavallani tekemässä ns. tolkullistamista (Lehtonen 1996), merkitysverkostojen piirteiden suhteen: teen merkityksellisiksi asioita aineistosta eli nostan esiin käsiteltäväksi viestijäkuvan olemukseen ja psykologin työviestintään liittyviä kiinnostavia teemoja tiivistettyjen kertomusten ja muun aineiston pohjalta. Aluksi pohdiskelen aineiston pohjalta viestijäkuvan kulttuurisuutta ja viestijäkuvasta kertomisen sanastoa sekä nostan esiin spekulatiivisia mahdollisuuksia viestijäkuvan suhteesta taitonäkökulmaan ja palautteeseen.

Viestijäkuvan ristiriitaisuus ja kulttuurisuus

Viestijäkuvan tutkimuksellisessa lähestymisessä otan lähtökohtana sen, että tutkimustilanne on yksi mahdollinen tilanne, jossa rakennetaan tilaa viestijäkuvan näyttäytymiselle, se kutsutaan esiin tutkijan ja tutkittavan yhteispelin ansiosta. Tämä sanoitus ei viittaa siihen, että kyseessä olisi joku pysyvä staattinen rakennelma, muttei siihenkään, ettei tilanteessa syntyvälle kuvalle olisi minkäänlaisia vastineita todellisuudessa. Käsitukset itsestä näyttäytyvät erilaisina erilaisissa tilanteissa ja suhteissa, silti yksilö luultavasti kokee tiettyä jatkuvuutta ja samuutta yli tilanteiden. Erilaiset kohtaamiset nostavat esiin erilaisia puolia viestijäkuvasta. Itseä voidaan tarkastella eri tavoin ja erilaisten ominaisuuksien suhteen eri tilanteissa. Käsitys omasta viestijyydestä sisältää väistämättä myös keskenään ristiriitaisia aineksia ja elementtejä. Kuitenkaan yksilöillä ei yleensä ole vaikeutta integroida omia erilaisuuksiaan yhdeksi kokonaisuudeksi. Sitä paitsi ristiriitaisuuksien kanssa opitaan elämään niin sujuvasti, ettei niitä edes havaita ilman esimerkiksi tämänkaltaisen tutkimuksen niihin suuntamaa valokeilaa. Erityisesti ristiriitaisuus tulee kuitenkin esille ihmisen puhuessa itsestään: Billig (1988, 144) on tähdentänyt, että ihmisten puheessa on usein sellaisia sisäisiä jännitteitä, jotka antavat monologillekin eräänlaisen argumentoinnin ja vastaargumentoinnin luonteen.

Omasta haastattelusta tiivistetyissä merkityksissä voi katsella oman itsensä tai ainakin oman puheensa ristiriitaisuuksia, kuten (Kalle) kirjoittaa takaumakirjoituksessaan:

Kun kysyt, *millaisena näet kertomuksesi*; tuttuuden ohella ristiriitaiset tarpeet sukeltavat ainakin minulle esille. Kun kertomuksesi rakentaa kuvaa minusta puhujana /viestijänä tulee siinä toisaalta esille halu kontrolloida viestintätilannetta - esim. ryhmän vetäminen - mutta samanaikaisesti toive muiden osallistumisesta ja ärtymys siitä, ettei muut osallistu. Eli kysymys herää: annanko viestijänä muille riittävästi tilaa?

Toisaalta jo haastattelussa valokeila saattaa kohdistua liiallisesti joihinkin ilmiöihin, ja haastattelun pohjalta rakentuu sellainen kuva, joka ei painotuksineen tunnu aivan omalta, kun sitä jälkikäteen tarkastelee.

Mari: "Kun haastattelussa pyrki ehkä tietoisestikin etsimään myös "pulumia" viestintätilanteista, niin sitä otti esille kaikki mahdolliset asiat jotka ei aina suju. Kertomustani lukiessani ne tuntuivat kuitenkin tulevan vähän liian suurina ongelmina esille."

Lehtonen (1996, 32) kuvaa kokemuksen ja kielen suhteen peruskysymystä sanoessaan, että jokapäiväisessä kanssakäymisessämme näyttää siltä kuin kykenisimme käyttämään kieltä henkilökohtaisiin tarkoituksiin: kieli tuntuu tarjoavan meille yksilöinä keinon ilmaista itseämme ja tarpeitamme, vaikkei kukaan meistä luo kieltä tyhjästä. Tarinamme ovat siis tietyllä tavalla perustavasti sekä omiamme että yhtä aikaa perustavasti jaettuina. Jos sanotaan, ettei viestijäkuva ei ole ainutkertainen, ei viitata suinkaan viestijäkuvan kokemukselliseen puoleen, sillä ainakin fenomenologista taustaa nojautuu yksilöllisten kokemusten, merkityssuhteiden ainutkertaisuuteen. Ainutkertaisuuden asettaminen kysymyksenalaiseksi viittaakin lähinnä viestijäkuvan kielentämiseen. Viestijyydestämme puhuessamme olemme riippuvaisia siitä sanavarastosta, joka meille "on annettu". Millaista sanastoa käytetään kun itseä kuvataan? Meillä on siihenkin suhteellisen yhtenäinen kehikko, kulttuurinen varanto, josta itseen liittyviä kuvauksia ammennetaan. Olemme oppineet puhumaan myös esiintymisestä tietyin sanoin, kuvailemaan ja luonnehtimaan esiintyviä ihmisiä tietyllä tavoin, samalla tavoin meillä on oma ryhmässä toimimista kuvaava sanasto. Käytössämme on myös tapoja kuvata omaa toimintaamme ja tavat luonnehtia toisia: sanastollisesti nämä saattavat olla hyvinkin päällekkäisiä, mutta muuten itsen kuvaaminen ja toisten kuvaaminen luultavasti eroavat, onhan jo konkreettinen havaitsemistapahtuma erilainen. (Toisten ja itsen havaitsemisesta ks. esim. Spinelli 1989, 59-104.)

Viestijäkuvan kulttuurista puolta voi ymmärtää esimerkiksi intertekstuaalisuuden ideoiden kautta. Leeds-Hurwitz (1993, 41-43) esittelee erilaisia intertekstuaalisuuden käsitteen käyttäjiä, missä yhteydessä hän nostaa esiin kaikkein yleisimmän, implisiittisimmän intertekstuaalisuuden muodon. Kaikki vuorovaikutus, keskustelu on tietyssä mielessä intertekstuaalista: emme voi välttää toistamasta ratkaisuja, joita toiset ovat tehneet ennen meitä. Lainaamme toisten sanoja, ja pelaamme samoilla merkityksillä halusimmepa tai emme, se on osamme: "Tuottaessamme elämämme

käsikirjoituksia joudumme välttämättä käyttämään toisten sanoja ja kohdistamaan sanamme toisille. Merkitykset eivät siis tässä mielessä ole itsemme tekoa. ” (Lehtonen 1996.)

Karvonen (1996, 87) ilmaisee saman asian siten, että jokainen ihminen on kaikissa suhteissa konkreetisti tarkasteltuna olemassa uniikilla tavalla, on erilainen muiden kanssa: silti hän viestiessään ja jopa itseään ajatellessaan joutuu astumaan yhteisen ja siis yleistetyn valtakuntaan, joutuu turvautumaan yhteisöllisiin ja yleistäviin kieliin tai diskursseihin. (Ks. myös Lehtonen 1996, 35-36.). Tällaisten kuvaustapojen taustalla vaikky moniäänisyyden klassikon ajattelu:

Our everyday speech is full of other people's words: with some of them our voice is completely merged, and we forget whose words they were; we use others that have authority, in our view, to substantiate our own words; and in yet others we implant our different, even antagonist intentions (Bahtin 1929/1971, 187).

On mielenkiintoisesti huomautettu, että tällä vuosisadalla juuri itseymmärrykseen liittyvä yhteinen sanavarastomme on merkittävästi muuttunut; esimerkiksi mentaalisia vajavuuksiamme koskeva sanasto on moninkertaistunut. Sanastojen omaksuminen, ei myöskään ole vain teoreettista, kun saamme tietynlaisen sanaston haltuumme, se myös alkaa jäsentää havaintojamme, sitä mitä näemme ja kuulemme. (Gergen 1991, 3-15, Gergen 1994ab.) Erityisesti tämän sanaston laajenemisesta ovat vastuussa tieteen tekijät: tieto ja tiede on luonteeltaan toimintaa. Tieteellinen tieto ei ole neutraalia, vaan se luodessaan käsitteitä luo samalla myös ilmiöitä. Kun käyttöömme on tällä vuosisadalla tullut valtava arsenaali psykologisia käsitteitä niiden joukossa esimerkiksi depressio, on masennus lisääntynyt räjähdysmäisesti. (Gergen 1994ab.) Nykymaailmassa tieteilijät ovat siis merkittäviä sosiaalisen todellisuuden rakentajia. Marin (1996, 19) huomauttaa, että esimerkiksi yhteiskuntatieteet ja humanistiset tieteet muuttavat kulttuurisia perusrakenteita tuottaessaan uusia käsitteitä, symboleja ja merkityksiä. Nämä muutokset tapahtuvat kuitenkin hitaasti kumuloituen ja saattavat näkyä kulttuurisina muutoksina ja murtumina vasta pitkän ajan kuluessa.

Millaisin sanoin viestijäkuva voi rakentaa?

Haastattelujen suunnittelun ja toteuttamisen jälkeen jätin teemakirjoitukset sivummalle, kun en katsonut järkeväksi tehdä merkitysverkostojen analyysia sekä teemakirjoitusten että haastattelujen pohjalta. Työn edetessä palasin kuitenkin aikaisemmin triviaaliksi mieltämäni kysymykseen, millaisin sanoin tutkittavat itseään viestijänä sanatasolla kuvaavat ja käännyin teemakirjoitusten, merkitysverkostojen sekä myös alkuperäisten haastattelujen puoleen poimiakseni sanoja ja sanontoja, joita liitetään itseen, joko suoranaisesti, negaation kautta tai joita saatetaan käyttää myös ihanteiden kuvaamisessa. Valkosen (1997, 62) mukaan puheviestintätaitojen itsearviointia voivat ohjata arvioijan prototyyppiset uskomukset siitä, millainen on ihanneviestijä, kuten myös mielikuvat hyvästä keskinkertaisesta ja huonosta viestijästä ja tämän käyttäytymisestä, piirteistä ja ominaisuuksista. Samalla tavoin oman

viestintäkäyttäjymisen kuvailu ja kielentäminen on luultavasti riippuvaista tietynlaisesta kielellisestä varannosta.

Toisaalta teemakirjoitusten ja haastattelukatkelmien ottaminen mukaan tarkasteluun palvelee sitä funktioita, että ne havainnollistavat merkitysverkostoista löytyviä teemoja tutkittavien oman äänen avulla. Teemakirjoituksissa nousevat piirteet viestijäkuvasta ovat yhteensopivia haastattelukertomusten antaman kuvan kanssa, mutta on selvää, etteivät kuvat ole identtisiä. Tutkailenkin jatkossa hiukan sitä miten se tapa, jolla tietoa on tuotettu tai millä keinoin viestinnästä on kerrottu, näkyy siinä, mitä kerrotaan. Aineistojen erot näyttävät joissakin piirteissä hyvin selkeinä: se millä välineellä itseä kuvataan heijastuu kuvaamiseen tapaan.

Siinä, että poimin kirjoituksista, haastatteluista ja niistä tiivistetyistä merkitysverkostoista erilaisia tapoja sanoittaa viestijyyttä, on tietysti vaara, että viestijäkuva tällöin olisi miellellä hyvin konkreettiseksi vastauksiksi "millainen minä olen"-tyyppisiin kysymyksiin. Alkuun sysäsin tämänkaltaisen erittelyn pois tutkimuksesta, koska ajattelin esiyymmärryksen pohjalta, että haluan välttää viestijäkuvan redusoitumista "adjektiivilistoiksi". Adjektiivit eivät ole tietenkään ainoa tapa vastata kysymykseen, millaisena itseäsi pidät, yleensä siihen vastataan pitemmin ilmauksin ja liitetään useampia attribuutteja yhteen. Ohessa tutkimuksen aineistoista esiin nostettuja tapoja luonnehtia, sanoittaa omaa viestijyyttä: luettelo koostuu siis pääosin tutkittavien sanoituksista, mutta mukana on myös jokunen itse tekemäni tiivistys.

keskivertosuomalaista parempi
harkitseva
sujuva
välitön
selkeäsanainen
dynaaminen
ei-kaavamainen
ei-psykologista slangia käyttävä
suorasukainen
nopea puhumaan
suorapuheinen
vetäytyvä
dominoiva
kuunteleva
ei reagoi riittävän nopeasti
tahdikas
hauska
ymmärrettävä
varovainen
rohkea
jäsentynyt
maltaa kuunnella loppuun
rohkenee rajoittaa
on samanmielinen
alkaa helposti vetää ryhmää
leppoisa
jyrkkä
itsekriittinen
aloittelija ryhmien kanssa toimimisessa
empaattinen kuuntelija

asiallinen
keskimääräistä parempi
vapautunut
selkeä
heittäytyvä
eloisa
ei-paperista puhuva
ei jakseta kuunnella pitkään
kärjistävä
spontaani
monipuolinen asioiden käsittelyssä
osaa viestiä ymmärtävänsä
karismaattinen
itseään esille tuova
ei korosta tietämystään
kärsivällinen
aktiivinen
rutinoitunut
rohkenee esittää mielipiteensä
perehtynyt
lämmin
osaa keskeyttää
mukautuu
hyvä ääni
joustava
suvaitsematon
antaa muille tilaa
asettuu toisen asemaan
kuunteleva
itseään esille tuova

panostaa siihen, että saa ilmapiirin turvalliseksi ja luottamukselliseksi
hyvä luennoitsija
kokoava rooli ryhmäkeskustelussa
hyvä kuuntelija
puheen intonaatio liian monotoninen
pyrkii ottamaan huomioon toisten näkökulman kahdenkeskisessä on vahvoilla ilmaisee ajatuksensa usein epäselvästi

pystyy antamaan yhteistyöhaluisen kuvan aika asiallinen
ei huumorilla asiaa höystävä
ystävällinen
puhuu liian hiljaa
pystyy välittämään aitoa kiinnostusta
ei ole esiintymisessä päässyt tasaiseen laatuun
on herkkä vaistoamaan epäaitoutta toisten ja omissa viesteissä

Pohdin mahdollisuuksia järjestää tai luokitella edellä olevia kuvauksia. Mietin esimerkiksi, miten ne suhteutuvat perinteiseen, joskin osin kyseenalaiseen jaotteluun ryhmäviestinnän tai esiintymisen taitoihin. Huomasin, että luettelo sisältää määrällisesti eniten kuvauksia, jotka soveltuvat itsestä käytettäväksi sekä esiintymisestä ryhmätilanteissa (*harkitseva, välitön, dynaaminen, varovainen, jäsentynyt, heittäytyvä* jne.) Nämä myös näyttävät olevan tavallisimmin ilmauksia, joilla voidaan kuvata persoonallisuutta tai yksilöllistä tyyliä. Itseä koskevassa kuvauksessa on ymmärrettävästi samanlainen trendi kuin puhujanarvioinnissa; persoonallisuuspiirteiden keskeisyyttä havainnoinnissa on kuvattu ja selitetty monissa henkilökuvatutkimuksissa (ks. Valo 1994, 51-52). Toisaalta joukkoon mahtuu varsin paljon vuorovaikutuksen dynamiikkaan ja hallintaan, esimerkiksi ajankäyttöön ja oman viestinnän tempoon liittyviä luonnehdintoja (*nopea puhumaan, ei reagoi riittävän nopeasti, malttaa kuunnella loppuun*) ja vuorovaikutuksen säätelyyn liittyviä huomioita itsestä (*rohkenee rajoittaa, antaa muille tilaa*). Psykologin ja asiakkaan välisen viestinnän hyveisiin perinteisesti kuuluvat sellaiset viestinnän piirteet kuin *asettuminen toisten asemaan, ymmärtämisen viestiminen, aidon kiinnostuksen viestiminen, herkkyyys toisten viesteille ja luottamuksellisen ilmapiirin luominen* ovat myös ymmärrettävästi vahvasti mukana.

Käytettyä sanastoa voisi katsella siitäkin näkökulmasta, että ne edustaisivat eräänlaista prototyyppikokoelmaa, viestijyyden mallikappalevalikoimaa, joihin itsen arviointi suhteutuu. Valkonen (1997, 62) kun toteaa, että puheviestintätaitojen arviointia voivat ohjata erilaiset uskomukset siitä, millainen on ihanneviestijä, sekä mielikuvat hyvästä, keskinkertaisesta ja huonosta viestijästä, tämän käyttäytymisestä, piirteistä ja ominaisuuksista. Ehkä voisikin tehdä jotain päätelmiä suomalaisen prototyyppikokoelman piirteistä tämän tyyppisiä luonnehdintoja avoimesti keräämällä? (Prototyypeistä ja niiden tutkimisesta ks. myös Valo 1994.)

Jonkin verran löytyy ilmauksia, jotka selkeästi tai paremmin soveltuvat ehkä yksinomaankin itsen kuvailuun esiintyjänä (karismaattinen, ei-paperista-puhuva) ja enemmän niitä molempiin konteksteihin liitettäviä sanoituksia, joiden painotus saattaa olla esiintymisessä (vaikkapa minulla on hyvä ääni, minua ei jakseta kuunnella pitkään). Ryhmäviestintään selkeästi liittyvät määritykset on helpompi erottaa molempiin soveltuvista, kuten esim. tahdikas, dominoiva, kuunteleva, mukautuva, muille tilaa antava). Tämän tyyppiset persoonallisuudenpiirteiksikin mielletävät kuvaukset ovat myös niitä, joilla omaa toimintaa työn interpersonallisissa viestintätilanteissa, siis asiakastilanteissa yleensä kuvataan. Tässä lienee taustalla myös vahva ajatus siitä, että juuri asiakkaan kohtaamisessa oma persoonallisuus on eniten "työvälinekäytössä".

Sinällään teemahaastattelussa puheviestintätaitojen kartoittamisessa käytetty tilannekohtainen jako esiintymis- ja ryhmäviestintätaitoihin oli enemmän käytännöllinen kuin teoreettisesti perusteltu jaottelu. Tilannekohtainen jaottelu kun on tuttu jäsenyyksen apuväline opetuksessa, sitä on ollut tarkoituksenmukaista käyttää jäsentämään puheviestinnän taito-opetuksen laajaa sisältöaluetta (Valkonen 1997, 42).

Spekulointia "puheen" piirteistä eri aineistoissa

Joistakin edellä esitetyistä kuvaustavoista, sanoista tai sanonnoista on heti näkyvissä niiden kääntöpuoli, tai se että mielellään liikutaan jatkumolla, esimerkiksi "olen ennemminkin kuunteleva kuin itseäni esille tuova". Tämä lienee luonteva tapa puhua itsestä sitoutumatta ääripäiden määrittelyihin ja toisaalta jättää varaa myös tilanteiselle vaihtelulle, sille että henkilö voi tuoda joissain tilanteissa itseään esille. Joidenkin tutkittavien tavasta puhua tai kirjoittaa toiminnastaan saattoi nähdä siinä mielessä tietoisemman suhteen viestintään, että he kuvasivat ehkä muita enemmän viestintää myös tavoitteellisena toimintana ja esimerkiksi käyttivät sellaisia sanoja, joita saattaa lukea myös viestijän tekemiin valintoihin tai vaikutelmien hallintaan liittyvinä. Esimerkkinä Heli puhuessaan suhteista yhteistyökumppaneihin:

...mä olen kokenut ihan helpoiksi nää kontaktit et yleensä on semmoinen yhteinen asia jota pyritään viemään yhdessä eteenpäin eikä kumpikaan halua laittaa kapuloita rattaisiin ja eipä siinä ole ongelmia ollut. Mä uskon antavani itestäni semmosen yhteistyöhalusen ja ihan ystävällisen ja kuuntelevan vaikutelman näissä tilanteissa mikä ehkä osaltaan tietysti edesauttaa tilannetta ja mä koen vastapuolella olevan hyvin samanlaisen ihmisen kun olen...

Heli myös käytti psykologin kielellisistä valinnoista puhuessaan sellaisia kirjallisuudessa käytettyjä termejä kuin ongelmakeskeinen tai resurssikeskeinen (ks. esim. Riikonen 1992). Teemakirjoituksessaan Kalle puolestaan kertoo viestinnän "strategisesta suunnittelusta", siitä miten toimi kun halusi antaa perheelle epäformaalin ensivaikutelman päästäkseen perheen kanssa yhteistyöhön.

Olen pyrkinyt myös kiinnittämään huomiota siihen, millaisen vaikutelman asiakkailleni annan ja voin antaa. Esimerkkinä aivan parin päivän takainen asiakastapaaminen nuoren, ensikertaa perheneuvolan kanssa asioivan perheen kanssa, jossa perheen alle kolmekymppiset vanhemmat tunsivat syvää epäluuloa "asiantuntijoita, kallonkutistajia ja virkamiehiä" kohtaan. Valitsin ensimmäiseksi tapaamispaikaksi heille tutun päiväkodin ja sen takahuoneen. Menin tapaamiseen ajoissa, pukeutuneena virttyneisiin farkkuihin ja college-paitaan, leuassa yönyli parransänki. Kun perhe tuli paikalle, heittelin takahuoneen vieressä olevassa voikkasalissa koripalloa ja tervehdin perhettä ohimennen. Vasta kun muut neuvotteluun kutsutut olivat paikalla menin huoneeseen ja tervehdin perhettä muiden ohella virallisemmin. Tunnelma oli alusta lähtien vapautunut ja perheen vanhemmat

kertoivat mm. epäluuloistaan viranomaisia kohtaan, mutta tekivät kanssani epäröimättä hoitosopimuksen lapsensa tutkimisesta.

Aikaisemmin esitettyjä itsen kuvaamisen sanoituksia tutkaillessa syntyi näkemys siitä, että itsen kuvaaminen saattaa saada erilaisia painotuksia, itseä kuvataan jossain määrin eri tavalla, kun itsestä kirjoitetaan, itsestä puhellaan (Heli) tai itsestä kerrotaan haastattelijalle. Saarenheimo (1997, 65-66) toteaa, että ylipäänsä tiivistetyssä aineistossa jokainen lause on tiheämerkityksinen, mikä taas ei päde tavalliseen arkipuheeseen. Tavallinen arkipuhe voi olla "hämärää, jankuttavaa, katkelmallista ja täynnä eriasteisesti ja eri tavoin merkityksellisiä yksityiskohtia." Hän päätelee, että tiivistetty aineisto rakenteeltaan lähenee kirjallista diskurssia, joka on puhetta integroituneempaa kielellisesti: "Spontaani suullinen kerronta on useimmiten fragmentaarista ja temaattisesti epäjohdonmukaista."

Käytetyillä itsestä kertomisen tavoilla on ilmeisen tiedontuottamisen funktion lisäksi omia, eriytyviä funktioita ja erilaiset viestimisen tavat jo sinällään ohjaavat tietynlaiseen tapaan todennäköisemmin kuin toiset. Esimerkkinä tästä on konkreettisesti se, että haastatteluaineistosta ja sen tiivistyksestä (merkitysverkostot) on hankalampi löytää selkeitä kuvauksia ja määrittelyjä omasta toiminnasta. Vaikka tehtävänanto kummassakin antoi tällaiseen mahdollisuuden, haastattelussa itseä tunnutaan lähestyttävän eri tavoin. Sen sijaan teemakirjoitukset näyttävät tarjoavan kuvauksille ja itsen määrittelyille luontevamman foorumin. Jotenkin tässä näyttäytyvät puheen ja kirjoituksen erot: puheen luonteeseen, varsinkaan haastattelupuheen luonteeseen ei kuulu itsen ja oman olemisen napittaminen kiinni, pitäytyminen tiukkoihin määrittelyihin, kun taas kirjoituksessa puheelle luonteenomainen monen asian ja mahdollisuuden yhtäaikainen aukipitäminen johtaisi kaaokseen. Kirjoittaminen formaattina huutaa määrittelyä ja määrittystä ja kehitystä, siinä ei voi loputtomasti kierrellä ja kaarrella ottamatta kantaa, itseenkään. Kirjoittaminen suosii jäsenyneyttä myös itsen esittämisen (self-presentation) suhteen. Kirjoittamisen mielletään edustavan kulttuurissa myös ainakin implisiittisesti pitemmälle menevää reflektointia, kirjoitusta on helpompi lukea kehitysohjelmana, jossa järjeistetään ja järjestetään loogisemmaksi jotakin sellaista, joka ei muussa muodossa ole niin järjestäytyntä. Puheessa voi ehkä pitää myös useita mahdollisuuksia ilmassa yhtäaikaan? Eri asia sitten on, että juuri puhumalla useimpien ihmisten on ehkä luontevampaa harrastaa monisyistä itseä koskevaa pohdintaa, harva jaksaa kirjoittaa kaikesta siitä reflektiosta, mitä itsensä suhteen harrastaa (paitsi intohimoiset päiväkirjanpitäjät).

Kysymys voisi olla myös siitä, että tilanteina kirjoitus ja tässä tutkimuksessa myös sanelu eksplisiittisemmin panevat tutkittavan työskentelemään määrittysten hakemiseksi. Haastattelutilanteessa, jossa käytiin läpi paljon laajempaa kontekstia, nousee esiin sellaisia kysymyksiä ja ajatuksia, joita ei vuorovaikutustilanteen ulkopuolella ei ehkä lähtisi miettimäänkään. Tutkittavan tuottaessa aineistoa "itseksensä" fokus luultavasti tarttuu tiukemmin juuri itseän, ehkä annetun instruktionkin vaikutuksesta. Haastattelussa haastattelutilanne "instruktiosta" lähtien levittää tarkastelun laajempiin yhteyksiin.

Tuntuu siis, että viestintätalanteiden suunnittelusta ja reflektoinnista on helpommin kirjoitetaan kuin puhutaan. Lehtonen (1996, 76) toteaa, että kirjoitusta pidetään

perinteisesti puhetta korkeampana toimintana, johon havaintoon on helppo yhtyä esimerkiksi akateemisessa kontekstissa. Puhe edustaa todennäköisemmin spontaania, reflektointia, tässä ja nyt-viestintää, kirjoittamiseen liittyy merkityksiä pohtimisesta, reflektoinnista, ajatusten tasokkuudesta. Vaikka tällainen puheen ja kirjoittamisen jaottelu onkin karkeaa (ks. esim. Luukka 1995, 55-56), luonnehdinta sopinee kuvaaman kirjoittamisen ja puhumisen työnjakoa: puheessa on usein tärkeää nimenomaan prosessi, ei niinkään jäsentyneisyys ja suunnitelmallisuus, kirjoittamisessa usein produktio. Luukka (1995, 52) huomauttaakin, että tekstejä on huomattavasti helpompi kuvata tuotteina kuin prosesseina, teksti sinänsä ei paljasta, miten se on tuotettu.

Mielenkiintoisesti myös aineisto, jonka tutkittava (Heli) tuotti sanelemalla, läheni tässä mielessä kirjoitusaineistoa. Huomiotani kiinnitti esimerkiksi sellainen seikka, että sekä sanelussa että teemakirjoituksissa oli haastatteluista poikkeavasti selkeää "pyrkimyspuhetta": enemmän kuvausta oman viestinnän halutuista kehityssuunnista, kirjoituksissa tuotiin selkeämmin esille omia progressiivisia pyrkimyksiä. Samaa piirre ei tietenkään ole tyystin poissa haastatteluista, mutta ei samalla tavalla nouse esiin monisyisen ja monitahaisen puheen ympäristössä. Tätä pyrkimyksellisyyttä tai strategisuutta, jota edellä esitetyt esimerkit (Heli ja Kalle) kuvaavat, esiintyi myös asiantuntijuuteen liittyvässä puheessa, johon palaan myöhemmin.

Viestijäkuva käsityksenä omista taidoista?

Taitojen näkökulma mielletään yleensä tärkeäksi osaksi viestijäkuvan rakentumista. Tämän tutkimuksen pohjalta vahvistui näkemys siitä kompleksisuudesta, jolla taitojen arviointi suhteutuu oman viestinnän tarkastelun kokonaisuuteen. Loppujen lopuksi tutkittavat jäsentävät itseään suhteellisen vähän suoranaisesti henkilökohtaisten viestintätaitojen kautta, vaikka haastattelussa siihen ehkä teoreettisten silmälasien vaikutuksesta kannustettiin. Se, että haastatteluista ei muodostunut minä osaan/en osaa- puheen foorumia, voi tietysti kertoa useista seikoista. Edellä oli jo puhetta siitä, miten viestintään liittyvät attribuutit osoittavat, että itseä jäsennetään paljolti persoonallisuuden piirteitä kuvaavilla sanoilla, joskin niitä myös avataan selityksillä ja suhteutetaan toisiinsa.

Taitopuheen vähäisyys voi nähdä merkinä esimerkiksi siitä, ettei taitoajattelu suhteessa puheviestintään ole vakiintunut hahmotustapa (muilla kuin puheviestinnän opettajilla). Se voisi myös tarkoittaa sitä, ettei omaa toimintaa kyetä kovinkaan rikkaasti analysoimaan erilaisina viestintätaitoina tai arvioimaan omien taitojen kehityssuuntaa. Selitysyritys on mahdollinen, mutta puutteellinen ja helppo, kun yhtä hyvin voi nähdä kysymyksessä olevan tavan jäsentää ja hahmottaa omaa toimintaa nimenomaan viestinnällisenä, itsen ja ympäristön vuorovaikutusprosessina, jossa on vaikeaa, ellei mahdotontakin järkevällä tavalla erottaa sitä, mikä on itsekunkin henkilökohtaisten ominaisuuksien ja taitojen rooli. Lienee selvää, että henkilökohtaisten taitojen kuvailu on jokseenkin luontevaa sellaisessa kontekstissa, jossa voi selkeästi erottaa oman toiminnan toisten toiminnasta. Tällaisiahan ovat perinteisesti tietyt julkiset puheet, esittämisen- ja esiintymistilanteet. Ehkä se, ettei yksilöiden kyvyt hahmottaa omaa toimintaansa esimerkiksi ryhmäviestintätilanteissa taitojaan arvioiden kerrokaan heikosti kehittyneestä kognitiivisesta kompleksisuudesta, vaan realistisesta suhteesta

viestintään, viestinnän luonteen ymmärtämisestä: mikä minä olen poimimaan ryhmän toiminnan kokonaisuudesta omat taitoni, nimeämään kompetenssini. Millaista relevanssia tällaiselle taitavuuden arvioinnilla oikeastaan on ryhmäviestinnän kontekstissa? Tässä liikutaan ainakin ryhmäviestintätaitoja opettaville tutussa ikuisuuskyseksessä: voiko ryhmäviestinnästä adekvaatilla tavalla erottaa yksilöllisiä kompetensseja esiteltäväksi? Kuten Valkonen (1997, 32) itsearviointia koskevassa tutkimuksessaan huomauttaa, puheviestintätaitojen itsearviointi on todennäköisesti yhteydessä siihen, miten viestijä mieltää oman toimintansa merkityksen suhteessa samaan sosiaaliseen tilanteeseen osallistuvien toimintaan ja tilannekohtaisten viestintätaitojen saavuttamiseen.

Toisaalta kysymys lienee ylipäänsä ihmisen havaintotoiminnan holistisuudesta, erittely, pilkkominen, analyysi eivät ole ihmiselle kaikkein luontaisimpia tapoja hahmottaa ympäristöään tai itseäänkään. Operoimme integroiden informaatiota eri lähteistä, havainnoimme kokonaisvaltaisesti. Viestinnän havaitseminen ei ole mikään poikkeus. Tässä kohti viestinnän tutkijoilta vaaditaankin suurta sensitiivisyyttä: mikäli emme ole selvillä inhimillisten havaintotoimintojen luonteesta, tai oikeastaan ihmisestä yleisesti, tai toisaalta omista jäsenyksistämme ja preferensseistämme jäsenyystemme suhteen, se heijastuu vääjäämättä tutkimuksiimme ja niiden tuloksiin. Olemmeko esimerkiksi kiinnostuneita siitä, miten hyvin tai huonosti tutkittavat sopeutuvat meidän hahmottelemiimme kehyksiin vai siitä, miten he itseään hahmottavat? Tutkimusten tuloksista ja pohdinnoista saattaa usein sisältyä hämmästyä, joka olisi itse asiassa ollut nähtävissä jo tutkimuksen lähtökohdissa, jos tutkimus rakentuisi ihmisen toiminnan luonteen analyyseista lähtien. Voi käydä niinkin, että jos tarjoamme voimakkaasti omaa jäsenyystemme tutkittaville, he tekevät parhaansa täyttääkseen tehtävänsä, valmiiksi antamamme raamit, eivätkä saa ääntään kuuluviin itse jäsenyksen suhteen. Tällöin saamme tuloksia, että yksilöt eivät esimerkiksi kovin hyvin osaa arvioida itseään, mutta emme saa tietää, mitä havainnoinnissa tapahtuu tai millaisia kehikoita siinä käytetään: näemme lopputuloksen, emme prosesseja. Esimerkiksi Valkonen (1997, 181) näkee laadullisen tutkimuksen itsearvioinnin luonteesta tarpeellisenä: esimerkiksi tutkimusasetelma, jossa kuvanauhoitettuja viestintätilanteita analysoidaan yhdessä opiskelijan kanssa, saattaisi antaa paremman lähtökohdan ymmärtää millaisin perustein viestijä itse omaa toimintaansa havaitsee ja arvottaa.

Lienee hyvä pohtia, mitä kaikkia mahdollisia puolia viestijäkuvasta jäi tässä tutkimuksessa esiin nostamatta haastattelun jäsenyksen takia tai muusta syystä. Jossain vaiheessa kiinnitin huomiota siihen, että esimerkiksi havainnointitaitoihin ei tullut haastattelussa kiinnitettyä erityistä huomiota. Ne jäivät piiloon ehkä kääntöpuolisuutensa takia, ovathan ne mukana kaikessa viestinnässä, mutta helposti näyttäytyvät implisiittisempänä toimintana. Ehkä niitä tuli kohdeltua myös jonkinlaisina itsestäänselvyyksinä. Kuuntelemisesta kyllä kysyin siinä vaiheessa, kun halusin haastateltavien kertovan käsityksiään psykologien ammattikunnan viestinnästä; tiedustelin stereotypiaan nojautuen, ovatko psykologit ylipäänsä hyviä kuuntelijoita. Tämä kysymys saattoi nousta myös aikaisemmista havainnoista, jotka koskevat kuuntelemisen taitojen arviointia suomalaisessa puhekuulttuurissa. Yleensä omia kuuntelutaitoja pidetään hyvinä, mistä voi ajatella takana olevan joko kuuntelutaitojen mieltämisen suhteellisen helposti saavutettavina ja ehkä yksinkertaisina vastaanottamisen taitoina. Toisaalta asiassa voi nähdä kulttuurisen

autostereotypian kääntöpuolta: jos meille ei ole sallittua esitellä oman viestintämme positiivisia puolia suhteessa esiintymiseen, julkiseen puhumiseen tai sanomien rakentamiseen, niin vaikenemisen positiivinen vastapuoli on hyvä kuuntelija. Psykologin ammatti on sitä paitsi yksi niistä ammateista, joihin on ehkä luontevinta kohdistaa hyvin kehittyneiden kuuntelemistaitojen vaade. Kiinnostavaa olisi siis tutkia, voisiko jonkun yksilön viestijäkuva rakentuakin voittopuolisesti tai vahvasti esimerkiksi ns. vastaanottamisen taitojen pohjalle, itse viestinnän havaitsijana enemmän kuin sanomien rakentajana tai "merkitysten lähteenä".

Palaute viestijäkuvan rakentumisessa

Haastateltavilta kyseltiin myös heidän kokemuksiinsa palautteesta ja näkemyksiään siitä, miten eri yhteyksissä saatu palaute on rakentanut kuvaa itsestä. Palaute on psykologeille tuttu käsite, jonka merkityksen selventämiseen ei tuntunut olevan tarvetta haastatteluissa, eikä sen merkityksestä käyty myöskään keskustelua. Palaute onkin niitä käsitteitä, jonka käyttö voi olla siinä määrin automaattistunutta, että määrittely-yritykset tuntuvat turhilta. Ja kuitenkin, kun määrittelyä yrittää, tajuaa käsitteen sidostuvan moneen traditioon ja sitä kautta tulevan monimerkityksisyyden. Esimerkiksi Lehtovaaran (1992, 155) mukaan puhe positiivisen palautteen merkityksestä minäkäsityksen kehittymiselle tuo mieleen esinemäisen minäkäsityksen siirtämisen yksilön ulkopuolelta hänen sisälleen. Positiivisen palautteen ja esimerkiksi oppijan sisäisen motivaation yhteys ei varmastikaan ole niin yksioikoinen kuin usein esitetään (ks. esim. Lehtovaara 1992, 59). Palaute voidaankin nähdä juuriltaan, varsinkin, jos se arvotetaan positiiviseksi tai negatiiviseksi, behavioristisen oppimisteorian lapsena (esim. Lehtovaara 1992, 50).

Valo (1995, 98) toteaa palaute-termin merkityksen selkenevän, kun se rajataan didaktiseksi käsitteeksi, esimerkiksi puheviestinnän taito-opetuksessa tarkoittamaan sitä kuvailevaa ja arvioivaa informaatiota, jolla kommentoidaan oppijalle hänen suorituksiaan. Opettajan antaman palautteen rajaaminen hänen viestiensä virrasta on kuitenkin teoreettista, onhan se toisaalta käsite, jolla kuvataan viestintäprosessin yhtä osaa. Palautteenantotilanteen tarkasteleminen viestintäprosessina mutkistaa didaktistakin määrittystä, sillä silloin palautetta on se, jonka yksilö kokee palautteeksi, jolle antaa palaute-merkityksen. Palautteen tarkasteleminen konstruktivisena prosessina tuo kuvaan mielenkiintoisia kysymyksiä, joihin ovat viitanneet esim. Rauste- von Wright & von Wright (1994). Minäkäsityksen ja viestinnän väliset suhteet eivät ole yksioikoisia tai suoraviivaisia. Palautteen vastaanottamisessakin toimii valikoiva tarkkaavuus. Palautteen saaja voi "koodata" sen tiedollisesti ja sillä tavoin oppia uutta. Yhtä hyvin palautteen voi koodata myös suhteessa palautteen antajaan, esimerkiksi vihjeenä opettajan tavasta opettaa tai tämän luonteesta. Tietenkin oppijan mieleen jää se, mihin hänen tarkkaavuutensa (jota ohjaavat hänen odotuksensa, pelkonsa ja tavoitteensa) kohdistuu: palautteen voimyös koodata suhteessa minäänsä, onnistumista tai epäonnistumista osoittavana. (Ks. Rauste-von Wright ja von Wright 1994.)

Viestijäkuvan tietoisien rakentumisen kannalta on mielenkiintoista se, että yksilön suhde saatuun palautteeseen, palautteelle antama merkitys on todellakin palautteen kannalta ratkaiseva. Konstruktivistiselta pohjalta on mahdollista esimerkiksi empiä,

voiko arvottavan palautteen (positiivinen, negatiivinen) rinnalla esiintyvää toimintojen kuvausta tai parafraasia kutsua neutraaliksi (Valo 1995, 103) tai jos voi, niin kenen näkökulmasta palautteen voi ajatella olevan neutraalia, jos sillä tarkoitetaan viestijän toiminnasta tehtyjen havaintojen kuvaamista.

Palaute didaktisena käsitteenäkin on monimerkityksinen, ajatellaanpa vaikka opettajan palautteeksi tarkoittamaa - oppijan palautteeksi kokemaa. Entäpä sitten institutionaalinen palaute ja informaaleissa oppimistilanteissa palautteeksi mielletty tieto itsestä: miten ne ovat erotettavissa? Tässäkään tutkimuksessa tutkittavat eivät juuri lähteneet erottelemaan institutionaalista palautetta muusta palautteesta, vaikka kysymyksissä tällaista jakoa saatettiin etsiäkin.

Yleisesti palautteen saamisen vähäisyys ja joissakin kertomuksissa myös saadun palautteen yksipuolisuus olivat kertomuksissa yhteistä. Tämä pätee ennen kaikkea psykologin peruskoulutukseen, mutta samanlaisia kokemuksia saattoi liittyä myös täydennyskoulutuksiin. Ymmärrettävästi omasta viestinnästä saadun palautteen saamisen vähäisyys on yhteydessä vähäiseksi miellettyyn viestintäkoulutuksen määrään. Koulutusten yhteydessä viestintätaidoista saatu palaute näyttää haastattelujen perusteella kohdistuneen eniten esiintymistaitoihin, ryhmissä toimimisesta sitä on kertynyt jo vähemmän, vaikka päivastaisiakin kokemuksia esiintyy. Palautteettomuus liittyy kuitenkin koulutuskontekstin ohella muihinkin yhteyksiin. Samanlainen kokemus palautteen suhteen jatkui tutkittavilla myös työelämässä: *omasta työstä harvoin saa tai osaa pyytää palautetta*. Tämä koskee yhtä lailla asiakastilanteita kuin eri ammattialojen edustajien yhteistyötä. Tutkittavat kertoivat esimerkiksi, että voi loppujen lopuksi olla vaikea päästä kiinni tietoon, miten yhteistyökumppani, vaikkapa päiväkodin henkilöstö, on yhteistyön kokenut. Tällaiseen tietoon käsikäsiksi ei oikein ole luontevia tapoja. Asiakastilanteessa saa tietenkin monenlaista välitöntä palautetta, mutta toisaalta nähtiin, että kuitenkin eksplisiittisen palautteen hankkimiseen omasta työskentelystä ja siitä, miten asiakkaat kokevat psykologille tulemisen ja psykologin kanssa työskentelyn, ei ole vielä riittävästi tottumusta tai vakiintuneita menettelytapoja.

Voi tietenkin ajatella, että palauteinformaatiota ja palautteen mahdollisuuksia on esimerkiksi työyhteisössä paljonkin "ilmassa", mutta palaute on useimmiten epäsuoraa, vaikeasti tulkittavaa eikä siis välttämättä palautteeksi mielletävissä. Tähän viittaavat useamman psykologin kommentit viestinnän epäsuoruudesta työyhteisössä. Palaute esimerkiksi työparityöstä voi kiertää kolmannen osapuolen kautta, problemaattisiksi koettuja asioita ei oteta suoraan käsittelyyn. Palautetta siis luonnehtii implisiittisyys eikä implisiittistä palautetta välttämättä pysty mieltämään palautteeksi.

Tässä yhteydessä voisi esittää joitakin ajatuksia tai suosituksia palautteen määrästä ja laadusta lähinnä koulutuskontekstissa. Molemmilla on väliä. Palautteen määrä, jos se jää vähäiseksi, asettaa erityisiä vaatimuksia palautteen laadulle. Jos palautetta saadaan vähän, sen olisi oltava erityisen laadukasta. Tämä nousee siitä monesti todennetusta havainnosta (esim. Markus & Wurf 1987), että itseä koskevaa informaatiota prosessoidaan tehokkaasti ja muistetaan hyvin. Tässä mielessä pahinta palautetta on vähän, mutta huonoa-tyylinen palaute: huono viittaa tässä siihen, millaisia kehitysmahdollisuuksia palaute yksilölle avaa. Paljon ja huonoa on myös huono vaihtoehto, mutta ehkä edellistä parempi, sillä yksilölle voi ajatella jäävän enemmän

vaihtoehtoja ja valinnanvaraa sen suhteen, mitä palautteesta itselleen ottaa, omaan kuvaansa integroi, tai omaan kertomukseensa sisällyttää.

Mitä vähemmän palauteinformaatiota on kohdalle osunut sitä pienemmän palautevaraston kanssa yksilön toimii. Tietenkin olisi naiivia kuvitella, että ihminen toimii jotenkin vain eksplisiittisen palautteen varassa rakentaessaan kuvaa itsestään, mutta minärakenteiden funktioiden kannalta on hyvin ymmärrettävissä, miten hyvin juuri koulutustilanteissa lausutut palautekommentit jäävät mieleen. Mieleenjäävyyttä kuvaa se, että yksilö voi muistaa itseensä kohdistuneita huomautuksia sanatarkasti jopa vuosikymmenten takaa. Tähän liittyyneehkä sekin, että palautteen merkitys mielletään ehkä keskeisemmäksi uran alkuvaiheessa tai nuorempana; ainakin joku haastateltavista viittasi siihen, että aikaisemmin palaute vaikutti enemmän kuvaan itsestä kuin nykyään. Palautteelle siis ehkä tullaan immuunimmaksi, tai skemaattisuus (Edwards 1990) vahvistuu iän ja minäkuvan selkeytymisen (tai jämähtämisen) mukana, saatu palaute integroidaan osaksi sitä kuvaa, jota itsestä on tarkoituksenmukaista ylläpitää, tai sitten se ignoroidaan. Taitojen oppimisen kuvauksista on tuttua myös ilmiö, että taitojen karttuessa kyky oman toiminnan reflektointiin tietenkin paranee ja toiminnan ohjaus muuttuu sisäiseksi.

Palaute, joka kytkeytyy videoharjoitteluun muistetaan yleensä erityisen hyvin. Yksi haastateltavista kertoi täydennyskoulutuksen (perheneuvolakoulutus) haastatteluharjoituksista:

Sari: *...me oltiin aivan puolikuolleita niiden päivien jälkeen me aateltiin et tällastaks tää herrajumala koko vuosi tulee olemaan kun vuoronperään me... Oikein venäläinen ruletti pyöri aina videon eteen ja kelattiin se ja muistan ku X sano mulle että jos sä nyökyttelet tolla tavalla niin niskas katkaset ennen ku sä eläkkeellä psykologina oot. Välillä pantiin videosta ääni pois et nähtiin vaan tää nonverbaalinen viestintä kuule kun mä pyöritän sormusta ja nyökytän päätä ja raavin niskaa siis ihan hirveetä. Et kaikilla oli ihan naama punasena kun sieltä lähetettiin et tätä niinku nonverbaalista palautetta ainakin mä sain tosi paljon...*

Mitään yllättävää ei tunnu olevan siinä, että videopalautteesta nousee esiin ja jää mieleen erityisesti nonverbaalinen viestintä. Se on ensinnäkin monelle uusi näkökulma itseän (tai oli ainakin 1980-luvulla ennen kotivideoinnin valtavaa yleistymistä). Koulutuskäytössä se edellyttää oppijoilta harjaannusta, vaatiihan tottumusta ennen kuin huomio kiinnittyy esimerkiksi omasta ulkonäöstä harjoittelun kohteisiin, puheen sisältöön, esityksen rakenteeseen tai käytettyihin perusteluihin (Valo 1995, 103.) Yhtä hyvin oman äänen kuuleminen teknisesti välittyneenä voi jollekin olla kokemus, joka vie huomiota muusta tai muilta ns. merkkijärjestelmiltä.

Millaisia mahdollisuuksia olisi sitten tarkastella viestijäkuvan rakentumista suhteessa puheviestinnän merkkijärjestelmiin? Toisaalta voisi olla, että yhtä lailla kuin viestinnän havaitsemisen taidot voisivat olla keskeisiä jonkin yksilön viestijäkuvassa, myös jotkut merkkijärjestelmät saattaisivat saada muita korostuneemman aseman. Tällaisen tutkimuksen tulokset olisivat kiinnostavia. Oletus voisi olla esimerkiksi senkaltainen, että ääni saattaa olla hyvinkin keskeinen osa jonkun yksilön kuvaa itsestä mutta

esimerkiksi katse ei niinkään. Tämä hypoteesi voi tietenkin olla sellainen, että videopalaute keikuttaisi sen paikkansapitävyyttä, koska oletus perustuu siihen, että jollakin tavalla keskeisimmät viestijäkuvan ainekset ovat niitä, joihin yksilön havainnot itsestä ovat fokusoituneet. Äänemme voimme kuulla itsekin, vaikkemme samanlaisena kuin ne joille puhumme, mutta sosiaalisissa tilanteissa harvoin näemme itseämme, meillä on tuskin mahdollisuutta havainnoida omaa katsettamme. Niinpä voisi ajatella, että vaikka saisimme esiintymisharjoittelussa positiivista palautetta katseestamme, tieto tavastamme olla katsekontaktissa ei ehkä helposti nouse viestijäkuvamme keskeiseksi ainekseksi.

Dufvan, Lähteenmäen ja Isoherrasen (1996, 34) mukaan Bahtin (1979) kuvaa ihmistä positionaalisen subjektina, joka näkee aina jotakin sellaista, mikä on toisten näköpiirin ulkopuolella, ja toiset näkevät sellaista, mikä on yksilön näköpiirin ulkopuolella. Esimerkkinä tästä on visuaalinen havaitseminen, jossa yksilö ei pysty näkemään omia kasvojen ilmeitään tai takaraivoaan. Näin yksilön käsitys itsestään on väistämättä erilainen kuin toisten ja osa itseä koskevasta tiedosta on peräisin toiselta. Intertekstuaalisuuden idean kanssa on sopusoinnussa se, että emme ehkä erottele sitä, mikä omassa kuvassamme on omin sanoin sanottua ja mitkä itseämme koskevat sanat olemme lainanneet toisilta. Emme pysty osoittamaan, mikä kuvastamme on alkuperältään "omaa" ja mitä viivoja ja varjostuksia on toisten toimesta kuvaamme tullut.

Todennäköisempää kuin viestijäkuvamme rakentuminen kovin hienosyisesti merkkipohjalle on kuitenkin se, että havaintomme liittyvät niihin merkityksiin, joita oma toimintamme kanssakäymisessä on mielessämme saanut. Voi olla, että asiaa kysyttäessä viestijäkuvastamme ensin tulee virallisempi, opitumpi selitys, se, mitä olemme tottuneet itsestämme (ja itseltämme) kuulemaan. Menetelmällinen tosiseikka lienee, että tätä hypoteesia tai juonnetta seuraava tutkimus olisi ehkä ajautunut varsin suureen reaktiivisuuteen, helposti olisi saanut sitä, mitä on tilannut. Haastattelu ei välttämättä olisi edes ollut paras mahdollinen menetelmä viestijäkuvan "merkkijärjestelmäpainotusten" tutkimisessa.

2. VIESTINTÄ PSYKOLOGIN TYÖSSÄ

Seuraavaksi luon katseeni siihen, mitä erityisesti psykologin ammatilliseen viestintään liittyviä piirteitä aineistoistani nousee joko niiden yleisyyden, kiinnostavuuden tai kuriositeettiarvon takia. Näistä kriteereistä voi todellakin päätellä, että lukutapani on kuten edelläkin fenomenologisesta katsannosta ja sen systematiikasta poikkeava. Haaviini ovat tarttuneet erityisesti psykologien ammattinsa viestintään kohdistamat huomiot. Millä tavoin viestinnän merkitystä kuvataan? Millaista psykologin ja asiakkaan välinen viestintä on luonteeltaan, miten sen erityisyyttä konstruoidaan? Kuinka oman viestinnän ja käsityksen viestinnän merkityksestä kerrotaan muuttuneen ammatillisen kehityskaaren kuluessa? Mitä puhutaan suhteesta asiantuntijuuteen ja sen tuleviin haasteisiin? Tässä keskeisimpiä kysymyksiä, joihin tämän osan loppupuoli suuntaa kapeita valokiiloja. Lukutapani siis risteilee nyt jossakin sisällönanalyttisen ja diskursiivisen välimaastossa; sisällönanalyttinen lukutapa on ohjannut katsomaan,

mitä puhutaan, mutta jossain määrin pyrin myös osoittamaan tai ainakin pohtimaan, mitä puheella tehdään. Kuten Jaatinen (1996, 67) toteaa tällaisen tason sisäistäminen ei ole helppoa, vaan vaatii jatkuvaa *toisin lukemisen opettelua*, enkä katso itselläni tässä vaiheessa olevan siihen riittäviä metodisia valmiuksia. Kuitenkin puheen toiminnalliseen luonteen näkemisessä on haastavuutta, joten paikoin ponnistan siihen suuntaan. Ainakin tarjoan runsaasti esimerkkejä siitä, miten asioista puhutaan, joka periaatteellisesti eroaa osan I kokemuslähtöisestä tarkastelusta.

Tähän ratkaisuun, jota voi perustella tutkittavien "päästämisellä ääneen", liittyy myös ongelmia. Kvale (1996, 266-267) esittää omia ohjeitaan siitä, miten sitaatteja tulisi käyttää haastatteluraporteissa. Niiden tulisi olla suhteessa leipätekstiin, ne pitäisi kontekstualisoida, ne tulisi tulkita, siten ettei lukijan tarvitse arvailla, miksi kyseinen sitaatti on mukaan otettu. Tekstissä tulisi säilyä tasapaino lainausten ja muun tekstin välillä, lainausten tulisi olla lyhyitä. Pitäisi myös valita aina paras mahdollinen lainaus. Lainaukset tulisi myös pääsääntöisesti muuntaa kirjoitetulle kielelle. Kvale (1996, 265-268) myös miettii sitä, miten psykoterapeuttisessa tutkimuksessa onnistutaan usein esittämään merkittäviä löydöksiä tiiviissä tapaustutkimusmuodossa ja lyhyin esimerkein. Hän arvelee, että terapiatyötä tehneet ovat oppineet seulomaan kuulemistaan tarinoista olennaisen, kun taas haastattelututkimusta tekevät ovat noviiseja käsittelemänsä substanssin kanssa, eivätkä osaa ottaa tarvittavaa etäisyyttä siihen haastattelumateriaaliin. Näin tutkimusraportit paisuvat mahtaviksi, kuten seuraavassa hauskaasti todetaan:

Quantity appears to be a persistent problem for qualitative researchers: they seem to feel that the sheer number of pages will justify their studies not having quantitative data; and they can have too many pages of interview material and too few pages for reporting the findings. (Kvale 1996, 265.)

Tuo kritiikki osuu kohdalleen tässäkin työssä. Varsinkin tässä jaksossa tutkittavien puheesta otetuista lainauksista jotkut ovat niin kertovia ja oivallisia, etten millään kyennyt niitä lyhentämään tai jättämään pois. Mielenkiintoinen metodinen kysymys kuitenkin kummittelee taustalla: missä määrin aineisto puhuu/voi puhua puolestaan. Ja jos se sattuisi hyvin puhumaan, mitä palvelevat tutkijan hennot parafrasit tutkittavan puheesta?

"Sehän on kaikki": Puhetta viestinnän merkityksestä asiakastyössä

Jos jotakin haastattelun teemaa voisi luonnehtia Suonista (1997, 29) mukaillen niin sanomattakin selväksi, että se *jää sanomatta*, se olisi epäilemättä viestinnän merkitys. Olen melko vakuuttunut siitä, että ellei kysymys viestinnän merkityksestä olisi kuulunut haastattelun teemoihin, sitä koskenut puhe olisi jäänyt vähäiseksi, niin itsestäänselvä asia viestinnän merkitys tuntui haastateltaville olevan. Siksi kysymys saattoi tuntua haastateltavista omituiselta tai naiivilta. Kuitenkin vastaaminen itsestäänselvään kysymykseen voi olla kaikkein vaikeinta, varsinkin jos kysymyksessä on sellainen kämmenistä pakeneva asia kuin viestintä, jota on kaikkialla, muttei kuitenkaan missään.

Teija: *No se koko asiakassuhdehan perustuu siihen viestintään. Et tietysti se on se mitä puhutaan ja se kehon kieli. Plus sitten kaikki miten minä esimerkiksi kykenen esittämään tämän asian miten varmasti tai epävarmasti...Tai se on sehän on oikeestaan kaikki sitä se vuorovaikutus mikä tapahtuu siinä ni pelkästään sitä viestintää psykologin työssä.¹*

Helpompaa teemaa on lähestyä, kun erittelee sitä toiminnaksi ja tekemiseksi, tai miettii sitä laatua, jota toiminnalla tavoittelee.

Sari: *Se on erittäin tärkeätä se on hirveen tärkeätä se on ihan keskeinen juttu. Et niinku miten mä kuulen asiakkaan ja kuinka asiakas kuulee minut ja sitte että hän kuulee niin että hän on tullut kuulluksi, että mä oon ymmärtäny. Se on kaikkein tärkeintä oikeestaan se että et ihminen tulee kuulluksi. Et minä omilla vastauksillani osotan että mä oon kuullu... ja kuunnellu... Se on hirveen tärkeätä ja tota sillon kun jotain työmenetelmää opettelee niin kauheen useinhan se huomio on väärässä paikassa, niinku mä äsken sanoin, niissä omilla kommentteissa ja miten mä nyt viksumsti vastaan. Et se on väärässä kohassa. Must tuntuu että ideaalitapauksessa se pitää olla just siellä et kuuntelee sitä henkilöä ja pallo tulee takaisin se minun vastaus tulee sillä tavalla et hän huomaa tulleensa kuulluksi*

Teijo: *Tää voi kuulostaa tietenkin dramaattiselta mutta tota mutta sä varmaan tiedät myöskin et sehän on kaikki. Et se on kaikki et se asiakkaiden kanssa nimenomaan kommunikoidaan. Ja ja nimenomaan niinku psykologin työssä... Koska tota fysioterapeutti vielä voi, vaikka sekin on paljolti kommunikaatiota vaikka sitä ei päältä uskois, mut se sisältää niinku manipulointia ja muuta ja tota siin sentään tehdään myös muuta ja autonkorjaaja voi varsin vähäisellä ynähdyksellä ottaa sen homman ja tehdä sen ja tuikkaa laskun ja ottaa rahat vastaan, se menee. Mutta tota psykologin työssä kommunikointihan on se on niinku se alkaa siitä ja päättyy siihen ja siin välillä on kommunikaatiota...Ja mut tää miks sä kysyt tämmöstä kun sä²... Tähän on itsestään selvä.*

¹Suuri osa jatkossa esitetyistä aineistonäytteistä on alkuperäisestä haastatteluista. Olen kuitenkin jossain määrin kirjallistanut ilmaisua. Tähän ratkaisuun sain tukea Kvalelta (1996, 267), joka toteaa, että transkriptiot puheesta ovat toistoineen, epäröinteineen, taukoineen ja vokalisaatioineen usein vaikeita ymmärtää kirjallisessa muodossa. Hän kehottaa ymmärtämisen helpottamiseksi saattamaan tutkittavan puheen kirjoitetun tekstin muotoon, silloin kun tutkimuksen fokus ei ole lingvistivessa muodossa. Niinpä olen karsinut jonkin verran selkeitä tilkesanoja ja ripotellut mukaan välimerkkejä harkintani mukaan.

²Haastattelijan vastaus tähän kiperähköön kysymykseen saattaa kiinnostaa:
ET: No niin no se on jotenki must on aina kiva tietää miten ihmiset sen ilmasee (T:niin just joo).Siinä on hirveesti eroja kuitenkin (niin varmaan onki) ja sit mä haluan (joo mut mä ajattelin varmaan et kyllähän sä itse tän tiedät). Joo joo mutta mä haluanki niinku kuulla teiän näkemyksiä ja sit mä oon kiinnostunu myös siitä et ootko muuttunu niinku tässä suhteessa?

Tutkittavat saattoivat siis hahmottaa omaa työtään ja viestinnän roolia siinä suhteessa muihin ammatteihin. Esimerkiksi psykologin työssä viestintä on suoranaisesti tutkimuksen kohteena, kun tavoitteena on keskustella: tästä syystä omaan viestintään nähtiin syntyvän toisenlainen, reflektiivisempi ote. Tätä kautta nousevaan eroon esimerkiksi lääkäreiden ja psykologien työssä kiinnitti huomiota Heli.

Heli: *ja jos sitten mietitään tätä viestintää asiakassuhteissa niin se viestinnän merkityshän on todella tärkeä. Kun kuuntelee näitä kaikkia juttua esims lääkäreistä jotka ei ees vilkase asiakkaaseen ja mutisee jotakin papereihinsa... Mä luulen että psykologit on siinä mielessä vähän valveutuneempaa väkeä, koska psykologin työn tarkotushan on yleensä keskustella ihmisen kanssa jostakin asiasta, puhua ihmisen kanssa, jollon siihen heti suhtautuu toisella tavalla ku jos tavote on tutkia jonkun ruumis tai kroppa.*

Lääkäri taas voi nähdä saman ilmiön psykiatrin työssä: *No varmasti ne jotka on psykiatrian puolella ni siellähän on pakko saada ymmärryksen niinku molemminpuolin kulkemaan sen tiedon ja ymmärryksen mitä se tarkoittaa, mitä tarkoittaa lääkäri ja mitä tarkoittaa potilas ja et miten niinku, koska se perustuu niinku paljon se hoitosuhdekin siihen kommunikaatioon.*³

Ero somaattisten ja psykiatristen lääkäreiden välillä syntyisi siis viestinnän erilaisesta merkityksestä. Psykiatriaerikoistuneiden lääkäreiden työssä hoitosuhteen voi nähdä perustuvan enemmän viestintään kuin somaattisten lääkäreiden työssä. Vaikka molempien asiantuntijoiden, ruumiin tai mielen (jälkimmäisiä esim. psykologit ja psykiatrit), asiakastilanteet olisivat kasvokkaistilanteita, niissä on kuitenkin nähtävissä viestinnän fokuoimisen kannalta selvä ero, mikä puolestaan vaikuttaa siihen, millaisena viestinnän asema omassa työssä nähdään. Mielen asiantuntijoilla ammattilaisen ja asiakkaan välisessä viestinnässä fokus on siinä, mitä **tietoisuuksien välillä tapahtuu**, niissä merkityksissä ja tulkinnoissa, joita asiakas asioille antaa. Taso, jolla toimitaan on tietoisuuksien taso, johon suhteessa ruumis ja keho asettuvat takalalle. Somaattisen puolen asiantuntijan (lääkäri, sairaanhoitaja, fysioterapeutti) ja asiakkaan välisen viestinnän kohteena on ruumista ja sen toimintaa ja tilaa koskevat **havainnot**. Asiakkaan tehtävänä on esimerkiksi lääkärin vastaanotolla on kuvata mahdollisimman rehellisesti ja eksaktisti oireitaan ja havaintojaan. Kiinnostuksen kohteena ei siis ole, miten merkitykset muodostuvat ja mitä tulkintoja kukin asioille, vaan tavoitteena on raportoida asiat, kuvata ne mahdollisimman tarkasti. (Gerlander & Takala 1997.) Psykologin työssä taas toimintaa on yhä enemmän alettu hahmottaa keskustelutodellisuuden kautta. Tällöin terapia onkin kertomusten kuuntelemista, kertomuksena olemista ja kertomusten kertomista ja muutos liittyy yhteisössä olemassa olevan "merkitysten ekologian" rikastumiseen ja tätä kautta parempiin toimijuuden edellytyksiin (ks. Wahlström 1992, 182).

³Tämä näyte on Maija Gerlanderin tutkimusaineistosta. Olemme vertailleet haastatteluaaineistojemme kautta lääkäreiden ja psykologien suhdetta viestintään (Gerlander & Takala 1997).

Muutospuheesta

Yksi kiinnostava haastatteluaineistoon sisäänrakentuva ilmiö on "muutospuhe". Toki muutosten kysyminen ja jäljittäminen on ollut myös työssä joidenkin haastatteluteemojen kautta eksplisiittisesti läsnä, mutta muutoksista puhuminen kuuluu myös sellaisiin teemoihin, joka tämänkaltaista aihetta tällaisella menetelmällä tutkittaessa nousee esiin omavoimaisesti. Tarkoitan tällä sitä, että teema nousee esiin väistämättä itseä kuvattaessa, ilman haastattelijan ohjailua. Muutoksien kuvaamista voi tarkastella myös suhteessa kulttuurissamme vallitseviin tarinatraditioihin: muutostarinat ovat eittämättä kulttuurisia raameja, joiden sisälle asettuminen ja sieltä puhuminen opitaan. Esimerkiksi meille lienee itsestään selvää ja luontevaa kuvata ihmistä, siis vaikkapa itseä, oppivana ja kehittyvänä ja siten muuttavana. Muutos ja sen kuvaus on karkeasti ennen-jälkeen -rakenne: jos haastattelija kysyy muutoksesta, lienee kaksi mahdollisuutta vastata: 1) kertoa, etten ole muuttunut tai 2) kertoa, millä tavoin olen muuttunut. Kulttuurisesti vahvempi kehys on monista asioista, esimerkiksi ammattilaisuudesta puhuttaessa väistämättä jälkimmäinen, onhan yhteiskuntaamme luonnehdittu progression kautta jäsentyneeksi: progression ideaa pidetään yhtenä länsimaisen kulttuurin suurista metatarinoista (Gergen 1991). Länsimaisessa kulttuurissa useimmat tarinat, (stories) on rakennettu siten, että niiden suunta on joko positiiviseksi tai negatiiviseksi arvoitettavissa. Kehityskeskisyys ei kulttuurisena kehiksenä voinekaan olla jäsentämättä ajatteluaamme. Olemme sitäpaitsi valmiita hyväksymään "tosina" ainoastaan olemassaoleviin konventioihin sopivat tarinat. Tarinoissa siis kietoutuvat yksilöllinen ja sosiaalinen, autobiografia on kaikkea muuta kuin autonomista, paremminkin voitaisiin puhua sosiobiografiasta. (Gergen 1991, 161-164.)

Muutoksen teemojen integrointi itseä koskevaan puheeseen on erityisen haastavaa siinä valossa, että toisaalta samaan aikaan itseä koskevaa puhetta rajaa myös tietyn pysyvyystarinan kehys. Siinä, kuinka sovittaa yhteen muutos ja pysyvyys itseä koskevassa kerronnassa, heijastuu siis yksilötasolla sama ongelma, josta oli puhetta minäkäsityksen teoreettisessa jäsentämisessä ja tutkimisessa yleisemmin. Edellä esitettiin, että progressiivisuus on voimallinen metatason piirre länsimaisissa tarinoissa. Se ei välttämättä tarkoita, että kehityskuvaukset olisivat yksioikoisia menestyksen kuvauksia, samaan tarinaan voi sisältyä myös sivujuonteita, jotka antavat viitteitä myös toisenlaisista mahdollisuuksista. Tietyissä asioissa lienee luvallista mennä myös alaspäin, nähdä että jotakin positiiviseksi arvoitettavaa ei omassa toiminnassa ole enää siinä määrin kuin aiemmin. Yleensä tällaiset havainnot, jotka tässäkin aineistossa ovat harvinaisia, eivät liity niinkään ammatissa kehittymiseen kuin yleiseen muuttumiseen ihmisenä. Esimerkiksi Mari koki opiskeluaikoinaan olleensa nykyistä suorapuheisempi ja spontaanimpi, minkä voi ajatella olevan myös positiivisesti väritynyt luonnehdinta.

Kehityskulkuja omassa viestinnässä ja viestinnän merkityksen ymmärtämisessä

Tämän työn ensimmäisessä osassa esitetyssä yleisessä merkitysverkostossa muutosteemat tulivat näkyviin seuraavanlaisina linjoina suhteessa ammatilliseen viestintään ja toimintaan asiakastilanteissa: *Psykologit näkevät viestinnän merkityksen työssään, erityisesti asiakassuhdetta koossapitävänä ja rakentavana voimana. Ammattitaidon edistyessä ja työkokemuksen karttuessa näkemys viestinnän keskeisestä roolista on kirkastunut.*

Tämä koskee niin psykologin viestintää työyhteisössä kuin asiakassuhteenkin viestintää. Aloitteleva psykologi kiinnittää siinä määrin huomiota oman toimintansa suunnitteluun ja monitorointiin, että asiakas pyrkii näyttäytymään työn objektina eikä vuorovaikutuskumppanina. Ammatillisen ja tiedollisen epävarmuuden väheneminen heijastuu työn viestintätilanteisiin monin tavoin. Kaavamaisuus negatiivisessa mielessä vähenee ja erilaisten asiakkaiden kanssa työskentely helpottuu, toisaalta positiivinen rutiini ja työskentelyyn liittyvien tekniikoiden oppiminen vapauttaa energiaa ja tarkkaavuutta esimerkiksi toisen viestinnän havainnointiin ja oman toiminnan reflektointiin.

Tyypillisiä oman viestinnän kehityskulkuja koko aineistossa olivat

- harkitsevaisuuden lisääntyminen
- esiintymisjännityksen parempi hallinta
- varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen ja niiden seurannaisvaikutukset omassa toiminnassa, esimerkiksi irtautuminen valmiista toimintamalleista, itsenäiset ratkaisut ja vapautuminen liiallisista esikuvista
- epävarmuuden siedon kasvaminen
- vähentynyt kiirehtiminen
- ryhmissä sekä oman paikan ottamisen että muille tilan antamisen lisääntyminen
- fokuksen siirtyminen omasta toiminnasta toiseen
- asiakkaiden erilaisuuden parempi ymmärtäminen, asiakkaiden kanssa toiminen
- kasvanut rohkeus rajoittaa puheliaita
- oman työtyylin löytäminen
- viestinnän keskeisyyden ja merkityksen syvällisempi tajuaminen

Seuraavat esimerkkikatkelmat alkuperäisistä haastatteluista havainnollistavat konkreettisia tapoja puhua noista kehityssuunnista, oman tyylin löytämisestä, kokemuksen vaikutuksista ja viestinnän merkityksen syvällisemmästä ymmärtämisestä omassa työssä..

Oman tyylin löytäminen:

Sari: *Kyllä varmaan mä oon jo luopunut siitä gurumaniasta⁴ et mä niinku omaa tyyliäni oon löytänytkin ja löydän varmaan lisää edelleenkin ja elämä helpottuu ...mut kyllä mä luulen ...en mä sano et mä hiljasemmaks olisin tullu mut mä osaan kuunnella paremmin. Et kyllä se on muuttunu ja en puhu päälle mielestäni ja kuuntelen loppuun ja niin edelleen ...oon mä muuttunu."*

Irtautuminen valmiista toimintamalleista

Oskari: *Ainakin semmonen mikä elämäkokemuksen myötä tulee ettei ne ainakaan ahdista sillä tavalla ne tilanteet, että niissä pystyy toimimaan vähän monipuolisemmin niin ja vähemmän kaavamaisesti.*

Työhön kerrotaan ammatillisen kehityksen ja kasvaneen kokemuksen takia löytyneen entistä enemmän vapausasteita, jotka liittyvät sekä omiin tuntemuksiin että myös

⁴Aikaisemmin kuvatessaan työuran alkuvaiheita ja siihen aikaan osuneita koulutuksia, Sari kertoi siitä, miten huomio kohdistui herkästi omaan toimintaan, kun tiesi, että kouluttajat tarkkailivat peiliseinän toisella puolella: *ja sitte yritti olla hirveen samalla lailla ku kaikki gurut. Se oli se gurumania. Hirveen samalla lailla yritti haastatella kun nää kouluttajat ja muut että kyllä siinäkin on hirveesti helpottunut elämä et nyt uskaltaa niinku olla omanlaisensa ja niinku ihan omalla tavalla tehä.*

työtapojen käyttöön. Voidaan puhua siis oman persoonallisen työtyylin löytämisestä ja hyväksymisestä. Se, miten psykologit hahmottivat ja hahmottelivat muutosta näkemyksissään viestinnän merkityksen suhteen, oli suhteellisen yhdensuuntaista. Työuran alkuun liitettiin sumeampi ajatus viestinnän roolista omassa toiminnassa. Sittemmin kirkastumista on tapahtunut.

ET: Muistatko yhtään et olisit joskus ajatellu siitä eri lailla? Ootko muuttunu jotenki vai ootko aina hahmottanu sen asiakastilanteen näin viestinnän kannalta vai ...muistatko ettäs ois jotain muita aatoksia ollu joskus aikanaan et onko tässä tapahtunu niinku muutosta?

Teija: *En miä sitä varmaan oo osannu ajatella aikoinaan et se tosiaan niinku on tai niinku ajatella sitä ihan viestintätilanteena ..ihan tietosesti...En osaa sitte sanoo et mitenkä sitä, sitä on vaan kiinnittäny huomiota siihen että miten kykenee saamaan kontaktin toiseen ihmiseen tai tulleeke itelle ollenkaan semmosta kokemusta et pystyy eläytymään tuon toisen asemaan että jotenkin tällä tavalla ja siihen työhön jotenki on saanu kiinni siitä että mikä se toisen ihmisen tilanne ja sitte ajattelee nyt oon jotenki minä ymmärrän kuitenkin mistä täss on kysymys.*

ET: onko sulla uran aikana niinku tämä käsitys tavallaan tästä viestinnän merkityksestä ja sen oman omien viestintätaitojen merkityksestä ni muuttunu?

Mari: *Emmä tiiä et onks se muuttunut mut must tuntuu et sillon ihan ku alotteli ni sitä ei niinku tajunnu jotenki tai että se oli vaan semmonen asia jota ei tullu ajatelleeks. Et kyllä sitä varmaan sitä merkitystä sillonki arvosti, et tajus et onhan sillä niinku merkitystä. Mutta et se on niinku vahvistunu sit vuosien varrella et mikä merkitys sillä on.*

Teijo esittää perusteellisen näkemyksen siitä, miten hän kokee muuttuneensa suhteessa viestinnän roolin hahmottamiseen ja mikä on tämän muutoksen dynamiikka. Uran alkuvaiheessa asiakkaan ottaminen toiminnan objektiksi on ikäänkuin luonnollista sen takia, että omat resurssit ja energia suuntautuvat lähinnä oman toiminnan suunnitteluun ja tarkkailuun ja omien tuntemusten kanssa työskentelyynkin. Asiakastilanteen viestinnällinen puoli avautuu vasta vähitellen, kun oman työn hallinta paranee. Puheenvuorossaan Teijo kuvailee myös omaa käsitystään psykologin viestinnän luonteesta asiakastilanteesta: oman viestinnän rajaaminen palvelee sitä, että esimerkiksi terapiassa tavoite on nimenomaan tarjota *optimaaliset puitteet* asiakkaan (itsereflektiiviselle) puheelle. Näitä puitteita kuvaavia sanoja ovat esimerkiksi positiivisuus, neutraalisuus ja passiivisuus. Psykologin tehtävä on toisaalta myös tarkkailla asiakkaan puhetta.

ET: Ootko muuttunut niinku tässä suhteessa et miten oot mieltänyt tän asiakassuhteen, asiakastyöskentelyn ja viestinnän?

Teijo:

No joo toi onkin hyvä näkökulma siihen joo koska must tuntuu et et opiskeluaikana ja ehkä ihan työuran alussa käsitti asiakkaat enemmän objektina eikä ymmärtäny sitä että se on tota se on kommunikaatiota jossa asiakas on subjekti on ihan yhtä lailla tota. Ja ehkä koulutuksessa niinku ihminen ja asiakas saatettiin mieltää tämmösen niinku tutkimuksen kohteena, josta tehdään diagnoosia ja jolle annetaan terapiaa ja jo sanat tehdään ja joille annetaan ja niin pois päin sisältää niinku illuusion siitä et se ois jotenki yksisuuntaista tai se ei olis niinkun et se ois jotain muuta kuin kommunikointia... Mut tietenkin kun pääteemahan sullon tässä niinku se psykologin oma viestintä (Ymmm) kuitenkin asiakastyössä hirveen olennaista on fokusoida keskittyä siihen asiakkaan viestintään (yymm) ja tota säätää se oma viestintä niinku jotenkin selvästi positiiviseksi mutta jollakin tavalla niinku neutraaliks ja passiiviseksi, jotta siihen jää niinku maksimaalinen määrä vapaata tilaa sen asiakkaan sanomisille ja maksimaalinen määrä myöski sitte tilaa itselle niinku vastaanottaa sen asiakkaan kommunikointia, josta puolet on sanoja mut puolet on ihan muuta. Et miltä se vaikuttaa vaikuttaaks se onnettomalta ku se sanoo et kaikki on hyvin, ei meiän perheessä oo mitään ongelmaa vai tota nauraako se kun se sanoo että et meidän lapsi on sitten ihan mahdoton siis tämmöstä. Niinku tiedät niin niin hirveen paljon asiakkaiden kans tietenki joutuu katsomaan sitä niinku et mitä siin itse asiassa niinku mikä se on se kokonaiskuva mikä siitä viestinnästä syntyy mut siinä se oma viestintä säädetään jossain vaiheessa aika minimiin ja pidetään vaan huolta et on jotenki ikäänkun positiivisesti kuulolla siinä ja...Mut et sillä tavalla se on muuttunu että et ilman et se ois ollu mitenkään tai ei voi sanoo et se ois ollu päinvastainen mut ehkä ehkä niinkun ennen niinku perusteellisempaa työkokemusta niinku ihmiset mielsi enemmän objektiksi. Siinä omassa epävarmuudessaanki tietenki keskittyi enemmän niinku siihen niihin toimintoihin suorituksena...ja energia meni siihen et miten mä itse helkkari vieköön selviän näistä tilanteista ... ja sitte vasta vähitellen kun se ahdistus on veks et miten itse siitä selviää niin pystyy jotenki keskittymään siihen et mitä siinä kommunikoidaan. Et alottelevan psykologin, ei varmaan ehkä kaikkien, mutta mun energia meni ainaki aluks kokonaan siihen että mä tarkkailin sitä et miten mä itse selviän hengissä näistä tilanteista. Et sillan jos oli joku vähänki ahdistavampi tilanne tai tapaus missä joku itkee tai tai esims joku raivoaa tai puhuu jotaki mitä mä en käsitä ollenkaan ni sit ne kysyy mun neuvoa et mitä mun pitäis tehä tääs tilanteessa et mul ei oo mitään mitään aavistusta mitä mä neuvoisin niille. Tai tulee joku pariskunta joka riitelee tolkkuttomasti ja mun tekis mieli sanoo niille et tota erotkaa heti jos teillä on noin kurjaa mut koska kyseessä on

perheneuvonnan antaminen ei niin voi sanoo. Ja tämmösiä oli ne kokemukset ku kakskytviis kakskyt kuusvuotiaana alotti työn ni sillon kaikki energia meni kyllä siihen että aatteli että miten niinku itse siitä selviää näistä tilanteista eikä. ..Ja ehkä siksikään fokus ei voinu alussa olla niinku sen havaitsemisessa et itseasiassa siinä on niinku yhdenlaista kommunikaatiota ja sitä voi kaikess rauhassa tarkkailla ja se on kiinnostavaa ja itseki voi sit loppujen lopuks kommunikoida aika vapaasti kun ei tarvitse pelätä.

Miten aikaisemmin esitetty ajatus muutosteemojen esiintymisestä kulttuurisesti läpikäyvän muutospuheen merkinä suhteutuu sitten siihen, että keskustelutodellisuuden ulkopuolella ihmisten toiminnassa eittämättä tapahtuu muutoksia? Vaikkapa professionaalisen kehityksen teoreettisia kuvauksia vasten voi ihan yhtä hyvin tarkastella ja ymmärtää näitä muutostarinoita. Esimerkiksi edellä esittyjä muutoksia ammatillisessa viestinnässä voi nähdä eksperttiyteen liittyvinä kehityspiirteinä: mieltämysyksikköjen laajenemisena ja työn kohteena olevan ongelman monipuolisempänä hahmottamisena. Aloittelijahan näkee usein ongelman monitahoisesta ympäristöstään irrallisena. Työtehtävän tai ongelman kontekstointi lisääntyy kokemuksen myötä. Niinpä ekspertille sama ongelma voi näyttäytyä vaikeammin ratkaistavalta kuin noviisille. (Eteläpelto 1996, 49-50.)

Ei lieneäkään kyse siitä, etteivät ihmiset kehittyisi ammateissaan ja muuttuisi ihmisinä, vaan ajatus on kiteytettynä sentapainen, että ihminen puhuu kyllä omasta kokemuksestaan ja itsenään, mutta itsestäänkin kulttuurin antamin vapausastein. Chase (1995, 20-22) toteaaakin, että esimerkiksi tutkittavan kuvaukset kasvavasta luottamuksesta omiin taitoihin eivät viittaa pelkästään hänen omiin kokemuksiinsa, vaan myös kulttuuriseen diskurssiin, joka on jo olemassa kuvaamaan ammatillista kehitystä. Muutoksesta ja ylipäänsä ammatillisuudesta puhuttaessa voi tietysti nähdä myös merkkejä ideologisesta puheesta (Jaatinen 1996), jolla rakennetaan vaikkapa kuvaa oman työn erityisyydestä ja asiantuntijuudesta oman ryhmän tarpeita vastaaviksi. Jaatinen (1997, 104) pohtii sitä, miten pitkä matka haastatteluissa tehdyistä selonteoista on konkreettisiin käytännön tilanteiden tapahtumiin: "Elämmekö ehkä sittenkin arkielämäämme aivan erilaisessa todellisuudessa kuin missä kuvaamme ja kuvittelemme elävämme? Vastaavatko ideaalimme, meihin pannut mallit ja kuvat ollenkaan sitä elämää tai sitä keskustelutodellisuutta, jota sanoillamme ja lauseillamme jatkuvasti elävissä tilanteissa tuotamme. Jaatisen pohdinnan pontimena on hänen omassa tutkimuksessaan (1996, 243) syntynyt havainto, että "ympäröivän kulttuurin ristiriidat elävät terapeuttien puheissa"; haastatteluissa he tuottivat yleisen tason ideoita ja kuvauksia omasta työstään. Konkreettisemmissä työn kuvauksissa ideaaliset määrittelyt suhteellistuvat ja asettuvat terapeutin määrittelemiin rajoihin (emt. s. 89). Konkreettisen työn kuvauksissa tuotetaan yleensä hyvin perinteinen kuva työskentelysuhteesta, jossa terapeutin tekeminen määrittyy ratkaisevaksi. Ideologisen määritelmän taas mukaan kuva sosiaaliterapiasta ja sen sovelluksista on sellainen, että asiakas on työskentelysuhteessa aktiivinen toimija ja varsinaisen työn tekijä, asiakas on asiantuntija omissa asioissaan ja muutoksen voimavarat löytyvät asiakkaasta (Jaatinen 1996, 93). Konkreettisemmissä kuvauksissa nämä ideologiset toimintaperiaatteet eivät konkretisoituneet, vaan lähinnä niiden vastapoolit. Terapeutista tuleekin

työskentelytavan määrittelijä, aktiivinen toimija, suurempi tietäjä, valintojen tekijä ja pätevämpi arvioija.

3. PSYKOLOGIN VIESTINNÄN DILEMMAATTISUUTTA: JÄNNITTEITÄ ASIAANTUNTIJUUDESSA

Asiantuntijuus ja viestinnän asymmetria

Psykologin ammatin kannalta erityisen mielenkiintoisina pidän tutkittavien pohdintoja asiantuntijuudesta. Varsinainen teemahaastattelurunko ei sisältänyt suoranaisesti samannimistä teemaa, vaan asiantuntijuuteen kietoutuvia näkemyksiä nousi monenlaisten kysymysten kautta. Näitä olivat esimerkiksi kysymykset asiakassuhteiden luonteesta tai työyhteisön viestinnästä. Esimerkiksi **asiakassuhteen viestinnän erityisen luonteen kuvaaminen** saattoi johtaa pohtimaan omaa suhdetta asiantuntijuuteen. Oman tietämyksen viestimiselle asettuu asiantuntijoiden ja yhteistyökumppaneiden välisissä kohtaamisissa varmasti erilaisia haasteita kuin asiakastilanteissa. Esimerkiksi viestintäsuhteen asymmetrisyyttä ei edellä mainituissa ole lähtökohtaisesti tai samassa mielessä ja niinpä sen kompensoiminen ei ole myöskään viestinnässä keskeistä.

Suhteita asiakkaisiin sen sijaan voi näyttäytyä jotakin asiantuntijuuden dilemmaattisesta luonteesta: siitä ratkaisemattomaksi jäävästä yhtälöstä, jossa toisaalta asiantuntijan ja asiakkaan suhdetta luonnehtii tietynlainen ystävällisyys, ystävyyssuhdemaisuus, vaikka toisaalta sen tiedetäänkin rakentuvan eri periaatteille kuin varsinaisen ystävyyssuhteen. Miten viestinnällä ylittää tämä kuilu (ks. tarkemmin Billig ym. 1988, 74-78) jää ratkaisemattomaksi, mihin viitataan dilemmaattisuudella. Vuorovaikutuksessa on vain elettävä tämän asian kanssa.

Ammattilaisen ja asiakkaan väliseen kohtaamiseen liittyy monenlaisia puolia. Toisaalta asymmetristä viestintätilannetta saatetaan tarkastella ikäänkuin ulkopuolelta, kuitenkin oma suhde toimimiseen asiantuntijayhteisön jäsenenä saattaa sisältää ambivalenssia. Seuraavissa esimerkeissä näyttäytyy se, miten asiakassuhteen epätasa-arvoisuudelle saatetaan havahtua esimerkiksi tilanteissa esiintyvien symbolien tai artefaktien kautta.

Sari: *Joskus musta tuntuu et se on hirveen jäykkää ainaki et mitä ne asiakkaat oikein aattelee et me ollaan ku jotain marionetteja tai siis semmosta hirveen niinku jäykkää ja sit semmosta etäistä ja semmosta niinku. Kyllä se on niinku kaukana luontevuudesta että joku työryhmä X:n lääkäri, puheterapeutti, psykologi antaa palautetta jostain nyt vaikka lasten tutkimuksista, ni se on hirveen jäykkää jokainen sanoo vuorollaan perhe kuuntelee. (Ei) ne uskalla mitään kysyä ne on niin hämmennyksissä...menee ohi. Kyl se tukee sitä gurumaniaa tämmöne asetelmaki jo. Tullaan avainten ja sinisten kirjojen ja lehtiöiden kans eri huoneista ja kutsutaan sisään ja... kyl se tukee sitä. Sen tietää iteki jos on jossain sitten*

kuulijana vastaavassa tilanteessa, on täysin niiden armoilla siin ihan semmonen vallankäytön tunne tulee."

Oskari: *Kun mä muistelen näitä kokemuksia mä oon parillaki neurologian osastolla ollu ja tota psykiatrian osastolla myöski harjottelujaksoja lyhyitä kylläkin. Et nyt kun sitä ajattelee ni kyllä niissä aika... ne jotenki näyttäytyy ne tyypilliset elementit, että siinä sairaalan potilas tulee siihen siihen nokan eteen ja sitten sitä testataan. Se on sairaalan vaatteissa ja kaikki tämmöset tulee nyt mieleen kun täällä kurssilla just on puhuttu siitä kuinka terapiasuhde on muuttumassa kovasti ja muuttunutkin jo asiakaskeskeiseksi ja niin että asiakas, joka otetaan nyt terapeutiksi terapeuttien joukkoon. Ja nyt sitten ihan nyt just ku rupesin ajattelemaan, niitä kokemuksia ni kyllähän niissä on puhuttu aika lailla eri kieltä varmaan et silläkin tavalla voi sitä viestintää varmaan kuvailla. Et ainoastaan jotaki tämmösiä on tietysti voinu, et jos tulee miesasiakas ni sit on voinu niinku miehenä jotain viestiä siinä et jotain yhteistä on ehkä tullu jotkut kokemukset välähdykset on saattanu ..kompensoida sitä tilannetta, joka on aika epätasaarvonen. Et joskus melkein vähän niinku säikähtää et onko ne todella ollukki tommosia ne tilanteet et ihan niinku eri maailmasta.*

Heli jatkakoon tässä vielä psykologin auktoriteettiaseman analyysia. Hän sanoo, että asiakassuhteessa on sen asymmetrisen luonteen takia mahdollisuus, että asiakkaat ottavat hänen sanomisensa liian vakavasti:

Kyllä asiakassuhteessa aina on se vaara, että ihmiset ottaa mun sanomiset liian vakavasti koska mut nähähän asiantuntijana kuitenkin eli tässä on tämä valtaero. Helpompaa on silloin kun asiakas tulee mun luokse puhumaan asioista, joista hän haluaa puhua jonkun kanssa silloin mää tässä täs nykysessä työssäni voin pitkälle pitäytyä siinä mitä tää ihminen haluaa ottaa esille. Mun ei tarvi yrittää mennä alueille välttämättä joista hän ei halua puhua mutta nää tutkimusasiakkaat jotka tänne esimerkiks työkokeilututkimukseen tulee jonkun tahon lähettämänä, heidän kohalla musta tuntuu että joudun kaivelemaan heidän ajatuksiaan ja motivaatiotaan ja mielipiteitään ja tällön siin on niinku selvästi se semmonen vallankäytön kuvio. Eli monasti asiakkaat kokee et heidän on ollu pakko tulla ja heitä nyt tutkitaan heidän työkykyään mitataan ja ja heitä arvioidaan, heidän ajatuksia arvioidaan. Kyllä mä näissäki tilanteissa ilman muuta yritän olla tunkeutumatta alueille joita ei välttämättä tunnu tarvihtevan penkoa tai joista on asiakkaan vaikee puhua ja kyllä mä mulla on sellanen pyrkimys että yritän jokaisen asiakkaan omanarvontunton tukee ja aina etsiä niitä hyviä positiivisia asioita ainakin loppujen lopuks.

Dilemmaattisuus ei siis näyttäisi olevan mitään teoreettista pohdiskelua norsunluutornissa, vaan siihen liittyville kysymyksille voi työssään herkistyä. Helin puheenvuorossa on ainakin selkeästi esillä se tematiikka, joka liittyy asiakkaan ja asiantuntijan kohtaamiseen ongelmiin psykologisessa työssä. Toisaalta on tärkeä tukea ja vahvistaa asiakkaan autonomiaa, toisaalta taas lähtökohtaisesti tilanne on se, että psykologi käyttää monenlaista valtaa. Tämän ristiriitaisuus voi olla joko tiedostamatonta tai tiedostettua, mutta jotenkin sitä pyritään viestintätilanteissa ratkaisemaan ts. elämään sen kanssa.

Lähes kaikki haastateltavat toivat esiin työstään sellaisia puolia, jotka tuottavat tyydytystä. Asiantuntijuudella on monia puolia, siitäkin voi nauttia. Haastateltavat saattoivat analysoida suhteellisen paljaasti omaa suhdettaan työhön ja sen palkitsevuuteen, saatettiin puhua esimerkiksi tietämisen, työn tarjoamasta narsistisesta tyydytyksestä.

Sari: *Kyllä mä niissä oon kyllä mä niissä oon oikeestaan ihan mielellään ei ei sitä voi sanoo... Kyllä mää kuulun niihin ihmisiin jotka mielellään pakenee se ammatillisuuden taakse emmä sitä kiellä et se on niinku. Kyllä se palvelee se tuottaa tyydytystä tässä työssä et saa on niinku besserwisseri vai mikskä sitä sanotaan niinku paremmin tietävä. Kyllä mä kuulun niihin ja jopa nautin siitä joskus emmä nyt tiiä onks se väärin palkkakin on pieni. Ni onhan se jostain mistä ilonsa saa mä nautin esiintymisestä muutenkin, ajoittain kyllä joo...*

Asiantuntijuus on siis vanhaa fraasia käyttäen ainakin kaksiteräinen miekka. Varsinkin työuran alussa tilanne on ristiriitainen, toisaalta asiantuntijana esittäytyminen ja itsestä puhuminen asiantuntijana vierastuttaa (kuten esimerkiksi Heli totesi aiemmin tässä tutkimuksessa), toisaalta on kuitenkin "hypättävä asiantuntijan pöksyihin", ja heitettävä syrjään epäilyt omasta kompetenssista. Välillä asiantuntijan roolissa voi viihtyä, välillä oman asiantuntemuksensa ja asemansa perustaa voi kyseenalaistaa tai se voi kyseenalaistua: tämä lienee tuttua kaikessa asiantuntijuudessa.

Ammattilaisten väliset kohtaamiset

Aineiston pohjalta pidän kiinnostavana myös joidenkin tutkittavien esiintuomaa jännitettä, joka potentiaalisesti liittyy psykologin erilaisiin asiantuntijuuksiin ja erilaisiin viestintärooleihin ja näiden yhteensovittamiseen. Vaikka se olisi hypoteettinen mahdollisuus, niin sitä lienee syytä hiukan pohtia. Erityisen mielenkiintoisiksi nämä jännitteet osoittautuvat, jos tarkastellaan niitä suhteessa psykologisen työn viitekehyksiin. Se, mikä terapeutisessa viestinnässä on tietyn viitekehyksen näkökulmasta perusteltua, tavoiteltua ja asiantuntijuutta osoittavaa, ei olekaan välttämättä sitä toisessa tilanteessa.

Joidenkin haastattelujen kautta välittyy kuva niistä viestinnällisistä haasteista, jotka näyttävät nousevan vahvasti psykologisen asiakastyön kommunikaatitavoista. Jännite nousee lyhyesti sanoen siitä, että asiakastyössä käytetylle teoreettiselle viitekehykselle rakentuvat, ehkä vahvastikin omaksutut viestintätavat, eivät ole tarkoituksenmukaisia

esimerkiksi kollegoiden kanssa työyhteisön asioista neuvoteltaessa tai yhteistyökumppanien kanssa toimittaessa. Lähes kaikki tutkittavat kyllä pitivät psykologeja keskimääräistä parempina viestijöinä, mutta silti ongelmia voi tällä akselilla esiintyä.

Teijo: *Kyl psykologit yleensä ymmärtää kommunikaation merkityksen ja on keskimääräistä parempia viestijöitä noin yleensä mut et on siellä joitakin sellasia asioita joita oon sivunnutki, jotka kaipaa kehittämistä. Se kun psykologit on hirveen paljon tekemisissä emotionaalisten asioiden kanssa ni joskus semmonen niinku emotionaalinen kommunikointi missä ollaan empaattisesti vastaanotetaan toisen tunteet se jää niinku päälle. Ja se on rasittavaa kun on tilanteita missä pitää päätyä johonkin ratkasuun jollon pitäs pikemminkin toimia hyvin rationaalisesti elikkä sillä tavalla että nyt tässä on vaihtoehto aa, bee ja cee, mikäs me niistä tehdään esims kun sovitaan asiakkaan kanssa tai lapsen vanhempien kanssa et mitä tehdään niin silloin on toisenlaisen kommunikaation paikka. Niin miten siirtyä joustavasti niinku kommunikaation lajista toiseen esimerkiks tämmösestä vastaanottavasta empaattisesta kommunikaatiosta niinku hyvin rationaaliseen strukturoituun kommunikaatioon niin siinä ne on joskus huonoja.*

Sama haastateltava näki tähän liittyvän myös väärinymmärrettyyn psykoanalyttisen viitekehyksen, jolloin tietynlaiseen terapiatilanteeseen mitoitettua viestintää käytetään myös muissa asiakastilanteissa tai se transferoituu myös ammattilaisten väliin kohtaamisiin.

Tällainen ajatus siitä, että psykologin terapiakontekstissa käyttämä viestintätapa saattaisi häiritä ei-asiakasviestintää, on ajatuksellisesti mielenkiintoinen, ja implikoisi sitä, että psykologin tulisi olla viestinnässään hyvin kontekstitietoinen, jotta ei siirtäisi sellaisenaan asiakastyön viestinnällisiä työvälineitä sellaisiin konteksteihin, joissa niistä voisi olla jopa haittaa. Tämän näkökulman puhuttelevuuteen vaikuttaa tietenkin se, ajatellaanko terapeuttisten viestintä- ja puhetapojen erkanevan tavallisesta arkikommunikaatiosta, millä tavoin ja missä määrin.

Tietenkin terapian luonnetta erityisenä viestintätilanteena on runsaasti teoretisoitu. Myös useat haastateltavista kuvasivat sitä, millä tavoin asiakasviestintä eroaa arkisesta viestinnästä ja muusta viestinnästä. Yhteistä näille kuvauksille on ainakin se, että asiakassuhteessa psykologin viestintä on rajattua, hän toimii tietystä rajatusta positiosta käsin toteuttaakseen tiettyjä funktioita. Katkelma edellä esillä olleesta Teijon puheenvuorosta:

Teijo: *Asiakastyössä hirveen olennaista on fokusoida keskittyä siihen asiakkaan viestintään ja säätää se oma viestintä jotenkin selvästi positiiviseksi mutta jollain tavalla neutraaliksi ja passiiviseksi, jotta siihen jää maksimaalinen määrä vapaata tilaa asiakkaan sanomisille ja maksimaalinen määrä myöskin sitten tilaa itselle vastaanottaa asiakkaan kommunikointia.*

Asiakastyön luonnetta voi analysoida myös vertaamalla sitä työn muihin viestintäkonteksteihin.

(Edellä on keskusteltu siitä, onko asiakastyö psykologeista palkitsevampaa kuin muu työ, johon Sari toteaa, että kysymys on ihan hauska ja alkaa pohti asiakastyön luonnetta.)

Sari *Kyl jos ihan rehellinen on niin se muuten taitaa olla... Monihan sanoo että enemmän jännittää jotain kahvihuonetta kuin asiakkaiden kanssa oloa. Et se kahvihuonetilannehan on vertaistilanne mut sitte perheen kanssahan saa olla aikamoinen guru et kyllähän siinä on niinku asiantuntija ja kyllähän se muuten näin on et se on niinku helpompaa. Mut miten se sit viestinnässä niin se on vähän semmoista yksipuolista kuin joku squashin peluu et se pongahtaa heti takaisin, ei tarvii sanoa omista tunteuksistaan, miten minun äitini tai miten minä ja miten mä koen. Et siin voi vaan ymmärtää ja surkutella vaikka vois ihan samasta ongelmasta kärsiä itsekin.*

Tietynlainen vastavuoroisuuden puuttuminen luonnehtii siis asiakas- ja psykologisuhdetta. Saman periaatteen siirtyminen joihinkin muihin työn viestintätilanteisiin taas luo pohjaa konflikteille.

Psykologin työ siis näyttäisi asettavan asiantuntijuudelle ja sen viestimiselle hyvin erisuuntaisia vaatimuksia. Sitä mukaa kun tilanteiden variaatio kasvaa, kasvavat paineet myös viestinnän varioimiselle. Tällainen kehitys oli tutkittavien näkemyksissä vääjäämätöntä, psykologian sovellusalueiden laajeneminen oli esillä monissa puheenvuoroissa. Onkin siis mielenkiintoista miettiä, millaisia vaatimuksia asiantuntijuuden monikasvoistuminen asettaa psykologin viestinnälle. Ainakin tarve liikkua joustavasti jatkumolla ei-direktiivisen ja direktiivisen, koordinoivan ja muuten osallistuvan viestintätavan välillä näyttää yhdeltä mahdolliselta haasteelta. Jotkut haastateltavat pohtivat sitä, että kykenevät parhaiten toimimaan vain hyvin strukturoiduissa ryhmätilanteissa, silloin kun kysymys on esimerkiksi työpaikan vertaistilanteista tai yhteistyökumppaneiden tapaamisesta: kuitenkin sama tilanteiden "epäselvyys" tai ennakoimattomuus ei välttämättä vaivaa asiakastilanteissa. Liekö kysymys siitä, että suhteellisen jäsentymättömässäkin asiakastilanteessa psykologilla on kuitenkin langat käsissään ainakin siinä mielessä, että hänellä on jo mielessään ainakin alustava hahmotus toiminnan tavoitteista, ja myös automaattisesti vastuuta tilanteen strukturoinnista. Tässä siis näyttäytyvät psykologin asiantuntijuuden kahdet kasvot: toisaalta *viestintä suhteessa asiakkaaseen tai autettavaan, terapeutin viestintä: ymmärtäminen, toisen tilanteen jäsentäminen, tasaveroisen, empaattisen ilmapiirin luominen viestinnällä*, toisaalta taas psykologi asiantuntijana suhteessa muuhun ympäristöön: jossa taas viestinnän haasteena *oman asiantuntumuksen viestiminen tai rakentaminen esimerkiksi kollegoille, yhteistyökumppaneille ja suurelle yleisölle*. On tietenkin oltava varovainen ja vältettävä rakentamasta tästä haasteisuudesta dikotomista, mutta selkeästi erilaisesta asiantuntijuuden rakentamiskäytännöistä näissä lienee kuitenkin kyse.

Edellä käyty pohdinta liittyy siis myös transfer-problematiikkaan. Kuinka tilanteinen, kontekstisidonnainen tietämys voi siirtyä ja vaikuttaa oppimiseen tai toimintaa jossakin toisessa tilanteessa. Edellä kuvattuja ilmiöitä voisi nähdä myös ehkä eräänlaisena negatiivisena transferina, jolloin yksinkertaistettuna kysymys on esimerkiksi siitä, että toinen asia vaikeuttaa toisen oppimista (viite esim. Rauste-von-Wright ja von Wright 1994, 205.)

Tässä yhteydessä on ehkä hyvä pohtia myös moniammatillisuuden viestinnälle asettamia haasteita: miten hyvin erilaisista ammatillisista viitekehyksistä ja toimintaorientaatiosta tulevat ihmiset voivat löytää sen yhteisen kielen, johon välillä kohdistuu suurtakin kysyntää? Esimerkiksi moniammatillisten tiimien työssä kukin puhuu luonnollisesti oman erityisalansa näkökulmasta. Yhteistyön ongelmat kiteytetään helposti yhteisen kielen puutteeksi, mutta se on kuitenkin osoitus myös yhteisten ajattelumallien puuttumisesta ja näkemysten fragmentoitumisesta (Launis 1997, 129.) Tätä ilmaisua "yhteisen kielen puuttumisesta" tai "kielimuurista" käyttivät myös tässä tämän tutkimuksen psykologit, vaikkei kukaan ongelmaa kovin vakavaksi kokenutkaan. Tieto ei kuitenkaan helposti liiku tilanteesta toiseen tai erilaisiin kokemustaustoin varustettujen ihmisten välillä. Kun tieto on paljon sidoksissa vielä tuottamistilanteisiinsa, on todella mielenkiintoista pohtia, minkätasoisia ymmärtämistä syntyy verkostoissa eri ammattilaisten välillä: jaetussa asiantuntijuudessa on haastetta viestinnänkin tutkijoille. (Ks. esim. Lehtinen & Palonen 1997.)

Kuinka käy psykologeilta kielellinen käänne?

Liki ainoita puheviestinnän tutkimuksia, jossa psykologista työtä tekevien ammattilaisten käsitykset viestinnästä ovat olleet kiinnostuksen kohteena on Vangelistin (1994) tutkimus pariterapiaa antavien terapeuttien (counselors) käsityksistä parin viestintäongelmista. Hän hämmästelee perustellusti, miten vähän puheviestinnän tutkijat ovat kiinnostuneita terapian (counseling) tutkimuksesta, kun ottaa huomioon viestinnän keskeisen roolin siinä (s. 107).

Vangelistin (1994) havainnot pariterapeuttien ongelmakäsityksistä ja attribuutioista haastatteluaineiston perusteella ovat kiintoisia. Hänen päähavaintojaan oli näet, etteivät psykologit tarkastele asioita vuorovaikutuksellisina, eivätkä näe asiakkaiden ongelmia viestinnällisinä, vaan heistä viestintäongelmat manifestoivat syvemmän tason problematiikkaa. Sensijaan, että olisivat määritelleet viestinnän keskeisenä suhdetta luovana tekijänä, terapeutit luonnehtivat ongelmallista viestintää yksilön sisäisten ongelmien perifeerisenä ilmenemisenä. Heillä on siis taipumus keskittyä enemmän yksilöllisiin kuin interpersonaalisiin tai relationaalisiin tekijöihin kohdatessaan viestintäongelmia (s. 121):

Rather than define communication as central, creative force in relationships, the counselors characterized problematic communication as a peripheral manifestation of individual's internal difficulties.

Terapeutit fokusoivat parin viestintäongelmia tutkiessaan ja käsitellessään yksilöllisiin tekijöihin sen sijaan, että tarkastelisivat interpersonaalisia ja relationaalisia tekijöitä.

"The notion that communication problems are created through interaction was largely missing from the counselors' accounts." (s. 120-121)

Vangelisti (1994, 119) piiskaa tutkittaviaan siitä, että näiden näkemykset vuorovaikutuksellisuudesta laahaavat teoreetikkojen näkemysten jäljessä. Hänen (1994, 107) mielestään terapeutit ovat "myöhäisherännäisiä", mitä tulee terapian keskusteluluonteen näkemiseen: klinikot ovat hänen mukaansa vasta hiljattain alkaneet korostaa tulkinnallisia prosesseja, jotka tapahtuvat asiakkaiden ja terapeuttien välisessä keskustelussa.

Tutkimusta lukiessa pistää kuitenkin silmään tutkijan suuri valta luokitella ilmaisut, raportista ei käy esimerkiksi ilmi, millaiset ilmaisut olisivat olleet tavoiteltavia eli ilmaisseet käyttäjänsä ymmärtävän ongelmien interaktionaalisen luonteen. Kuitenkin tutkimus on toteutettu siten, että haastattelut, (joita ei ole kokonaan kirjoitettu tekstiksi) on koodattu tutkijan päättämiin luokkiin. Itse asiassa jää hämäräksi, miten tutkittavien näkökulma tutkimuksessa on otettu huomioon. Vangelistin tutkimuksen voisi jättää sivuun sen metodologisten ongelmien takia, ellei se herättäisi kiintoisia kysymyksiä. Ennen kaikkea askarruttaa se, mitä ovat tutkittavan ilmiöön liittyvät esioletukset: miksi kokonaan pohtimatta jää se, mikä on puheen ja käsityksen suhde, tai minkälaiset kulttuuriset tekijät saattaisivat olla vaikuttamassa siihen, miten jonkun alan ammattilainen puhuu omasta työstään. Missä määrin onkaan kysymys koko käytettävissä olevasta sanastosta? Entä onko ylipäätään olemassa luontevia ilmaisuja puhua viestinnällisesti ja relationaalisesti? Asiaa voi miettiä esimerkiksi suhteessa ilmeiseen vaikeuteen puhua itsestään ilman minä-persoonapronominia.

Vangelistin tutkimuksen tulokset voisi kiteyttää niinkin, etteivät tutkitut terapeutit olleet lähelläkään diskursiivista käännettä tai edes tietoisia siitä. Sille jossain määrin vasta-argumentiksi asettuvat esimerkiksi Polkinghornen (1992) ajatukset siitä, että juuri akateemisen maailman ulkopuolella psykologi toimii postmodernissa maailmassa eli psykologin ammattikäytäntö on postmodernimpaa kuin akateeminen psykologia. Vangelistin tutkimuksen perusteella heräsi mielenkiintoni katsoa omaa aineistoani sillä silmällä, ilmaisevatko aineistoni psykologit "tietoisuuttaan diskursiivisesta käännteestä". Toisin kuin hän tutkimuksessaan olen omasta aineistostani löytävinäni merkkejä myös viestinnällisistä näkemyksistä.

Itsen näkemistä viestinnän osapuolena ja oman toiminnan vaikutuksia analysoi seuraavassa esimerkissä Heli. Helin puheesta voisi kuulla ainakin, että hän on tietoinen verbaalisen viestinnän asioita rakentavasta luonteesta ja toisaalta näkee oman osansa tässä rakennusprosessissa olennaiseksi juuri lähtökohtaisen asiantuntijuuden ja siitä seuraavan auktoriteettiaseman myötä. Hän kertoo, miten pyrkii ikäänkuin kompensoimaan tätä lähtökohtatilannetta kiinnittämällä huomiota syntyvään ilmapiiriin, esimerkiksi kielellisen rekisterin valinnalla. Hän kuvaa pyrkivänsä myös tasoittamaan auktoriteettiasemaa: *"mä pyrin luomaan sellasen tilanteen, jossa mä vaikutan aika tavalliselta ihmiseltä."*

Heli: *Mä pystyn omalla sekä verbaalisella että ei-verbaalisella viestinnälläni luomaan aika paljon sitä ilmapiiriä joka syntyy asiakkaan kanssa eli mä pystyn jännitystä vapauttamaan (kasetin kääntö) luomaan luottamusta ja*

vähentämään tämmöstä auktoriteettiasetelmaa mihin mä aika paljon pyrin et luomaan sellasen tilanteen jossa mä vaikutan aika tavalliselta ihmiseltä. Ja sillä miten mä sanon asiat on tosi suuri merkitys ja vielä suurempi melkein suurempi on sen merkitys mitä mä sanon, koska mä sillä tosiaanki määrittelen sen ihmisen elämää ja elämäntilannetta ja ongelmia ja asioita. Ja se mun määrittely voi olla sitä mun asiakasta loukkaavaa ja asiakkaan heikkouksia korostavaa, epäonnistumisia painottavaa, syyllistävää, tai se voi olla niitä voimavaroja korostavaa ja onnistumisia painottavaa. Ennen kaikkea musta on tärkeä puhua sellasella kielellä että ihmiset ymmärtää mua et mä mukautan sen oman kieleni ihmisen, asiakkaan kieleen eli joku sosiaalialan oppilaitoksen opettaja, joka on hyvin kiinnostunut psykologiasta ja käyttää ite niinku psykologista sanastoa niin hänen kanssa mä puhun ihan eri kielellä kun jonkun juankoskelaisen maanviljelijän kanssa.

Heli tuntuu korostavan myös viestinnän toiminnallista luonnetta, se ei siis ole pelkästään aikomuksia tai hyviä tarkoituksia, vaan toisen osapuolen tulkinnat syntyvät reaalisten tekojen pohjalta. Pelkkä intentio ei siis riitä, vaan esimerkiksi psykologin empatian täytyy tulla jollain tapaa myös ulos. Heli uskoo pyrkivänsä ymmärrettävään kieleen, siksikin että psykologisesta ammattikielestä ei ole tullut hänen arkikieltään.

Heli: *Eli kyllä se mitä mä olen ja haluan, niin sillä viestinnällähän mä sen ilmasen sille asiakkaalle. Vaikka mä kuinka tarkotan hyvää ja olen empaattinen ja ymmärrän ni jos mä en pysty sitä viestimään asiakkaalle niin ei sillä ole mitään merkitystä sen asiakkaan kannalta sitten. Vaikka tätä kuinka miettis niin aina varmasti tapahtuu väärinymmärretyks tulemista ja väärinymmärtämistä: kyllä mä uskon silti että aika herkästi mä puhun sellasta kieltä jota joku ei ymmärrä eli ne sanat joita mä käytän ei niinku ole hänen tämmöstä kieltään ja kokemustaan vastaavaa ja se asia menee niinkun ehkä vähän yli ymmärryksen vaikka mä yritän siihen kiinnittää huomiota. Joskus taas mieltii että yrittääkö rautalangasta vääntää jonkun asian, että kun tuntuu että kun joku asia ei mene ihmiselle perille, niin kuvittelee ehkä et nyt pitää selittää lisää ja joskus sit tosiaan selittää ihan turhaan sen sijaan että kysys että kuinka sä ymmärsit sen tai ymmärsitkö tämän. Että tämä on varmaan semmonen mitä paljon enemmän vois tehdä kysyä sitä ymmärtämistä et onko tullu ymmärretyks. Musta on ihan hyvä se että mä elän ihan tavallisten ihmisten parissa siis mä en ole mikään psykologiystäväpiirin ympäröimä, niin että mä siellä omassa arkipäivässäni käyttäsin tätä kieltä jotakin psykologisanastoa. Niinpä mä uskon että mää ihan pystynki tähän tavalliseen puhumiseen elikkä siitä psykologien psykologian sanastosta ei oo tullu ehkä niinku mun tällasta mun omaa puhekieltä.*

Toki I osan empiirisen tutkimuksen tuloksissa näyttäytyi se, että psykologien kokemuksissa esimerkiksi työyhteisön ongelmat nähdään usein yksilöiden välisten erojen ja ristiriitojen ilmentymänä. Myös varsinkin teemakirjoituksissa omaa viestintää luonnehditaan suhteellisen paljon omien luonteenpiirteiden kautta, mikä sinällään on yleisinhimillinen piirre. Kuitenkin aineistossa näkyy puheen tasolla myös tietoisuus monien ilmiöiden vuorovaikutuksellisesta luonteesta. Kysymyksellä, onko tässä siis kysymys pelkästään ideologisesta puheesta, jossa puheen tasolla tietäminen on erossa siitä, mitä toiminnassa esimerkiksi asiakkaiden kanssa tapahtuu (ks. esim. Jaatinen 1996), voi tietysti spekuloida. Silti en pitäisi ainakaan haastateltavieni puheen perustella heitä tietämättöminä viestinnällisestä ajattelutavasta. Kuitenkin on ymmärrettävää, kuten Potter ja Wetherell (1987, 103) toteavat, että psykologit saattavat ajatella esimerkiksi piirteitä, rooleja ja autonomisia minuuksia ja *puhua niistä*, sillä ne ovat osa kulttuurimme arkijäsennystä minuudesta. Se, että tutkittavat eivät välttämättä erotelleet viestintää toiminnasta, lienee ymmärrettävissä viestinnän abstraktin luonteen takia, eihän ainakaan ihmisen konkreettisesti kokemuksemaailmassa ole tarkoituksenmukaista ylläpitää tällaista jakoa viestintään ja muuhun toimintaan.

Kasvu psykologiksi ja ammatti-identiteetti

Psykologien ammatillisen kasvun kaari saatettiin nähdä kivuliaaksi. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, kehitystä aloittelevasta työntekijästä ammatin hallitsevaksi kuvattiin ja siitä käsin suotiin ymmärrystä niille, jotka ovat vasta polkunsa alkupäässä. Ammatti-identiteetti ei synny hetkessä, ja saattaa alkuun rakentua ehkä keveälle tai mekaaniselle pohjalle. Erilaiset koulutukset, jotka syventävät laajan peruskoulutuksen aikana saatuja valmiuksia auttavat yhdessä kasvavan kokemuksen kanssa rakentamaan kuvaa itsestä pätevästä työntekijänä.

Teijo: *Niin ne koulutukset psykoterapiakoulutus perheneuvolakoulutus ja erilaiset muut tietenkin myöskin vähentää sitä ahdistusta. Et osaanko mä ja tiedäkö ja niin pois päin et siihen vähitellen tulee myöski sitä aukee niinku se näköala että uskaltaa luottaa siihen että on aivan riittävän koulutettu sanomaan niinkun ihan pelkäämättä mitä ajattelee. Ja että tota se reaalin vaara että tota paljastuisi kauhean tyhmäks tai peräti huijariks niin se on aika pieni että et tottakai täydennyskoulutus auttaa asiaa ja varsinkin kun tota niinkun psykologien (mä en tiedä ooks sä itse et ole psykologi koulutukseltas (hja: oon) siis sä olet aivan just joo. Niinku tiedät niin tota semmonen psykologian perustutkinnon suorittaneen niinku peruskauhu tietenkin on et kun valmistuu yliopistosta niin ne valmiudet on niin vähäiset siihen työhön ja tietää itse erittäin kipeästi sen että monessa suhteessa ei vielä oo ikäänkuin lainausmerkeissä valmis psykologi. Ei oo psykologin identiteettiä koska se muodostuu vasta praktiikan myötä ja siinä on oikeestaan aika kamala se niinkun alkutilanne mutta sitä helpottaa huomattavasti tutkinnon päälle tulevat jatkokoulutukset jotka ikäänkuin legitimoivat sen et ei tää muu porukka nyt voi olla niin kauheesti viisaampaa kuin minä. Et sitä ennen vastavalmistuneet kantaa aika yksin*

sitä tuskaa että et mun pitäis olla valmis mut mä en sisäisesti ole ja sitä lievittää huomattavasti joku kunnan tukeva jatko-koulutus, joista nää terapiakoulutukset on varmaan ehkä ..parhaita. Monet muutkin on mutta ne on siihen aika hyviä koska ne syventää ja niiden yhteydessä tehdään työnohjauksessa praktiikkaa, jollon se usko siihen et kyl sitä nyt sentään jotain ymmärtää, niin tota on huomattavasti parempi kuin perustutkinnon jälkeen. Ja se liittyy ihan yksinkertaisesti siihen et se praktiikka-aika, mikä mullakin oli kuus kuukautta, joka oli ihan se pakollinen minimi, ni se on niin vähän et ei siinä niinku faktista ekspertiisiä voi tietenkään saavuttaakkaan. Et tää on normaalireaktio mitä mä äsken kuvasin et sinänsä se ois niinku suuruudenhullu ja luonnehäiriöinen ja narsistinen kuvitelma luulla olla olevansa ekspertti kun tulee... Vaikka se koulutus ois kuinka hyvä, ihan sen takia (että) on tiettyjä asioita ihmisten kanssa olemisen epävarmuuden ja ahistuksen sietäminen ja niin pois päin jota ei voi oppia yliopistolla.

Joidenkin tutkittavien kanssa keskusteltiin ammatti-identiteetin ja ammattikielen välisestä suhteesta. Suhde oman alan slangiin on monisyinen, se erottaa ja yhdistää. Toisaalta sen avulla rakennetaan omaa asiantuntijuutta, "liitytään gurujen joukkoon". Toisaalta se tuottaa yhteisyyttä kollegoiden kanssa toimittaessa. Koska sillä myös erottaudutaan, sen voi myös nähdä lisäävän viestintätilanteiden asymmetriaa. Erottautua voi kuitenkin myös sillä, että koettaa pitää suhteensa ammattikieleen jotakuinkin viileänä. Esimerkiksi jo edellä Heli totesi olevansa tyytyväinen siihen, ettei ammattikieli ole hänen arkikieltään ja myös Teija on kiinnittänyt huomiota kollegoiden slangin viljelyyn, ja omalta kohdaltaan sanoo, ettei edes osaa ammattikieltä kovin hyvin. Tutkittavilla tuntuu olevan suhteellisen jaettu näkemys siitä, että ammattikielen käyttöä tulee reflektoida, niin suhteessa asiakkaisiin kuin muihinkin ammattilaisiin.

ET: Liittyys siihen ammatti-identiteettiin sit mitään niinku ooksä tää nyt on ihan hyppäys vaan mut (joo) ooks sulla ootko huomannu et tämmösestä ammattikielestä tai tämmösestä ois mitään (joo siit) liittyyks se tähän samaan ryppäeseen?

Oskari: *Joo se kuuluu siihen ihan olennaisena ...joo...Täst on nimittäin itsellä kokemuksia ku itse on ollu siinä tilanteessa jossa toinen on käyttäny jonkun muun ammatin kieltä ja sit huomaa et toi ei nyt lainkaan huomaa sitä et mä en, mull ei oo mitään mahdollisuuttakaan tietää mikä ton sanan merkitys on. Et on tavallaan toiset saanu kiinni siitä tai on huomannu seurannu kahden muun ihmisen keskinäistä viestintää ja huomannu että siinä tapahtuu samalla tavalla mut pakkohan se riski on tiedostaa itsessäki et se on mahdollista.*

Toisaalta ammattikielen ja arkikielen erottaminen psykologin kielenkäytössä voi olla myös ongelmallista. Voisi ajatella, että siinä kun psykoretorinen käsitteistö (ks. s. 61) on ns. kadunmiehenkin käytössä, myös psykologilla ammattikielen ja arkikielen ero on veteenpiirretty viiva. Tutkittavilla oli tähän liittyviä huomiota; esimerkiksi Sari totesi,

että on oikeastaan vaikea sanoa, mikä on arkikieltä: "mä joskus huomaan käyttäväni sellasia sanoja kuin *sensitiivinen* ja *motivaatio*, jotka on niinku hilkulla psykologisilla, mutta on aika arkikielen sanoja, ja nehan voi olla monelle ihmiselle sitten sitä latinaa." Teija taas pohti ammattikielen käyttöä aloittelevan psykologin keinona osoittaa pätevyyttään, mutta toisaalta oli huomannut, että se on kovin tavallista, ylipäänsä siellä missä psykologit kohtaavat: "joskus mä oon miettinyt, että ihan yhteisissä tilaisuuksissa, missä psykologeja on paikalla, että puhuvatko ne aina tuolla tavalla et kun tuon vois sanoa ihan tavallisilla sanoilla et kuka tahansa ymmärtäis."

4. POSTMODERNI ASiantuntijuus JA Tulevat Haasteet

Psykologin ammatin tulevaisuuden haasteita koskevista keskusteluista otan esille vain teeman, joka nivoutuu edellä käytyyn Vangelistin (1994) virittämään viestinnällisyyskysymykseen. Viime aikoina myös psykologin työtä on analysoitu modernin ja postmodernin näkökulmasta (Perttula 1996a, Polkinghorne 1992) ja tähän teemaan liittyvää pohdintaa harrastivat myös jotkut tutkittavat. Puhuttiin esimerkiksi asiantuntijuuden murroksesta, siitä miten asiantuntijuus määrittyy nyt toisella tavoin kuin aikaisemmin.

Oskari: *Sitä kai nyt lähinnä nyt ku tosiaan tää aika nää postmodernismi on menossa siihen suuntaan et ei saakaan olla semmonen asiantuntija joka on valmis heti sanomaan ratkasun. Vois sanoo et jotain muuta pitää sitten olla ku se. Että joo se on jännä ku meidän koulutuksessa mä muistan kuinka siitä puhuttiin loppuvaiheessa että te olette asiantuntijoita melkein niinku asia tämmönen aivopesunomaisesti meidän pitää olla asiantuntijoita mut (ei) osattu sanottu mitä se sit tarkoittaa. Nyt puhutaan tasan päinvastoin.*

Toisaalta nähtiin sekin, että asiantuntijuuden muutoksessa on kysymys myös siitä, että asiakkaat ovat muuttuneet, eikä asiantuntijuus voi siten välttämättä rakentua yhtä vankalle ja itsestäänselvästi perustellulle pohjalle kuin ehkä aikaisemmin.

Teija: *No nythän varmaan tuota aika paljon mietitään sitä tai sit se voi olla mulla nyt ku tässä koulutuksessa on, että se tulee sitäki kautta on ajatuksissa paljon että ku se ammattilaisten rooli ja miten perheet kokevat sen tai asiakkaat kokevat ja kyllä ite on hirveesti miettinyt sitä niinku omaa rooliani ammatti-ihmisenä. Miten minä vaikutan toisiin ihmisiin tai miten toiset ihmiset minut kokevat ja minkälainen minun ammattitaito pitäis olla et mä pystysin niinku olemaan avuksi toisille. Kyllä se niinku on varmaan semmonen kysymys mitä tullaan aika paljon miettimään ja ihan senkin takia et miust tuntuu et niinku asiakkaat ni aktivoituvat sillä tavalla että ne oppii ne vaativat enemmän ja ne tuovat enemmän julkiseen keskusteluun sitä et miten he ovat kokeneet saamansa palvelut, mikä on minusta ihan oikein et...Et toisaalta sehän herättää hirveesti*

niinku asiantuntijoissa kaikissa ammattilaisissa niinku vastarintaa et arvostellaan heiän työtä mutta minä taas näkisin, että jokaisen ammatti-ihmisen pitäis niinku olla ..että jokaisella pitäis olla vara niinku kurkistaa itseensä ja miettiä sitä omaa ammattiroolia ja minkälainen minkälainen työntekijä on. Et siinä varmasti on aina kehittymisen ja parantamisen varaa mut että se niinku voi tulla semmoseks pakolliseks kuvioks ja toivon mukaan tuleekin et tuota ku ihmiset oppivat vaatimaan palveluja ja hyvää palvelua ja nyt näinä aikoina joudutaan miettimään sitä muutenkin valitettavasti. Joskus tuntuu että valittavat sitä et mitä me ollaan ja mitä meillä on tarjota ni kyllä varmaan tätä kautta ni haasteita meiänki työlle tulee riittämään jatkossa.

Asiakkaiden muuttuminen ja toisaalta ehkä heidän tiedollisen tasonsa nouseminen nähdään haastamassa psykologinkin asema tiedollisena auktoriteettina.

ET: Jos puhutaan viestinnän merkityksestä tämmösessä asiakastyössä tai asiakassuhteessa ni onko sun ajatukset muuttunu siitä. Siis yleensä aina aattelee et jollain lailla varmaan on et kun mietit vastavalmistuneena ittees ja mietit nyt?

Oskari: *No tähän suuntaan ainakin mistä mä nyt puhuin että ni mä oon käyttäny semmostakin termiä että et terapia on maallistunut. Se mystiikka siitä alkaa olla noin niinku oikein rehellisesti sanottuna kadonnu. Joskus sitä on ehkä yritetty vakuuttaa mutta tuntuu että se on menettäny merkityksensä ei niin että se ois torjuttu et eihän me olla mystisiä eihän ja onhan se ihan tavallinen ihminen se terapeutti tai terapeuttikin on ihminen... Näin sanotaan joka ammatista suurin piirtein opettajakin on vain ihminen ja lääkärikin on vain ihminen mutta että se terapian ja asiakassuhteen käytäntöjen kautta menettää merkityksensä. Musta nyt on tapahtunu sitä ettei ole edes käytännöllistä ajatella että terapeutti on ylhäällä ja pudottelee... Se on jopa ahdistavaa koska silloin odotukset tulee kans: **neuvo nyt psykologina jotain mitä minun pitäis tehdä.** Tähän se ratkasee tää tilanne et se ei oookaa nii vaan yhdessä pohditaan.*

Jaatinen (1996, 71) nostaa tähän liittyvän dilemman; entä jos asiakas määrittyy asiantuntijaksi, mitä virkaa, annettavaa terapeutilla silloin on? Mitkä ovat terapeutin ja asiakkaan tietämisen rajat? Postmodernin asiantuntijuuden henkeen näiden rajojen selkeyttäminen tarkoittaisi sitä, että terapeutti voisi tietää jotain menetelmällistä ja keskustelullista, mutta suhteessa asiakkaaseen hänen tulisi omaksua tietämättömyyden näkökulma (Jaatinen, 1996, 245). Kiinnostavaa kyllä, loppujen lopuksi tämä tietämättömyyden näkökulma ei tunnu erkanevan kovin kauas fenomenologisesta ajattelusta, esimerkiksi siitä, miten Perttula (1996b, 16) kuvaa psykologia kokemuksen tutkijana, jonka tehtävänä on pyrkiä hahmottamaan yhä selkeämmin, mikä on omaa ja mikä toisen kokemusta. Liikaa tietäväisyyttä on siis varottava tästäkin näkökulmasta.

Ihmissuhdeammattien erityishaaste on perinteisesti ollut työn kahdet kasvot: ensinnäkin erityisalan sisällöllisten tietojen ja taitojen hallinta, toisaalta vuorovaikutuksessa tapahtuva toiminta, joka edellyttää myös ihmisen toiminnan ja sen säätelyn ymmärtämistä ja vuorovaikutustaitojen hallintaa (von Wright & Rauste-von Wright 1994). Tämä kaksikasvoisuus on antanut selvän kuvan viestinnän asemasta: koulutuksessa se on hahmottunut ammattiaineista erilliseksi alueeksi ja usein myös niiden rinnalla toiseksi, vähemmän tärkeäksi ja usein epämääräisemmäksi asiaksi. Hyvä esimerkki tästä on lääketiede, jossa tarvitaan monenlaisia taitoja ja viestintätaidot ovat usein piilevän tiedon aluetta. Taitojen oppiminenkin tapahtuu usein eri tavalla, jos kysymys on lääkärin taidoista käyttää instrumentteja, tai potilaan tutkimisen tekniikoista tai sitten vuorovaikutustaidoista.

Many of these competences are embodied skills that are part of the craft knowledge of the practitioner. In large measure they are tacitly acquired through the apprenticeship of the student and the junior practitioners. Medical work is further dependent on other skills and competences. They are equally tacit - equally indeterminate - in that they are rarely, if ever, subject to codification, prescription or explicit instruction. Those skills are largely rhetorical. The competent medical practitioner translates the skillful work of clinical investigation, laboratory tests, radiographic imaging or whatever into plausible and persuasive accounts that justify past actions, current understandings and future plans."
(Atkinson 1995, 90.)

Tietysti esimerkiksi psykologin työvälineistä esimerkiksi testimenetelmät ovat sellaista konkreettista välineistöä, joka tietyyssä mielessä muistuttaa lääkärin instrumentteja. Kuitenkin pääosin psykologin tieto tulee näkyväksi viestinnällisessä toiminnassa ja työvälineet ovat "retorisia". Niinpä psykologisessa työssä haasteetkin ovat erilaisia. Tässä olen nimennyt haasteiksi mm. sen, miten muuttaa viestintätapaa kun siirtyy viestintätilanteesta toiseen. Olisikin kiinnostavaa tietää, miten psykologit sanoisivat, jos nyt kysyisin esimerkiksi jännitteestä, joka liittyy työn erilaisiin viestintäkonteksteihin liittyisikö heidän mielestään työhön haasteita, jotka nousevat asiakastyön erityisistä funktioista, toimintatavoista ja tekniikoista ja niistä irti pääsemisestä muissa konteksteissa? Vai onko tutkijan päässä karpäsestä syntynyt härkänen? Tämä karpänen on joka tapauksessa kiinnostava alkusolu, jota vasten voisi pohtia viestinnällisten haasteiden kasvua psykologinkin työssä, onhan tulevaisuuden asiantuntijuutta ja työn luonteen muuttumista kuvattaessa nostettu keskeisesti esille kommunikatiivisuus.

Kiinnostava juonne liittyy myös edellisessä lainauksessa "retorisiksi" nimettyjen taitojen oppimisen piilevyyteen. Esimerkiksi Rauste-von Wright ja von Wright (1994, 95) ovat esittäneet, että ihmissuhdeammateista ovat kiinnostuneita ne, jotka oman arkielämänsä puitteissa ovat joutuneet tavallista enemmän tekemisiin vuorovaikutukseen liittyvien skriptien kanssa⁵: heitä motivoi halu saada koulutusta tietyillä aloilla,

⁵Jonkinlaista tukea tälle ajatukselle voi löytää psykologien kohdalla esimerkiksi tutkimuksesta, jossa selvitettiin vanhempien ja lasten vuorovaikutussuhteen merkitystä lasten ammatinvalintaprosessille (Sandnabba, Viemerö & Österberg 1996).

eivätkä he niinkään koe tarvitsevansa tietoja ja taitoja ihmissuhteisiin liittyvissä kysymyksissä. Tällöin piilee vaara, että arkikäsitusten varassa on omaksuttu myös käsitys siitä, mistä kyseisissä asioissa on kysymys. Aiemminkin on kannettu huolta siitä, että auttamistyötä tekevät pitävät interpersonaalaisia taitoja sekundaarisina verrattuna muuhun ammattitaitoonsa ja ajattelevat usein, ettei viestintätaitoja voi opettaa (esim. Maslach 1982). Oman tutkimukseni psykologit eivät kuitenkaan mielestäni anna aiheita tämäntapaiseen huoleen: vaikka viestinnän erottaminen toiminnasta saattoikin tuntua jostakusta hankalalta, kuitenkin kaikkien mielestä viestintä on keskeinen osa ammattikuvaa, ja omia taitojaan voi (persoonallisuutensa pohjalta) kehittää. Psykologien koulutuksessa voisi kuitenkin olla sijaa vielä viestinnällisemmille painotuksille, koettiinhan koulutuksen antamat valmiudet työn viestinnällisiin tehtäviin kuitenkin varsin puutteellisina. Tietysti asiassa on ehtinyt tapahtua muutosta, sillä suurin osa tutkittavista oli valmistunut 1980-luvulla.

Tutkimuksen psykologit näkivät viestintätaitojen merkityksen yhä kasvavan; asia, jota myös asiantuntijuuden asiantuntijat ovat viime aikoina yhä enemmän nostaneet esiin. Kuten esimerkiksi Kirjonen (1997, 31) kysyy, "Onko kaikki työ muuttumassa aikaisempaa enemmän ilmaisujen, tutkimuksen ja viestinnän tapaiseksi toiminnaksi?" Viestinnällisyyden haaste koskettaa asiantuntijoita, yhä enemmän myös perinteisiä professioita ainakin kahdessa suhteessa, suhteessa viestintäkontaktien määrän kasvuun ja monikasvoistumiseen, ja toisaalta jo sivuttuun herkistymiseen kielen toiminnalliselle luonteelle. Ensinnäkin työelämässä tarvittavien ammatillisten taitojen muuttumisen taustalla on tieto- ja viestintäteknologian kehittyminen ja käyttöön ottaminen erilaisissa työympäristöissä (Kirjonen 1997, 31). Puhutaan tiedon ja tietämisen verkottumisesta⁶. Tieto- ja viestintäteknologian käyttäminen omassa työssä ja yhteydenpidossa ja asioiden hoitamisessa toisten kanssa on yksi ulottuvuus tiedon verkottumisessa. Se tarkoittaa myös toimimista moniammatillisissa tiimeissä. Esimerkiksi terveydenhoidossa moniongelmaisten asiakkaiden hoitaminen edellyttää eri asiantuntijoiden yhteistyötä. Monissa ammateissa jo pelkkä viestintäyhteyksien määrä on lisääntynyt ja sitä myöten viestintätilanteiden kirjo, jossa joutuu toimimaan. Niinpä viestintäprosessien ymmärtäminen ja erilaisissa tilanteissa toimimiseen liittyvät viestintätaidot ovat yhä keskeisempiä valmiuksia.

Toinen viestinnällisyyden haaste pohjautuu kielelliseksi tai retoriseksi käänneeksi nimettyyn muutokseen. Suhde kieleen ja näin ollen myös viestintään nousee merkittäväksi tarkastelun kohteeksi: aiemman asioiden heijastajana ja neutraalina pidetty kieli muuttuukin keskeiseksi tekijäksi ilmiöiden ja asioiden konstruoinnissa. Billig kollegoineen (1988, 74-78) kuvaa asiantuntijuuden ambivalenssia erityisesti ihmissuhdeammateissa. Tämä ambivalenssi nousee sisäsyntyisesti konfliktisista ekspertin auktoriteetista ja tasa-arvoisuuden vaatimuksesta, jotka molemmat ovat tärkeitä arvoja länsimaisissa yhteiskunnissa. Toisaalta on pystyttävä ylläpitämään auktoriteettiaan ja asiantuntijuuttaan, mutta toisaalta tärkeää on käyttäytymisellään kompensoida tilanteen epätasa-arvoisuutta: "Thus, doctors' and other experts in human

⁶Tietoverkoilla on vaikutusta myös perinteisten professioiden tiedollisen erityisaseman murenemiseen: ennen vain vihkiytyneille tarjolla ollut tieto ja tietäminen onkin yhä paremmin ulkopuolisten saatavilla.

relations are forced to oscillates between the impersonal, objective scientificity of the medical author and the equality of the friend". (Billig ym. 1988, 76-77.)

Perttula (1996a) jäsentää kirjoituksessaan psykologin työtä modernista ja postmodernista näkökulmasta. Hän muotoilee myös "postmodernia ajattelua haukkaavan", oman moderninsa, jossa psykologia ei vaieta kuoliaaksi, vaan hän on työnsä subjekti, ja ilmauksensa konstruktioita maailmasta: "Psykologisen työn neutraalisuus ja objektiivisuus, kaikenlainen osattomuus ja viattomuus ovat illuusioita. Psykologisen työn tekijän sanoilla ja ilmauksilla on suuri voima." Psykologi ei ole ulkopuolinen, vaan omalta osaltaan psykologisen työn kontekstia. Tulevaisuuden psykologi on hänen mukaansa entistä yksilöllisemmin entistä yksilöllisempien ongelmien kanssa työskentelemässä. Sitoutuminen tiettyyn lähestymistapaan tai koulukuntaan vähenee, ja psykologi luottaa yhä enemmän arkipäiväiseen kieleensä ja intuitiivisiin ja metaforisiin ilmaisuihin. Työ saattaa myös saada nykyistä enemmän eikielellisiä painotuksia. Perttula näkee, että "psykologisen työn ytimeksi löydetään yhä selkeämmin 'puhdas' ihmisten välinen vuorovaikutus, joka operoi sekä kielen avulla että ilman sitä". Jos terapeutin työ on perinteisesti ollut sitä, että terapeutti eksperttina arvioi ja tutkii asiakkaan ongelman, paikallistaa torjunnan, vääristyneet käsitykset tai kognitiiviset harhat, postmodernin terapeutin tehtävänä on osallistua uuden todellisuuden rakentamiseen asiakkaan kanssa: "in postmodern therapist is to facilitate renegotiation of the meaning system within which "the problem" exists" (Gergen 1991, 251). *Itse näkisin, että on sekä tärkeää tutkia tätä vuorovaikutusta sinänsä, että myös niitä eläviä ja liikkuvia määrityksiä, jotka tähän vuorovaikutukseen ja omaan toimintaan siinä liittyvät niin asiantuntijoilla kuin asiakkaillakin.*

KIRJALLISUUS

- Atkinson, 1995. Medical talk and medical work. The liturgy of the clinic. London: Sage.
- Bahtin, 1971 (1929). Discourse typology in prose. In L. Matejka & K. Pomorska (toim.) Readings in Russian poetics; Formalist and structuralist views. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bahtin, 1979. Éstetika slovesnogo tvor cestva. Moskva: Iskuttsvo.
- Billig, M., S. Condor, D. Edwards, N. Gane, 1988. Ideological dilemmas: A social psychology of everyday thinking. London: Sage.
- Chase, S.E. 1995. Taking narrative seriously. Consequences for method and theory in interview studies. Teoksessa R. Josselsson & A. Lieblich (toim.) Interpreting experience. The narrative study of lives. Vol 3. Thousand Oaks: Sage.
- Dufva, H., M. Lähtenmäki & S. Isoherranen, 1996. Elämää kielen kanssa. Arkikäsitteitä kielestä, sen oppimisesta ja opettamisesta. Jyväskylän yliopisto: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Edwards, R. 1990. Sensitivity to feedback and the development of self. Communication Quarterly 38, 101-111.
- Eteläpelto, A. 1996. Asiantuntijuuden kehittyminen; kuinka tullaan noviisista ekspertiksi? Teoksessa Psykologian johdantokurssi. YLE: opetuspalvelut.

- Gergen, K.J. 1991. *The saturated self. Dilemmas of identity in contemporary life.* New York: Basic Books.
- Gergen, K.J. 1994a. *Realities and relationships. Soundings on social construction.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, K.J. 1994. Life-span crisis in psychology. Esitelmä Psykologia94-kongressissa Jyväskylässä 31.8.-2.9.
- Gerlander, M. & E. Takala 1997. Expertise and postmodern. Dilemmas in interpersonal professions. Poster presented in chaired poster session. Fifth European Congress of Psychology, Dublin 6-11.7.
- Jaatinen, 1996. *Terapeuttinen keskustelutodellisuus - diskurssianalyttinen tutkimus alkoholiongelmien sosiaaliterapeuttisesta hoidosta.* Tutkimuksia 72. Helsinki: STAKES.
- Jaatinen, 1997. Sanoilla ja lauseilla rakennettu keskustelutodellisuus. *Psykologia* 32, 102-104.
- Karvonen, 1996. Merkitykset kontekstuaalisessa katsannossa. *Tiedotustutkimus* 4, 86-88.
- Kirjonen, J. 1997. Asiantuntijaksi työelämään. Teoksessa J.Kirjonen, P. Remes, A. Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus.* Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 30-47.
- Lehtinen, E. & T. Palonen 1997. Tiedon verkostoituminen - haaste asiantuntijuudelle. Teoksessa J. Kirjonen, P. Remes, A. Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus.* Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 103-121.
- Launis, K. 1997. Moniammatillisuus ja rajojen ylitykset asiantuntijatyössä. Teoksessa J. Kirjonen, P. Remes, A. Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus.* Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 122-133.
- Leeds-Hurwitz, W. 1993. *Semiotics and communication: Signs, codes and cultures.* Hillsdale, New Jersey: LEA.
- Lehtonen, M. 1996. *Merkitysten maailma.* Tampere: Vastapaino.
- Lehtovaara, M. 1992. Subjektiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 338.*
- Leiman, M. 1996. Kirjallisuustieteen metaforat psykoterapiatutkimuksessa. Teoksessa A. Toskala & J. Wahlström (toim.) *Psykoterapian prosessit. Tutkimukselliset konstruktiot.* Acta Psychologica Fennica. Soveltavan psykologian monografioita 9.
- Luukka, M.-R., 1995. Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin. *Jyväskylä Studies in Communication* 4.
- Marin, M. 1996. Univeraali etiikka ja tiede. Teoksessa A. Palmroth & I. Nurmi (toim.) *Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä.* Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta: JYY julkaisusarja n:o 38.
- Markus, H. & Wurf, E. 1987. The dynamic self-concept: a social psychological perspective. *Annual Review of Psychology* 38, 299-337.
- Maslach, C. 1982. *Burnout: The cost of caring.* Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Perttula, J. 1995. Kokemus psykologisena tutkimuskohteena. *Johdatus fenomenologiseen psykologiaan.* Tampere: SUFI.
- Perttula, J. 1996a. Moderni ja postmoderni psykologin työssä. *Psykologiuutiset* 5, 6-7.

- Perttula, J. 1996b. Deskriptio ja tulkinta: psykologin avaimia kokemukseen. *Psykologia* 1, 9-18.
- Polkinghorne, D.D. 1992. Postmodern epistemology of practice. Teoksessa S. Kvale (toim.) *Psychology and postmodernism*. London: Sage. S. 146-165.
- Rauste-von Wright, M.-L. & J. von Wright, 1994. *Oppiminen ja koulutus*. Porvoo: WSOY.
- Riikonen, E. 1992. Ongelmäkäsitykset ja haastattelukäytännöt auttamistyössä. *Perheterapia* 3, 25-29.
- Sandnabba, K., V. Viemerö & B. Österberg 1996. Psykologien ammatinvalinta lapsuudenkokemusten valossa. Poster *Psykologia96-kongressissa* Turussa 28.-30.8.
- Spinelli, E. 1989. *The interpreted world. An introduction to phenomenological psychology*. London: Sage.
- Suoninen, E. 1997. Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä. Tampereen yliopisto: *Acta Universitatis Tamperensis* 580.
- Valkonen, T. 1997. Puheviestintätaitojen arviointi lukion päättökokeessa. *Puheviestinnän lisensiaatintutkimus*. Viestintätieteiden laitos: Jyväskylän yliopisto.
- Valo, M. 1994. Käsitykset ja vaikutelmat äänestä. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 33.
- Valo, M. 1995. Palaute esiintymistaitojen harjoittelussa. Teoksessa M. Valo (toim.) *Haasteita puheviestinnän opetukseen*. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 14.
- Vangelisti, A. 1994. Couples communication problems: the counselor's perspective. *Journal of Applied Communication Research* 22, 106-126.
- Wahlström, J. 1992. Merkitysten muodostuminen ja muuttuminen perheterapeuttisessa keskustelussa. *Jyväskylä studies in education, psychology, and social research* 94.

IV NÄKÖKULMIA HAASTATTELUTIETOON

Tässä osassa on tarkoitus asettaa kysymyksiä haastattelusta esittelemällä joitakin näkökulmia, jotka ovat tulleet vastaan tutkimusprosessin aikana, ja ajatuksia, jotka ovat puhutelleet konkreettisen tutkimuksen kuluessa. Minäkäsitystutkimuksen tradition pohtimisen yhteydessään (II osa) esitettiin varsin kriittisiä huomiota esimerkiksi kyselystä tutkimusmenetelmänä. Kyselyn ja haastattelun vertaileminen lienee perusteltua siitä näkökulmasta, että niitä pidetään usein vaihtoehtoisina menetelminä (esim. Jokela 1994, 3). Haastattelua kyselyyn vertailtaessa on luonnollisesti nähtävissä tiettyjä etuja vaikkapa viestijäkuvan tutkimuksessa. Haastattelu aineistonkeruumenetelmänä mahdollistaa esimerkiksi viestijäkuvan tutkimisen luvussa kaikissa jaksossa II esitellyistä viitekehyksistä; se, miten aineiston kanssa työskennellään eli analyysimenetelmät vain vaihtuvat. Kuitenkin haastattelun pitäminen vastauksena niihin ongelmiin, joita kyselyn käytössä ihmistutkimuksessa on nähty, olisi tietenkin liian helppo ratkaisu. Haastattelun käyttö kun ratkaisee vain osan ongelmista, sillä haastattelu tuo muassaan oman problematiikkansa. Tätä problematiikkaa koetan tässä jaksossa raottaa, lähinnä tavoitteenani kartoittaa haastattelumenetelmään kietoutuvien kysymysten kenttää ja asettaa siten esiin kysymyksiä tulevalle metodologiselle tutkimukselle haastattelumenetelmän luonteesta. Tavoitteena on siis taustoittaa tulevaa tutkimusta nostamalla esiin tutkimushaastatteluun kietoutuvaa keskustelua

- haastattelun käsitteestä
- haastatteluoppikirjojen luonteesta
- haastatteluaineiston ja todellisuuden suhteesta
- todellisuuden ja kielen suhteesta ja
- haastatteluun liittyvistä eettisistä kysymyksistä.

1. HAASTATTELUN KÄSITTEESTÄ

Kyselyä ja haastattelua näkee käytettävän tietyntyyppisessä selvitys- ja tutkimustyössä, esimerkiksi mielipidemittauksissa, synonyymisesti. Käsitteiden käytössä esiintyy melkoista vaihtelua ja horjuvuutta: saatetaan puhua esimerkiksi lomake- tai survey-haastattelusta, jolloin kysymys on hyvin strukturoidusta menetelmästä, oikeastaan kyselylomakkeen täyttämistä haastattelijan kanssa. (Ks. esim. Fontana & Frey 1994, 361.) Menetelmiä on kuitenkin koitettu määritellä esimerkiksi luonnehtimalla tutkimustilannetta: haastatteluksi voidaan kutsua sellaista aineistonkeruunäkökulmaa, jossa ollaan välittömässä kontaktissa tutkittavan kanssa ja kyselyä puhutaan silloin, kun aineisto keräämisestä puuttuu suora kontakti (Alkula ym. 1994, 69). Haastattelu ei kuitenkaan tutkimusmenetelmänä ole mikään yhtenäinen menetelmä, ainakaan jos sitä tarkastellaan muuna kuin aineistonkeruumenetelmänä. Aineistonkeruumenetelmänäkin sitä ei liene kovin ongelmattonta kuvata esimerkiksi jakamalla haastatteluja avoimiin, puolistrukturoituihin tai strukturoituihin haastatteluihin. Varsinainen hajaannus on sitten edessä, kun aineistoa analysoidaan, aineiston keräämisen logiikasta (esim. avoin, puolistrukturoitu, strukturoitu) kun ei voi suoraan johtaa sitä, mitä aineistolle analyysivaiheessa tapahtuu. On hyvä muistaa,

että haastattelun käyttö sinänsä ei esimerkiksi tarkoita, että kyse olisi laadullisesta tutkimuksesta (esim. Eskola & Suoranta 1996, 9), vaikka tällainen oletus tuntuu helposti esimerkiksi opiskelijoiden keskuudessa nykyään syntyvänkin. Haastatteluaineistonhan voi hyvin myös kvantifioida.

Haastattelu on vuorovaikutusta, jossa välittyvät kielen avulla ilmaistut merkitykset. Haastattelua eri kielissä (intervju, interview) kuvaavien sanojen etymologinen tarkastelu paljastaa jotakin haastattelun luonteesta: kyseessä on tilanne jossa kaksi ihmistä tapaa toisensa, sosiaalinen vuorovaikutustilanne. (Ks. tarkemmin Hirsjärvi ja Hurme 1984, 3.) Haastatteluaineisto on täten erityisen puhetilanteen tulosta siinä on kaksi osapuolta, jotka vaihtavat puhunnoksia (!) kulttuuristen konventioiden määrittäminä (Hoikkala 1987, 175).

Ainakin Alasuutari (1996) on kiinnittänyt huomiota haastattelun saamaan suosioon yhteiskuntatieteissä siinä määrin, että on nimittänyt haastattelua empiirisen sosiaalitutkimuksen paradigmaksi. Haastattelusta on muutamassa vuosikymmenessä tullut yhteiskuntatieteellinen valtavirtamenetelmä. Voidaan jopa puhua haastattelun inflaatiosta nykyisessä sosiaalitutkimuksessa, sillä haastatteluja nähdään käytettävän silloinkin kun joku muu menetelmä olisi parempi (Kvale 1996, 104). Joskus motiivi voi olla pako tilastotieteestäkin! (Töttö 1997) Haastattelun suosion takana voi nähdä muutakin: esimerkiksi voi ajatella, että arkikäsitys menetelmän toimivuudesta muodostaa otollisen maaperän haastattelumenetelmän suosiolle:

The popularity of interview techniques is based on the fact that they encapsulate our folk theories regarding the nature of social reality and of communicative processes (Briggs 1986, 30).

Toki voi olla kysymys myös tiedonintressien vaihtelevista suunnista. Haastattelu menetelmänä sisältää idean siitä, että toimijan näkökulmaa tutkittavaan asiaan tulisi selvittää toimijasta käsin, eikä siitä käsin, miten tutkija sen näkee: tämä on kvalitatiivisen tutkimuksen perusoletuksia (Marshall & Rossman 1995, 80). Oinas (1996, 153) toteaa, että tutkijan roolista ja laadullisesta tutkimuksesta käydyn epistemologisen keskustelun seurauksena haastattelua on esimerkiksi feministisessä tutkimusperinteessä pidetty erinomaisena menetelmänä, sillä se "mahdollistaa tutkijan paikantamisen ja avoimen vuorovaikutuksen". Niemen (1994, 67) mukaan käsitys ihmisestä tiedon aktiivisena rakentajana on yhtäältä johtanut tiedonkeruumenetelmien laadinnassa kohti avoimempia tehtävänasetteluja ja vastaajan oman konstruktioprosessin sallivia menetelmiä. Halutaan saada tietoa tutkittavan itse merkittävistä pitämistä kokemuksista ja havainnoista. Tällöin tutkija ei myöskään rajaa vastausmahdollisuuksia pitkälle strukturoiduin ja suljetuin kysymyksin, eikä pakota tutkittavaa ottamaan kantaa vain joihinkin, tutkittavan kannalta ehkä merkityksettämiin asioihin (Niemi 1994, 67). Haastattelulla on itseisarvoa, jos halutaan tutkia yksilöllisiä merkityksenantoja tai itseymmärrystä:

...it should not be forgotten that interviews are particularly suited for studying people's understanding of the meanings in their lived world, describing their experiences and self-

understanding, clarifying and elaborating their own perspective on their lived world (Kvale 1996, 105).

Puheviestintätutkimuksessakin on oltu hyvin kiinnostuneita yksilöiden omaan viestintäänsä liittämistä käsityksistä, asenteista, arvostuksista jne. Analysoimalla näiden tekijöiden vaikutuksia on pyritty lisäämään ymmärrystä viestintätapahtumasta. Tällaista tietoa on perinteisesti hankittu kyselylomakemenetelmillä (self-report-tutkimus). Viime aikoina kuitenkin puolistrukturoidun eli ns. teemahaastattelun suosio on näkyvässä ainakin täkäläisten pro gradu-töiden menetelmävalinnoissa (esim. Pietilä 1989; Ovaskainen 1992; Pasanen 1992; Olkkonen 1995; Taskila 1995). Haastattelu on ylipäänsä saanut entistä itsenäisemmän osan tutkimuksessa, eikä useinkaan ole pelkästään tutkimuskokonaisuudessa muulla tavoin kerätyn tiedon täydentäjä.

2. HAASTATTELUTIETOA JA TAITOA OPPIKIRJOISTA?

Haastattelu on tuttu tuntematon: *"Interviewing is rather like a marriage: everybody knows what it is, an awful lot of people do it, and yet behind each closed door there is a world of secret"* (Oakley 1981, 41). Samoilla linjoilla on myös Briggs (1987, 2), joka huomauttaa, että tiedämme loppujen lopuksi hyvin vähän haastattelusta viestinnällisenä tapahtumana; koska se on hyväksytty puhetapahtuma omissa puheyhteisöissämme, pidämme myöskin itsestäänselvänä, että tiedämme mistä haastattelussa on kysymys. Kvale (1996, 10) viitanee myös samaan problematiikkaan todetessaan, että se, ettei haastattelun käytännöllistä ja käsitteellistä puolta ole systemaattisesti juuri reflektoitu, saattaa johtua myös siitä, että haastattelu on koettu niin läheiseksi jokapäiväisten keskustelujen kanssa.

On huomautettu, että vaikka haastattelu toteutettaisiin nyt aikaisempaa vähemmän strukturoidusti, sitä ei pidetä mitenkään ongelmallisena tiedonkeruutapana, ainakaan tämä ongelmallisuus ei näy tutkimusraportoinnissa. Haastattelu on menetelmä, jonka rajoituksia ja sitoumuksia ei tiedosteta ja johon usein suhtaudutaan perin teknisesti. (Hirsjärvi ja Hurme (1984, 75.)

Haastattelusta, kuten yleensäkin menetelmistä, saatavissa oleva tieto painottuu aineiston hankintavaiheeseen analyysivaiheen kustannuksella (esim. Eskola & Suoranta 1996). Oakleyn (1982, 31-32) mukaan useimmat metodioppikirjat ottavat haastattelun yksinkertaisesti tapana saada ihmisistä irti se, mitä halutaan, epäproblemaattisena kyselemisproseduurina. Mishler (1986, 10) liittyy yhteen haastattelun määrittelemättömyyden ja samalla problematisoimattomuuden, jotka kumpikin implikoivat sitä, että kaikkihan me tiedämme, mitä haastattelu on: tiedon hankkimista ihmisiltä kyselemällä. Tämä näkökulma haastattelusta jonakin, jossa toiselta hankitaan tietoa, on ainakin perinteisesti vahvempi kuin haastattelun tarkasteleminen yhteistoiminnallisena, joskin näkemys haastattelijasta neutraalina tiedonhankkijana on vähitellen kyseenalaistettu.

The ideal of the neutral, detached interviewer that we find embedded in standard accounts of interviewing has been under attack in many recent critical studies of the interview

that redefine the research process as collaborative rather than an elicitive enterprise. (Jorgenson 1992, 152-153.)

Jorgenson viittaa kriittisillä tutkimuksilla erityisesti Briggsiin (1986), Mishleriin (1986), Oakleyhyn (1981), ja Potteriin ja Wetherelliin (1987). Kovin harvinaista tällainen laajempi haastatteluun liittyvä pohdinta sittenkin on, siksi nuo teokset tuntuvat monessa suhteessa oivaltavilta edelleen. Kuvaavaa on, että taas viime vuosina haastattelun olemuksen pohdintaan keskittyvää kirjallisuutta ei esiinny. Jonkin verran sitä tietenkin sivutaan esimerkiksi diskursiivisissa tutkimuksissa (esim. Suoninen 1993), vaikka useammin kiinnostus suuntautuu muuntyyppisiin keskusteluihin ja keskustelujen kautta rakentuvaan todellisuuteen kuin haastatteluvuorovaikutuksen piirteisiin sinänsä.

Haastattelu ei tietenkään ole kokonaan tutkimatonta aluetta: psykologia, sosiologia, antropologia, kielitiede, politiikantutkimus, folkloristiikka ja "oral history"-tutkimus ovat fokuoineet haastattelutekniikkaan. Monet näistä töistä ovat keittokirjamaisia, "tarjoavat reseptejä parempiin leipomuksiin" mutta eivät kiinnitä huomiota haastattelun luonteeseen tai sisäsyntyisiin heikkouksiin (Briggs 1986, 1-2). Haastattelukirjallisuus rakentuu pitkälti ohjeistuksesta, joka koskee sitä, miksi ja miten tutkimushaastattelua lähdetään toteuttamaan. Haastatteluahan tarjotaan tutkimusmenetelmäksi erityisesti silloin, kun tutkijan tavoitteena on saada tietoa pintaa syvemältä, tietoa arkaluontoisista, intiimeistä tai muuten vaikeasti tavoitettavista ilmiöistä. (Haastattelun eduista ja haitoista esim. Hirsjärvi & Hurme, 1997, 201-203.) Oppikirjoissa kuvataan varsin tarkasti usein myös kysymysten suunnittelua, annetaan ohjeita erityyppisten kysymysten käyttämisestä ja kysymysjärjestyksestä. Lähes aina pohditaan myös hyvän tutkimussuhteen synnyttämiseksi tarvittavan viestinnän piirteitä, luottamuksen ja avoimuuden merkitystä haastattelun onnistumiselle. (Haastattelun toteuttamisesta ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 1997, 206-208, Patton 1990, 277-359.) Tämä tieto on varmasti avuksi käytännön tutkimustilannetta suunnittelevalle.

Mishler (1986, 12) on kuitenkin sitä mieltä, että yleensä ongelmia nähdään vain pintatasolla, eikä havaita sitä, että ne ovat paljon syvemällä. Hänen mukaansa haastattelua tutkittaessa on tähän asti kaksi kysymystä noussut ylitse muiden: 1) kuinka kysymysten muotoilu vaikuttaa vastauksiin ja 2) kuinka haastattelijan piirteet vaikuttavat vastauksiin. Eli metodologinen huolenpito on suuntautunut ärsykkeiden laaduntarkkailuun. Metodologisissa pohdinnoissa on toki ollut keskeistä myös haastattelijan ja haastateltavan suhteen miettiminen, mutta suhdetta on lähestytty yksipuolisesti läheisyyden (rapport) kautta. Huomio on suunnattu siihen, miten haastattelijä voi vakiinnuttaa suhteen, joka edistää vastaajan käsitysten ja asenteiden ilmaisemista. (Mishler, 1986, 23).

Oakleyn mukaan (1982, 33), onnistunut haastattelu rakentuu oppikirjojen mukaan periaatteelle, "ole ystävällinen, mutta älä liian ystävällinen".

For the contradiction at the heart of textbook paradigm is that interviewing necessitates the manipulation of interviewees as objects study/sources of data, but this can only be achieved via a certain amount of humane treatment.

Hän näkee, että oppikirjoissa kehoitetaan tasapainottelemaan raporttia luovan lämpimyyden ja läheisyyden sekä etäännyttämisen välillä; jälkimmäinen on välttämätöntä, jotta haastateltavan voi nähdä tarkasteltavana objektina.

Sosiaalisen haastattelututkimuksen paradigma, joka nousee haastattelun oppikirjoista korostaa

- 1) haastattelua mekaanisena datan keräämisen välineenä
- 2) sen funktiota erityisena keskustelun muotona, jossa toinen kysyy kysymyksiä ja toinen antaa vastauksia
- 3) haastateltavia passiivisina yksilöinä
- 4) haastattelijan roolin redusoimista kysymyksiä kysyväksi ja läheisyyttä (rapport) edistäväksi. (Oakley 1982, 36-37.)

Oakley puhuukin (1984, 31) haastattelututkimuksen yhteydessä 'hygieenisestä oppikirjaparadigmasta'. Hänen mukaansa monet oppikirjat tuntuvat pitävän yllä ideaa, että on mahdollista olla täydellinen haastattelija, joka toisaalta saa irti luotettavaa dataa ja toisaalta saa haastateltavat tuntemaan etteivät he ole pelkästään välineitä (simple statistics-to-be) tutkimuksen toteuttamiseksi (Oakley, 1982, 33.) Hygieenisen haastattelun mytologiaan sisältyy haastattelijan mystifiointi ja haastateltavien välineellistäminen, objektivointi tiedon lähteiksi. Sen vaihtoehto olisi huomata, että henkilökohtainen läsnäolo (involvement) on muutakin kuin vaarallinen vääristävä tekijä - se muodostaa olosuhteet, joissa ihmiset tulevat tuntemaan toisiaan ja päästävät toisia elämäänsä. (Oakley 1982, 55). Ajatus siis on se, ettei vuorovaikutuksellisuutta pitäisi nähdä tutkimuksen virhelähteenä, vaan ottaa se kvalitatiivisen tutkimushaastattelun välttämättömänä ja väistämättömänä ominaispiirteenä (esim. Perttula 1995, 68).

Viestintätapahtuma marginaalissa, haastattelija keskipisteessä

Hirsjärvi ja Hurme (1984, 4) esittelevät etymologisen tarkastelun ulottumattomiin jääviä haastattelun piirteitä. Ensinnäkin haastattelulla on tutkimusprosessissa välillinen arvo, se on osa laajempaa tieteellisen päättelyn ketjua. Toisaalta se on ennen kaikkea käsitteisiin, merkitykseen ja kieleen perustuvaa toimintaa. Kolmantena huomionarvoisena seikkana on, se ettei haastattelun sosiaalista interaktiota aloiteta 'tyhjinä tauluina', vaan niin haastattelija kuin haastateltavakin tuovat tilanteeseen aiemmat kokemuksensa, joihin suhteutettuna haastattelu tulkitaan. Haastattelijan kysymys koodautuu vastaajan mielessä hänen kognitiivisten tietorakenteidensa mukaisesti, sosiaalisen ja kulttuurisen taustansa sekä hänen elämänsähistoriansa siivittämänä (Hoikkala 1987, 175). Haastatteluun sisältyy siis kaikki se monimutkaisuus, joka merkitysten rakentumisella ihmisten välisessä kanssakäymisessä voi olla.

Onkohan kuitenkin niin, että viestinnänkin tutkijat ovat pääsääntöisesti unohtaneet tällaiset simppeleiltä tuntuvat perusasiat, sen, että haastattelut itsessään ovat sosiaalisia tilanteita, joihin sisältyvät viestinnän perusprosessit (Jorgenson 1995, 165)? Siinä, että tutkimusmenetelmien käyttö sisältää monenlaisia interpersonaalisia prosesseja, ei pitäisi tietenkään olla hämmästelyn aihetta.

Whether the interview is a structured questionnaire or an open-ended conversation, recognition of such processes forces

the interviewer to try to understand to whom reciprocators are addressing their responses and questions" (Steier 1995, 73).

Mishlerin (1986) kirja "Research Interviewing: Context and Narrative" on varhaisimpia metodologisia teoksia, joissa on pohdittu sitä, miten haastattelu pitäisi ottaa, ja on otettu kantaa haastatteluun diskurssiluonteeseen. Hänen mukaansa traditionaalinen lähestymistapa haastatteluun laiminlyö yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden kannalta keskeisiä kysymyksiä siitä, kuinka ihmiset havainnoivat, organisoivat, antavat merkityksiä ja ilmaisevat ymmärrystään itsestään, kokemuksistaan ja maailmankuvastaan. Ja sitä miten ymmärrys on suhteessa sosiaalisiin, kulttuurisiin ja yksilöllisiin olosuhteisiin.

Mishlerin (1986,11) mukaan traditionaalisen haastatteluparadigman ensimmäinen oletus on, että haastattelu on behavioraalinen, eikä niinkään lingvistinen tapahtuma, siitä ei puhuta suinkaan puheena (as speech, as talk) tai viestintänä, vaan kielellisenä vaihtona (as 'verbal exchange', 'pattern of verbal interaction,'verbal report'), jolloin käytetyt termit ilmaisevat tyystin erilaisia käsityksiä haastattelun luonteesta, sen erityislaadusta ja ongelmista. Kysymysten ja vastausten dekontekstualisointi puolestaan johtaa erilaisiin ongelmiin tulosten analyysissä ja tulkinnassa: näitä ongelmia pidetään teknisinä eli ongelminä, joita voidaan ratkaista täsmällisemmällä ja ankarammilla metodeilla.

Mishler (1986, ix) tiivistää oman tästä traditionaalisesta poikkeavan näkemyksensä haastattelujen luonteesta neljän perusväittämän avulla.

- 1) haastattelut ovat puhetapahtumia
- 2) haastattelujen diskurssi on haastateltavien ja haastattelijoiden yhdessä luoma (constructed jointly)
- 3) analyysi ja tulkinta perustuvat diskurssi- ja merkitysteoriaan ja
- 4) kysymysten ja vastausten merkitysten perusta on kontekstuaalinen.

Sitä taustaa vasten, josta haastattelu käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteellisenä menetelmänä ponnistaa, on tietysti luonnollista, että haastattelijan toiminta on ollut lähes yksinomainen kiintopiste metodikirjallisuudessa. Sama ilmiö koskee terapeutista haastattelua yhtä hyvin (ks. esim. Jorgenson 1995), yhteistoiminnallisuuden tarkastelu on ollut molemmissa konteksteissa paitsiossa viime vuosikymmeninä, noustakseen taas haastamaan "monologisemmat" lähestymistavat. Esimerkiksi Jähin (1996, 156) keskeinen johtopäätös on, että tutkijana ei voi mielivaltaisesti säädellä haastattelun kulkua, vaan tilanteessa on kaksi subjektia. Tästä näkökulmasta lähtien tärkeämpää kuin tutkimussuhteen säätely, olisikin sen analyysi.

Tutkimushaastattelusta kerrotun ja kirjoitetun polttopisteessä on siis kuitenkin ollut yksinomaan haastattelija. Tietysti tätä voi pitää täysin oikeutettuna siinä mielessä, että metodioppaiden tarkoituksenahan on tuottaa tutkimuksen tekijälle käyttökelpoista tietoa. Tutkijaa tietenkin kiinnostaa, se mitä hänen pitää, mitä hän voi tai ei saa tehdä ollakseen kompetentti valitsemansa menetelmän käytössä. Tutkijaahan ei hänen painiskellessaan haastattelun käytännöllisten ongelmien kanssa juuri lohduta tieto menetelmän yleisestä ongelmallisuudesta (Briggs 1986, 26).

Se, että painotus jää haastattelijan toimintaan, vääristää kuitenkin kuvaa, joka haastattelutilanteen luonteesta välittyy. Tuolloin haastattelijan toiminnan konteksti jää hyvin perustavassa mielessä tarkastelun ulkopuolelle, eikä toiminnan perusluonne ja problematiikka pääse esiin vain yhdestä vinkkelistä tarkasteltuna. Jorgenson (1992, 1995) on kiinnittänyt huomiota esimerkiksi siihen, miten luottamuksellisen yhteistyösuhteen (rapport) syntymistä haastattelussa on tarkasteltu vain haastattelijan toiminnan näkökulmasta. Mishler (1986) peräänkuuluttaa siirtymää tutkijan ongelmista tutkittaviin, heidän "effortteihinsa" luoda koherentteja ja järkeviä merkitysmaailmoja ja synnyttää mieltä kokemuksiinsa.

Sekä Oakley (1982, 37) että Kvale (1996) esittelevät haastattelijan toimintaa kuvaavia metaforia. Oakleyn (1982, 37) mukaan kirjallisuudessa esiintyy kaksi erillistä luokitusta haastattelijasta. Toisaalta haastattelijaksi on yhdistetty äänilähde ja tallennuslaite ("phonograph ja recording system"). Kumpikin, sekä haastattelijaksi ja haastateltavaksi ovat persoonattomia osallistujia tutkimusprosessissa. Haastateltavan asemaa kuvannee esimerkiksi Lindlofin (1995, 179-180) metodioppikirjan haastatteluluvusta löytyvä näkemys siitä, että haastateltavalle asettava perusvaatimus on kyky tuottaa riittävästi puhetta ('a desirable amount of talk'). Yhtä tärkeää on puhua selvästi ja reflektiivisesti kokemuksistaan. Parhaat olosuhteet haastattelulle vallitsevat, kun haastateltava on rentoutunut, ei liian energinen muttei väsynytäkään, eikä hänen tarkkaavuudestaan kilpailevia ärsykeitä esiinny. Olosuhteiden kuvauksesta voisi löytää lieviä yhtymäkohtia vaikkapa siihen tilanteeseen, jossa mitataan yksilön verenpainetta tai valmistaudutaan vaativahkoon näytteenottoon laboratoriossa!

Toinen näkemys liittyy haastattelijaan "psykoanalyttikkona": tällöin käsitellään sitä, että suhde haastateltavaan on hierarkkinen ja haastattelijan erityistieto, ekspertiisi mahdollistaa, että haastattelu etenee onnistuneesti. Haastattelijan käyttää ei-direktiivisiä kommentteja ja kysymyksiä, jotta haastateltava voisi rohkaistua ideoiden vapaaseen assosiaatioon, joka paljastaisi sen totuuden, mitä tutkimuksella on lähdetty etsimään (Oakley 1982, 49.) Omassa tutkimuksessaan Oakley (1982) näki mahdolliseksi sellaisen roolin jota luonnehtii kaksisuuntaisuus ('no intimacy without reciprocity') ja koki hyödyttömäksi luottamuksellisen yhteistyösuhteen (rapport) luomisen kannalta pitäytyä vastaamasta haastateltavien kysymyksiin tai olla antamasta mitään persoonallista informaatiota.

Kvale (1996, 3-5) puolestaan jäsentää suhtautumista haastatteluun kahden perusmetaforan avulla. Haastattelijan toiminta voi olla joko muistuttaa joko kaivosmiehen (miner) tai matkailijan toimintaa (traveler). Kyseessä on kaksi erilaista käsitystä tiedonmuodostuksesta. Kaivosmies etsii arvokkaita mineraaleja; tieto on odottamassa tutkittavan sisuksissa esiinpääsyä, paljastamista. Matkailija-metaforassa haastattelu ymmärretään matkaksi, joka johtaa kertomukseen, kun matka on tehty. Reissaaminen ei johda pelkästään uuteen tietoon, myös matkaja voi muuttua. Keskustelujen kautta hän voi johdattaa myös kohtaamiaan ihmisiä ymmärtämään itseään ja elämäänsä. Pelkistetysti kaivosmies on modernin haastattelijan metafora ja matkailija viittaa postmoderniin ajatteluun tiedon rakentumisesta.

Narratiivisen tutkimuksen näkökulmasta on huomautettu, että ns. traditionaalinen lähestymistapa haastatteluun jättää huomiotta haastattelujen tarinaluonteen, sillä tarinoita on vaikea koodata tai kvantifioida (Mishler 1986, 69). Tarinat ovat keskeisiä,

sillä ne ovat ihmiselle olennainen tapa merkityksellistää kokemuksiaan, ilmaista sitä miten he ymmärtävät kokemuksiaan (Mishler 1986, 75; ks. myös Bruner 1987). Tarinat voisikin tästä näkökulmasta nostaa laadukkaan haastattelun kriteeriksi: kun haastattelutilannetta avataan, todennäköisesti haastateltavien suusta alkaa tulla kertomuksia (Mishler 1986, 118).

Mitä tulee tutkimuksiin (edellä puhuttu paljolti haastattelun oppikirjoista) voidaan nähdä, että haastattelijan ja kontekstin vaikutusta on yleensä aliarvioitu, tai se on jäänyt piiloon perinteisen haastatteluparadigman mukaisissa tutkimuksissa. Kuitenkin haastattelijan läsnäolo ja mukanaoleminen tavat: kuinka hän kuuntelee, rohkaisee, keskeyttää, poikkeaa asiasta, tuo topiikkeja ja päättää vastauksia, ovat keskeisiä vastaajan vastauksille (accounts). (Mishler, 1986, 82.)

Tässäkin mielessä haastattelu on siis yhdessä tuotettu (a joint production). Se, miten haastattelijan rooli otetaan huomioon, on vaikea kysymys, jota ei kuitenkaan voida ratkaista tekemällä haastattelijaa näkymättömäksi tai kuulumattomaksi, maalaamalla hänet kuvan ulkopuolelle. (Mishler, 1986, 73.) Tämä on kysymys, johon en myöskään omassa tutkimuksessani riittävästi kiinnittänyt huomiota, oman osallistumisen, esimerkiksi omien kysymysten ottaminen osaksi tuotetun aineiston analyysia tuntui vaikealta. Vaikka tiedän oman osuuteni olemassaolon, ei tuntunut löytyvän mielekkäitä tapoja nostaa esiin raporttiin omia kysymyksiä. Näin esimerkiksi jaksossa III, jossa lainasin suoraa haastattelupuhetta: toisinaan päätin jättää haastateltavan kommenttia edeltävät puheenvuoroni pois, sillä välttämättä se ei ollut kysymys, ja haastateltava saattoi itse asiassa jatkaa omaa edellistä puheenvuoroaan. Näin pelkästään edeltävän puheenvuoroni ei olisi "kontekstualisoinut" haastateltavan kommenttia, tai olisi saanut sen näyttämään kummalliselta ohipuhumiselta.

Haastattelijan osuuteen liittyy yksi haastatteluoppaiden kestoteemoista, kysymystä avoimista ja rajaavista kysymyksistä. Useinhan esitetään arvottavasti, että haastattelijan tulisi suosia erityisesti avoimia kysymyksiä ja välttää rajaavien kysymysten käyttöä. Kuitenkaan keskustelu ei välttämättä rakennu suoraviivaisesti ärsyke-reaktio-pohjalta, eikä haastattelutilanteen rajaavuus tai avoimuus synny pelkästään kysymystyypeistä. Esimerkiksi narratiivi, kertomus voi olla vastauksena sekä ns. avoimeen että johdattelevaan kysymykseen (Mishler 1986, 98). Kvale (1996, 157-159) arvelee, että johdattelevat kysymykset ovat saaneet paljon huomiota osakseen naivin empirismimin takia: taustalla on uskomus neutraaliin pääsyn mahdollisuudesta objektiiviseen sosiaaliseen todellisuuteen. Haastattelijaa nähdään keräilemässä verbaalisia vastauksia kuin botanisti kasveja luonnosta tai kaivosmies nostamassa ylös arvokkaita mineraaleja maan uumenista.

3. KÄSITYKSIÄ AINEISTON JA TODELLISUUDEN SUHTEESTA

Aineiston luonne ja tavoitellun tiedon luonne

Ihmistä tutkivissa tieteissä on ilmeistä, että tutkimusmenetelmän valinnassa kiteytyvät sekä ihmiskäsityksen että tiedonkäsityksen kysymykset, ja vielä yhteenkietoutuneena. Millaista tietoa ihmisestä voidaan saada, ja millaisilla menetelmillä voidaan tavoittaa ihmisen olemisen erilaisia puolia? Vaikkapa terveyden tutkija joutuu pohtimaan myös omaa ihmiskäsitystään: pitääkö hän kohtaamaansa henkilöä kyvykkäänä, halukkaana ja luotettavana itse arvioimaan omaa toimintaansa, fyysisiä tuntemuksiaan, oireitaan, tavoitteitaan ja mielialojaan, vai onko muulla tavoin saatu tieto luotettavampaa? (Niemi 1994, 64).

Ei ole ehkä syytä yksioikoisesti olettaa, että tietynlainen, esimerkiksi hyvin luottamuksellinen, tutkimussuhde tuottaisi väistämättä parempaa aineistoa kuin muodollinen suhde tai pinnallinen keskustelu." (Alasuutari, 1994a, 127.) Laadullisia menetelmiä kun pidetään joskus myötäsyttyisesti ihmisläheisempinä ja uskotaan, että kvalitatiivisia menetelmiä käyttäen päästään tavoittamaan jotakin siitä, miten ihmiset 'todella elävät' (Kasvio 1982, 36). Haastatteluun opastavassa kirjallisuudessa esitellään yleensä aineiston analyysia varten erilaisia, vaihtelevista traditioista nousevia toimintatapoja. Suhteellisen harvoin kuitenkaan pohditaan sitä viimeistään aineiston analyysivaiheessa kannanottoa vaativaa kysymystä, mitä oikeastaan on haastatteluaineisto, siitä saatava tieto ja sen suhde todellisuuteen.

Seuraavassa esitetään joitakin pohdintoja siitä, minkäluonteisia ratkaisuja tavoiteltavan tiedon luonteesta tutkimusmenetelmän valintaan voi sisältyä. Tällaiset ratkaisut ovat tutkimustyössä vääjäämättömiä, sillä kullakin menetelmällä on rajansa, kukin metodi tuottaa vain sellaista tietoa, joka sen avulla on loogisesti mahdollisuus saada (ks. esim. Rauhala 1994, 10). Jokainen menetelmä sitoutuu jo lähtökohdissaan joihinkin todellisuuskäsityksiin ja voi antaa tietoa näissä rajoissa (esim. Hirsjärvi & Hurme 1984, 1-2). Esimerkiksi Perttula (1994, 50) kysyy, ovatko psykologian tutkijat tietoisia siitä, että heidän käyttämänsä tutkimukselliset menettelyt ovat sitoutuneet tietyn todellisuuden ulottuvuuden tavoittamiseen?

Aineistonkeruun tavoilla ei kuitenkaan esimerkiksi Mäkelän (1990, 43) mukaan ole suoraviivaista kytkentää ihmisen käsittämisen tapoihin, siten että esimerkiksi ihmisen käsittäminen toimivaksi subjektiksi edellyttäisi kommunikaatioita tutkijan ja tutkittavien kesken. Tutkittavia voidaan tarkastella hänen mielestään intentionaalisina persoonina, vaikka tarkastellaan vuorovaikutusta kuvanauhoituksia analysoimalla. Tästä katsannosta lomakekysely ei ole sen tyylinen tai virkavaltaisempi kuin syvähaastattelu, ja lomakevastaukset ovat yhtä totta tai epätotta kuin sisimmän purkamisen haastattelutilanteessa. Syvähaastattelu on sitäpaitsi nykyihmiselle paljon poikkeuksellisempi tilanne kuin kyselylomakkeen täyttäminen. (Mäkelä 1990, 46.) Kvale (1996, 72) ottaa samantapaisen kannan todetessaan, etteivät haastattelut sinänsä ole edistyskellisiä tai sortavia, vaan tuotetun tiedon arvon riippuu kontekstista ja tiedon käytöstä.

Kuitenkin tehdyistä valinnoista seuraa aina jotakin. Esimerkiksi ilmiön operaatio-naalistamisen yhteydessä tutkija tekee usein jo päätöksen (useimmiten tiedostamattaan)

siitä ottaako hän mukaan ilmiön dynaamisuuden vai sulkeeko hän sen pois (Lehtovaaran 1992, 180 mukaan Valsiner 1987, 19). Tutkija voi vielä teoreettisessa määritelmässään pitää ilmiötä, esimerkiksi ihmisen minää dynaamisena ja kokonaisvaltaisena, mutta kun hän päättää käyttää standardoituja persoonallisuustestejä, hän samalla ottaa askeleen siihen, suuntaan, että pitääkin ihmisen persoonallisuutta erillisten piirteiden kokonaisuutena (Lehtovaara 1993, 22).

Samanlaisia ratkaisuja on edessä myös analyysissa: jos tutkimuksen kuluessa tapahtuva vastausten muuttuminen otetaan tutkimuksen luotettavuutta, reliabiliteettia alentavana tekijänä, eikä pidetä sitä ilmiön dynaamiseen luonteeseen kuuluvana, jopa toivottavana tutkimustuloksena, voi olla olemassa selkeä ristiriita tutkimuksessa kenties julkilautetun ja toisaalta toteutuvan ihmiskäsityksen välillä. (Lehtovaara 1993, 13.) Toisilleen vastakkaisilla, ristiriitaisilla käsityksillä ei kyselytutkimuksessa ei ole juurikaan mahdollisuutta päästä esiin. Haastattelupuheessa tutkittavalla on tässä suhteessa toisenlainen tilanne: haastateltavalla on periaatteessa mahdollisuus tuoda esiin erilaisia puolia itsestään, tahtoen tai tahtomattaan. Se, missä määrin tutkija nostaa aineistosta tällaista moninaisuutta, haastateltavan puheen ristiriitaisuuksia, riippuneen hänen tiedonintressistään. Esimerkiksi tietynlaisessa diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tutkija juuri etsiikin tutkittavan puheesta erilaisia merkityssysteemejä, repertuaareja ja niiden kirjoja (ks. esim. Suoninen 1993).

Tuntuu siltä, että monesti näkemys ihmisestä tutkimustilanteessakin aktiivisena tiedon konstruoijana on jäänyt jotenkin marginaaliseksi. Alasuutari (1994a) sivuaa teemaa. Hän tähdentää, että teemahaastattelussa yksilö ei vastaa ensimmäiseenkin kysymykseen pyrkimättä edes jonkinlaiseen käsitykseen siitä, mihin kysymyksellä pyritään; mitä tutkimus oikeastaan käsittelee ja mitkä asiat ovat siis kysymysten taustalla olevan tutkimusaiheen kannalta oleellisia. Erityisesti strukturoimattomassa teemahaastattelussa tilanteenmäärittely orientoi haastateltavaa. Haastattelupuhe sisältää aina valintaa kerrotun ja kertomatta jätetyn välillä. Haastateltava joutuu miettimään mihin haastattelija esimerkiksi yllättävällä kysymyksellään pyrkii ja vastaa sitten tulkintansa pohjalta, saattaapa kysyäkin, mitä haastattelija kysymyksellään tarkoittaa, ellei ole muuten varma toisen tarkoitusperistä. Sama periaate pätee kyselylomakevastaukseen: ennen vastaamistaan yksilö pyrkii muodostamaan jonkinlaisen käsityksen lomakkeessa olevien kysymysten merkityksestä ja mielestä: jo päätös siitä, että vaivautuu vastaamaan tai täyttämään kaavakkeen, edellyttää jonkinlaisen käsityksen muodostamista. (Alasuutari 1994a, 129.)

Maailmaa vai merkitysten maailmaa kuvaamassa?

Aineistosta nousevia merkityksiä voi tarkastella erilaisten todellisuuskäsitysten valossa. Siljander (1995, 117) tarkastelee kahta toisistaan poikkeavaa käsitystä merkitysten ontologiaan. Ensinnäkin on ontologista realismia, joka tarkoittaa, että on olemassa ihmisen käsityksistä, uskomuksista, toiveista jne. riippumaton objektiivinen todellisuus, josta voidaan saada tietoa. Toisaalta voidaan puhua konstruktivistisesta käsityksestä, jonka mukaan sosiaalinen todellisuus on viime kädessä tajunnan, ihmismielen, konstruktio. Näiden kahden lähestymistavan ero on kiteytetysti siinä, ovatko merkitykset olemassa tutkijasta riippumatta vai luodaanko ne

tiedostamisprosesseissa (Siljander 1995, 118). Konstruktivistisesti ajatellen teksti¹ itsessään ei kanna merkitystä vaan merkitys luodaan lukemis- ja tulkintaprosessissa, realistisesti tekstiä lähestytään ajatellen, että sillä on tulkitsijasta riippumaton merkitysrakenne (Siljander 1995, 122).

Alasuutari (1994a) puolestaan on tuonut esiin kahta näkökulmaa tutkimus-aineistoon, fakthanäkökulmaa ja interaktionäkökulmaa. Fakthanäkökulma aineistoon tarkoittaa sitä, että aineiston ajatellaan koostuvan ulkoista todellisuutta koskevista tosista tai epätosista väitteistä ja tehdään selvä ero tutkimusaineiston ja ulkoisen todellisuuden välillä. Ulkopuolelle jää todellisuus aineistossa tai aineisto osana todellisuutta. Analysoitaessa survey-aineistoja tällainen näkökulma on jotenkin luonteva: aineisto on nippu täytettyjä kyselykaavakkeita, operationalisoitu keinotodellisuus, joka kiinnostaa vain linssinä "itse" todellisuuteen. Aineiston keräämisen erityispiirteet kiinnostavat vain sikäli kuin ne voivat vääristää linssiä; esimerkiksi pohditaan, miten tutkijan persoona tai tutkimustilanne "vaikuttaa" siihen mitä tutkittava sanoo. (Alasuutari 1994b, 80.) Eskola ja Suoranta (1996, 113) puolestaan puhuvat toisen asteen tulkinnoista, jotka erottavat ihmistieteellisen tutkimuksen luonnontieteellisestä. Heidän mukaansa laadullinen tutkimus on joskus ymmärretty ensimmäisen asteen tulkinnan jäljentämiseksi.

Jollakin tavoin selventävään erotteluun suhtautumisessa aineistoon pyritään myös fenomenografisessa tutkimussuuntauksessa², jossa puhutaan ns. ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmista. Ensimmäisen asteen näkökulma tutkimukseen tarkoittaa pyrkimystä selvittää *miten asiat ovat*, esimerkiksi miksi jotkut lapset menestyvät koulussa paremmin kuin toiset. Mikä tahansa vastaus näin esitettyyn kysymykseen on väite todellisuudesta. Toisen asteen näkökulma taas edustaa kysymys siitä, *miksi ihmiset ajattelevat asioiden olevan niin kuin ne ovat*, jolloin vastaukset ovat ihmisten käsityksiä todellisuudesta. Ensimmäisen asteen näkökulma on käytetympi: tehdään päätelmiä maailmasta orientaatiolla "miten joku on". Toisen asteen näkökulmassa päätelmät keskittyvät siihen "miten jonkin käsitetään olevan". (Simoila 1993, 22-23.)

Fenomenografisen tutkimuksen yhteydessä esitetyt kaksi näkökulmaa jäsentävät mielestäni hyvin myös puheviestinnällistä asenne- ja käsitystutkimusta. Ongelmallista on se, että läheskään aina ei tutkimuksessa tehdä selväksi, sitä näkökulmaa, mistä tutkimus tehdään ja joskus näkökulmat sekoittuvat täydellisesti. Tutkijalta siis vaaditaan valppautta sen suhteen, minkätasoista, mistä näkökulmasta lähtevää tietoa tutkimusasetelma tuottaa. Harhautumisen tuloksena voidaan saada aikaan esimerkiksi tutkimusta, jossa kerrotaan esimerkiksi, että suomalaiset ovat sellaisia ja sellaisia, vaikka tulokset pitäisi muistaa tutkimusraportissa ja sitä popularisoitaessa muotoilla siihen tapaan, että suomalaiset pitävät itseään sellaisina ja sellaisina. Kirkasotsaisesti ajatellen näkökulmat olisi syytä pitää erillään, sillä ne eivät voi,

¹Teksti tarkoittaa tässä samaa kuin aineisto, eli se voi olla kirjallinen tuotos, haastattelunauha tai muu jäljenne (ks. Siljander, 1995, 122).

²Fenomenografisella tutkimuksella viitataan Martonin ym. (esim. 1981) kehittämään kvalitatiiviseen käsitystutkimukseen. Aineisto kerätään yleensä haastatteluilla, joiden pohjalta luodaan kuvauskategorioita tai käsitystyyppejä. Kiinnostus suuntautuu siis ainoastaan toisen asteen näkökulmaan. (Fenomenografiasta ks. myös Häkkinen 1996.)

ainakaan kaikista tieteenfilosofisista ja -teoreettisista näkökulmista, redusoitua toisiinsa.

Oma epistemologinen kysymyksensä on se, missä määrin ensimmäisen näkökulman tietoa voidaan ihmisestä saavuttaa. Esimerkiksi fenomenologisessa ajattelussa jako edellisenkaltaisiin kahteen näkökulmaan ei ole mahdollinen: ilmiöt tavoitetaan kokemuksen kautta, eikä koettua "todellisuutta" voida erottaa kokemuksesta. (Ks. tarkemmin Simoila 1993, 25.)

Erilaisia lähestymistapoja haastattelupuheen todellisuussuhteeseen voitaisiin siis asettaa jatkumolle, jossa ääripäinä olisivat täysin problematisoimaton suhde aineiston todellisuussuhteeseen ja toisaalla todellisuussuhteen olemassaolon täydellinen ja tietoinen kieltäminen. Ensinmainittua edustaisi ehkä perinteinen haastattelututkimuksen paradigma, jossa aineisto otetaan (tosin kenties vääristyneenä) todellisuuden kuvajaisena, ja toisessa päässä radikaali konstruktionismi, jossa todellisuudesta ei aineiston perusteella voi tehdä mitään päätelmiä, tai itse asiassa todellisuutta ei ole ilman lainausmerkkejä. Oikeastaan näille ääripäille onkin yhteistä, että pohdinta aineiston ja todellisuuden suhteista on kummassakin päässä epäkiinnostavaa. Ne ajatussuuntaukset, joissa tämän tapaista pohdintaa löytyy, löytyvät siis todennäköisesti kuvitellun jatkumon keskivaiheilta: esimerkiksi diskursiivisessa psykologiassa ja fenomenologisessa ajattelussakin nähdäkseni pidetään kysymystä aineistosta ja todellisuudesta pohtimisen arvoisena. Tämä pohdinta kiteytyy luonnollisesti usein kielen ympärille.

4. KÄSITYS KIELESTÄ HAASTATTELUTUTKIMUKSEN KESKEISENÄ VEDENJAKAJANA

Saarenheimo (1997, 15) toteaa muistelua koskevassa tutkimuksessaan, että esimerkiksi elämäntarina sellaisena kuin voimme sitä tutkia, on aina myös kielellinen yksikkö ja siksi on erityisesti kysyttävä, millaisena tutkija näkee kielen ja todellisuuden välisen suhteen.

Jos ymmärtää kielen läpinäkyvänä suhteessa (sisäiseen ja ulkoiseen) todellisuuteen, voi esteettä tehdä tulkintoja kerrotusta elämäntarinasta elettyyn elämään. Jos sen sijaan kielen ajattelee pikemminkin konstruoivan ja säätelevän kuin kuvaavan todellisuutta, täytyy elämäntarinoiden tulkinnat suhteuttaa kulttuuriin, kielenkäyttötapoihin ja sosiaaliseen kerrontakontekstiin.

Ihmistutkimuksessa käsitys todellisuudesta on siis usein yhteydessä siihen, mikä on käsitys kielen luonteesta. Inhimillisten kokemusten tutkimuksessa kieli on erityisasemassa, suoraan, ilman kieltä emme pysty pääsemään käsiksi kokemuksiin (esim. Kvale 1989, 107). Käsitukset tiedosta, kielestä ja todellisuudesta kietoutuva yhteen monin tavoin. Suuressa osassa laadullista tutkimusta ollaan tekemisissä selontekojen ja kuvausten kanssa, sen kanssa mitä ihmiset kertovat elämästään (Peräkylä 1995, 43). Se, millaista tietoa tutkimuksessa näistä kuvauksista etsitään ja

mikä asema näille kuvauksille annetaan, on sidonnainen tieto- ja todellisuuskäsityksiin. Selontekoihin suhtautumisen taustalla on ennen kaikkea erilaisia käsityksiä kielestä ja sen suhteesta todellisuuteen.

Haastattelututkimuksessa kielen rooli on usein kahtalainen: se toimii sekä datan hankinnan välineenä että toisaalta analysoinnin kohteena (Jensen 1989). Yksi ongelmallisimpia asioita suhtautumisessa haastatteluun lienee ollut, että haastattelun perusluonne keskusteluna on jätetty syrjään ja problematisoimatta, jolloin arkikäsitteet kielen ja keskustelun luonteesta ujuttautuvat tutkimukseen.

In the mainstream approach, in which the discursive nature of interviews is obscured or suppressed, implicit assumptions about discourse had meaning enter into analysis and interpretation and necessarily so. (Mishler, 1986, 66.)

Traditionaalisessa paradigmassa tämä haastattelun puhetapahtuma- ja diskurssiluonne on painettu matalaksi. Vastaukset ja kysymykset ovat olleet analogisia ärsykkeille ja reaktioille pikemminkin kuin puheen muotoja. Perinteiseen lähestymistapaan on liittynyt myös vastaajien sosiaalisen ja persoonallisen merkitys-kontekstin perusteellinen alikäyttö, väheksyntä. Kontekstikysymykset olleet pelkästään teknisiä. (Mishler, 1986, viii.)

Seuraukset voisi siis nähdä samoina kuin ihmiskäsitysanalyysin tekemättä jättämisestä. Sitä varmemmin mitä reflektioimattomammalta pohjalta haastattelua lähdetään tekemään, sitä todennäköisemmin erilaiset implisiittiset ja arkiset käsitykset kielen luonteesta tunkeutuvat mukaan tutkimusasetelmaan.

Kuten aikaisemmin on jo useasti todettu, kieltä on karkeasti jaotellen mahdollista analysoida kahdesta vaihtoehtoisesta näkökulmasta, joko todellisuuden kuvana tai todellisuuden rakentamisena. Nämä kaksi ääripäätä, jotka usein liitetään moderniin tai postmoderniin ajatteluun, eivät välttämättä ole helposti yhteensovitettavissa. (Jokinen, Juhila ja Suoninen, 1993, 9.) Modernissa kielikäsitteessä kieli on jotain instrumentaalista: kieli on ollut epäproblemaattinen asia, jolloin yhdenmukaisten kertomusten on katsottu tarkoittavan sitä, että asiat todella ovat tapahtuneet yhdenmukaisella tavalla ja niin kuin ne on kuvattu (Eskola, 1991, 421). Sen sijaan postmodernissa kielikäsitteessä kieli on itsessään meille annettua todellisuutta tuottava tekijä (Eskola, 1991, 420). Esimerkiksi sosiaalisen konstruktionismin viitoittaman ajattelutavan mukaan myös yksittäisen ihmisen elämäkerronnassa puhuvat kulttuurin eri diskurssit. Puhuessaan omasta elämästään ihmiset joustavasti ottavat käyttöön kulloiseenkin tilanteeseen sopivia puhetapoja ja yhteisesti ymmärrettyjä ilmauksia. Saarenheimo (1997, 19.)

Diskurssianalyysin perusajatus siis on, että kieli on sosiaalisen todellisuuden tuote samalla kun se itse tuottaa tätä todellisuutta (Eskola, 1991, 421; 1995, 288). Kieli ei tällöin ole silta todellisuuteen, vaan osa todellisuutta itseään (Jokinen, Juhila ja Suoninen, 1993, 9). Tekstit eivät siis niinkään kuvaa kohdettaan vaan pikemminkin aktiivisesti muodostavat jonkinlaista versiota asioista. Ihmiset käyttävät kieltä

tehdäkseen asioita, jolloin kielellä on tiettyjä funktioita, ja rakentaakseen versioita sosiaalisesta todellisuudesta. (Eskola 1991, 421.)³

Fenomenologisessa kokemustutkimuksessa lähdetään siitä, että ihminen kuvaa kokemuksiaan niin kuin käytetyt tutkimusmenetelmät sen mahdollistavat, yleensä ainakin kielellisesti. Olipa kokemukset ilmaistu missä muodossa tahansa, joka tapauksessa ne muutetaan tutkimusprosessin kuluessa kielelliseen muotoon. Tässä vaiheessa tulee viimeistään esiin kielen yleistävä luonne. Kieli nähdään välitysmuotona, jolla ihmisen ainutkertainen kokemus jäsentyy siten, että ihmiset voivat ymmärtää toisiaan. Ainutkertaisen kuvaaminen kielellisesti, yleistävästi voi olla ongelma tutkittavalle, jos hän ei koe löytävänsä kokemukselleen osuvaa kielellistä ilmaisua. (Perttula 1994, 66-67.) Perttula (1995, 87-88) toteaa asioiden kielellistämisen olevan suurimpia haasteita psykologiselle tutkimukselle: kieli on kiehtova ilmiö yksilöllisen kokemuksen ja sosiaalisen todellisuuden välisen dialogin välineenä. Miten kielellä operoivassa tutkimuksessa esimerkiksi voidaan huomioida muita kuin kielellisen tason saavuttaneita merkityssuhteita, kadottavatko ne muunnosprosessissa perusominaisuutensa?

Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta asiaa voidaan lähestyä näkökulmasta, että vaikka meillä ruumiillisina olentoina voi olla välittömiä, kielenulkoisia kokemuksia, meillä ei ole kuitenkaan välitöntä ei-kielellistä tietoa maailmasta. Tieto on lopultakin mahdollista vain merkityksellistämisen kautta. (Lehtonen 1996, 31.)

Alasuutarin (1994a, 94) mukaan aineistoon sovelletaan yleensä joiltakin osin myös faktanäkökulmaa; kuitenkin pelkän faktanäkökulman soveltaminen kvalitatiiviseen aineistoon on hänestä sen vajaakäyttöä. Suurin osa kielen rikkauteen sisältyvästä, muustakin kuin vain aineistosta itsestään kertovasta informaatiosta jää hänen mukaansa silloin käyttämättä: kieli tematisoidaan vain todellisuuden kuvaamisen (epätarkaksi) välineeksi, pelkäksi linssiksi.

Peräkylä (1995, 46) esittää "haluaisin puhua sellaisen tutkimuksen puolesta, jossa ei tyydyttäisi *kertomaan uudelleen* niitä tarinoita, jotka tutkittavat ihmiset ovat kertoneet, vaan pyrittäisiin *analysoimaan kerrontaa sosiaalisena käytäntönä*." Sen toistaminen, mitä ihmiset ovat tutkijalle kertoneet, tulisi hänestä olla vain ensimmäinen askel hyvässä laadullisessa tutkimuksessa. Kaikessa tieteellisessä tutkimuksessa onkin olennaista pyrkimys tutkimuksen kohteena olevan todellisuuden käsitteellistämiseen. On nähty, että oli kyse standardoituista tai standardoimattomista menetelmistä, tieteellisen tutkimuksen olisi aina edettävä pelkkää kohteensa empiiristä kuvausta pidemmälle. (Kasvio 1982, 36.)

³Niiniluoto (1995, 23-24) arvostelee postimodernin käsitteen käyttöä ja antirepresentationalismia, eli juuri edellä esitetyn kaltaisia käsityksiä kielen ei-esittävästä luonteesta. Hänen mielestään on yleensä lähdetty liian tiukoista ja vahvoista oletuksista, jotka koskevat tiedon totuudenmukaisuutta ja objektiivisuutta. "Kun sitten todetaan, että *absoluuttinen* totuus ja tieto ei ole mahdollista, hypätään johtopäätökseen, että kaikki käy." Parannuskeinoksi (!) Niiniluoto (1994, 24) suosittelee vaatimatonta, tiedon asteita suvaitsevaa, suhteellista todellisuudentajua.

Peräkylän näkemys tutkimuksen tavoitteesta sijoittuu vaivattomasti sosiokonstruktiiviseen ajatteluun. Kasvio puolestaan nostaa mieleen kysymyksen kuvauksen ja analyysin käsitteistä. Se, onko esimerkiksi fenomenologinen tutkimus sitten tarinoiden uudelleenkertomista tai pelkästään kohteen empiiristä kuvausta on visainen kysymys. Mikä tekee analyysistä analyysin? Kysymystä ei voi ainakaan tarkastella pelkästään sen perusteella, miltä aineiston käyttö päällisin puolin näyttää, irrallisena siitä teoreettisesta viitekehuksesta, jossa tutkija liikkuu.

Perttula (1995, 56-60) on pohtinut fenomenologisen ja diskursiivisen tutkimuksen suhteita. Lähtökohtana on erottaa sosiaalisen ja kokemuksellisen todellisuus tutkimuskohteina. Fenomenologinen tutkimus operoi lähinnä kokemuksellisessa todellisuudessa ja diskursiivinen sosiaalisessa. Sosiaalinen ja kokemuksellinen todellisuus kuitenkin kietoutuvat kuitenkin yhteen: ei pidä siis kätkeä sitä, että tutkittaessa kokemusta tutkitaan aina kokemusta jostakin. Esimerkiksi sosiaalinen todellisuus on tässä mielessä merkittävä aihe ihmisen kokemukselle: ihminen ei voi välttyä siltä, että hänen koettu maailmansa on myös sosiaalisesti muotoutunut.

Lähestymistavat eroavat kuitenkin perustavasti suhteessa siihen, mitä ajatellaan kokemuksesta, kielestä ja todellisuudesta ja näiden välisistä suhteista (Perttula 1995, 57). Fenomenologisessa ajattelussa kokemuksia pidetään todellisina ihmisen sisäiseksi kutsuttavassa tajunnallisessa todellisuudessa. Tässä suhteessa "sosiaalinen konstruktionismi" ja siitä nouseva diskursiivinen tutkimusote muodostavat lähtökohtaoletuksiltaan fenomenologiasta poikkeavan tavan tarkastella tutkimusta. (Perttula 1995, 56.)

Lähtökohtaero on siis siinä, että sosiaalisessa konstruktionismissa ihmisen käsitykset todellisesta määräytyvät sosiaalisesti: ihmisten käsitys todellisuudesta muotoutuu keskusteluissa todellisuudesta eikä todellisuus sinänsä ole siis mielekäs tutkimuskohde, vaan kiinnostavia ovat erilaiset tavat puhua todellisuudesta, esimerkiksi yksilön osalta itsen rakentumisesta. Sosiaalinen konstruktionismi kohdistaa kiinnostuksensa sosiaaliseen, kielen ja muiden yhteisesti jaettujen merkkijärjestelmien luomaan todellisuuteen. Otteessa tarkastellaan kielellistä tutkimusaineistoa sosiaalisen todellisuuden ilmiönä, joka on muuttuva, subjektiton ja joka muodostuu korostetusti tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutuksessa. (Perttula 1995, 56-57.)

Perttula arvioi fenomenologisesta näkökulmasta, ettei kielellisen kommunikaation mieltäminen irrallisena ihmisen sisäisistä merkityksistä huomioi ihmistä tajunnallisena olentona. Hän päätyy kuitenkin siihen, (emt. 57-58), että sosiaalisesta konstruktionismista ja fenomenologiasta kumpuavat ajatustavat eivät ole sovittamattomassa ristiriidassa keskenään, vaan kysymys on kiinnostuksen kohdistamisesta eri asioihin: fenomenologiassa se suuntautuu ihmisen tajuntaan ja kokemukseen ja sosiaalisessa konstruktionismissa sosiaaliseen todellisuuteen ja ihmisen tapaan kommunikoida todellisuudesta. Siinä mielessä fenomenologisen tutkimuksen olisi kuitenkin haukattava pala diskursiivisen tutkimuksen periaatteista, ettei tutkijan pidä kuvitella löytävänsä ainoita oikeita merkityssuhteita. Vuorovaikutuksellisuus on tutkimustiedon syntymisen tärkeitä ehtoja: on huomattava, että ihmiset ilmaisevat kokemuksiaan eri tavoin erilaisissa konteksteissa ja "tietyissä konteksteissa tulee esille tietynlaisia merkityssuhteita tietyllä tavalla ilmaistuna",

niinpä ihmisen kokemuksen välittyminen tutkijalle ja edelleen analyysiprosessin kautta tutkimusraporttiin on luonteeltaan välttämättä relativistista. (Perttula 1995, 59-60.)

Suoranta jäsentää (1995, 79-80) kategorisesti kahta tutkimuksen sisäisiin sitoumuksiin liittyvää asennoitumista, metodologista fundamentalismia ja sen vastapoolina metodologista eklektismia. Metodologisessa fundamentalismissa tutkimuskohteen analyysi edeltää tutkimuskäytänteitä, kun taas metodologisessa eklektismissä pitäydytään tutkimuskäytänteiden tarkastelussa. Pohtiessaan metodologista fundamentalismia ja eklektismia hän toteaa, että kieli on merkitykseltään yhtä perustava molemmissa kuin se on kokemuksiin merkityksellistävälle ihmisille. Metodologiselle eklektikolle kieli ei ole ainoastaan maailman raja, vaan maailman konstituentti: tämä ei tarkoita, että maailma olisi kieli ja ettemmekö olisi maailmassa muutoinkin kuin kielellisesti, mutta ihminen on tuomittu elämään kielellä tuotettujen merkitysten maailmassa. Metodologiselle fundamentalistille kieli taas on raja, jonka taakse, jos mahdollista, olisi päästävä. (Suoranta 1995, 87.) On helppo havaita, että fenomenologisessa tutkimuksessa on tässä mielessä fundamentalismin piirteitä ja diskursiivisten otteiden olemus on eklektisempi.

Keskustelu kielestä on siis saatu viime vuosina lämpenemään yhteiskuntatieteissä. Puhutaan ns. kielellisestä käänteestä, vaikka kysymys ei luultavimmin olekaan mistään varsinaisesta käänteestä uuden merkityksessä, vaan eräänlaisesta renessanssista (esim. Nikander 1996). Kielen luonne ja perustava merkitys inhimillisessä toiminnassa on vaihteeksi erityisen laajan kiinnostuksen kohteena. Ehkä siis Kvalen (1996, 168) huomautus tämän päivän sosiaali-tieteilijöiden naiivista suhtautumisesta kieleen, jolla heidän professionaali käytäntönsä lepää, on pian historiaa.

Kuka puhuu totta?

Empiirisen tutkimuksen perusajatuksena on pitkään ollut, että esimerkiksi haastattelututkimuksessa tutkittavien vastaukset kertovat enemmän ja vähemmän siitä, mikä on totta. On kuitenkin laajalti hyväksytty ajatus, että vaikka haastattelututkimuksessa, strukturoidussa tai strukturoimattomassa, toisinaan kysytään sitä samaa asiaa, joka on tutkimusongelmana, ihmisten vastauksia ei kuitenkaan voi tai tule pitää sellaisenaan tutkimuksen tuloksena (Alasuutari, 1994a, 71). Toisaalta esimerkiksi fenomenologinen tutkimus asettuu tässä erilaiselle kannalle, samoin naistutkimus ja muut sellaiset ajattelutavat, joissa ylipäätään korostetaan tutkijan velvoitetta olla uskollinen tutkittavien merkityksille, joita tutkimussuhteessa on tuotettu (ks. Ronkainen 1987, 74).

Ronkainen (1987, 74) pohtii näitä näkemyksiä vasten kysymystä, tuottaako uskollisuus haastateltavien kertomuksille sitten naiivia tutkimusta ja toteaa, että kysymystä on parasta lähestyä kahden tason ja selitystavan yhteensovittamisen kautta. Ensinnäkin on olemassa tutkittavan, subjektin taso oman elämänsä eksperttinä, jonka elämästä tutkija ei voi juuri tehdä päätelmiä, yksilön syyt ovat syitä hänelle itselleen. Toisaalta haastattelukertomuksella on sosiologinen syy, joka on eri asia. Tutkimuksessa ei kuitenkaan Ronkaisen mukaan tarvitse valita jompaa kumpaa tapaa, vaan analyysit voivat ulottua molemmille tasoille.

Asiaa on eritelty myös siitä näkökulmasta, että ihmiset puhuvat samoista asioista eri tavoin eri tilanteissa, ja tutkijan on ratkaistava, mitä puhetta hän haluaa tutkia. Alkuun on luontevaa ajatella, että kriteerinä on puheen autenttisuus tai totuudellisuus: tämä on peräisin kvantitatiivisista kartoituksista. Tutkimusmenetelmäkirjallisuudesta on myös tuttua pohdinta, kumpi keino johtaa luotettavampaan tietoon ihmisen intiimeistä puolista, kysely vai haastattelu. (Mäkelä 1990, 49.)

Kvalitatiivisessa menetelmäkirjallisuudessa pohditaan puolestaan, miten ihmiset saataisiin puhumaan mahdollisimman aidosti ja vilpittömästi: havainnointia ja vapaata haastattelua puolustetaan sillä, että ne tuottavat aidompaa tietoa. Syvähaastattelulla ajatellaan päästävän ihmisen sisimpään, saatavan tietoa hänen todellisista tuntemuksistaan. Voidaan kuitenkin kysyä, onko "autenttinen" sisin sen todellisempaa kuin mikä tahansa puhe: ihminen on tässä mielessä kuin sipuli, kun sipulin kuorii, ei mitään sisusta ole ja jokainen kerrostuma on yhtä todellinen. Autenttinen ei siis ole samaa kuin luonnollinen. (Mäkelä 1990, 49-50.)

Toki onkin niin, että erilaisten vuorovaikutustilanteiden avulla saadaan myös erilaista tutkimusaineistoa. Esimerkiksi yksilöhaastattelujen ja ryhmäkeskustelujen avulla saatu tieto on erilaista. (Alasuutari, 1994a, 131-132, ks. myös Saarenheimo 1997, 61.) Ryhmäkeskusteluilla nähdään erityisesti päästävän käsiksi siihen mikä on yhteisesti jaettua, kulttuurista.

Myöskään ryhmäkeskustelua ei voida pitää luonnollisena tilanteena, jossa kulttuuri olisi sellaisenaan autenttisesti läsnä; ryhmäkeskustelun arvokkuus tutkimusaineistona perustuu pikemminkin siihen, että se saa keskustelun osallistujat puhumaan asioista, joista itsestäänselvyyksinä tai muusta syystä ei keskusteltaisi. "Kun yleensä puhumattomista asioista puhutaan, syntyy kiinnostavaa aineistoa". (Alasuutari 1994a, 134.)⁴

Jos vanhemmat puhuvat lastensa sairaudesta eri tavoin kotona ja lääkärin vastaanotolla, tutkija kuvittelee helposti, että kotona sanottu on vilpittömämpää kuin vastaanotolla sanottu. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että kyse on kahdesta erilaisesta tilannesidonnaisesta diskurssista, jotka koskevat samaa ulkoista todellisuutta, lapsen sairautta. Kuitenkaan näiden kahden diskurssin totuusarvoa ei voi suoranaisesti verrata. (Mäkelä, 1990, 50, Peräkylä 1995, 41.) Kuvaukset elämästä on kerrottu tiettyssä tilanteessa, tiettyjä tarkoituksia varten, ja niiden antamisella on tiettyjä seurauksia; haasteena on nähdä kuvaukset suhteessa tähän kontekstiin (esim. Peräkylä 1995, 47).

Tutkittavan kuvauksia itsestään voidaan tietenkin tarkastella muistakin lähtökohdista kuin postmodernin kielikäsitteilyn viitekehyksestä. Sävyiltään modernissa tutkimuksessa (mikä määrittäjä!) lienee tapahtunut muutoksia suhtautumisessa haastateltavan tuottamaan tekstiin ja sen "totuusarvoon". Esimerkiksi Niemi (1994) näkee, että tutkittavan itsearviota ei sellaisenaan voida pitää "totuutena" tai tyhjentävänä selvityksenä hänestä itsestään tai hänen elämäntilanteestaan, vaan pikemminkin tutkittavan omana kuvana ja teoriana itsestään ja elämästään. Tämä teoria on tärkeä, vaikkei se olekaan objektiivinen tai kattava. (Niemi 1994, 68.)

⁴Aineistojen luonnollisuudesta ks. esim. Pyörälä 1995.

Myös fenomenologisesti suuntautuneilla ihmistutkijoilla on asiaan oma näkökulmansa. Perttula (1995, 56-60) tekee mielenkiintoista rajankäyntiä etsien toisaalta yhteyksiä fenomenologian ja diskursiivisen tutkimuksen välillä. Fenomenologinen psykologia tavoittelee tietoa tutkittavien ihmisten kokemuksesta. Ihmiset ilmaisevat kokemuksiaan eri tavalla erilaisissa konteksteissa; "tietyissä sosiaalisissa konteksteissa tulee esille tietynlaisia merkityssuhteita tietyllä tavalla ilmaistuna". Tutkijan ei pidä kuvitella löytävänsä tutkimuksessaan ainoita oikeita merkityssuhteita. (Perttula 1995, 59-60.) Yksilön käsitykset esimerkiksi itsestään kun nähdään merkityssuhteiden verkkona, kokonaisuutena, jossa kietoutuu yhteen eriasteisesti tiedostettuja, epäselviä, ei-kielisiä, heikosti jäsenyviä, vääristyneitä merkityssuhteita: vain osa merkityssuhteista esiintyy tietoisesti oivaltuvina. Merkityssuhteissa tapahtuu jatkuvaa uudelleen jäsentymistä, unohtamista ja muistamista. Näin käsitys itsestään on jatkuvassa käymistilassa. (Rauhala 1983, 28; Lehtovaara 1994, 65.)

On ilmeistä, että käsitys- ja kokemustutkimuksen alueella tarvitaan erilaisia jäsenysvälineitä, jotta tutkija voisi ymmärtää, mihin hänen oma tutkimuksensa sijoittuu, eli millaista tietoa se voi antaa. Laadullisten tutkimusten näennäinen samankaltaisuus (aineistokatkelmien esittäminen, haastattelupuhe, litteroidut keskustelut) kätkee sisäänsä hyvin erilaisia tutkimuskohteita siinä mielessä, millaista sosiaalisen todellisuuden kerrostumaa eri tutkimuksissa pyritään lähestymään. (Peräkylä 1995, 41-42.) Peräkylä erittelee näitä kerrostumia. Tutkimus voi siis kohdistua

- 1) maailmassa vallitseviin tosiasioihin,
- 2) ihmisten kokemukseen ja tunteisiin,
- 3) kulttuurisiin rakenteisiin ja erotteluihin,
- 4) vuorovaikutusprosesseihin.

Peräkylä (1995, 44) esittää, että vuorovaikutusprosessien tutkimuksessa meidän olisi aika irtaantua "subjektin ruukkumallista", eli näkemyksestä, jonka mukaan ihmisillä on joku tietty heille tai ryhmälleen ominainen tapa ymmärtää ja kokea asioita. Tilalle hän ehdottaa laadullisessa tutkimuksessa käytettäväksi jonkinlaista "subjektin puromallia", jossa lähdetään siitä, että ihmisten ilmaukset käsityksistään ja näkemyksistään muuttavat suuntaansa yhtä helposti kuin purossa virtaava vesi. Tutkijan haasteeksi asetuu tällöin tilanteiden ja niiden vaihtelun hallinnan keinot: mitä esimerkiksi lääkäri saa aikaan sillä, että yhdessä tilanteessa orientoituu viileän tieteellisesti ja toisessa osaaottavaisesti. (Peräkylä 1995, 44-45.)

Tutkijan tulisikin Peräkylän (1995, 43) mielestä ennen kaikkea olla selvillä siitä, mihin todellisuuden kerrostumaan tutkimus kohdistuu. Ongelmallista ei ole lainkaan se, että tutkija operoi useammalla tasolla, vaan se, että siirtymät tasolta toiselle tuntuvat tapahtuvan tutkijan sitä kontrolloimatta. Ainakin tekstipohjaisen tutkimuksen tekijältä tunnutaan siis vaadittavan oman kielikäsitteiden reflektointia, ja sen kirkastamista, minkälaiseen näkemykseen kielestä tietyt teoreettiset ja metodiset valinnat pohjaavat.

Kuinka kieli kääntyy?

Kääntämisprosessi tutkimusta kuvaavana metaforana avaa monia puolia laadullisenkin tutkimuksen problematiikkaan. Tutkija on aina väistämättä tulkki. Esimerkiksi monet etnografisen tutkimuksen eettiset ongelmat kietoutuvat "kääntämisprosessin"

ympärille: tutkijan tulee ensin ymmärtää tutkittavien kulttuuria, kääntää se sitten tietensä kielelle ja lopulta oikeuttaa vielä menettelytapansa tutkimuskohteelleen, lukijalleen ja tiedeyhteisölleen. Vaikka kenttätöön kohteet ovatkin autonomisia yksilöitä ja yhteisöjä kentällä, ne purkautuvat tutkijan työpöydällä helposti toiseksi. Tutkijalle etäisen tutkimuskohteen toisella ei olekaan lopulta ainutlaatuisia monisyytiä itseä, vaan 'kulttuurinsa', 'perinteensä', 'tapansa', 'käyttäytymisensä', jolloin kuva toisesta muotoutuu tutkijan kulttuuriin nähden yksinkertaistetuksi ja yleistetyksi. (Suojanen 1996, 41.) Kääntämisen problematiikka tutkimusmenettelyissä aukeaaikin helpommin, kun sitä tarkastellaan kulttuurien välisenä problematiikkana, vieläpä siinä merkityksessä, että puhutaan eri kansoista ja eri kielistä. Tavallisesti kääntämisprosessi tai käännökseen tarve ei ehkä näy niin ilmiselvästi kuin vieraan kielen tai ajallisesti kaukaisen teksti kohdalla..

Steier (1995, 76) tutkiskelee interpersonaalisen viestinnän tutkimista kääntämisenä, jossa vuorovaikutukseen osallistujien keskustelut käännetään akateemisen yhteisön kielelle. Hän ehdottaa, että alueen tutkimusta tarkasteltaisiin käännösooressina, ja tunnustetaan se, että keskinäiset keskustelut tutkittavien kanssa, heidän keskinäiset keskustelunsa ja tutkijoiden väliset keskustelut ovat kaikki yksinkertaisesti erilaisia keskusteluja, wittgensteinlaisittain erilaisia kielipelejä, ja siirtyminen toisesta keskustelusta toiseen vaatii siten kääntämistä (Steier, 1995, 78). Meidän tulisi olla kiinnostuneita tästä kääntämisprosessista, sillä

- 1) oma konventionaalinen, yhteinen kielimme ei voi olla etuoikeutettu kuvaus siitä, mitä todella tapahtuu
- 2) osallistujilla tulee olla mahdollisuus kertoa siitä, mitä mieltä he ovat tavastamme ymmärtää se interpersonaalinen tilanne, jota on tutkittu
- 3) meidän tulee tunnustaa, että toisen ryhmän ymmärtäminen ja samalla minkä tahansa kulttuurin integriteetin kunnioittaminen sen omilla ehdoilla on kaikesta huolimatta mahdotonta (Steier, 1996, 77).

We are thus faced with the dilemma of wanting to understand how others understand their interpersonal communication, while recognizing that we are members of a community of researchers who have a particular language with which this (research) community demands to be addressed and that these two views involve languages that are not the same (Steier 1995, 77.)

Myös merkityskokemuksen tutkimuksen suhteen avautuu tästä kääntämisen näkökulmasta haasteellisia kysymyksiä: miten esimerkiksi kääntyvät käsitteettömät merkitykset, joita ihmisen kokemuksesta voi olla huomattava osa (ks. Perttula, 1996, 103).

Kääntämistä voikin tarkastella laajasti, esimerkiksi koko laadullisen tutkimuksen metaforana, sen avulla on hyvä korostaa tutkimuksen kulttuurisuutta ja tehtävän vaikeutta, mutta myös mahdollisuuksia. Sitä voi tarkastella myös ehkä suppeammassa, kielensisäisessä merkityksessä, jolloin kyseessä on puhutun kielen kääntäminen kirjoitetuksi puheeksi. Haastattelutilanteen vuorovaikutus on saanut kosolti huomiota kirjallisuudessa verrattuna siihen mitä on kirjoitettu haastattelututkimukseen yleensä kuuluvasta kääntämisestä puhutusta kirjoitettuun. Se, että käännos itsessään on tulkinnallinen prosessi, on saanut marginaalisen huomion. Transkriboinnin

käytännölliset ongelmat nostavat esiin teoreettisemmat kysymykset puhutun ja kirjoitetun kielen eroista ja kielen syrjäisen aseman haastattelututkimuksessa. (Kvale 1996, 160.) Tulkinnallisuus on väistämätöntä monessa merkityksessä.

Haastatteluaineisto siitä erikoinen teksti, että litteroituna se voi vääristyä suhteessa keskusteluihin. Olen saattanut kuulla sanoja ja painotuksia väärin. Teksti on lisäksi itse kirjoittamani. Se ei kuitenkaan muuta tilannetta, sillä se on yhtä lailla ainoa mahdollinen tulkinnan kohde kyseisessä tilanteessa ja minusta, kirjoittajasta etääntynyt tuote, jonka tuottamiseen vaikuttaneet tekijät ovat hämärtyneet muistissa. (Rantala 1996, 279.)

Hoikkala (1987, 175) toteaa, että haastateltava itse tekee haastattelussa ensimmäisen asteen tulkinnan, tutkija taas tekee toisen asteen tulkinnan käsitellessään aineistoaan ja tiivistäessään sen raportiksi on vuorossa kolmannen asteen tulkinta. Raportin mahdollinen lukija onkin sitten jo tulkintatikkaiden neljännellä puolalla. Perttula (1998, 160) kuvaa soveltamaansa deskriptiivisyyteen pyrkivää fenomenologisen psykologia menetelmää myös neljän prosessin kautta: tieto rakentuu elämisestä (living), kertomisesta (telling), uudelleenelämisestä (reliving) ja uudelleenkertomisesta (retelling). Kaksi jälkimmäistä viittaavat siis tutkijan toimintaan.

Transkriptiot eivät ole kopioita jostakin oikeasta todellisuudesta, vaan tulkinnallisia konstruktioita, jotka ovat hyödyllisiä työkaluja tiettyihin tarkoituksiin. "Transcriptions are decontextualized conversations, they are abstractions, as topographical maps are abstractions from the original landscape from which they are derived." (Kvale 1996, 165.) Kartan ja maaston yhteyksistä löytyy analogia myös alkuperäisen haastattelupuheen ja siitä tehdyn transkription välille. Kartat korostavat maaston joitakin puolia, sitä paitsi karttoja tehdään ja käytetään eri tarkoituksiin: objektiivista ja yleispätevää karttaa ei ole! (Kvale, 1996, 165.) (Tämähän näkyy erityisen hyvin karttahistoriallisesta tutkimuksesta.)

Transskriptiot ovat myös ajasta riisuttuja, elävä meneillään oleva keskustelu jäädytetään kirjoitetuksi tekstiksi (Kvale 1996, 167). Keskustelussa meillä on yleensä välitön pääsy (access) sen merkitykseen mitä toinen sanoo. Kvale heittäytyy kukkaiskieliseksi kuvatessaan eroa, joka seuraa siitä, että huomio kiinnittyy nauhoitettua haastattelua kuunnellessa muodolliseen kieleen ja elävät merkitykset jäävät sivummalle.

...The dried pale flowers in the herbarium replace the fresh colourful flowers in the field.

Joitakin puheen piirteitä onkin liki mahdotonta representoida, nonverbaalisen viestinnän esittäminen jää väistämättä vaillinaiseksi. Sitä paitsi on muistettava, että jo nauhoite tai muistiinpanot aktuaalisesta tilanteesta ovat jo sinällään vain osittainen representaatio siitä, mitä "todella tapahtui" (Mishler 1986, 48.) Transkriboinnin tapa ja aste ovat valintoja, jotka vaikuttavat jatkossa siihen, millaisia tulkintoja aineiston perusteella on mahdollista tehdä. (esim. Kvale 1996, 170). Esimerkiksi omassa tutkimuksessani tämä dilemma havainnoillistui konkreettisesti: mikä transkriboinnin

tapa ja taso pitäisi valita silloin, kun ei vielä tiedä millaisin työvälinein aineistoaan lähestyy? Ja mistä tietää millaisin työvälinein aineistoaan lähestyy, ennen kuin on tutustunut siihen riittävästi, esimerkiksi kirjoittamalla sen tekstiksi?

5. HAASTATTELUTUTKIMUKSEN ETIIKASTA

Tutkimuksen teon keittokirjat ohittavat suurelta osin tutkimisen poliittisen kontekstin, tutkimuksen poliittisuuden, vaikkakin jotkut huomauttelevat eettisistä dilemmoista. Eettisten kysymysten on kuitenkin nähty olevan eniten läsnä siellä, missä on lyhin sosiaalinen etäisyys haastateltavien ja haastattelijoiden välillä (Oakley, 1982, 55). Haastattelu on siis moraalinen hanke siitä näkökulmasta, että henkilökohtainen vuorovaikutus vaikuttaa haastateltavaan ja haastattelussa tuotettu tieto vaikuttaa meidän ymmärrykseemme inhimillisestä toiminnasta (Kvale 1996, 109). Haastatteluilla on siis väistämättä interventioluonne, ne vaikuttavat tietysti sekä haastatteliijaan että haastateltavaan. Esimerkiksi hyvä haastattelu avaa uusia ajatuksia, tunteita, tietoja ja kokemuksia molemmille osapuolille (esim. Jokela 1994, 25). "Hyvä" haastattelu ei siis tunnu sisältävän äkkiä ajatellen eettistä problematiikkaa. Mitä sitten tekee "huono haastattelu", millä sen voi erottaa "hyvästä"? Ainakaan haastattelun eettiset ongelmat eivät pysähdy aineistonhankintatilanteeseen, haastattelu voi olla positiivinen kokemus haastateltavalle, mutta se miten tutkija materiaalia käyttää, voi tuottaa pettymyksen. Haastattelututkimuksen etiikka kietoutuu siis sekä aktuaalisen vuorovaikutuksen laatuun ja siitä syntyvään kokemukseen, että siihen, millä tavalla haastattelussa syntyvää aineistoa käytetään. Eksplisiittisiä ohjeita tai ratkaisuja eettisiin ongelma-kohtiin on tuskin mahdollista antaa, kysymyksetkin ovat eri tutkimuksissa erilaisia.

Haastatteluvuorovaikutus ja sen vaikutukset

Haastattelussa on kysymys usein tasapainottelusta kognitiivisen, ja emotionaalisen välillä, tiedonhankinnan ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen eettisten kysymysten välillä (Kvale 1996, 125). Viljalti ei tutkimusraporteissa ole esimerkiksi kiinnitetty huomiota siihen, että haastattelutilanne sinänsä saattaa houkutelaa haastateltavan kertomaan sellaista, jota ei ole muille kertonut tai jota ei ole valmis käsittelemään. Varsinkin, jos haastattelun aihe on tietynlainen, haastattelijalla voi joutua myös kohtaamaan sen, että tutkimushaastattelu tuntuu lähenevän terapiatilannetta.⁵ Kvale varoittaa siitä, että haastattelijalla ei ehkä välttämättä pysty hallitsemaan tällaisia tilanteita, niinpä niitä tulisi välttää.

Thus, at the same time the personal expressions and emotions are encouraged, the interviewer must avoid allowing the interview into a therapeutic situation, which he or she may not be able to handle. (Kvale 1996, 125)

⁵Tutkimus- ja terapiahaastattelun yhtäläisyyksiä ja eroja on kuvannut ainakin Jorgenson (1995).

Siihen, miten tällainen liiallinen eteneminen omakohtaisten paljastusten suuntaan estetään, ei kuitenkaan liene olemassa mitään ohjeistusta. Ronkainen (1987) kertoo omakohtaisen esimerkin haastateltavasta, joka toisella haastattelukerralla soimasi itseään siitä, mitä oli mennyt puhumaan vieraalle ihmiselle. Tällainen "morkkis" ei haastateltavalle ole varmaankaan tuiki harvinainen kokemus, vaikka haastattelukirjallisuudessa sitä ei juuri käsitelläkään. Tarvittaisiinko siis ainakin joskus haastattelun jälkeistä defriefing-istuntoa? (Jopa tätä samaa termiä käyttää myös Kvale 1996, 128.)

Haastattelu voi siis olla sekä tutkijalle että tutkittavalle monenlaisia tunteita herättävä kokemus. Haastateltavan näkökulmasta siihen voi yhtä hyvin liittyä sekä moraalista krapulaa että mielihyvää siitä, että joku on kiinnostunut juuri minun kokemuksistani. Haastateltava voi myös kokea olevansa vain väline tutkijan tiedonhankinnassa.

Haastattelulla voi kuitenkin olla myös emansipatorisia funktioita. Keskeinen kysymys Mishlerin (1986, 135) mukaan on, kuinka erilaiset tutkimuskäytännöt ja haastattelumuodot estävät tai helpottavat vastaajien yrityksiä rakentaa kokemuksistaan täydempää ja tarkoituksenmukaisempaa ymmärrystä ja toimia tehokkaammin saavuttaakseen tavoitteitaan. Vapauttamisen (empowering) tavoite on, että vastaajat saavat hallintaa niihin olosuhteisiin, joissa heidän persoonalliset näkemyksensä tulevat diskurssiin toisten kanssa sosiaalisessa maailmassa (Mishler 1986, 124). Myös Kvale (1996, 30-31) kuvaillessaan laadullisen tutkimushaastattelun piirteitä nostaa muutoksen yhdeksi ulottuvuudeksi: haastatteluprosessi voi tuottaa osapuolille uusia näkemyksiä ja tietoisuutta. Haastatteluun kuuluu, että esimerkiksi haastateltava voi sen kuluessa muuttaa kuvauksiaan ja asioille antamiaan merkityksiä. On myös nähtävissä merkkejä pyrkimyksistä palauttaa haastattelutietoa siihen kontekstiin, jossa se on tuotettu:

There are trends today toward giving the knowledge obtained through interview back to the participants in the social situation in which the knowledge was developed. (Kvale 1996, 293.)

Ronkainen (1987, 73) toteaa kuitenkin, ettei haastattelu ole niin yksioikoista ystävystymistä, uskoutumista ja tiedostamista kuin esimerkiksi naistutkimuksessa haastattelumenetelmien pioneerit odottivat: "Haastattelu voi olla tiedostamisprosessin ja/tai suorastaan terapeutin kokemuksen alku, mutta sellaisen vaatiminen on liikaa". Hän toteaa, että ongelmallinen lähtöasetelma voi syntyä jo pyrkimyksestä muuttaa haastateltavan tietoisuutta; useimmissa tapauksissa kun motiivit suostua haastattelun lienevät muut kuin pyrkimys parempaan tiedostamiseen. Omassa tutkimuksessani haastattelun positiiviseen puoleen omien näkemysten jäsentämisen foorumina viittasi mm. Oskari (s. 31).

Mishler (1986, 122) peräänkuuluttaa vallan uusjakoa haastattelutilanteessa: jos konteksti ei enää vain "tekninen", voimme kenties kehittää vaihtoehtoisia tapoja haastatella, ja löytää vaihtoehtoisia rooleja ja haastateltaville ja haastatteliijoille. Heidät voitaisiin nähdä myös 1) informantteina ja raporttoijina etnografisen tutkimuksen tapaan tai 2) tutkimusyhteistyöläisinä (research collaborators). Käytännössä ainakin jälkimmäisentapaisia ratkaisuja tutkimussuhteesta on näkyvissä hyvin vähän. Myös Hirsjärvi ja Hurme (1984, 78) ovat esittäneet, että olisi rohkeasti pyrittävä etsimään ja

kokeilemaan uusia ratkaisuja haastattelumenetelmän käytössä. Esimerkiksi voitaisiin kokeilla eri menetelmien käyttämistä toinen toisensa tukena, niin, että haastateltavien esiintuomien merkitysten ymmärtäminen mahdollisimman oikealla tavalla varmentuisi. "Koska vain tutkittava itse voi lopullisesti tietää, missä merkityksissä hänen lausumiinsa voidaan ymmärtää, tulisi tämän johtaa tutkimuskäytäntöä voimakkaasti siihen suuntaan, että tutkittava itse aktiivisesti on mukana tutkimuksen teossa. Subjekti-objektisuhteen olisi muututtava subjekti-subjekti-suhteeksi". (Hirsjärvi ja Hurme, 1984, 78.) Se missä määrin tämä on mahdollista, on tietysti kiistanalaista; edustaahan tutkimus institutionaalistunutta vallankäyttöä ja tutkijan ja tutkittavan suhde on perusolemukseltaan asymmetrinen, vaikka tämän valtaeron häivyttäminen onkin koettu tietyissä tutkimusperinteissä tärkeäksi tavoitteeksi.

Kenen haastattelu: tutkimusmateriaaliin ja -tuloksiin liittyvä eettinen problematiikka

Monet tutkimuseettiset kysymykset kiteytyvät näkyviksi tutkimuksen raportoinnissa. Viimeistään tässä vaiheessa nousevat esiin esimerkiksi aineiston "omistussuhteet". Missä vaiheessa tutkimuksessa kootusta aineistosta tulee tutkijan omaisuutta ja tutkittavat menettävät vaikutusvaltansa siihen? Kvale (1996, 115) huomauttaa esimerkiksi, että organisaatiossa tai pariskuntien haastatteluissa pitäisi etukäteen sopia, kenellä on jälkikäteen mahdollisuus nähdä haastattelumateriaalia. Minkälaista sananvaltaa tutkittavilla tulisi sitten olla tutkijan tekemien tulkintojen ja niiden osuvuuden suhteen; missä määrin tutkijan tulisi olla kriittinen tulkintojansa kohtaan ja tavoitella myös tutkittaviensa tulkintoja? (Ks. esim. Munter 1996, 77-79; Perttula 1996, 92-93.)

Munter (1996) toteaa, että kysymys kirjoittamisen tavoista ja julkaisuareenoista on sekä metodinen että eettinen ongelma. Tieteellisesti legitiimi kielenkäyttö ei tässäkään mielessä ole ongelmatonta. Kirjoittamalla tavalla, jota tutkittavat eivät osaa tai halua lukea tutkija rajoittaa yleisöään sulkien pois ihmiset, jotka olisivat kykenevimpiä haastamaan tutkijan tulkinnat.

Tutkittavien äänen kuulumista tutkimuksessa voi lähestyä monelta kannalta. Mishler (1986, 124-125) esittää, että luottamuksellisuus on nähty vastaajien oikeutena ja että tutkijoiden joukossa vallitsee myös yleinen oletus siitä, että anonyymisyyden takaaminen tuottaa todennäköisemmin totuudenmukaisia ja vilpittömiä vastauksia. Hänen mukaansa esimerkiksi antropologeilla on kuitenkin asiasta varsin erilainen näkemys.

Kvalitatiivisen tutkimuksen tuottamaan tietoon ei olekaan vääjäämättä mielekästä liittää neutraaliuden ja anonyymisyyden ihannetta. Nimien muuttaminen ei ensinnäkään välttämättä auta salaamaan tutkittavien henkilöllisyyttä (ks. Kvale 1996, 260). Tämä näkökohta liittyy myös omaan empiiriseen tutkimukseeni: on aivan selvää, että tutkittavani henkilöys selviää ainakin heidät muuten tunteville tahoille, sillä yksilökohtaisista merkitysverkostoista saa paljon sellaista tietoa, jonka avulla tutkittavan voi nimetä, varsinkin, jos tietää hänen osallistuneen tämänkaltaisen tutkimukseen. Monesti anonyymisyyteen liittyykin hurskastelua, joka perustuu

ainoastaan joko tosiasialle tai oletukselle, etteivät esimerkiksi akateemiset opinnäytteet saavuta juuri minkäänlaista lukijakuntaa, tai etteivät tutkittavat niihin koskaan kajoa.

Anonyymisyyteen voidaan myös vaihtaa näkökulmaa ja jopa kysyä, voiko ja tuleeko kvalitatiivisen tutkimuksen tuottaman tiedon olla sellaista, jossa tutkija tutkimuksen tekijänä on häivytetty ja jonka tuottamasta tiedosta tutkimukseen osallistujat eivät tunnista itseään? (Perttula, 1996, 90.) Tietyntyypin kvalitatiivisen tutkimuksen tavoite voisikin olla, että tutkimukseen osallistuneet raporttia lukiessaan saattaisivat huudahtaa: "tuossa minä olen, tuossa kerrotaan minusta ja minun elämästäni!" Perttula kysyy, olisiko tunnistettavuuden moraali mahdollista muotoilla siten, että tutkittavat saavat ja heidän tulisi tunnistaa itsensä, mutta ulkopuoliselle tunnistaminen ei saisi olla mahdollista. Mishlerin (1986, 125) mukaan yleensä vastaajilta on riistetty heidän oma äänensä, eikä heitä pidetä vastuussa siitä, mitä he sanovat; eikä heitä liioin pidetä yksilöinä. Kuitenkin jokainen ratkaisu sen suhteen, millainen oikeus tutkittavilla on tutkimustuloksiin on mietittävä tapauskohtaisesti. Omassa tutkimuksessani halusin konkreettisesti tehdä tälle kysymykselle jotakin, ja siksi päädyin pyytämään kommentteja kunkin tutkittavan yksilöllisestä merkitysverkostosta. Ajatuksenani oli edes hiukan "testata" sitä, pystyvätkö tutkittavani tunnistamaan itsensä siitä tiedosta, joka yksilölliseen merkitysverkostoon asti edettäessä oli heistä muodostettu. Tietenkään tämä ei häivytä sitä seikkaa (joskus myös epäkohtaa), että haastattelututkimuksen tekijä analyysinsä ja raporttiansa kautta saa määritellä vastauksien ja löydöstensä "merkityksen", eikä vastaajilla ei ole todellista mahdollisuutta kommentoida tulkintoja, joita heidän sanomisistaan ja intentioistaan tehdään (Mishler 1986, 122).

6. YHTEENVETOA

Suhteellisen harvoin toistaiseksi pohditaan haastattelun luonnetta sinänsä tai sen luonnetta viestintätapahtumana, merkityksen muodostumisprosessina tai diskurssina. Haastattelu on haastattelu. Silti kysymys haastattelusta ja haastattelutiedon luonteesta ei yleensä voi olla koskettamatta, jos tutkija päätyy käyttämään sitä oman tutkimuksensa tiedonhankinnan menetelmänä. On kuitenkin surullista, ettei aineistonhankinnan jälkeisille kysymyksille juuri uhrata kapasiteettia tutkimuksen alkuvaiheessa. Omakohtaisesti tiedän, että ehkä tähän vaikuttavat tarkoituksenmukaisuussyt: tämäkin haastattelututkimus olisi saattanut jäänyt tekemättä, jos olisin käyttänyt alkuvaiheessa energiani haastattelujen tekemisen sijasta haastattelun problematiikkaan perehtymiseen. Kuvaavaa on, että tässä jaksossa esiinnostamani teemat ja keskustelut ovatkin vain kapea näyte kysymyksistä, joiden pariin haastattelun luonteesta kiinnostunut ohjautuu. Monet esitellyt kysymykset kutsuisivatkin varmasti esiin yhä uusia kiinnostavia näkökulmia ja haasteita tutkijoille, olipa haastattelu heille pääasiassa tutkimusmenetelmä tai sitten tutkimuksen kohde.

Syyt haastattelun problematisoimattomuuteen ovat tietysti moninaiset, nykyisin laajalle levinneen puolistrukturoidun tai teemahaastattelun esikuvaksi on nähty journalistinen haastattelu (Alasuutari 1996). Ei siis ihme, että keskeiseksi pohdinnan kohteeksi on jäänyt annettujen lausuntojen ja informantin suhde eli se kuinka rehellinen ja

totuudellinen haastateltava on puheissaan ollut ja toisaalta kuinka "reportteri" on työssään onnistunut.

Hauska kuriositeetti syntyy, kun toisaalta on mietitty, että haastateltavan näkökulmasta esioletus teemahaastattelutyypistä haastattelusta lähenee sosiaalityöntekijän tai psykologin tekemää haastattelua, ovathan ne tutumpia ammatteja kuin vaikkapa yhteiskuntatieteiden tutkijan (esim. Kvale 1996, 155). Jos näin on syntyy hilpeä mahdollinen kuva kahden maailman kohtaamisesta: haastattelussa toinen saattaa "toimittaa" ja toinen olla terapoitavana.

Suurimmassa osassa metodioppikirjoista haastattelijan rooli saattaa yllättäen olla kuvattu sekä hyvin keskeiseksi että toisaalta myös marginaaliseksi. Haastattelijaa opastetaan jopa siinä määrin, että toisaalta takana tuntuu olevan ajatus jonkinlaisesta supertietokoneesta, joka voi ottaa toiminnassaan lukemattomia seikkoja huomioon (tällaisen vaikutelman synnyttää esim. Lindlof 1995). Toisaalta taas haastattelija on yleensä marginaalissa, kun ajatellaan aineiston yhteistoiminnallista tuottamista. Stereotyyppisin tapa tarkastella haastattelijaa onkin eri tavoin ohjeistaa tätä ennaltaehkäisemään erilaisia aineistoon syntyviä vääristymiä. Tällöin on yleisimmin ollut esillä kaksi kysymystä ylitse muiden 1) kuinka kysymysten muotoilu vaikuttaa vastausten laatuun ja 2) kuinka haastattelijoiden piirteet vaikuttavat vastauksiin. Haastattelua on tarkasteltu ärsyke-reaktio-paradigmasta ja oltu siis kiinnostuneita ärsykkeiden laaduntarkkailusta tai haastattelun hygieniasta. Suhteessa siihen millaisesta valtavirtamenetelmästä on kysymys, on syytä hämmästellä miten epäproblemaattisena menettelynä haastattelu edelleen otetaan. Haastattelukirjallisuutta tuntuu kontekstista (tutkimus, terapia tai journalismi) riippumatta luonnehtivan keittokirjamaisuus: reseptit liittyvät lähinnä haastattelun toteuttamiseen, muiden kuin kokien osuudesta prosessiin ei juuri löydy mainintoja.

Tarvittaisiin siis epäilemättä tutkimusta, jossa haastattelu sinänsä on tutkimuksen kohteena, ovathan sen alla piilevät normit esimerkiksi hyvin vähän tutkittuja. Vaikka näkisikin metodologisen muutoksen välttämättömyyden, haastattelu-tekniikoiden hyväksytyt kaanonit tekevät sen liki mahdottomaksi. (Briggs 1986, 26-27.)

One factor promoting stagnation, of course, is that most practitioners see no reason to question their own methodology, given the uncritical acceptance of the role of interview in the research manuals, in social-scientific and linguistic writings, and in modern society as a whole (Briggs 1986, 27).

Kvalen (1996, 9) mielestä menetelmällinen sofistikoituneisuus on jakautunut epätasaisesti yhteiskuntatieteissä. On jossain mielessä paradoksaalista, ettei esimerkiksi psykologiassa olla oltu kovin kiinnostuneita haastattelusta, tiedon tuottamisesta vuorovaikutuksen kautta: selitys tälle on se, että psykologia on nojannut vahvasti luonnontieteisiin, ja siten laiminlyönyt tiedon tuottamisen inhimillisiä aspekteja.

Oppia voisi ottaa entistä enemmän yli akateemisten raja-aitojen. Esimerkiksi sosiologi Tommi Hoikkala (1987) pohtii, että kielen ja kerronnan tutkimuksesta voi oppia metodisia ratkaisuja kulttuurianalyysin arkipäiväiseen työhön. Lingvistiikan menet

systemaattisina ja osin formaaleina ovat hänen mukaansa kulttuurisosiologian menetelmiä huomattavasti kehittyneempiä. Parempi ymmärrys kielen luonteesta ja tarkemmat metodit toisivat kenties tullessaan kvalitatiivisten aineistojen huolellisempaa käyttöä, aineistokeskeisempää tutkimustapaa ja aineistojen analyysia:

...useinhan tilanne on sellainen, että suurista aineistoista kyetään lopullisessa esityksessä käyttämään vain herkullisimmat, puhuttelevimmat haastattelupätkät. Ja nekin pannaan pitkinä, miltei kommentoimattomina sitaatteina kuvittamaan tutkijan teoreettisperäisiä näkemyksiä.⁶
(Hoikkala 1987, 174.)

Samaan teemaan liittyen huomauttaa myös Jensen (1989, 100), että usein haastattelut kuvaavat tutkijan omaa narratiivia ja lukija jää ihmettelemään, miten haastattelujen diskurssi onkin muuttunut raportin diskurssiksi. Tästä prosessista on yleensä näkyvissä enää hyvin vähän. Tietenkin kysymys liittyy tekstipohjaisen tutkimuksenkin tulkinnallisuuteen: esimerkiksi samasta haastattelulainauksesta voi löytää juonteita monenlaisiin teemoihin ja tulkintoihin. Tämän voi havaita mitä tahansa haastattelututkimuksesta tehtyä raporttia lukiessaan. Ovatko tutkijan tekemät tulkinnat aineistostaan sitten sofistikoituneempia kuin tutkimusraportin lukijan? Näin ei voi yksioikoisesti väittää, mutta toisaalta tutkijalla on yleensä takanaan koko aineiston tuntemus, jolta perustalta hän näkee tärkeäksi nostaa juuri tietyt asiat näkyväksi analyysissaan. Tietenkin on hyvä muistaa tutkimusraportin asioita rakentava luonne: tutkimusraporttikin on erilaisten näkökulmien avaamista ja sulkemista tekstuaalisin keinoin.

Lopuksi esitän vielä kokoavasti Kvalen (1996, 292) esittämät haastattelututkimuksen 10 kriittistä kohtaa sitä tekevien ihmisten näkökulmasta (internal critics). Hänen mukaansa haastattelututkimus ja sitä kautta tuotettu tieto on

- individualistista*, fokusoidessaan yksilöön se jättää huomiotta yksilön kietoutuneisuuden sosiaaliseen (embeddedness in social interactions),
- idealistista*, inhimillisen kokemuksen ja käyttäytymisen yhteys sosiaaliseen ja aineelliseen maailmaan ignoroidaan,
- intellektualistista*, tiedon emotionaaliset aspektit jäävät syrjään,
- liikkumatonta*, tutkittavat istuvat ja puhuvat, eivät liiku eivätkä toimi maailmassa,
- kognitivistista*, se keskittyy ajatuksiin ja kokemuksiin toiminnan kustannuksella,
- verbalisoivaa*, verbaalisesta vuorovaikutuksesta ja transkriptioista tulee fetissejä,
- alingvistista*, vaikka kieli on välineenä, kielitieteelliset näkökulmat unohdetaan,
- ateoreettista*,
- epäretorista*, julkaistut raportit ovat tylsiä haastattelulainauksien kokoelmia, eivät vakuuttavia tarinoita,
- merkityksetöntä*, se tuottaa trivialiteetteja ja harvoin mitään mainitsemisen arvoista uutta tietoa.

Kritiikki vaikuttaa rankalta, varsinkin kun tässä esitellyt haastattelututkimuksen "kasvun paikat" on nostettu tutkimuksen sisäpuolelta, ei toisenlaisesta paradigmasta

⁶Tämä kysymyshän on minullekin tuttu, kuten III osassa kerroinkin.

(tästä ulkoisesta kritiikistä ks. Kvale 1996, 285-291). Sitä suuremmalla syyllä luetteloa vasten kannattaa miettiä haastattelututkimusta, sillä metodologian kehittämisessä noiden ominaisuuksien pohtiminen voisi viedä haastattelututkimusta uusille ja antoisammille urille.

Vastenmielisyys tutkia haastattelutekniikoihin liittyviä oletuksia ja omaksua sosiaalisesti, kulturaalisesti ja linqvistisesti herkempiä menettelyjä liittyy Briggsin (1986) mielestä ainakin osaltaan haluamme pitää kiinni melko mukavasta positioistamme lukuisissa epätasa-arvoisissa suhteissamme! Näin, vaikka välinpitämättömyytemme metodologisista kysymyksistä ja kieltäytyminen tutkimasta omaa osuuttamme datan luomisessa estää kaikki yritykset nousta status quo'sta (Briggs 1986, 124-125). Reflektiivisyyden vaatimus nousee muillekin tasoille. Lindlof (1995, 194) toteaa, että haastattelututkimuksen käytäntö haastaa tutkijan miettimään sitä kuvaa, jonka hän itsestään (ja alastaan) luo. Se, miten tutkijat puhuvat, miltä näyttävät, miten esittäytyvät ja millä tavalla puuttuvat ihmisten elämään rakentuu osaksi kulttuurista pääomaa. Tämän pääoman laadusta olettaisi tutkijoiden olevan yhä kiinnostuneempia.

KIRJALLISUUS

- Alasuutari, P. 1994a. Laadullinen tutkimus. 2. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, P. 1994b. Luurangon mysteeri. Teoksessa K. Weckroth ja M. Tolkki-Nikkonen (toim.) Jos A, niin... Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, P. 1996. Laadullisen tutkimuksen perusfilosofia. Luento kvalitatiivisten menetelmien jatkokoulutuskurssilla Tampereen yliopistossa 22-26.4.
- Alkula, T., Pöntinen, S. & P. Ylöstalo. Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Porvoo: WSOY.
- Briggs, C.L. 1986. Learning how to ask. A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eskola, J. 1991. Kasvatustieteellinen "todellisuus" ja diskursiiviset tulkinnat: Kasvatus 22, 420-427.
- Eskola, J. & J. Suoranta 1996. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja: Katsauksia ja puheenvuoroja C 13.
- Fontana, A. & J.H. Frey 1994. Interviewing. The art of science. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (eds.) Handbook of qualitative research. Thousand Oaks: Sage.
- Harre, R. & P.F. Secord 1976. The explanation of social behavior. Oxford: Blackwell.
- Hirsjärvi, S. ja Hurme 1988. Teemahaastattelu. 4.painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S. ja H. Hurme 1984. Merkityksen ongelma haastattelututkimuksessa. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja A3.
- Hoikkala, T. 1987. Puhuja, tilanne, konteksti. Teoksessa T. Hoikkala (toim.) Kieli, kertomus, kulttuuri. Hki: Gaudeamus.
- Häkkinen, K. 1996. Fenomenografisen tutkimuksen juuria etsimässä. Teoreettinen katsaus fenomenografisen tutkimuksen lähtökohtiin. Jyväskylän yliopisto: Opettajankoulutuslaitos. Opetuksen perusteita ja käytänteitä 21.

- Jensen, K.B. 1989. Discourses of interviewing: validating qualitative research findings through textual analysis. Teoksessa S. Kvale (toim.) Questions of validity in qualitative studies. Lund: Studentlitteratur.
- Jokela, M. 1994. Miten toteutan teemahaastattelun valtio-opin opinnäytteessä. Opetusmoniste. Turun yliopisto: Valtio-opin laitos. Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen (toim.) 1993. Diskurssianalyysin aakko-set. Tampere: Vastapaino.
- Jorgenson, J. 1992. Communication, rapport, and the interview: a social perspective. *Communication theory* 2, 148-156.
- Jorgenson, J. 1995. Re-relationalizing rapport in interpersonal settings. Teoksessa W. Leeds-Hurwitz (toim.) *Social approaches to communication*. New York: Guilford Press.
- Jähi, R. 1996. Haastattelusuhteen rakentuminen - olennainen tarina. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2, 156-158.
- Kasvio, A. 1982. Kvalitatiivisista menetelmistä. *Sosiologia* 1, 34-37.
- Kvale, S. 1996. *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Lehtovaara, M. 1992. Subjektiiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. Tampereen yliopisto: Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 3.
- Lehtovaara, M. 1993. Fenomenologinen näkökulma ihmisen tutkimisen metodologiaan. Teoksessa J. Varto (toim.) *Kohti elämismailman ja ihmisen laadullista tutkimusta. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta* 44, 2-34.
- Lehtovaara, M. 1994. Tieto itsestä yksilön merkitysten kokonaisuudessa. Teoksessa R. Jaatinen & J. Lehtovaara (toim.) *Dialogissa - matkalla mahdollisuuteen*. Tampereen yliopiston opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja 21.
- Lindlof, T. 1995. *Qualitative communication research methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Marshall, C. & G. B. Rossman 1995. *Designing qualitative research*. 2nd edition. Thousand Oaks: Sage.
- Marton, F. 1981. Phenomenography - Describing conceptions of the world around us. *Instructional science* 10, 177-200.
- Mishler, E. 1986. *Research interviewing: Context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Munter, H. 1996. Tutkijan ja tutkittavan yhteistyö: tutkimuksen avoimuus eettisenä kysymyksenä. Teoksessa A. Palmroth & I. Nurmi (toim.) *Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta: JYY julkaisusarja n:o 38.
- Mäkelä, K. 1990. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Niemi, P. 1994. Itsearviointin problematiikka terveyden tutkimuksessa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*. Supplementti: terveystutkimuksen vuosikirja 1993. Terveys, hyvinvointi ja selviytymiskyky tutkimuskohteena.
- Niiniluoto, I. 1995. Todellisuus - onko sitä? Teoksessa E. Sana (toim.) *Tieto-opista mediapeliin -journalismin tutkimuksen näkökulmia*. Porvoo: WSOY.
- Oakley, A. 1981. *Interviewing women: A contradiction in terms*. In H. Roberts (ed.) *Doing feminist research*. London: Routledge.
- Oinas, E. 1996. Tieto, konteksti ja metodi -pohdintoja haastattelumenetelmän rajoista. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2, 153-156.

- Olkkonen, S. 1995. Ilmaisutaidon opettaminen ammattina?: ilmaisutaidon opettajiksi valmistuvien opettajien käsityksiä ilmaisutaidon opettajan koulutuksesta ja työstä. Pro gradu-työ. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitos.
- Ovaskainen, T. 1992. Viestintä parisuhteessa. Pro gradu-työ. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitos.
- Pasanen, T. 1992. Nuorten puhekuulttuuri. Pro gradu-työ. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitos.
- Patton, M. 1990. Qualitative evaluation and research methods. 2nd edition. Newbury Park: Sage.
- Perttula, J. 1995. Kokemus psykologisena tutkimuskohteena. Johdatus fenomenologiseen psykologiaan. Tampere: SUFI.
- Perttula, J. 1996. Ihmistieteiden tiedonmuodostus ja tutkimusetiikka. Teoksessa A. Palmroth & I. Nurmi (toim.) Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta: JYY julkaisusarja n:o 38.
- Perttula, J. 1998. The experienced life-fabrics of young men. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä studies in education, psychology and social research 136.
- Peräkylä, A. 1995. Kvalitatiivisen tutkimuksen kohteet ja ihmiskuva. Teoksessa J. Leskinen (toim.) Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Pietilä, I. 1989. Namibialaisten puheviestintä: kvalitatiivinen tutkimus namibialaisten kommunikointiin liittyvistä tavoista ja säännöistä. Pro gradu-työ. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitos.
- Pyörälä, E. 1995. Kvalitatiivisen tutkimuksen metodologiaa, Teoksessa J. Leskinen (toim.) Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Rauhala, L. 1983. Ihmiskäsitys ihmistyössä. Helsinki: Gaudeamus.
- Rantala, K. 1996. Ricouerin tulkintateoria ja sen soveltaminen. Selittämisen ja ymmärtämisen dialektiikka. Kasvatus 3, 273-282.
- Ronkainen, S. 1987. Nainen ja nainen - haastattelun rajat ja mahdollisuudet. Sosiaalipolitiikka 4, 65-77.
- Saarenheimo, M. 1997. Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Tampere: Vastapaino.
- Siljander, P. 1995. Teksti ja todellisuus -laadullisten aineistojen tulkinnan edellytyksistä. Teoksessa J. Eskola, J. Mäkelä ja J. Suoranta (toim.) Ihmistieteiden 1990-luvun metodologiaa etsimässä. Keskustelua kasvatus- ja sosiaalitieteiden 1990-luvun metodologiasta. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C8. Katsauksia ja puheenvuoroja.
- Simoila, R. 1993. Fenomenografia laadullisena tutkimusotteena. Hoitotiede 1, 21-30.
- Suojanen, P. 1996. Etnografisen tutkimuksen eettisiä ulottuvuuksia. Teoksessa A. Palmroth & I. Nurmi (toim.) Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta: JYY julkaisusarja n:o 38.
- Suoninen, E. 1993. Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Suoranta, J. 1995. Tekstit, murrokset ja muutos. Kolme näkökulmaa laadullisen tutkimuksen metodologiaan. Lapin yliopisto: Acta Universitatis Lappeensis 10.

- Steier, F. 1995. Reflexivity, interpersonal communication, and interpersonal communication research. Teoksessa W. Leeds-Hurwitz (toim.) Social approaches to communication. New York : Guilford Press.
- Taskila, M. 1995. Radiotoimittajien käsityksiä omista äänenkäytön ongelmistaan. Pro gradu-työ. Jyväskylän yliopisto: Viestintätieteiden laitos.
- Töttö, P. 1997. Suomalainen metodikeskustelu 1970-luvulta tähän päivään. Luento sosiologian tutkijaseminaarissa 23.1.

JÄLKISANAT: Huokaus työtä aljettaessa

Prosessin jatkamisesta

Vankan empiirisen löytöretken sijasta tästä tutkimusprosessista kehkeytyikin vaeltelua vaihtelevissa maastoissa. Retken anti voidaan kiteyttää siihen, että sen jälkeen tutkimustyö näyttää aina vaan monimutkaisemmalta, vaikken sitä keveänä puuhasteluna liene koskaan pitänytään. Niillä tutkimuskohteilla, joita valitsen, niillä menetelmillä, joita käytän, viestin paljon itsestäni. Mikä on käsitykseni tiedosta, totuudesta, tieteellisyydestä, mihin uskon, mitä ajattelen ihmisestä. *Miten tästä kaikesta kirjoitan ja mitä kirjoittamalla rakennan?* Mitä oikeastaan on tutkijan itsereflektio, miten sen pitäisi näkyä tutkimuksessa, mitä ja miten siitä pitäisi kirjoittaa, ettei lukija tulkitsisi sitä turhaksi selittelyksi tai otsikon viereen eksymiseksi, kuten joskus kouluaineissa? Vastuu painaa kivistäviä hartioita. Mistä energiaa jatkaa empiristinä, vaikka kaikkea muuta kuin puhdasoppisena? Sulkeako silmät kiperinä näyttäytyviltä kysymyksiltä, jättää kaiken maailman ontologiat ja epistemologiat ja syöksyä aineistojen kimppuun? Niitähän riittää ja uusia kokoaa sangen vaivattomasti. Ei, tässä tutkimuksessa se ei ainakaan onnistunut, sillä jos kohta aineiston kimppuun reippaasti kävinkin, niin sitä lukiessahan kaikki nuo kiperät kysymykset yksi toisensa jälkeen alkoivat nousta. Kysymysten perkaaminen osoittautui odotettua hitaammaksi, ja tässä työssä tuosta prosessista saattaa olla näkyvissä vain ruodot. Rajallisuuden tunnustaminen olisi viisauden alku; tämä koskee ensinnäkin empiiristä työtä. Kuten Rantala (1996, 282) toteaa, "tulkintoja ei voi koskaan saattaa loppuun; ne ovat aina tietynhetkisiä hypoteettisia oivalluksia, jotka muuttuvat kohtaamisten lomassa. Niin tekstikin on kuin mikä tahansa objekti, jota voi tarkkailla monelta puolelta, muttei joka puolelta yhtä aikaa. Joudumme valitsemaan tietyn näkökulman."

Oma rajallisuus tuli vastaan myös suhteessa kirjallisuuteen, sen parissa vietettyjen tuntien, kuukausien ja vuosien myötä. Miten hitaasti ymmärrys kasvaakaan, miten vaikea sitä on pitää kasassa, saati välittää. Tässä työssä olen koettanut kantapään kautta opiskella sitä, millaisia näkökulmia haastatteluaineistoon voisi ottaa, ja mistä erilaisista ulottuvuuksista nuo näkökulmat muodostuvat. En kuitenkaan katso, että pinnistely on ollut täysin turhaa, vaikka esimerkiksi IV osassa tehtyä työtä voinee vapaasti nimittää kirjallisuuskatsaukseksi. Sen pohjalta kun uskon entistä vakaammin, että haastattelun viestinnällisen luonteen tutkiminen on kiinnostava suunta.

Jos lähdetään siitä, että laadulliset menetelmät eivät ole mikään lisä entiseen menetelmäarsenaaliin, vaan implikoivat erilaista käsitystä sosiaalisesta tiedosta, merkityksestä, todellisuudesta ja totuudesta yhteiskuntatieteissä (Kvale 1996, 11), on haastattelun laadullisuus otettava myös tutkimuksen kohteeksi. Oma uteliaisuuteni kohdistunee jatkossa joihinkin seuraavista kysymyksistä:

* Millainen tutkimushaastattelu on viestinnällisenä tapahtumana? Millä tavoin haastattelutilannetta voidaan kuvata vuorovaikutuksen näkökulmasta?

* Miten haastattelumaisuus ilmenee haastatteluvuorovaikutuksen piirteissä?

* Millaisia haastattelun luonnetta koskevia esioletuksia välittyy eri aikoina ihmis- ja yhteiskuntatieteissä kirjoitetuissa tutkimusraporteissa? Millä tavoin haastattelumenetelmän tieteellistä käyttöä ja tieteellisyyttä argumentoidaan?

* Millaiselle käsitykselle kielestä haastattelumenetelmän käyttö rakentuu erilaisissa tutkimusperinteissä? Mitä haastattelun määrittelystä tietynlaiseksi seuraa syntyvän tutkimusaineiston analyysiin?

* Miten haastattelijat ja haastateltavat kokevat tutkimussuhteen?

* Miten tutkimushaastattelu rinnastuu journalistiseen haastatteluun tai toisaalta terapiahaastatteluun a) haastattelukirjallisuudessa b) haastattelun interaktioon osallistuvien käsityksissä?

* Millaisia eettisiä kysymyksiä nivoutuu haastattelun viestinnällisyyteen? Millaisille tiedonkäsityksille ja ihmiskäsityksille erilaiset haastatteluaineiston analyysitavat perustuvat?

Olisi mielenkiintoista vaikkapa tutkia, miten tutkimushaastattelua on menetelmällisesti kuvattu eri aikoina tehdyissä tutkimuksissa, tutkimuksen kohteena olisivat siis autenttiset tutkimusraportit. Koska tutkimussuhde on "kahden kauppa", niinpä tutkimukseen tulisi ottaa haastattelijan että haastateltavien näkökulmat: mitä tutkimussuhde ja sen viestinnällisyys heille merkitsee. Tätä tietoa voisi hankkia erilaisin menetelmin, kuitenkin myös haastattelemalla. Luonnollisesti pyrin liittämään havainnot erilaisiin tutkimusparadigmoihin ja vertailemaan sitä, millaisena menetelmänä haastattelu otetaan eri lähestymistavoissa. Aineistoksi voisi tietysti ottaa myös tutkimushaastattelusta tehtyjä oppikirjoja. Ja ennen kaikkea viestinnällisyyden tarkastelussa tulisi hyödyntää keräämiään haastatteluaineistoja ja hankkia käyttöön muiden aineistoja nostaakseen esiin haastatteluista "haastattelumaisuuksia", sellaisia vuorovaikutuksen piirteitä, jotka näyttäisivät olevan haastattelulle tyypillisiä. Työsarka haastattelututkimuksen parissa ei vaikutakaan ainakaan rajalliselta.

Entäpä sitten viestijäkuva, jonka tutkimista en sen ilmeisistä vaikeuksista huolimatta pidä vähäarvoisena. Tarvitsemme eittämättä siitä monenlaista tietoa. Teoreettisen paikannuksen jatkamista, empiirisiä lähestymisyhteyksiä, innovatiivisia menetelmäkokeiluja. Itseäni kiinnostaa tällä hetkellä eniten viestijäkuvan olemus. Minkälaisesta ilmiöstä on kysymys? Mikä on sen suhde yksilön muuhun käsitykseen itsestään, miten viestijäkuva kehittyy tai rakentuu? Uskon myös, että sitä olisi kiinnostavaa tutkia ennen kaikkea sosiaalisena ja kulttuurisena muodostelmana, haluaisin kurkistaa siihen vaihteluun, jolla omasta itsestä viestijänä puhutaan. Toisaalta kiinnostavia mahdollisuuksia avautuu näkökulmien integrointimahdollisuuksista, esimerkiksi viestijäkuvan "kokemuksellisuuden" ja "kertomuksellisuuden" rinnakkaisesta tarkastelusta. Toki uskon, että viestijäkuvaa on järkevää tutkia kaikista näkökulmista, jotka tähän työhön esille nostin, ja varmasti on muitakin mahdollisuuksia. Menetelmällisesti haaste on kuitenkin se, millä lailla yksilöllisyys ja sosiaalisuus saadaan vuoropuheluun, ja miten tutkittavien ääni pääsee kuuluviin vähintään tutkijan konstruktoiden rinnalle.

Entäpä ammatillisten viestijäkuvien erityispiirteet? Mitä yhteistä ja erityistä on siihen, millainen käsitys omasta viestinnästä työssä rakentuu? Millaiseksi osaksi asiantuntijuutta henkilökohtainen viestintä mielletään eri ammattiteissa? Kuinka keskeinen ammatillisen kompetenssin elementti henkilökohtaiset viestintätaidot on vaikkapa erilaisissa ihmissuhdeammattiteissa? Tällaisen tiedon sovellettavuus esimerkiksi ihmissuhdeammattiteihin koulutettaessa on helposti nähtävissä.

Metodologiset mietteet

Tutkimustyö on luovaa ongelmaratkaisua: tutkijan valintoja vaativia kysymyksiä nousee koko ajan, sekä aineistonhankinnan että sen analyysin vaiheissa. Ihmistutkimuksessa menetelmien kaksi kestoosuusosikkoa ovat olleet kysely ja haastattelu, joista ensimmäistä tässä työssä on käsitelty lähinnä peilaten sitä haastatteluun. Haastattelun ja kyselyn probleemat ihmistieteellisinä metodeina tuntuvatkin eroavan jonkin verran sisällöllisesti, mutta ennen kaikkea ratkaistavat kysymykset ajoittuvat eri tavalla. Haastattelussa ongelmat painottuvat kysymykseen, mitä aineistolle tapahtuu sen jälkeen kun se on kerätty. Kyselyn ongelmat taas ovat enemmän etukäteisiä: se, että valitsee kyselyn menetelmäksi sulkee pois jo valintoja sen suhteen, mitä aineistolle voi tehdä. Haastattelun suhteen on vielä monia valintoja tehtävissä senkin jälkeen kun aineisto on kerätty: koko aineiston voi halutessaan vaikka kvantifioida, jos sen sattuisi näkemään järkeväksi.

Kyselyn ja haastattelun työnjakoa ajatellen voi tietenkin koettaa tehdä omia metodisia linjauksiaan. Esimerkiksi absurdia olisi ilmoittaa tutkivansa yksilön kokemuksia ja käsityksiä strukturoidun kyselyn avulla, ellei halua tutkia sitä, miten tutkittavat reagoivat tutkijan laatimiin ärsykkeisiin. Erityisesti silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat ihmisen merkityssuhteet, hänen maailmankuvansa, sen tulisi saada näyttäytyä mahdollisimman häiritsemättä ja omilla ehdoillaan (Lehtovaara 1992, 346). Se, miten syvällisesti avoiminkaan haastattelu yksilön maailmankuvaa tai sen sisältämiä merkityssuhteita tavoittaa, jää aina arvoitukseksi.

Haastatteluaineiston analyysin pulmat ovat syvällisesti kytköksissä kieli- ja todellisuuskäsityksiin. Erilaiset tavat lähestyä aineistoa kantavat mukanaan erilaisia kieli- ja todellisuuskäsityksiä: menetelmän mukana seuraa aina jokin tapa hahmottaa kielen merkitys tai todellisuuden luonne. Näille tulee olla ainakin jossain määrin sensitiivinen, jottei ristiriita teoreettisen käsityksen ja analyysitavan välillä muodostuisi kohtuuttoman suureksi. Motion (1994) kuvaa sitä, miten käytännössä viestinnän tutkija joutuu kestäämään jännitettä, joka vallitsee modernin ja postmodernin totuuskäsityksen välillä. Totuuden käsitettä ei halua hylätä, mutta toisaalta on yhden totuuden sijasta mielekkäämpää ajatella totuuden olevan monikasvoinen ja kontekstisidonnainen.

Ainakin metaforisella tasolla tuntuu, että modernin totuuskäsityksen vertauskuvia tutkimustyöstä on helpompi löytää. Esimerkiksi tutkimusta on voinut katsoa peilaamiseksi, jolloin tutkijan metodin kirkkaus, se kuinka hyvin peili on hiottu on ollut määrittelemässä sitä, kuinka hyvin peili heijastaa kuvaa todellisuudesta. Haastattelututkimuksessa peiliä ovat perinteisesti voineet vääristää tutkijan johdattelevat kysymykset, kyvyttömyys luoda kelvollista yhteistyösuhdetta, ja sitä kautta tutkittavan haluttomuus kertoa asioistaan ja siitä syntyvä totuuden

vääristyminen. Peilin vinous on siis kyllä otettu lähtökohtaisesti huomioon. Samantapainen metafora on myös ikkuna, ajatus siitä, miten tutkija voi aineistonsa kautta joko katsella läpinäkyvää todellisuutta tai sitten avata ikkunan tutkittavaan todellisuuteen.¹

Toisaalta tutkijan työtä on voinut kuvata oven raottamiseksi tutkittavaan todellisuuteen. Taitava tutkija on osannut avata oven tutkittavaan todellisuuteen sujuvasti, ilman saranoiden paljastavaa narahtelua, ilman että sisääntuloaikeet paljastuvat ja usein pystynyt poistumaan tutkittavan todellisuuden "talosta" jälkiä jättämättä. Sen sijaan postmodernille totuuskäsitykselle ei yhtä helposti löydy tutkimustyötä kuvaavaa metaforaa. Olipa kysymys keskustelusta, cocktail-partysta tai kinkereistä, mutta metaforan tulisi ilman muuta sisältää idea moniäänisyydestä, ja siitä, että tutkijan ääni on yksi ääni muiden joukossa. (Tällaista pohdintaa ovat varmaan muutkin esittäneet, mutta esimerkiksi Takala 1995.) Se, millaisiin keskusteluihin tutkittavat ja tutkija ovat aikaisemmin osallistuneet vaikuttaa kulloinkin käytävään keskusteluun: Steierin (1995, 77) mukaan jokainen tulkinta syntyy niiden kokemusten ja ennako-oletusten kautta, joita tutkijan kieleen ja havainnointitapoihin on upotettuna.

On todettu painokkaasti, että mikäli hyväksymme ajatuksen, että tutkimus on tieteellistä silloin, kun se todella kertoo siitä, mistä se sanoo kertovansa, tulisi nimenomaan aineiston hankkimistavan tieteellisyys alistaa tarkan analyysin kohteeksi (Hirsjärvi ja Hurme 1984, 76). Tämä olisi tutkimuksen validiuden tutkimista, sillä menetelmän pätevyys ei koskaan määräydy siitä, että se tuottaa tuloksia, vaan tutkimuksen luotettavuuden takeena toimii nimenomaan tutkittavan ilmiön ja käytetyn menetelmän yhteensopivuus (ks. Perttula 1995, 97-98).

Puheviestinnän tutkijalle relatiivissävyiset ja diskursiiviset todellisuuskäsitykset ovat haaste tutkimusmenetelmällisesti. Toisaalta haaste on luonteva: kun asioita kuvataan yhä vuorovaikutuksellisemmin, meillä on varmasti ymmärrystä nähdä viestinnän keskeisyys maailmaa rakentavana elementtinä. Deetz (1994) onkin peräänkuuluttanut viestinnän tutkijoita etsimään asioille viestinnällisiä kuvauksia ja selityksiä, sen sijaan että etsimme selityksiä joko yksilönsisäisistä tekijöistä tai ympäristöstä, eli haemme selitysvoimaa psykologisista ja sosiaalisista "muuttujista". Toisaalta tarvitsemme ehkä tutkijoina työkalupakkeihimme muitakin menetelmiä niiden sekaan, joilla olemme tottuneet yleensä operoimaan. Tällöin on ehkä hyvä olla utelias sen suhteen, miten viestinnällisesti orientoitunutta tutkimusta tehdään muilla tieteenaloilla, väittäähän juuri Deetz, että viestinnällistä tutkimusta on tehty enemmän ja laadukkaammin muualla kuin viestinnän laitoksilla. Pitääkö tuontapaisia näkemyksiä heittona vai viimeistään nyt vastaanotettavana haasteena, siinä on jälleen itsekullekin tutkijalle yksi valinnan paikka ja *mahdollisuus*.

¹Peili- ja ikkunametaforia lähestymistapoina laadulliseen aineistoon on käyttänyt ainakin Saarenheimo (1994)

KIRJALLISUUS

- Deetz, S. 1994. Future of the discipline: The challenges, the research and the social contribution. Teoksessa S.A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook 17*. Newbury Park: Sage, 565-600.
- Hirsjärvi, S. ja H. Hurme 1984. Merkityksen ongelma haastattelututkimuksessa. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisu A3.
- Kvale, S. 1996. *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Lehtovaara, M. 1992. Subjektiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. Tampereen yliopisto: *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 3*.
- Motion, J. 1994. Oral methodologies: Some dilemmas for communication scholars. Paper presented in Annual Convention of International Communication Association. Sydney, Australia, July 11-15.
- Perttula, J. 1995. Kokemus psykologisena tutkimuskohteena. Johdatus fenomenologiseen psykologiaan. Tampere: SUFI.
- Rantala, K. 1996. Ricouerin tulkintateoria ja sen soveltaminen. Selittämisen ja ymmärtämisen dialektiikka. *Kasvatus 3*, 273-282.
- Saarenheimo, M. 1994. Muisteleminen ja narratiivinen identiteetti. Esitelmä Psykologia94-kongressissa Jyväskylässä 31.8-2.9.
- Steier, F. 1995. Reflexivity, interpersonal communication, and interpersonal communication research. Teoksessa W. Leeds-Hurwitz (toim.) *Social approaches to communication*. New York : Guilford Press.
- Takala, E. 1995. Ihminen puheviestintätutkimuksen kohteena. Esitelmä Puheviestinnän päivillä Jyväskylän yliopistossa 13.-14.10

15.3. 1994/ET

VIESTINTÄ PSYKOLOGIN TYÖSSÄ-tutkimus

Mikäli olet kiinnostunut/valmis osallistumaan tutkimukseeni tässä hieman tietoa ja käytännön asiaa siihen liittyen

*Tutkimus on puheviestinnän alaan kuuluva opinnäytetyö, mutta sillä on myös "pragmaattista" merkitystä Sinulle: siitä saatua tietoa tullaan varmasti hyödyntämään, kun koulutuksenne syksyn viestinnän jaksoa suunnitellaan

*Voit valita sen, missä määrin tutkimukseen sitoudut. Jos et voi/halua olla mukana ensimmäisen vaiheen jälkeen, se sopii. Olisi mukavaa, jos voisit ilmoittaa osallistumishalukkuudestasi palauttaessasi tämän I vaiheen tehtävän.

TEHTÄVÄ: "*Minä Viestijänä*" (työotsikko)

Kirjoita esseemuotoinen analyysi omasta viestinnästäsi. Otsikoi itse.

Voit käyttää apuna seuraavanlaisia näkökulmia:

Pohdi erityisesti sitä, millaista oma viestintäsi on työtilanteissa. Pyri tarkastelemaan tältä kannalta itseäsi erilaisissa viestintätilanteissa, kahdenkeskisissä, ryhmätilanteissa, esiintymistilanteissa; asiakastilanteissa, työtoverien tai yhteistyökumppaneiden kanssa viestittäessä. Voit tarkastella omaa kehitystäsi ja muuttumistasi viestijänä. Voit myös miettiä millaiset asiat viestintääsi vaikuttavat/ovat vaikuttaneet. Arvioi itseäsi: mitä ovat viestintätaitojesi vahvuudet; entä koetko, että sinulla on alueita/taitoja joissa haluaisit kehittyä. Voit pohtia halutessasi sitäkin, millaisia valmiuksia juuri sinun sovellusalueellasi viestinnän kannalta vaaditaan nyt ja tulevaisuudessa, ja tarkastella itseäsi suhteessa näihin.

Näihin ei näkökulmiin ei tarvitse rajoittua, vaan voit myös rajata tarkastelusi jollakin muulla, mielekkääksi kokemallasi tavalla. (Toivottavaa tietenkin olisi, että tarkastelusta olisi itsellesikin mahdollisimman paljon hyötyä.)

Olisi hyvä, jos kirjoituksestasi tai sen ohesta kävisi ilmi hiukan taustaasi liittyviä asioita; kuten ikä, sukupuoli, koulutus (erityis-lisä-täydennys-) sekä työhistoriasi ja -nykyisyytesi.

Liitäthän mukaan myös henkilötietosi, varsinkin, mikäli haluat olla mukana jatkohaastatteluissa touko-elokuussa). Nämä tiedot ovat tietenkin luottamuksellisia ja vain minun käytössäni.

Jos mahdollista, palauta kirjoitus **15.4. 1994** mennessä!

(Palautan kirjoitukset aikanaan, mutta kannattanee ottaa kopio itsellesi.)

Mikäli sinulla on kysyttävää, kommentoitavaa, ideoita ym. palautetta tutkimukseen liittyen, otathan yhteyttä. Olenhan oppimassa ja pyrin tietysti itsekkin (ainakin välillä) jotakin tiedostamaan!

Yhteystietoni:

Eeva Takala

Viestintätieteiden laitos

Jyväskylän yliopisto

PL 35

40351 Jyväskylä

* *Tämän paperin jaoin oheismateriaalina, kun kävin "värväämässä" tutkittavia.*

TEEMAHAASTATTELURUNKO ESIMERKKIKYSYMYKSINEEN

SUHDE TUTKIMUSAIHEESEEN: millaisia ajatuksia tämä aihe herätti, silloin kun siitä lupauduit haastateltavaksi?

VIESTINTÄKOULUTUS

Viestintätaitojen opiskelu: kuinka näet viestintätaitojen ja -tietojen osuuden omissa psykologian opinnoissasi?

Miten kuva itsestäsi viestijänä muotoutui opiskeluvaiheessa?

Entä tutkinnon jälkeiset opinnot: millaisia omaan viestintään liittyviä näköaloja ne mahdollisesti ovat avanneet?

VIESTINTÄ ASIAKASSUHTEISSA

Miten hahmotat viestinnän merkityksen asiakassuhteessa?

Miten olet muuttunut (vai oletko muuttunut?) tässä suhteessa urasi aikana?

Näetkö viestintäkäyttäytymisesi muuttuneen? Millä tavalla?

Asiakassuhteessa viestiminen on joistakin psykologeista palkitsevampaa kuin työpaikan ryhmätilanteissa toimiminen tai asiantuntijan roolissa esiintyminen. Miten sinä näet tämän?

Millaisiksi näet asiakassuhteen viestintäongelmat? (Voiko niitä mielestäsi erottaa muusta problematiikasta?) Mahdolliset kielenkäytön, ymmärtämisen ongelmat, valtaerosta johtuvat ongelmat?

Miten olet pyrkinyt ratkaisemaan tai lieventämään mahdollisia ongelmia?

TYÖYHTEISÖN VIESTINTÄ

Minkälaisissa työyhteisöissä olet työskennellyt?

Minkälaisessa työyhteisössä työskentelet tällä hetkellä?

Millaista viestintä kollegoiden ja työtoverien kanssa on?

Mikä siinä palkitsee, mikä rasittaa?

Millaisia kokemuksia sinulla on työparityöstä tai ryhmätyöstä?

Millaisia ongelmia siihen liittyy, kun viestitään saman alan ihmisten ja erilaista ammatillista taustaa edustavien työtoverien kanssa?

Miten olet pyrkinyt ratkaisemaan tai lieventämään näitä ongelmia?

SUHTEET YHTEISTYÖKUMPPANEIHIN (kouluviranomaiset, sosiaalityön ammattilaiset ym.)

Millä tavoin luonnehtisit viestintäkontakteja näihin oman työyhteisösi ulkopuolisiin tahoihin?

RYHMÄVIESTINTÄ

Päivän mittaan esimerkiksi perheneuvolassa toimiva psykologi saattaa toimia erilaisissa ryhmissä.

Millainen ryhmän toimintaan osallistuminen sinusta on mielekästä?

Millainen on hyvä viestijä ryhmässä?

Miten näet oman toimintasi ryhmässä - miten käyttäytymisesi vaihtelee erilaisissa ryhmissä?

ESIINTYMINEN

Psykologin työssä lienee tilanteita, että pyydetään esiintymään suuremmalle joukolle ((pitämään alustuksia, puheenvuoroja, esitelmiä, luentoja.))

Kuinka usein ja millaisissa tilanteissa, millaisille kuulijoille esiinnyt?

Mikä esiintymiseen innostaa, virittää, kannustaa?

Mikä esiintymisessä pelottaa/jännittää/hirvittää?

Mitkä ovat vahvuusalueitasi esiintymisessä?

Mitä puolia haluaisit kehittää esiintymisessäsi?

VIESTINTÄTAIDOT (summa summarum)

Miten tyytyväinen olet omiin taitoihisi?

Onko taitoja, joita haluaisit kehittää?

Millaista palautetta olet saanut omasta viestinnästäsi?

Miten olet tämän palautteen kokenut; mikä on saamasi palautteen suhde omaan kokemukseesi itsestäsi?

PERSOONALLISUUS JA VIESTINTÄ

Koska monet pohdiskelivat tätä kirjoituksissaan ja psykologin mielipide tästä alueesta on kiinnostava:

Miten hahmotat viestinnän ja persoonallisuuden välisen suhteen? Mitä mielestäsi voi kannattaa pyrkiä muuttamaan ja mikä on ihmisen viestintäkäyttäytymisessä sellaista, mihin mielestäsi ei pidä kajota? Mitä aitous tarkoittaa?

PSYKOLOGIT VIESTIJÖINÄ

Millä tavoin kuvaisit tuntemiasi oman ammattikuntasi edustajia viestijöinä: onko jotakin yhteistä ja yleistä suhteessa psykologien viestintäkäyttäytymiseen tai siihen liittyviin asenteisiin ja arvostuksiin?

Millaisia vaatimuksia mielestäsi psykologin työ viestinnälle asettaa, nyt ja tulevaisuudessa?

Tervehdys,

lähestyn Sinua näin kirjeitse tutkimukseni merkeissä. Pitkästä aikaa. Oletkin saattanut jo unohtaa osallistuneesi johonkin ns. tutkimukseen kesällä tai syksyllä 1994. Tuolloin kuitenkin haastattelin sinua omaan viestintääsi liittyvistä kysymyksistä. No, työhön ja elämään yleensä mahtuu pariinkin vuoteen monta mutkaa, eivätkä ne vieläkään oikaistuja ole. Siitä huolimatta ajattelin ottaa sinuun yhteyttä ja kertoa jotakin työn vaiheesta. Ja tietenkin minulla on myös oma (tutkimuksellinen) lehmä ojassa, sillä pyydän sinulta vielä palvelusta, josta tuonnempana lisää.

Nyt vähän tuosta haastattelututkimuksesta. Pelkäänpä, että minun on paljastettava, ettei tästä tutkimuksesta tullut ns. suurta kertomusta siitä, miten psykologit näkevät itsensä viestijöinä. Tutkimusmenetelmälliset kysymykset, joille silmäni kunnolla avautuivat vasta haastattelujen purkamisen jälkeen veivät minut teoreettisten ja metodologisten pohdintojen hyllyvälle ja loppumattomalle suolle. Jossain vaiheessa olin jo varma, että kiintoisa haastattelumateriaali jää tyystin hyödyntämättä, kun en löydä siihen sopivaa tarttumavälinettä. Kuitenkin mieltä painoi ajatus siitä, että arvokasta aikaanne en ole saanut turhaan tuhjata. Nyt tekeillä oleva tutkimuksen väliraportti on eräänlainen kompromissi. Siinä pohditaan haastattelututkimuksen luonnetta teoreettisesti, mutta siinä on myös haastatteluista muodostuva empiirinen osa. Haastatteluita lähdin lopulta analysoimaan fenomenologisen psykologian metodin mukaan (tätä metodia on Suomessa kehitellyt erityisesti Juha Perttula). Sen tuloksena olen rakentanut haastatteluista yksilökohtaiset merkitysverkostot, eräänlaiset tiivistetyt kertomukset, joiden logiikka ei ole suoraan haastattelun rungosta, mutta kuitenkin sen tavoitteena on olla mahdollisimman uskollinen haastattelutilanteessa syntyneelle puheelle. *Omasta haastattelustasi tehty kertomus on tämän kirjeen liitteenä.* Nämä haastattelukertomukset muodostavat lisensiaatin-työssäni empiirisen osaraportin. Koska haastattelut ovat rikas aineisto, tämäntasoinen raportointi jättää paljon kiinnostavaa hyödyntämättä; aikomukseni on muissa yhteyksissä, esimerkiksi artikkelimuodossa, raportoida ehkä psykologeja ehkä ammatillisesti kiinnostavampia näkökulmia, kuten esimerkiksi pohdintoja asiantuntijuudesta ja sen kehittymisestä psykologin työssä. Lupaen informoida, kun hankkeet etenevät.

Nyt sitten siihen pyyntöön. Rohkenen vaivata sinua vielä pyytämällä muutamaa kommenttia siitä, millaisena näet tuon kertomuksen, joka on siis haastatteluasi tiivistämällä tehty. Millainen se on lukukokemuksena? Allekirjoittaisitko sen nyt? Mikä on kenties muuttunut? Mitä muita ajatuksia tällainen tutkimustulosten esittämistapa herättää? Sitten vielä tutkimukseen liittyviin tunnistamiskysymyksiin. Lisensiaatintyöt eivät ole kovin suosittuja lukupaketteja, mutta uskoisin, että haluaisit esiintyä tutkimuksessa ehkä jollakin muulla peitenimellä kuin omalla oikealla nimelläsi. Haluaisitko kenties itse päättää peitenimestäsi vai annatko minulle valtuudet keksiä sen?

Olisin kovin onnellinen, jos voisit laittaa minulle em. asioista muutaman ajatuksen vaikkapa 18.4. mennessä. Nuo kommentit olisivat ikäänkuin tutkimukseen osallistuvien subjektiivista validointia ja toisivat ehkä jotain esiin haastattelututkimuksen luonteestakin.

Keväisin terveisin ja kiitollisena etukäteen

os. Viestintätieteiden laitos, PL 35, 40351 JKL, puh. 014-601528, fax 014-601511, sähköposti etakala@jyu.fi p. 941/601528 (työ) 941/616 621 (koti)

Esimerkki yleisen tiedon rakentamisesta yksilöllisten merkitysverkostojen pohjalta

KALLE

1. osavaihe

Hän kiinnostui tutkimuksesta, koska hänen mielestään psykologin viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota peruskoulutuksessa. Viestintään liittyvistä kysymyksistä hän on kiinnostunut erityisesti pohtiessaan psykologin työvälaineitä. Toisaalta hän on myös kiinnittänyt huomiota kommunikaatio-ongelmien runsauteen ihmisten ongelmissa. PSYKOLOGIN PERUSKOULUTUKSESSA VIESTINTÄTAITOIHIIN KIINNITETÄÄN LIIAN VÄHÄN HUOMIOTA, VAIKKA NE OVAT KESKEISIÄ TYÖVÄLINEITÄ JA VIESTINTÄONGELMAT USEIN MYÖS TYÖN KOHTEENA.

Peruskoulutukseen sisältyvistä viestintäopinnoista hän muistaa vain haastattelun ja palautteen harjoittelua. Täydennyskoulutuksista pisimpiä ovat olleet työnohjaajakoulutus ja perheneuvolakoulutus, jossa jälkimmäisestä jäi ainakin ajatus kysymyksistä viestintätilanteen rakentajana.

PERUSOPINNOISTA ON MIELEEN JÄÄNYT HAASTATTELUKOULUTUS. PERHENEUVOLAKOULUTUKSESTA JÄI MIELEEN KYSYMYSTEN KESKEISYYS VIESTINNÄN RAKENTAJANA.

Omassa viestintähistoriassaan hän kokee muuttuneensa sanansäilän heiluttelijasta harkitsevammaksi, nykyisin ei enää niin paljon käytä verbaalista nokkeluuttaan, vaan kiinnittää huomiota eri mielessä siihen mitä sanoo.

MUUTTUMISTA ON TAPAHTUNUT SIINÄ, ETTÄ KIINNITTÄÄ ENEMMÄN HUOMIOTA SIIHEN MITÄ SANOO.

Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen on hänestä vaikuttanut siten, että nyt ei enää takerru varmoihin ja valmiisiin ratkaisumalleihin, vaan on valmis asiakkaan kanssa etsimään nimiä asioille, sietämään enemmän epävarmuutta.

VARMUUDEN JA AMMATTITAIIDON LISÄÄNTYMINEN VAPAUTTANUT VALMIISTA RATKAISUMALLEISTA JA AUTTANUT SIETÄMÄÄN EPÄVARMUUTTA.

Viestinnän merkityksen asiakassuhteessa hän näkee keskeiseksi sillä tavalla, että psykologin tulee herättää sellainen luottamus ja viestien auttaa asiakasta jäsentämään omaa asiaansa siten, että asiakkaalla on mahdollisuus lähteä hänen luotaan uuden oivalluksen kanssa.

VIESTINNÄN MERKITYS ASIAKASSUHTEESSA ON ENNEN KAIKKEA LUODA SELLAINEN VIESTINTÄSUHDE, JOKA AUTTAA ASIAKASTA JÄSENTÄMÄÄN OMAA ASIAANSA JA OIVALLUKSIIN OMAN ONGELMANSA SUHTEEN.

Viestintäongelmana voi pitää asiakkaan tai asiakasperheen karttojen erilaisuutta, eli eri ihmisillä, niin myös psykologilla asiakastilanteessa on asioille omat merkityksensä, omat käsityksensä todellisuudesta. Jos näitä ja näiden eroja ei tutkita, ei voi syntyä ymmärtämistä. Psykologin tulisi pystyä tarkastelemaan toisen ihmisen tapaa tarkastella maailmaa, mitkä asiat ovat toiselle tärkeitä, mitkä eivät. Myös sanojen taakse tulisi nähdä, mitä tuo sana merkitsee hänelle, mitä minulle. Esimerkiksi naisen tapa käyttää kieltä ei välttämättä aukene miehelle itsestäänselvästi. Tällaisiin ymmärtämisen ongelmiin voi päästä käsiksi tarttumalla sanoihin ja sanontatapoihin ja tarkistamalla merkityksiä kysymällä asiakkaalta, mitä hän tarkoittaa.

ASIAKASSUHTEEN VIESTINTÄONGELMAT KITEYTYVÄT YKSILÖLLISTEN MERKITYSTEN ERILAISUUTEEN JA SIITÄ JUONTUVIIN YMMÄRTÄMISEN ONGELMIIN.

Vaikka hän tekee asiakastyötä, hän on kokenut ettei se ehkä sittenkään ole hänen ominta aluettaan, tai ainakin hän on tällä hetkellä väsynyt auttamistyöhön.

ON TÄLLÄ HETKELLÄ VÄSYNYT ASIAKASTYÖHÖN.

Hän on toiminut suurimman osan psykologinurastaan perheneuvolassa, tehnyt myös jonkin verran opetustyötä. Tällä hetkellä hänen työyhteisönsä on keskikokoinen perheneuvola.

PÄÄASIAALLINEN TYÖPAIKKA OLLUT PERHENEUVOLA.

Perheneuvolden ongelmina hän näkee negatiivisten asioiden käsittelemättä jättämisen, kompromissihakuisuuden, näennäisdemokratian ja jonkinlaisen yhteisyyden myytin, joka näkyi hänen mielestään esimerkiksi työparityöskentelyn. Jotta työparityö olisi hänestä järkevää tulisi parin (perinteisesti psykologi-sosiaalityöntekijä) olla roolien olla eriytyneitä, kummankin erikoistunut omaan alueeseensa. Työparin tulee hioutua toimimaan yhdessä siten, esimerkiksi että he tarvittaessa tasapainottavat toistensa toimintaa.

PERHENEUVOLOISSA JÄTETÄÄN NEGATIIVISIA ASIOITA KÄSITTELEMÄTTÄ JA SAATETAAN OLLA NÄENNÄISDEMOKRAATTISIA JA VAALIA YHTEISYYDEN MYYTTIÄ. ESIMERKIKSI TYÖPARITYÖSSÄ TULISI OLLA ERIYTYNEET ROOLIT, MUTTA PYSTYÄ YHTEISTOIMINTAAN

ESIMERKIKSI TASAPAINOTTAMALLA TOISTENSA OSUUTTA.

Työyhteisössä toimimisesta on psykologisessa työssä etuja; omille toimintavoilleen sokeutuu helposti, jos ei ole ketään keneltä kysyä. Myös siitä on etua, että tietyssä rajoissa voi valita asiakkaansa.

TYÖYHTEISÖSSÄ TOIMIMISESSA ON ETUNA SE, ETTÄ OMIIN TOIMINTATAVOILLEEN EI TARVITSE SOKEUTUA, VOI KYSYÄ MUIDEN MIELIPITEITÄ ASIOISTA JA MYÖS TIETYISSÄ RAJOISSA VALITA ASIAKKAITAAN.

Yhteistyökumppaneista hän mainitsee sosiaalityöntekijät, kouluissa työskentelevät, ja terveydenhuollon edustajat. Yleisimmät kontaktit yhteistyökumppaneihin ovat neuvotteluja yhteisistä asiakkaista tai konsultaatio-työnohjaustilanteita.

YHTEISTYÖKUMPPANEITA OVAT SOSIAALITYÖNTEKIJÄT, KOULUISSA TYÖSKENTELEVÄT JA TERVEYDENHUOLLON EDUSTAJAT, TAVALLISIMMAT KONTAKTIT ASIAKASNEUVOTTELUJA TAI TYÖNOHJAUSTA.

Hän kertoo miettineensä, onko eri ammattilaisten koulutustaustalla vaikutusta siihen, miten ongelmat attribuoidaan, nähdäänkö ongelmat yksilöistä johtuvina (luonnontieteellinen koulutus) vai vuorovaikutuksellisia. Tällaisiin pattitilanteisiin auttaa hänen mielestään ratkaisukeskeinen ote, ei siis jäädä pohtimaan, eikä väittelemään ongelman syistä vaan koetetaan etsiä sille ratkaisua. Kilpaileminen siitä, kenen selitys on oikeampi, on hedelmätöntä.

ERI AMMATTILAISTEN KOHTAAMISESSA KOULUTUSTAUSTA SAATTAA VAIKUTTAA SIIHEN, NÄHDÄÄNKÖ ONGELMAT YKSILÖLLISINÄ VAI VUOROVAIKUTUKSELLISINA. RATKAISUKESKEINEN LÄHESTYMISTAPA ON TÄLLÖIN HYVÄ, SILLOIN EI JUUTUTA KILPAILEMAAN PARHAASTA SELITYKSESTÄ.

Ryhmän tarkoituksesta käsin määrittyy sen tehokkuus. Se, että jokainen saa vaikuttaa päätöksenteossa on tärkeää, mutta se ei tarkoita että kaikkien pitää sanoa mielipiteensä ja sitten äänestetään. Päätöksentekoon tulisi saada perehtyä ja valmistautua, toimeenpanosta ja seurannasta huolehtiminen on erityisen tärkeää.

Hyvä viestijä uskaltaa sanoa ryhmätilanteessa kantansa, ja senkin ettei tiedä tarpeeksi muodostaakseen kantaa. Hän kokee pääsevänsä lähimmäs omia ihanteitaan ryhmässä työskentelystä silloin kun on vastuussa ryhmän työskentelyssä, muutoin voi helposti jäädä passiiviseksi. Hän myöntää, että ryhmä vaikuttaa aika paljon hänen käyttäytymiseensä ja motivaatioonsa työskennellä. Hän ei pidä ryhmistä, joiden tarkoitus paljastuu muuksi kuin mistä alunperin on puhuttu, vaikkei se kovin tavallista olekaan. **RYHMÄN TEHOKKUUDEN MÄÄRITTÄÄ SEN TARKOITUS. PÄÄTÖKSENTEKOON OSALLISTUMINEN EI TARKOITA, ETTÄ JOKAISEN TULISI SANOA KAIKESTA MIELIPITEENSÄ EIKÄ ÄÄNESTYSTÄ. RYHMÄTILANTEESSA TULISI USKALTA ILMAISTA KANTANSA JA KANNATTOMUUTENSAKIN. PARHAIMMILLAAN HÄN ON RYHMÄSSÄ, KUN ON VASTUUSSA SEN TYÖSKENTELYSTÄ, MUUTEN HELPOSTI JÄÄ PASSIIVISEKSI, VARSINKIN JOS RYHMÄ EI VASTAA ODOTUKSIIN.**

Esiintymistilanteita, esim. vanhempainiltoja hänellä on nykyisin vähemmän, sillä kieltäytyy tarjouksista. Kieltäytyminen esiintymisistä, alustuksista tms. johtuu siitä, että hän on turhautunut aiheisiin, joista pyydetään puhumaan ja tapaan, jolla tilaisuudet yleensä organisoidaan. Esimerkiksi päiväkodin keskustelutilaisuus saattaa tarkoittaa sitä, että hän saa olla äänessä koko ajan, eikä henkilökunta osallistu mitenkään tilaisuuden etenemisestä huolehtimiseen.

ESIINTYMISTILANTEITA ON AIKAISEMPAA VÄHEMMÄN, SILLÄ HÄN ON PYRKINUT KIELTÄYTYMÄÄN TURHAUTTAVIKSI KOKEMISTAAN ESIINTYMISISTÄ.

Aikaisemmin, työuran alussa, esiintymisen liittyi siinä mielessä haastetta, että suurelle joukolle puhumisen aiheuttaman jännityksen voittaminen jo tuntui haasteelta. Esiintyjänä hän on saanut palautetta esiintyjänä asiallisuudestaan, rauhallisuudestaan ja selkeäsanaisuudestaan, itse kaipaisi lisää dynaamisuutta, heittäytymistä. Toisaalta hän arvelee, ettei häntä jakseta kuunnella pitkään. Opetustilanteissa toimimisestaan hän ajattelee, että tietää riittävästi asioista ja pystyy reagoimaan nopeasti, esimerkiksi vastaamaan opiskelijoiden kysymyksiin.

Ihanteista esiintymisen suhteen hän mainitsee, että haluaisi olla karismaattinen. **AIKAISEMMIN Esiintymisjännityksestä hän toteaa, että jokainen esiintymistilanne on jännittävä, vaikka varsinaista paniikkia ei ole kokenut aikoihin. ESIINTYMISEEN JA JÄNNITYKSEN VOITTAMISEEN LIITTYI AIKAISEMMIN HAASTEITA. HÄNTÄ PIDETÄÄN ASIALLISENA, RAUHALLISENA JA SELKEÄNÄ, ITSE KAIPAISI ESIINTYMISEENSÄ DYNAAMISUUTTA. OPETUSTILANTEISSA TIETÄÄ ASIOISTA JA OSAA VASTATA KYSYMYKSIIN.**

Jonkinlainen epäonnistuminen, mokaamisen pelko saattaa kuitenkin kummitella. Enemmän kuitenkin pelottaa se,

jos tuntee, ettei esimerkiksi hyvin itselle tutusta asiasta puhuessaan saa itseensä riittävää virettä, joka jaksaisi pitää kuulijan kiinnostusta yllä. Onnistuneina kokemuksina hän mainitsee suuret yleisöluennot, joissa on tuntenut saavansa kuulijat mukaan ja kokenut, että itsellä on ollut tarjota jotakin uutta. Tämä on näkynyt heränneissä kysymyksissä ja siinä, että omat esimerkit ovat eläneet opiskelijoiden tenttivastauksissa.

EPÄONNISTUMISEN PELKO EI OLE TÄYSIN VIERASTA. ESIMERKIKSI JOSKUS HUOLETTAA, MITEN PITÄÄ YLLÄ KUULIJOIDEN KIINNOSTUSTA ASIAAN. ONNISTUMISEN KOKEMUS LIITTYY VAIKKAPA SIIHEN, ETTÄ TUNTEE TARJONNNEENSA KUULIJOILLE JOTAIN UUTTA.

Yhteenvetona viestintätaitoistaan hän arvelee, että on keskivertosuomalaiseen verrattuna huomattavasti parempi, vaikka uskookin, että kehittymisen varaa on. Palaute, jota hän on viestinnästään saanut, on ollut positiivista. Palautteen hän näkee rakentaneen itseluottamustaan, varsinkin nuorempana.

PITÄÄ TAITOJAAN KESKIVERTOJA PAREMPANA, VAIKKA KEHITTÄMISEN VARAA ONKIN. POSITIIVINEN PALAUTE ON RAKENTANUT ITSELUOTTAMUSTA VARSINKIN NUOREMPANA.

Persoonallisuuden ja viestinnän yhteydet ovat hänestä sillä lailla likeiset, että voidaan puhua minän vääristymisestä (false self) jos ihminen alkaa opetella sellaisia viestintätaitoja, jotka eivät hänen persoonaansa istu. Persoonallisuus ei kuitenkaan ole mikään staattinen olotila, minä muuttuu, vaikka paljon peruspersoonallisuudessa säilyy samanakin.

PERSOONALLISUUS JA VIESTINTÄ OVAT LIKEISIÄ SIINÄ MIELESSÄ, ETTÄ UUSIEN TAITOJEN TULEE ISTUA PERSOONALLISUUTEEN, VAIKKA TOKI MINÄ ONKIN MUUTTUVA, EIKÄ STAATTINEN.

Psykologeilla on hänen mielestään voimakas tarve tarkkailla muita, ja itsestä antaminen, itsestä kertominen on vaikeaa. Toisen käyttäytymistä tarkastellaan ehkä helposti "diagnostisesti". Markku sanookin psykologeista, että näiden kanssa ei kannata lähteä juhlimaan.

PSYKOLOGEILLA ON TARVE TARKKAILLA TOISIAAN JA ANTAA TOISILLEEN "DIAGNOOSEJA".

Psykologit ovat hänestä suhteellisen hyvä viestijöitä, vaikka joskus tarve puhki analysoida ja yritykset aina katsoa asioiden taakse voivat olla rasittavia. Psykologit eivät ehkä välttämättä ole hyviä kuuntelijoita, jos kuuntelemisella tarkoitetaan yritystä ymmärtää toisen todellisuutta. Psykologin työn tulevaisuuden haasteina hän näkee kouluttautumisen uusille alueille, joita yhdistetään psykologiaan. Tärkeimpinä viestinnän taitoina psykologin työssä on ymmärtämisen viestiminen, oikeiden kysymysten tekeminen, taito pitää suhteita yllä, ovi auki jatkossakin: tarvitaan joustavuutta, herkkänahkaisuus ei ole hyväksi.

PSYKOLOGIT OVAT HYVIÄ VIESTIJÖITÄ, VAIKKA EIVÄT VÄLTTÄMÄTTÄ HYVIÄ TOISEN IHMISEN TODELLISUUDEN YMMÄRTÄJIÄ. TULEVAISUUDEN HAASTEENA ON KOULUTTAUTUMINEN UUSILLE SOVELLUSALUEILLE. TÄRKEIMPINÄ TAITOINA TULEE SÄILYÄÄN TAITO VIESTIÄ YMMÄRTÄMISTÄ, TEHDÄ HYVIÄ KYSYMYKSIÄ, PITÄÄ YLLÄ VIESTINTÄSUHDETTA JA JOUSTAVUUS.

2. ja 3. osavaihe:

ensin muodostetaan muunnoksia jäsentävät sisältöalueet ja kolmas osavaihe tarkoittaa sitä, että kunkin merkityksen sisältävän yksikön muunnos sijoitetaan johonkin sisältöalueeseen.

Koulutus

1) Psykologin peruskoulutuksessa viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikka ne ovat keskeisiä työvälineitä ja viestintäongelmat usein myös työn kohteena.

2) Perusopinnoista on mieleen jäänyt haastattelukoulutus.

Perheneuvolakoulutuksesta jäi mieleen kysymysten keskeisyys viestinnän rakentajana.

19) Persoonallisuus ja viestintä ovat likeisiä siinä mielessä, että uusien taitojen tulee istua persoonallisuuteen, vaikka toki minä onkin muuttuva, eikä staattinen.

Muutos

3) Muuttumista on tapahtunut siinä, että kiinnittää enemmän huomiota siihen mitä sanoo.

4) Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen vapauttanut valmiista ratkaisumalleista ja auttanut sietämään epävarmuutta.

Viestintä asiakassuhteessa

5) Viestinnän merkitys asiakassuhteessa on ennen kaikkea luoda sellainen viestintäsuhde, joka auttaa asiakasta jäsentämään omaa asiaansa ja oivalluksiin oman ongelmansa suhteen.

6) Asiakassuhteen viestintäongelmat kiteytyvät yksilöllisten merkitysten erilaisuuteen ja siitä juontuviin ymmärtämisen ongelmiin.

7) On tällä hetkellä väsynyt asiakastyöhön.

Suhde työyhteisöön

8) Pääasiallinen työpaikka ollut perheneuvola.

9) Perheneuvoloissa jätetään negatiivisia asioita käsittelemättä ja saatetaan olla näennäisdemokraattisia ja vaalia yhteisyyden myyttiä. Esimerkiksi työparityössä tulisi olla eriytyneet roolit, mutta pystyä yhteistoimintaan esimerkiksi tasapainottamalla toistensa osuutta.

10) Työyhteisössä toimimisessa on etuna se, että omille toimintatavoilleen ei tarvitse sokeutua, voi kysyä muiden mielipiteitä asioista ja myös tietyissä rajoissa valita asiakkaitaan.

Ammattilaisten välinen viestintä

11) Yhteistyökumppaneita ovat sosiaalityöntekijät, kouluissa työskentelevät ja terveydenhuollon edustajat, tavallisimmat kontaktit asiakasneuvottelija tai työnhajausta.

12) Eri ammattilaisten kohtaamisessa koulutustausta saattaa vaikuttaa siihen, nähdäänkö ongelmat yksilöllisinä vai vuorovaikutuksellisinä. Ratkaisukeskeinen on tällöin hyvä, silloin ei juututa kilpailemaan parhaasta selityksestä.

Suhde ryhmätyöskentelyyn

13) Ryhmän tehokkuuden määrittää sen tarkoitus. Päätöksentekoon osallistuminen ei tarkoita, että jokaisen tulisi sanoa kaikesta mielipiteensä eikä äänestystä.

14) Ryhmätilanteessa tulisi uskaltaa ilmaista kantansa ja kannattomuutensakin. Parhaimmillaan hän on ryhmässä, kun on vastuussa sen työskentelystä, muuten helposti jää passiiviseksi, varsinkin jos ryhmä ei vastaa odotuksiin.

Oman viestinnän arviointi

15) Esiintymistilanteita on aikaisempaa vähemmän, sillä hän on pyrkinyt kieltäytymään turhauttaviksi kokemistaan esiintymisistä.

16) Esiintymiseen ja jännityksen voittamiseen liittyi aikaisemmin haasteita. Häntä pidetään asiallisena, rauhallisena ja selkeänä, itse kaipaisi esiintymiseensä dynaamisuutta. Opetustilanteissa tietää asioista ja osaa vastata kysymyksiin.

17) Epäonnistumisen pelko ei ole täysin vierasta. Esimerkiksi joskus huolettua, miten pitää yllä kuulijoiden kiinnostusta asiaan. Onnistumisen kokemus liittyy vaikkapa siihen, että tuntee tarjonneensa kuulijoille jotain uutta.

18) Pitää taitojaan keskivertoa parempina, vaikka kehittymisen varaa onkin. Positiivinen palaute on rakentanut itseluottamusta varsinkin nuorempana.

Käsitys kollegoista ja psykologiammatista

20) Psykologeilla on tarve tarkkailla toisiaan ja antaa toisilleen "diagnooseja". Psykologit ovat hyviä viestijöitä, vaikka eivät välttämättä hyviä toisen ihmisen todellisuuden ymmärtäjiä.

21) Tulevaisuuden haasteena on kouluttautuminen uusille sovellusalueille. Tärkeimpinä taitoina tulee säilymään taito viestiä ymmärtämistä, tehdä hyviä kysymyksiä, pitää yllä viestintäsuhdetta ja joustavuus.

4. osavaihe

Kunkin ehdotelman kustakin sisältöalueesta muodostetaan sisältöalueen yleinen merkitysverkosto. Tämä tapahtuu tutkimalla sisältöalueittain muunnosten ydinsisältöjä. Analyysi etenee edelleen yksilökohtaisesta merkityksestä tehty ehdotelma kerrallaan. Seuraavassa neljännen osavaiheen tulokset.

KALLE

Koulutus

Psykologin peruskoulutuksessa viestintätaitoihin kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikka ne ovat keskeisiä työvälineitä ja viestintäongelmat usein myös työn kohteena. Perusopinnoista on jäänyt mieleen vähän viestinnällisiä sisältöjä lukunottamatta haastattelukoulutusta. Perheneuvolakoulutuksesta opittiin kysymysten keskeisyys. Viestintätaitoja opiskeltaessa persoonallisuus ja viestinnän läheisyys vaikuttavat siten, että uusien taitojen tulee sopia persoonallisuuteen.

Muutos

Varmuuden ja ammattitaidon lisääntyminen vapauttaa valmiista ratkaisumalleista ja auttaa sietämään epävarmuutta. Myös siihen mitä sanoo kiinnittää enemmän huomiota.

Viestintä asiakassuhteessa

Tavoitteena on ennen kaikkea luoda sellainen viestintäsuhde, joka auttaa asiakasta jäsentämään omaa asiaansa ja oivalluksiin oman ongelmansa suhteen. Asiakassuhteen viestintäongelmat kiteytyvät yksilöllisten merkitysten erilaisuuteen ja siitä juontuviin ymmärtämisen ongelmiin. Oma motivaatio asiakastyöhön mietityttää.

Suhde työyhteisöön

Pääasiallinen työpaikka on ollut perheneuvola. Perheneuvoloissa ongelmina ovat negatiivisia asioiden käsittelyn välttäminen, näennäisdemokraattisia. Esimerkiksi paljon käytetyssä työparityössä työntekijöiden roolien tulisi eriytyä. Työyhteisössä toimimisessa keskeisin etu on omille mahdollisuus toisten palautteen avulla tarkastella toimintatapojaan asioista ja mahdollisuus tietyissä rajoissa valita asiakkaitaan.

Ammattilaisten välinen viestintä

Yhteistyökumppaneita ovat sosiaalityöntekijät, kouluissa työskentelevät ja terveydenhuollon edustajat, tavallisimmat kontaktit asiakasneuvotteluja tai työnohjausta. Eri ammattilaisten kohtaamisessa koulutustausta saattaa vaikuttaa näkemyksiin ongelmien syistä yksilöllisinä tai vuorovaikutuksellisinä. Tällöin ratkaisukeskeinen lähestymistapa auttaa keskittymään käsiteltävään asiaan.

Suhde ryhmätyöskentelyyn

Ryhmän tehokkuuden määrittää sen tarkoitus. Päätöksentekoon osallistuminen ei tarkoita, että jokaisen tulisi sanoa kaikesta mielipiteensä eikä äänestystä. Ryhmätilanteessa tulisi uskaltaa ilmaista kantansa ja kannattomuutensakin. Parhaiten toimii ryhmässä, kun on vastuussa sen työskentelystä, passivoituu jos ryhmä ei vastaa odotuksiin.

Oman viestinnän arviointi

Pitää taitojaan keskivertoa parempina. Positiivinen palaute on rakentanut itseluottamusta varsinkin nuorempana. Esiintymiseen ja jännityksen voittamiseen liittyi aikaisemmin haasteita. Esiintymistilanteita on aikaisempaa vähemmän, kun on pyrkinyt kieltäytymään turhauttaviksi kokemistaan esiintymisistä. Pidetään asiallisena, rauhallisena ja selkeänä, kaipaisi esiintymiseensä dynaamisuutta. Opetustilanteissa tietää asioista ja osaa vastata kysymyksiin. Epäonnistumisen pelko ei ole täysin vierasta. Esimerkiksi joskus huolettuu, miten pitää yllä kuulijoiden kiinnostusta asiaan. Onnistumisen kokemus liittyy vaikkapa siihen, että tuntee tarjonneensa kuulijoille jotain uutta.

Käsitys kollegoista ja psykologiammatista

Psykologeilla on tarve tarkkailla toisiaan ja antaa toisilleen "diagnooseja". Psykologit ovat hyviä viestijöitä, vaikka eivät välttämättä hyviä toisen ihmisen todellisuuden ymmärtäjiä. Tulevaisuuden haasteena on kouluttautuminen uusille sovellusalueille. Tärkeimpinä taitoina tulee säilymään taito viestiä ymmärtämistä, tehdä hyviä kysymyksiä, pitää yllä viestintäsuhdetta ja joustavuus.

5. osavaihe: ehdotelma yleiseksi merkitysverkostoksi

Kalle

Psykologi on tyytyväinen viestintätaitoihinsa, vaikka näkeekin myös kehittämisen alueita. Viestijyyteen liittyy sekä onnistumisen elämyksiä että epäonnistumisen kokemuksia. Psykologin peruskoulutuksessa ei kiinnitetä riittävästi huomiota viestinnällisten valmiuksien kehittämiseen. Psykologi on työskennellyt pääasiallisesti perheneuvolassa ja tarkastelee kriittisesti perheneuvolaa työyhteisönä. Kuitenkin työyhteisössä toimiminen mahdollistaa oman toiminnan reflektoinnin. Yhteistyökumppaneiden kanssa toimintaan voivat vaikuttaa erilaiset viitekehykset, joista ongelmia tarkastellaan. Tavoitteellisuus viestinnässä näyttäytyy tärkeänä. Ryhmässä toimimista jäsentävät aktiivisuus ja vetovastuu. Esiintymistilanteet eivät ole työnkuvan kannalta keskeisiä, silti niihin liittyy haasteita saadusta positiivisesta palautteesta huolimatta. Asiakassuhteessa psykologin tehtävä on luoda viestintäsuhde, joka auttaa asiakasta omiin oivalluksiin. Psykologien ei ole kuitenkaan välttämättä helppoa ymmärtää asiakkaan todellisuutta.